T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

GÖZETİMİN PSİKOPOLİTİK SOYBİLİMİ: ALGORİTMİK YÖNETİMSELLİK VE GÖZETİM SEÇKİNLERİ BAĞLAMINDA YENİ ÖZNEL DENEYİM

Anıl DURMUŞAHMET
2502190164

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. Emine YAVAŞGEL

İSTANBUL- 2023

ÖZ

GÖZETİMİN PSİKOPOLİTİK SOYBİLİMİ: ALGORİTMİK YÖNETİMSELLİK VE GÖZETİM SEÇKİNLERİ BAĞLAMINDA YENİ ÖZNEL DENEYİM

ANIL DURMUŞAHMET

Gözetimin yeni paradigması üzerine yoğunlaşan bu çalışmada, neoliberal rasyonalitenin gözetimi bir iktidar formuna dönüştürmesi ve buna bağlı olarak gözetimin öznelerinin inşa edilmesi konu edilmektedir. Genç bir disiplin olan politik psikoloji ile Michel Foucault'nun öznel deneyim ve iktidar anlayışının çerçevesinde şekillendirilen çalışmada öncelikli olan neoliberal rasyonalite ekseninde gelişen gözetim pratiklerinin bir arkeolojisi ortaya konulurken ardından psikopolitika ekseniyle bir soybilimsel araştırma yürütülmüştür. Tıpkı kavramsal perspektifin geliştirilmesinde olduğu gibi yöntem anlamında da Michel Foucault'dan yararlanılırken bu iki yöntemin tercih edilme nedenlerinden bir kısmı şu şekildedir: Öncelikli olarak söz konusu dönemde gözetimin özneyi inşa etme süreci olan öznel deneyim süreci örtük bir tasarıma sahiptir. Alışılagelmiş fenomenolojik yöntem aracılığıyla yapılan görüşmelerden veri elde edilemeyeceği için Foucaultyen bir okumayla gözetimin yeni öznel deneyimi soybilim ve onun tamamlayıcısı arkeoloji üzerinden çalışma yürütülmüştür. Bu bağlamda çalışmanın ana çıktılarından bir kısmını ele almak gerekirse: gözetim, tıpkı Mills'in iktidar seçkinleri tanımlamasına benzer bir şekilde kendi seçkin sınıfını ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu seçkinler kendilerini diğer iktidar türlerinden daha yukarıda konumlarken, bu denli etkili olmalarını sağlayan iki önemli pratikten yararlanmaktadırlar: Halkla ilişkiler ve algoritmik yönetimsellik. Çalışmada özellikle algoritmik yönetimsellik kavramının üzerinde durulmaktadır. Algoritmik yönetimsellik yeni bir kavramlaştırma olmakla birlikte Foucaultcu yönetme faaliyetinin bugününü ifade etmekte oldukça işlevsel görülmektedir. Bunun yanında başta halkla ilişkiler, reklam ve medya olmak üzere iletişim sektörünün geleceğinde önemli bir role sahip olacaktır. Çalışmanın henüz iletişim alanında yeterince çalışılmayan konuları ele alması nedeniyle alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Michel Foucault, Öznel Deneyim, İktidar, Algoritmik Yönetimsellik, Gözetim

ABSTRACT

PSYCHO-POLITICAL GENEALOGY OF SURVEILLANCE: THE NEW SUBJECTIVE EXPERIENCE WITHIN THE CONTEXT OF GOVERNMENTALITY AND SURVEILLANCE ELITES

ANIL DURMUŞAHMET

Focusing on the new surveillance paradigm, this study discusses how neoliberal rationality has transformed surveillance into a form of power and how the subjects of surveillance are constructed accordingly. The study designed within the framework of the young discipline of political psychology and Michel Foucault's understanding of subjective experience and power first presents an archaeology of surveillance practices developed around neoliberal rationality and then conducts genealogical research within the context of psychopolitics. The study utilizes Michel Foucault's method just as it benefits from the philosopher in developing the conceptual perspective. Some reasons for preferring these two approaches can be listed as follows: First, the subjective experience process, which is the process of constructing the subject of surveillance, has an implicit design in the period in question. Since interviews to be conducted using the usual phenomenological method are thought unlikely to provide adequate data, the new subjective experience of surveillance was studied using genealogy and its complement archaeology with a Foucauldian reading. In this context, to mention some of the study's main outcomes: surveillance brings about its own elite class, just as in Mills' definition of power elite. While these elites position themselves higher than other types of power, they benefit from two important practices that allow them to be effective to this extent: public relations and algorithmic governmentality. The study dwells especially on the concept of algorithmic governmentality. Although algorithmic governmentality is a new conceptualization, it is considered quite functional in describing today's governing activity in the Foucauldian sense. In addition, it will have an important role in the communication industry's future, especially in the fields of public relations, advertising, and media. It is thought that the study will contribute to the field as it addresses issues that have not yet been sufficiently studied in the field of communication.

Keywords: Michel Foucault, subjective experience, power, algorithmic governmentality, surveillance

ÖNSÖZ

Akademinin ve akademik çalışmaları ortaya koymanın zorluğu bilinen bir gerçek iken, konu edilen başlıkların literal ve uygulama örneklerinin az hatta sizin çalışmayı ortaya koyduğunuz dönemde yayınlanıyor olması bu zorluğu arttırmaktadır. Bu çalışma lisans yıllarında ilgimi çekmeye başlayan gözetim çalışmaları alanında henüz tam olarak oturmamış bir yere tekabül etmekte. Biyopolitika, psikopolitika, yönetimsellik gibi iktidar teknolojilerinin tarihsel olarak ortaya çıkışını ve değişen topluma göre gerçekleştirdikleri manevraları sondan başlayarak geriye götürme sürecine işaret eden arkeolojik ve soybilim yöntemlerinin kullanıldığı bu çalışmanın okuma süreci içinde ve bu süreç tamamlandığında muhtemelen şu fark edilecektir: Çalışmada esasen iki farklı araştırma yürütülmekte. Oysa çalışmada tek bir araştırma birinci bölümden itibaren sürdürülmektedir.

Gerek arkeoloji gerekse soybilim yöntemi alışılmış araştırma yöntemlerinden farklı olarak çalışmanın çatısının oluşturulduğu andan itibaren araştırmayla eşzamanlılığı zorunlamaktadır. Çünkü bir yandan literatür denilen daha önce ortaya konmuş çalışmaları ele almak ardından, aynı süreci bu defa bugünkü çıktılar açısından olumsallıklar ekseninden okumak ve çalışmak gereksiz görülmektedir. Bu sebeple arkeolojik ve soybilimsel çalışmalarda öncelikle çalışılacak konunun bugünkü standardı belirlenir. Ardından bu standardı ortaya koyan gelişmeler, kavramlar, olaylar arasındaki nedensellikler ya da neden sonuç ilişkileri değil olumsallıklar aranarak geçmişe gidilir. Fakat yine alışılmışın dışında bir perspektifle köken arayışına girilmez. Kökenin peşinden gitmek bu yöntemlerin amacı ya da nesnesi değildir. Bugünü ortaya koyan dizgenin oluşmasına aracılık eden teknoloji ve pratiklerin ortaya konulması yeterlidir. Bu kısa yorumlamanın ardından, çalışmayı ortaya çıkarmamda beni yalnız bırakmayan kişilere teşekkür etmek istiyorum.

İlk teşekkürümü eğitim hayatım boyunca desteklerini benden esirgemeyen aileme ama özellikle de annem Nermin Durmuşahmet'e sunuyorum. Beraber hayaller kurduğum ve desteğiyle bu hayallere ulaştığım için kendisine sonsuz teşekkür ediyorum. Benimle heyecanlandığı, hayatımın her anını benimle paylaştığım için minnettarım. Yine teyzem Pervin Paksoy'a bana imkânsızın olmadığını öğrettiği, yolda yorulduğum ya da tıkandığımda yeni milatlar çizmemi öğütlediği için teşekkür ederim.

Bir diğer teşekkürümü artık ailemden birer parça olan dostlarıma adıyorum. Kadim dostlarım Meriç Gözüküçük ve Özge Keküllü'ye bu uzun ve meşakkatli yolda her zaman arkamda olduklarını hissettirdikleri için teşekkür ederim. Özellikle Özge Keküllü, kendi hayatındaki yeni ve yoğun bir döneme rağmen her daim telefonun öbür ucunda, keyifli buluşmaların ortağı oldu. Bu keyifli anların bir diğer ortağı da yine hayatımda oldukça önemli bir yere sahip olan Hakan Yıldız. Doktora ile eş zamanlı olarak girdiği hayatımda derinden bir yere sahip olduğu ve desteği için teşekkürler.

Sosyal hayatın getirdiği dostlarım kadar akademik hayatın kazandırdığı dostlarıma da teşekkür ederim. İlginç bir şekilde yaşadığımız tüm zorluk ve tıkanmalar ile tersi durumlarda yani çalışmaların ivme kazandığı; birilerinden takdir gördüğü zamanlarda da eşzamanlılık yaşadığım Nurgül Soydaş'a çok teşekkür ederim.

Son teşekkürlerimi bu çalışmanın gerçekleşmesini sağlayan tez izleme komitemde yer alan isimlere yapmak istiyorum. Yüksek lisansta yürüttüğü danışmanlığını ama özellikle de mentörlüğünü bu çalışmada da devam ettiren Prof. Dr. Emine Yavaşgel'e bana duyduğu güven ve sağladığı özgürlük için teşekkür ederim. Yüksek lisanstan bu yana kendisinin gerek derslerinde gerekse odasında gerçekleştirdiğimiz keyifli sohbetlerin bana katkıları kıymetli. Sayesinde politik psikoloji gibi çok sevdiğim bir alanla karşılaşmanın yanında çalışma sürecimde de oldukça rahat kararlar alabilmemi gerekli durumlarda da istişareler sonucunda yeni kapılar araladığı için kendisine çok teşekkür ederim. Prof. Dr. Sevimece Karadoğan Doruk'a ve Prof. Dr. Süleyman İrvan'a çalışma için duydukları heyecan ve ilgileri için teşekkür ederim. İkisinin de çalışmanın farklı kısımlarında yardımları oldu. Sevimece Hocam ile öğrenciliğim boyunca birçok keyifli ders alma şansına nail olmanın yanında hem yüksek lisans hem de doktora çalışmama yönelik öneri ve düşünceleri için ayrıca teşekkür ederken; doktorada farklı bir çalışma için yolumun kesiştiği Süleyman Hocama komiteye katılma teklifimi kabul ettiği ve çalışma sürecinde her zaman gösterdiği yardımsever tavrı için çok teşekkür ederim.

Anıl DURMUŞAHMET

İstanbul, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **ii**
ABSTRACT ..... **iii**
ÖNSÖZ ..... **iv**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **ix**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

POLİTİK PSİKOLOJİ PERSPEKTİFİNDE ÖZNE, İKTİDAR VE SEÇKİNLER

1.1 Politik Psikolojide Özne ve İktidar 20
1.1.1 Politik psikoloji: Bir kavram, bir disiplin 21
1.1.1.1 Politik psikolojinin kökenleri 22
1.1.2 Politik psikolojide özne ve iktidar: Sınırların içinde birey ol(ama)mak 29
1.1.2.1 Bilinç, bilinçdışı ve özne 33
1.1.2.2 Özneyi inşa eden bir aygıt olarak "dil" 35
1.1.2.3 İktidar ve bilinçdışında inşa 37
1.1.2.3.1 İdeolojinin imgelemi: Gerçeğin Kurgusu 39
1.2 Politik Psikolojide İktidar Teknolojileri: Biyopolitika ve Psikopolitika 45
1.2.1 Biyopolitika 45
1.2.2 Bíos ve Zoē 47
1.2.2.1 Kutsal hayat ve çıplak hayat 48
1.2.3 Foucault: Etkili bir kavramın kısa yorumu 50
1.2.4 Foucault'nun ardından 55
1.2.5 Psikopolitika: Chul Han'ın Foucault eleştirisi 58
1.2.5.1 Şeffaflık ve yeni barbarlık 59
1.3 Seçkinler Teorisi ve Politik Psikolojide Seçkin 63
1.3.1 Seçkinler teorisi ve kitle 64
1.3.1.1 Yönetenler – yönetilenler 64
1.3.1.1.1 Duygular, tortular ve türevler 66
1.3.1.1.2 Aslanlar, tilkiler 68
1.3.1.2 Hegemonya bunalımı: Seçkinlerin döngüsü 69
1.3.1.3 Oligarşinin demir (tunç) yasası 70
1.3.1.4 Seçkinler ve kitle 71
1.3.2 Seçkinler ve kültürel hegemonya 74
1.3.2.1 İktidar seçkinleri ve kültürel hegemonya 76

1.3.3 Popülizm ve seçkinlik 82

İKİNCİ BÖLÜM

GÖZETİMİN PSİKOPOLİTİK ARKEOLOJİSİ: GÖZETİMİN İKTİDAR TEKNİKLERİYLE AKSI

2.1 Gözetimin Öncesinde: Bir İhtiyacı İnşa Etmek 90
2.1.1 Yeni öznelliğin başlangıcı..... 92
2.1.1.1 Yeni Dünyanın İçeriği: Neoliberal Düzen ya da Neoliberal Rasyonalite 94
2.1.1.2 Gerçeği kuran söylemin deneyimlenmesi 98
2.1.2 Bilinçdışını yapılandırmak, I: Neoliberal özne 101
2.1.2.1 Doğa durumunda insan..... 101
2.1.2.2 Neoliberal toplumda korku ve kaygı iklimi..... 106
2.1.2.3 Kapitalizm, kültür, bilinçdışı: Ötekinin söyleminin öznede yankısı 110
2.2 Gözetimin İçinde: İktidarın Güven(lik)li Toplumuna Doğru 114
2.2.1 Gözü her yerde inşa etmek: Neoliberal gözetimin kilometre taşları 115
2.2.1.1 Güvenlik olarak gözetim: Güvenlikli topluma doğru..... 117
2.2.1.1.1 Disiplin toplumunun miadı 119
2.2.1.1.2 Gözü her yere yerleştirmek..... 122
2.2.1.1.3 Neoliberal iktidarın gözetim pratikleri..... 134
2.2.2 Politik psikolojide mekânlar, I: Sinoptik gözetimin artalanı 140
2.3 Gözetimi Aşmak: Gözetimde Yeni Teknik ve Yöntemlere Doğru 146
2.3.1 Gözetim paradigmasında değişim 146
2.3.2 Politik psikolojide mekânlar, II: Gözetim seçkinleri için tamamlayıcı bir konsept olarak sosyal medya 151
2.3.2.1 Daimî bir işçi sınıfı: Görünmeyen emek..... 151
2.3.2.2 Özgürlüğe karşı artı değer 152
2.3.2.3 Dikkat ekonomisi ve pazarlaması: Zihnin sömürge imparatorluğu 153
2.3.2.4 Tamamlayıcı bir konsept..... 155
2.3.3 Bilinçdışını yapılandırmak, II: Gözetimin ötesine doğru..... 159

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÖZETİMİN PSİKOPOLİTİK SOYBİLİMİ: GÖZETİMİN ÖTESİNE GEÇİŞ UYGULAMALARI OLARAK ALGORİTMİK YÖNETİMSELLİK VE HALKLA İLİŞKİLER BAĞLAMINDA YENİ SEÇKİNLER

3.1 Psikopolitik mekânlarda bilinçdışını yapılandırmak: Halkla ilişkiler ve algoritmik yönetimsellik 168
3.1.1 Kültür politikası olarak halkla ilişkiler..... 169
3.1.2 Yönetimsellikten Algoritmik Yönetimselliğe: İktidarın Kalabalığı 'Yönetme' Faaliyeti 173
3.2 Örtük bir öznel deneyim: Günlük yaşamda gözetimin sunumu.....183
3.2.1 Evin fabrikaya dönüşümü..... 183
3.2.2 Gözetimi normalleştirmek..... 185
3.2.3 Örtük öznel deneyim: Tabi olanın özgürlüğü 189
SONUÇ.....196
KAYNAKÇA 205
ÖZGEÇMİŞ.....238

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. 1 Politika ve psikolojinin iş birliği bağlamında politik psikoloji tarihinin McGuire tarafından gerçekleştirilen kategorizasyonu 26
Tablo 2. 1 Gözetimin topluma yansımaları bağlamında toplum tipleri. 118
Tablo 2. 2 Makro ve mikro düzeylerdeki iktidarın gözetim pratikleri ve uygulamaları. 123
Tablo 2. 3 İktidarların gözetim teknolojileri olarak: Panoptikon, Sinoptikon ve Omniptikon. 136
Tablo 2. 4 Dijitalleşme bağlamında ortaya çıkan yeni kavram setinden bazıları....148
Tablo 2. 5 The Big Nine'ı oluşturan şirketlerin kategorizasyonu. 162
Tablo 3. 1 Yirmi birinci yüzyıl için gerçekleştirilen gözetimin arkeolojisi çalışmasının özeti.....167

GİRİŞ

"Ben kim miyim? Bir okuyucuyum."

— *Michel Foucault* (2011b)

Charles Dickens, *İki Şehrin Hikayesi* adlı romanına "Gelmiş geçmiş en iyi günlerdi, gelmiş geçmiş en kötü günlerdi; hem bilgelik çağıydı hem ahmaklık; hem inancın devriydi hem şüpheciliğin; hem Aydınlık hem Karanlık bir mevsimdi…" (Dickens, 2021 [1859], s. 3) sözleriyle başlar. Bu kurgu metin, ele aldığı on dokuzuncu yüzyıl Paris ve Londra şehirlerindeki toplumsal yapıyı aktarmada oldukça gerçekçi ve başarılıdır. Peki, bu dönem ile gözetimi ele alan bu çalışma arasında nasıl bir bağ bulunmakta? On dokuzuncu yüzyıldaki bir romanla bugünkü toplumsal yaşam arasında bir bağlantı kurulabilir mi? Konuya iletişim teknolojileri ekseninden özne – iktidar[1] ilişkisi ve bu ilişkide yer alan gözetim fenomeni göz önüne alınarak bakıldığında böyle bir bağlantıdan hatta güçlü bir bağlantıdan söz etme imkânı ortaya çıkmakta. Öyle ki bugün internet tarayıcıları aracılığıyla bilgiye erişmek her zaman olduğundan daha kolay, ancak aynı zamanda bu bilginin doğruluğuna yönelik şüphe de her zamankinden daha yoğun gözükmektedir. Sahte haberler, hakikatin askıya alınışı ya da hakikat sonrasına geçiş, deep-fake denilen yüz ve sesin birebir kopyalanması suretiyle oluşturulan sahte videolar vb. bugün gerçeğe ulaşmak oldukça zor. Çalışmanın esas konusu olan gözetim ve iktidar ilişkisi bağlamında bir değerlendirme yapmak gerekirse, dışsal bir *'iktidar pratiği'* olan gözetim [*surveillance*], gündelik bir ilişkisel pratik olarak '*bakış' – 'bakmak'* [*gaze*] ve *'gözlem yapmak'–'izlemek'* [*monitoring*] kavramları birbirini içerecek şekilde çeperlerini genişletirken geçmişten bugüne inşa edilegelmiş sistemi yeniden tasarlamışlardır. Özne ve onu kuran – inşa eden iktidar ilişkisi, özne, 'özne-iktidar' ve iktidar olarak güncellenmiştir. Özne, iktidar ve gözetimin seyri bağlamında Dickens'ın sözünün geçerliliği üzerine daha detaylı düşünerek çalışmanın seyri, amacı, yöntem ve kapsamını ele almak, çalışma boyunca yürütülen çoklu perspektifler ve disiplinler-arası ilişkileri yansıtmak anlamında önemlidir.

[1] Aksi belirtilmediği sürece tüm çalışma boyunca iktidar kavramı, daha sonra ayrıntılı olarak ele alınacak olan Foucaultcu iktidar bağlamında ele alınmaktadır. Michel Foucault için iktidar, yalnızca politik-siyasi bir kavram değildir. Şekilsiz-amorf bir yapı olarak güç ilişkileri olarak yorumlanmaktadır.

Gözetim alanına yönelik çalışmaların neredeyse tamamı Jeremy Bentham'ın kardeşi Samuel Bentham'ın askeri okul tasarımını hapishane olarak revize ettiği panoptikon ile başlamaktadır. Bentham'ın bedeni, bedenin aracılığıyla eylemleri ve düşünceleri eğiten, disipline eden tasarımını Michel Foucault, yalnızca bir hapishane modeli olarak değil, modern iktidarın iletişim merci olan kurumlar aracılığıyla toplumu disipline etme tekniği olarak yeniden tanımlayarak kapsamını geliştirir. Bu iki önemli eşik hala gözetim çalışmaları alanını domine etmeye devam ederken, bugün aynı disiplin tekniğinin aynı güçlü dinamiğe sahip olup olmadığına bakıldığında ilk yanıt yine Foucault'dan gelir: O ve ona yakın bir isim olan Gilles Deleuze, panoptik düzen için disiplin toplumu tanımlamasını yaparlar ve onlara göre artık disiplin toplumundan geçmişteki şekilde söz edilemez. Disipline etmek artık ilk başvurulan iktidar tekniği olma özelliğini yitirmiştir. Foucault yeni toplum tipi üzerine bir adlandırmada bulunmasa dahi Deleuze bu fikri ileri taşıyarak kontrol-denetim toplumu tanımlamasında bulunur. Bu yeni toplum tipinin iktidar tekniği disiplin gibi sınırlı bir kavram ya da uygulamanın aksine kontrol gibi oldukça geniş çeperli bir kavram ya da uygulamadır. Disiplin toplumunda tekniğin uygulanması kurumların varlığını öncelerken iktidar tekniği olarak kontrol, sosyal yaşamın içine işletilmeye başlamıştır. Güvenlik kameraları, radarlar, çeşitli kimlik kartları vs. birer iktidar tekniği olarak artık kurumlardan çıkarak sokağa, yaşamın içine geçmiştir. Ardından eş zamanlı olarak farklı düşünürler yeni bir toplum tipi ve iktidar tekniği tanımlamaya başlar: Gözetim toplumu. Bu yeni toplum tipi gelişen iletişim teknolojilerinden fazlasıyla yararlanırken artık iktidarın zihnide yönetim tekniğine kazandırmaya başladığı görülmektedir. İşte bu nokta itibariyle, bu çalışmanın da konusu kapsamına giren yeni bir pencere aralanmaktadır: Byung Chul Han'ın beden üzerinden ilerleyen (biyopolitik) gözetim tekniklerinin miadını sorgulamasıyla daha da öne çıkan; -disiplin ve kontrol toplumları- gibi gözetim toplumunun da bugün var olan toplumu tanımlamaktaki yetersizliği.

Gözetim kavramı çoğu zaman kökünde bulunan "göz"ü çağrıştıracak biçimde gözetmek, gözlem, gözetleme gibi kavramlarla yakın şekilde ilişkilendiriliyor. Oysa bugün ve bu çalışmadaki anlamıyla gözetim, gerçekten de "göz"le işaret edilmeye devam edilebilir mi? Gerek bu soruya gerekse yukarıda yer alan sorulara doğru bir cevap verebilmek için öncelikle değişen ya da değiştiği varsayılan gözetim pratiklerindeki değişimden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Gözlemlemek, gözetim kavramının ortaya çıkması anlamında ilk basamak olarak ele alınabilir. Bu

kavram günlük yaşamda tüm hayvan cinslerinin kendini ve çevresini korumayı, öğrenmeyi, eğitmeyi içeren bir kavramdır. Bir bebek doğayı gözlemleyerek erişkin hale gelir. Gözlem aracılığıyla yeni edimler edinilir ve aktarılır. Yine zayıf olanın güçlüden kaçması ve dış tehdit ve tehlikelerden korunması için gözlem yapmak hayatidir. Demek ki gözetimin ilk fonksiyonu bir güvenlik boyutunu da içermektedir. Çalışma kapsamında birçok defa üstünde durulan bu boyut daimî güvenlik ihtiyacına neden olurken sürekli bir teyakkuz halinde olmayı da beraberinde getirir. Kavram bugün için gözetim çalışmalarıyla da eş görülen güvenlik çalışmaları kapsamında derinlemesine tartışılırken, eleştirel güvenlik çalışmaları kolu, sürekli güvenlik ihtiyacının gerçekten gerekli olup olmadığını, güvenlik ihtiyacını oluşturan tehlikenin kökenleri üzerine sorgulamalarda bulunmaktadır.

Görüldüğü üzere gözetimin ilk fonksiyonu olarak gözlem, güvenlikle kendi varlığını garantiye almakta. Bunun ardından gelen diğer gözetim fonksiyonu gözetimin disipline edici bir tahakküm aracına dönüşmesini sağlamaktadır. Kurumlar aracılığıyla öznelik deneyimi kendini açığa çıkarır. Ardından kontrol fonksiyonu devreye girer ve son olarak da gözetim toplumu ile açığa çıkmaya başlayan günlük yaşamın her alanına, her zamana ve kişiyi etkisine alan gözetim süreci başlar. Bu süreç teknolojiyle gelen birçok pratiği kendinde barındırır. Örneğin kameraların gelişmesi, sosyal medya, parmak izi, yüz okuma gibi birbirleri ile alakası yalnızca takip-izleme-kontrol olan ama özlerinde farklı olan teknolojiler bu yeni toplum tipinde kendini göstermektedir. Oysaki diğer toplum tipinde öz hep aynı kalmaktaydı. Disiplin toplumunda birbirinden farklı fonksiyonlara sahip kurumlar özneyi kurmaktaydı; kontrol toplumunda yalnızca kurumlara kapatılan ve buradan topluma yayılan bir deneyim, yaşamın içerisine yerleştiriliyordu. İşte yeni toplumsal dinamiğe/ pratiğe giden süreçle ilgili ele alınması gerekli ilk adım burada yatmaktadır. Disiplin toplumunda amaç bir bedenin ıslah edilmesiyken, kontrol toplumunda yine bedeni koşullayan ama zihne erişimi daha yakın bir pratik hayata geçirilmiştir. Bu noktada kameraların, radarların vb. teknolojilerin farkında olan zihin, sürekli kontrol altında olmaya mahkûm edilir. Ve şimdilik, iktidar-özne gözetiminin son toplum tipi olan gözetim toplumuna gelindiğinde, gözetimin öncelikli amacı bedeni kontrol değil zihne erişim haline gelmeye başlar. Zihnin çok boyutluluğu, bedeni kontrolü gibi özellikleriyle zihni kontrol etmek çoklu teknolojileri gerektirmekteydi. İletişim-bilişim teknolojileri başta olmak üzere birçok gelişme kontrol-gözetim sisteminin bir parçası haline getirilmiştir. Esasen gözetim toplumu, kontrol toplumunun başlattığı sürecin

tamamlayıcısı olarak değerlendirilmektedir. Kontrol toplumunda yaşanan gelişmeler güvenlik propagandası aracılığıyla öznelerin 'rızasını' adeta imal ederken, bu kez iktidar, öznelerin 'rızasını' özgürlük ve zamanı yakalamak bağlamında imal etmektedir.

Araştırmaya Dair

Çalışma kapsamında gözetim kavramı ele alınırken asıl odak noktası iktidar – özne ilişkisinde toplumsal ve kültürel düzeylerde yaşanan değişimlere dayalı dönüşümdür. Bu doğrultudan hareketle gözetim, özne ve iktidar kavramları incelendiğinde üzerinde durulması gereken yalnızca iktidarın dönüştürdüğü gözetim pratikleri değil, teknoloji, bilişim ve bilişsel alanlara dayalı şekilde gelişen gözetimin ortaya çıkardığı yeni düzen ve bu düzen içinde kendiliğinden açığa çıkan yeni seçkin sınıfın kendini var olan tüm iktidar biçimlerinin üzerine konumlandırması; buna binaen özneye dönüşümü sağlayan deneyimdir. Halkla ilişkilerin yönetimsellikle birlikte yeni bir iktidar formuna dönüştüğü dönemde artık iktidar – özne, yöneten – yönetilen, ast – üst, kişiler arası kısacası tüm iletişim ve etkileşim alanlarında bu yeni seçkin sınıfın ortaya koyduğu değişimler ışığında gelişmeler yaşanmaktadır.

Foucault'nun Friedrich Nietzsche'den hareketle geliştirdiği soybilim [jeneoloji/genealogy] metodunu politik psikoloji bağlamında gözetim dispozitifi üzerine işleyen bu çalışma[2], bugünden geçmişe kopuşlar ve süreklilik ekseninde ele alınırken, gözetimin sıradanlaşması, zihne yerleşen bir iktidar pratiği oluşu; teknoloji devleri vasıtasıyla ortaya çıkan yeni seçkin sınıfı ve tüm bunların insanı özneye dönüştüren öznel deneyimi bağlamında ele almaktadır.

Soybilim ve Foucaultyen Tarih Anlayışı

Soybilim [geneology] yönteminin tercih edildiği çalışmada, tıpkı Foucault'nun düşüncesindeki gibi tarihsel bir perspektif izlenmiştir. Ona göre gerçek çoğu kez tesadüfen keşfedilmektedir. Güç ya da güç ile doğrudan ilişkili olarak değerlendirdiği

[2] Çalışmanın araştırma bölümü tasarlanırken ilk olarak fenomenoloji yönteminden yararlanılması ve bu doğrultuda hazırlanan bir soru formuna dayanan yarı yapılandırılmış görüşmelerin iletişim, politik psikoloji ve felsefe alanındaki akademisyenlerle yapılması düşünülmüştür. Bu doğrultuda bir pilot çalışma gerçekleştirilmiş ve alınan cevaplar doğrultusunda henüz gözetim alanında gerçekleşen gelişmelerin özneler nezdinde yeterince farkındalık kazanmadığı görülerek çalışmada yöntem değişikliğine gidilmiştir. Yöntem değişimi yapılırken daha önceki literal okumalar aracılığıyla Friedrich Wilhelm Nietzsche, Michel Foucault, Judith Butler, Bernard Williams, Ian Hacking, Axel Honneth, Edward Said vb. isimlerin çalışmalarında tercih ettikleri soybilim – jeneoloji tercih edilmiştir.

bilginin işleyişiyle ilgili her şey sorgulanabilirdir ve onun tarafından yapı-söküme uğratılır.

Soybilim kavramına birçok yerde soykütük ya da soykütüğü şeklinde rastlamak mümkündür. Çalışmada ekseriyetle soybilim kavramının kullanımının tercih edilme nedeni, Türkiye'de Foucault üzerine çalışmaları ile tanınmakta olan Ferda Keskin'in gerçekleştirdiği bir uyarıdır. Keskin (2015) logos-loji ile biten jeneolojiyi, soykütük yerine soybilim olarak çevirmenin/ kullanmanın daha doğru olacağını; çünkü soykütüğün aynı zamanda şecere olarak anlaşıldığını; oysa Foucault'nun ya da öncesinde Nietzsche'nin jeneolojiyi oldukça farklı bir şekilde kullandığına değiniyor. Şecere denildiğinde bir insanın, bir kavramın ortaya çıkış noktasından bugününe değerini ortaya koyan her şeyi ele almak anlaşılır. Jeneolojiye bakıldığında ise bunun tam tersi ile karşılaşılmaktadır. Buradaki anlamıyla jeneolojiyle ilk karşılaşma Nietzsche'nin *Ahlakın Jeneolojisi* metnidir. Metin Türkçeye *Ahlakın Soykütüğü* olarak çevrilmiş olsa da burada yürütülen maksatla ters düşmemek adına jeneoloji denilmiştir. Bu metinde Nietzsche'nin hedefinde klasik anlamda ahlakın kendisi bulunmaz. Nietzsche burada Hristiyan ahlakını konu edinir ve bunu yaparken kavramın zannedildiği üzere tek bir çıkış noktasından beslenmediğini, farklı gelişim çizgilerinin belli bir noktada kesişerek Hristiyan ahlakının ortaya çıktığını ele alır. Jeneolojide amaç geçmişten bugüne gelmek değildir. Platonik bir tarih anlayışı olarak bugünden geçmişe bakış söz konusudur (2015).

1970'li yıllardan başlayarak Foucault iktidarı incelemesine yardımcı olacak "metodolojik silah" arayışına girdiğinde, daha önce itibar edilmeyen, söze dahil edilmemiş olanlar üzerinden hareket eden bir yöntem olan soybilimle karşılaşır. Soybilim şimdinin tarihini yapan, tam da Foucault'nun istediği gibi iktidarı incelemesine yardımcı olacak bir yöntemdir (Kendall & Wickham, 2016, s. 74). Soybilim, Foucault'nun iktidar dolayımıyla kurulan öznesinin, iktidara tabi olma sürecine işaret eden öznel deneyimin ele alındığı tarihsel-felsefi bir yöntemdir. Entelektüelite ve bilimin kesişiminde yer alır ve alışılagelmişin dışında olması hasebiyle kasıtlı olarak rahatsız edicidir (Kendall & Wickham, 2016, s. 75). Foucault'ya göre alışageldiği üzere bir şeyin gerçek olması zamandan ve mekândan bağımsız olma şartına bağlı değildir. Aksine, zaman ve mekân bir şeyin gerçekliğini ve hakikatini ortaya koyan önemli unsurlardır. Yine aynı şekilde Foucault'ya göre hakikat belli bir zaman-mekân çizgisinde ve sürekliliğinde gerçekleşmez. Belirli

kopuşlar ve bu kopuşlar dolayımıyla süreklilikler kazanır. Dolayısıyla soybilim mutlakçılığın reddiyle başlamaktadır. Aşkınsal (transandantal) özneyi ve onu ele alan fenomenolojik yönteme karşın soybilim içkin bir özneye işaret eder. Bilgi, söylem ve nesneler tarihin seyir sürecinde değişime uğradıkça öznede de bu değişim içkin bir değişimi ortaya koymaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Foucault, soybilim yöntemini açıkça Nietzsche'den yola çıkarak geliştirir. "Nietzsche, Soykütüğü, Tarih" makalesinde bir yöntem olarak soybilimi tıpkı Nietzsche'nin güç – iktidar dolayımlı ahlak gelişimini ele aldığı gibi tarihsiz olduğu düşünülen unsurları özel olarak araştırma yöntemi olarak açıklar (Foucault, 2011c).

> *Değerlerin, ahlakın, çileciliğin, bilginin soybilimini yapmak, tarihin tüm epizodlarını ulaşılamaz diye bir kenara bırakarak, bunların "kökenini" aramak demek değildir asla; tersine, başlangıçlarda kılı kırk yarmalı ve rastlantılarına takılıp kalmalıdır soybilim; başlangıçların gülünç kötülüklerine vesveseli bir dikkat göstermelidir; bunların, nihayet maskeleri inmiş olarak, başkasının yüzüyle ortaya çıkışını beklemelidir; onları bulundukları yerde aramaya gitmekten (…) utanmamalıdır; hiçbir hakikatin vesayeti altında tutulmadıkları labirentten çıkmaları için onlara zaman bırakmalıdır. Soybilimcinin, köken kuruntusunu başından savmak için tarihe ihtiyacı vardır; iyi filozofun ruhun gölgesini başından savmak için tıbba ihtiyaç duymasına az çok benzer bu. Tarihin, başlangıçları, atacılıkları ve soyaçekimleri anlaşılır kılan olaylarını, sarsıntılarını, sürprizlerini, kalıcı olamayan zaferleri, bir türlü hazmedilemeyen yenilgileri görmeyi bilmek gerekir (…). Tarih, yoğunlukları, eksikleri, gizli öfkeleri, büyük coşku nöbetleri ve senkoplarıyla birlikte, oluş'un gövdesidir. Kökenin uzak idealliğinde ona bir ruh aramak için metafizikçi olmak gerekir* (Foucault, 2011c, s. 235).

Foucault'ya göre günlük yaşamın içinde yer alan unsurları ele alabilmek için soybilim oldukça elverişli bir ortam hazırlar. Burada sözü edilen unsurun tarihselliği, bir şecere çıkarma biçiminde ele alınmanın aksine; unsurun bugünkü konumuna gelmesini sağlayan sürecin tarihsel süreçte izlerini takip etmeyi sağlar. Kopuşlar ve süreklilik olarak ele alınan Foucaultcu tarihsellik, gücün hakikat üzerindeki etkisinin izlerini ortaya çıkartmayı sağlar. Soybilim yöntemini kullanmaya *Bilginin Arkeolojisi* metninin ardından başlayan Foucault, bu kırılımla birlikte çalışmalarında iktidar kavramını daha yüksek bir perdeden ele almaya başlar (Özmakas, 2019, s. 86).

Tarihin tekdüzeliğini ve düzenli oluşunu reddeden Foucault için bir unsurun farklı zamanlarda farklı tarihsellikleri ortaya konabilir. Örneğin *Hapishanenin Doğuşu* metni gözetim çalışmaları için önemli bir metin olmakla birlikte, metinde ele alınan gözetim ile bugünkü gözetim pratiği arasındaki farklılık oldukça farklı zamansal sıçrayışları ele almayı gerektirmektedir. Metinde Foucault, soybilim yöntemini kullanarak on sekizinci yüzyıldan 1970'lerin ortalarına kadar olan dönem aralığında

görülen çağdaş ceza ve hapis sistemi biçimlerini ele alarak, geçmiş dönemde var olan gösteri kültürünün ceza infazlarını açık alanlarda gösterdiği pratiklerin terk edilerek kapatılmanın genel bir pratik olmaya başlayışını içerir (1992). Gösteri kültüründen kapatılan- hapsedilen topluma dönüş hakikatin düzensizliği ve tutarsızlığı bağlamında zamansal sıçrayışlar ve bu sıçrayışların arasında geçen sürekliliklerin izini sürmektedir. Benzer bir yöntemi Foucault *Deliliğin Tarihi* metninde de kullanır. Bu iki metnin ortak noktası, sırasıyla normalleştirme ve uygulama prosedürlerinin iktidar tarafından öznelere aktarılmasıdır. Gözetim üzerinden ele alınırsa: Islah, normalleştirme, disiplin ve gözetim süreçler takip edilmektedir. Demek ki bu çalışma içinde öncelikle bugünkü gözetim pratiklerinin normalleştirilmesi sürecinin ve ardından da uygulama sürecinin ele alınması gerekmektedir.

Foucault için tarihe dayanan soruşturmalar daima ortadan başlanır. Özmakas bu hareketi şu şekilde ifade etmekte: "Bu hareket, yukarıdan aşağıya iniş değil, ortadan saçılmadır. (…) Foucault, başlangıç noktasından ziyade dalgalanmalarla; bir dalganın gövdesini aşıp ondan kopan köpüklerle, başkalaşan köpüklerin havaya karışmasıyla, sahile vurup geri çekilmiş gibi göründüğünde bile çektiği kumlarla birlikte ardından gelen dalgaya karışmasıyla ve ardından yeryüzünü yeniden aşındırmasıyla ilgilenir" (Özmakas, 2019, s. 86). Sürekli bir ilerlemeyi de reddeden Foucault, her düşüncenin altında, düşünceyi mümkün kılan "bilgikuram kaidesi"nin farkındadır. Michel de Certeau bu durumu, Foucault'nun çağları etkileyen kurum, deneyim ve öğretilerin arasındaki harmoniye dikkat çekerek ifade eder (2017, s. 91). Foucault için tarih kültürün oluşumuna işaret eden bir koşula ve ilkeye gönderme gibi anlaşılmaktadır[3].

Foucault'nun yöntemleri için bir kılavuz görevi gören Gavin Kendall ve Gay Wickham'ın *Foucault'nun Yöntemlerini Kullanmak* metninde iki önemli kuralın, soybilim için ehemmiyetine dikkat çeker: Nedenlerin yerine olumsallıkların peşine düşülmesi ve ikincil yargıların askıya alınması. Bu iki kuralın detaylarından kısa da olsa bahsetmek gerekmektedir.

Nedenleri Değil Olumsallıkları Bulmak

[3] Foucault'nun tarihe yönelik fikrinin daha ayrıntılı incelemesi için bkz. "Tarihi Yazma Biçimleri Üzerine" (Foucault, 2011a) ve Foucaultcu tarih yorumunu psikanalizle de ilişkilendiren *Tarih ve Psikanaliz* (De Certeau, 2017, s. 75-108).

Klasik araştırma anlayışında bir olayın, olgunun nedenlerini sorgulamak sağlıklı bir başlangıç olarak kabul görse dahi Foucault tıpkı genel kabul görmüş tarih anlayışına karşı görülen tutumunu burada da gösterir. Foucault için bir unsurun tarihinin peşine düşmek, o unsuru inşa eden diğer aktörlerin arasındaki ilişkide, neden sonuç bağlantısında değil, olumsallıkta yatmaktadır. Olumsallık beraberinde rastlantısallığı getirir. "Tarihsel bir olayı olumsal olarak nitelemekle kastettiğimiz şey o olayın ortaya çıkışının zorunlu olmadığı, aksine başka olaylarla arasındaki karmaşık ilişkiler dizisinin olası sonuçlarından biri olduğudur" (Kendall & Wickham, 2016, s. 24).

Nedenlerin yerine olumsallıkların peşinde olmak aynı zamanda dönüşümü ele alma anlamına gelir. Olumsallıklar zaman içinde dönüşebilir, ortadan kalkabilir ve hatta belirli bir zaman sonra tekil ya da başka olumsallıklar aracılığıyla yeniden ortaya çıkabilir. Belki de söz konusu olumsallık ana aktör olmaktan çıkarak arka planda kendini idame ettirmektedir.

Bir şeyin olması kadar olmama ihtimalinin de kabul edildiği olumsallık, soybilimsel ya da arkeolojik bir Foucaultcu yöntemin olmazsa olmaz koşutlarından birisidir. Şimdi olumsallıkların ortaya çıkması için gereken bilgi-iktidar ilişkisinde episteme kavramını Foucault'cu perspektifle değerlendirmek yerinde olacaktır.

Bu çalışmada Foucaultcu yöntemi oluşturan iki sacayağından birisi olan soybilim tercih edilmekle birlikte; soybilimin bir diğer Foucaultcu yöntem olan arkeolojinin stratejik olarak geliştirilmiş bir formu olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Soybilim yöntemini arkeolojiden ayrıldığı nokta arkeolojik yöntemin durağan görüntüler ve söylem ağındaki bir kesitin içinde yapmaya çalıştığı şeyin, soybilimde söylem ağının süreçsel yönlerine dolayısıyla da dinamik karakterinde yapmayı amaçlamasıdır. Bunun yanında soybilim, özneleri ve öznelliklerini – kendiliklerini konu edinir. Düşünülmemiş olanı düşünmeyi, gerçek olunmayan bir şekle bürünebilmeyi sağlayan olumsallıkların ötesini ele alabilmeyi sağlamaktadır. Soybilimsel yöntemde gerçekleştirilen çalışmalar ötesine geçilebilecek olan sınırları ele alabilmeyi sağlamaktadır (Kendall & Wickham, 2016, s. 77-8). Bununla birlikte Foucault'nun çalışmalarında da açıkça ortaya konulduğu üzere söz konusu iki yöntem birbirlerinin tamamlayıcısı olan, aynı konunun farklı yönlerine dikkat çeken yöntemler olduğu bilinciyle, çalışmanın ikinci bölümünde gözetimin politik psikoloji dolayımlı bir arkeolojisi yapılmıştır. Arkeolojik yöntem, var olanı, söylenebilir olanı yorumsamaya girmeden betimler. Bu onu yüzey tahlili ile sınırlarken, derin anlamlar

ile her türlü bulanıklık ihtimalinden de uzaklaştırır. Yüzey tahlillerinde ele alınan dönemin epistemesinden yararlanılır.

Foucault, farklı zaman dilimlerinde, o çağa özgü öznelliğin ortaya çıkmasında rol sahibi olan yol gösterici bir bilinçdışı olarak epistemeyi işaretler. Düz anlamıyla bilgi olarak okunan episteme, Foucault için o çağın kimliğini oluşturan ama toplumda var olan öznelerin farkına varılamayan bir bilinçdışı düzeydir. 1966 tarihli *Kelimeler ve Şeyler* metninde epistemeyi hakikat ve söylemleri temellendiren tarihsel ya da zamansal olmayan bilgi anlamında kullanılır ve belirli bir çağdaki olasılık durumuna işaret eder. Episteme, olabilirlik koşullarının tarihini dışa vurmada yol gösterir. "Doğa ve insan doğası, *episteme*'nin genel dış görünüşü içinde, tüm ampirik düzen bilimlerini kuran ve mümkün kılan, hayal gücü ile benzerliğin uyarlanmalarına izin vermektedirler" (Foucault, 2001, s. 117). Foucault için belli bir dönem aralığında yalnızca bir episteme olmakla birlikte çeşitli güç-bilgi sistemleri zaman içinde birkaç epistemeyi eşzamanlı olarak mümkün hale getirdiğini kabul eder.

İkincil yargıların askıya alınışı

İkinci dereceden yargıların askıya alınması bir anlamda sadece ele alınan türdeki çalışmalar için değil, tüm modern entelektüel araştırmaların temelinde yer almalıdır (Kendall & Wickham, 2016, s. 39). Bir nesnenin herhangi bir yönü incelenirken ona geçerliliği başka bir araştırmadan kaynaklanan bir statü verilmesi ikinci dereceden bir yargıya varmaktır (Kendall & Wickham, 2016, s. 41). Daha önce ispatlanmış, denenmiş, üzerine düşüncenin tamamlandığı bir araştırma Foucaultcu perspektifle oldukça ters düşmektedir. Foucaultcu bir yöntemin olmazsa olmazlarından birisi araştırmanın biricikliğidir. Her çalışmanın kendi modeli ekseninde yeniden tasarlanarak ve kendi yargılarını, kendi olumsallıkları içinde ortaya koyması gerekmektedir. Burada yürütülen araştırmanın detaylarına geçmeden önce Foucaultcu yöntem için oldukça önemli son bir kavrama daha değinmek gerekmektedir: Dispozitif kavramı, Foucault'nun kavram setinden sosyoloji ve felsefeye geçen kurucu bir figürdür. Tıpkı episteme gibi farklı zamanlarda farklı unsurlara karşılık gelmektedir.

Dispozitif

Dispozitif kavramı daha sonra Deleuze ve Agamben'in çok daha sistemli ve anlamlı tanımlamalarıyla değer kazanacak olan Foucault'nun öznel deneyimler aracılığıyla

kurduğu özneye giden yoldaki strateji olarak tarif edilmektedir. Agamben, Foucault'nun metinlerinde önemli bir yere tekabül eden dispozitifi kısaca "her şey" olarak tanımlar[4]: Dispozitif, yaşayan varlığı yakalayan, belirleyen, modelleyen, denetleyen bir diğer ifadeyle yaşayan varlığı (insanı, bireyi) iktidar için kuran (özneye dönüştüren) her şeydir. Bu sebeple de Foucault'nun hemen her eserinin temasında bir dispozitif yer alır. Bir metninde cinsellik, diğerinde hapishane iktidarın özneleri inşa ettiği dispozitifler, mekânlardır. *Kliniğin Doğuşu* metninde "*Mekânlar ve Sınıflar"* başlığına Foucault (2002, s. 21), bedeni konu edinerek başlar örneğin: "İnsan bedeni doğası gereği, artık mevcut hale alışmış olan gözlerimizde, hastalığın başladığı ve dağıldığı mekânı oluşturur".

Georges Canguilhem ve Jean Hyppolite'ten bir ilhamla geliştirilen kavram, Hyppolite'in Hegel'de görülen tinin tarihsel işleyişi fikrinin diğer düşünce ve egzersizlere aktarılması şeklinde kendini göstermiştir (Crano, 2020). 70'li yıllardan itibaren Foucault ile özdeşleşmiş olan kavram, Deleuze için Foucault'nun metinlerinde kendini farklı farklı şekillerde gösteren içeriğin kilidiyken, Agamben kavramı ortaya çıkış noktasıyla birlikte değerlendirerek kavramı sadece Foucault'yu anlamanın değil, geç kapitalist toplumlarda öznelliği anlamlı kılmanın reçetesi olarak genişletir. Yirmi birinci yüzyıl ile kavram, aşkın bir hale bürünmüş ve medya, güvenlik, gözetim, sanat, sanat tarihi, eğitim, ekonomi ve şehir çalışmalarını da içerecek şekilde genişlemiştir. Bu nokta itibariyle dispozitif, bir ikna politikası üreten her şey için kullanılabilir duruma gelmiştir. Foucault seçkisi *Özne ve İktidar* metninin önsözünde Ferda Keskin, Agamben'e yakın bir tutumla dispozitifi tanımlar (2014, s. 18):

> *Şiddetin dışlanmasıyla birlikte bedenin iktidar tarafından kuşatılmasında tüm toplumsal bütüne yayılan yani ve ince teknikler gerekmiş, bu teknikler Foucault'nun dispozitif olarak adlandırdığı somut düzenlemeler biçimini almıştır. Dispozitifler*

[4] Bugün gerek bu çalışmanın gerekse sosyal yaşamın vazgeçilmesi gözetim de kendi başına bir iktidar uzamına dönüştükçe, bir dispozitif olmaya muktedir gözükmektedir. Deleuze, Foucault'nun ardından kaleme aldığı Foucault metni ile "What is a Dispositive?" makalesinde, yalnızca Foucault üzerinden bu kavramı okumakla kalmaz, kavramın yerine kendisi de diyagram [diagram] kavramını öne sürerek genel olarak bu ifadeye yer verir. Burada Deleuze'ün diyagram kavramını tercihinin günümüz anlayışı için çok daha tercih edilebilir olduğunun altını çizmekte yarar var. Diyagram somut ve soyut olanı aynı anda işaretlerken dispositive somut olan üzerinde ağır basmaktadır. Dağıtım, cihaz, plan, kurulum ve aygıt ile aynı anlamlara gelecek şekilde kullanılan kavram heterojen bir söylemler, pratikler silsilesini ifade etmek için kullanılır. Bir diğer ifadeyle öznenin kurulması için yapılan her türden "şey" dispozitifin ya da diyagramın içinde yer alabilir (Crano, 2020).

> *Foucault'ya göre söylemler, kurumlar, mimari biçimler, düzenleyici kararlar, yasalar, idari tasarruflar, bilimsel felsefi ahlaki önermelerden oluşan heterojen bütünler; bu söylemsel ve söylemsem olmayan öğeler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu sistemlerdir. Dolayısıyla dispozitifler her zaman bir iktidar oyunu içinde yer alırlar; ama aynı zamanda bu iktidardan doğmakla birlikte iktidarın kendisini koşullandıran bir bilginin sınırlarına da bağlıdır…*

Agamben'den yola çıkarak zaten geniş olan Foucault terminolojisinde, dispozitifin herhangi bir jest, davranış, fikir, söyleme tekabül edebilmesiyle başlı başına bir terminoloji olarak kabul edilebileceğini söylemek imkân kazanır.

Politik Psikoloji, Özne, İktidar ve Seçkin

Çalışma kapsamında ele alınacak konunun multidisipliner bir yapıda olması sebebiyle siyaset, iletişim (medya), kültürel çalışmalar, sosyal teori ve psikoloji alanlarından ve yeri geldiği ölçüde felsefeden özellikle teknoloji felsefesinden yararlanılacaktır. Bu disiplin alanlarının süreç içerisinde ortaya çıkardığı; politik iletişim, politik psikoloji, iletişim sosyolojisi gibi alanlardan beslenecek olan çalışmada özellikle eleştirel teori perspektifine yakın bir tutum sergilenecektir.

İktidar kavramı çalışmada önemli bir yere sahiptir. Kavramın çalışma kapsamında ele alınış şekli gerek çalışmanın gerekse konunun ele alınış biçimini anlayabilmek adına önem taşımaktadır. İktidar kavramının sınırları bu çalışmada, bir devlet biçimi, sabit sınırları olan belli mekânlarda üretilebilen bir form ya da kısaca "yöneten sınıf" değildir. İktidar çalışma kapsamında tikel veya tekil olarak değerlendirmeye tabi tutulamayacak, diğer güç ve eşitleri ile sürekli bir iletişim ve etkileşim halinde duran heterojen bir *ilişki*yi tanımlamaktadır. İktidar bir direniş veya direnme mekânı ve aynı zamanda da bu direniş veya direnmeyi kitle veya birey üzerinde etkin ve güçlü bir biçimde inşa eden bir *diyagram*dır (Akay, 2016). Bu diyagramda çalışma kapsamında seçkinlerin birbiri ile olan ilişkilerini ve etkileşimini ortaya koyabilme anlamında oldukça önemlidir. Çünkü böylesi bir diyagram tıpkı seçkin çevrenin ya da güç çevresinin inşa ettikleri özneyi belli bir sınır içerisinde tutmaya ve yeri geldikçe içe katlamaya çalışmasında olduğu gibi; belli sınırlar dâhilinde kendisini içeri katlamaya mecbur bırakmaktadır. Buradan şöyle bir sonuca çıkmak doğru olacaktır; iktidar yukarıdaki ifade ve tanımlamaların yanında ayrıca bir mücadele alanından ziyade tıpkı Foucault'dan hareketle de söylenebileceği gibi bir *güçler ilişkisi*dir. Yani iktidar, bir ilişkidir ve bu ilişkinin kapsamı ne kadar gelişmiş ve özneye dair içerikle doluysa o kadar etkin ve güçlüdür. O halde yine çalışma kapsamında ele alınacak olan iktidar kavramı için bir baskı aracı olamayacağını

söylemek doğru olacaktır. Burada bahsedilen iktidar bir baskı aracından ziyade bir güç ilişkisini ortaya koyarak konsensüsü – uzlaşıyı inşa etmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla iktidarın pratiği bir baskı aracından ziyade, ideoloji aracılığıyla bir ikna sürecini beraberinde getirmektedir. Zaten çalışmada odak noktası olan M. Foucault'nun iktidar kavramının en kısa ama aynı zamanda da en etkili ve kapsayıcı tanımı olan bilgi iktidardır sözü gelinen noktada geçmişe oranla çok daha işlevsel olmakla birlikte aynı zamanda şu şekilde bir revizeye ihtiyaç duymaktadır: veri iktidardır. Veri, bugünün petrolüdür.

İktidarın uygulanma pratikleri ideolojik bir aygıt olmanın ötesinde yaşamın denetim altına alınmasını amaçlayan bir kültür politikasıdır. Yani iktidar çoğu zaman öznenin nesnesi olması sebebiyle kendi güç ilişkisini ortaya koyabilir. Gözetimi işler kılabilmesi için önce kendisini gözetlenebilir kılar (sinoptik gözetim); ardından tüm bir kitleyi birbirine gözetlenebilir hale getirir ve kendisi tarafından gözetlenen özne bu duruma sessiz kalır çünkü artık kendisi de bir güç elde etmiştir (hem panoptik hem omniptik gözetim). O da diğerlerini gözetleyebilmektedir. Bu durum, bir değil pek çok noktadan iktidarın görünmez kılınmasına sebep olurken, aynı zamanda da Foucault'nun belirttiği gibi güç ilişkilerinin ve şiddetin ortaya çıkmasını en iyi ortaya koyan durumdur.

İktidarın kültür politikası olarak işaretlenmesi çalışmanın üçüncü bölüme değin üzerinde durulmayacak olan iki konuya yönlendirir: Halkla ilişkiler ve algoritmik yönetimsellik. Çoğu zaman kurumlarla, kurumsal iletişimle birlikte anılan reklama ve propagandaya yakın bir şekilde bilinen halkla ilişkiler, Foucaultcu iktidar ile politik bir okumaya tabi tutulursa kültürü oluşturan, onu saran, yeniden ve yeniden dönüştüren bir ilişki harmonisidir. Çalışma bu anlamda halkla ilişkileri üstü kapalı bir şekilde ele alırken onu Edward Bernays'ın profesyonel temellerine oturturken amcası Freud'un bilinçdışından devşirdiği pratikleri de ele almaktadır. Halkla ilişkiler, bilinçdışını yapılandırmayı sağlayan bir diyagramı kurma rolünü uzun süredir başarıyla gerçekleştirmektedir. Öylesine etkili ve başarılıdır ki özne, kendini özgür-insan (birey) olarak hissederken iktidar için sadece üretici ve tüketici olmakla kalmaz, kendini sürekli dönüştürmesi için gerekli süreci de kısaltır. Gündem akışkanlık kazandıkça burada özne de bir akışkanlığa kavuşur. Performans öznesi olarak ifade edilebilecek olan bu yeni özne her zaman iktidar ile yakın ilişkidedir. Bir diğer ifadeyle özne sürekli olarak bir güç ilişkisi ile ilişki halindedir.

Fuchs'un üre-tüketicilerin ücretsiz işçiler olarak kabul edilmesi yönündeki tezinde olduğu gibi iktidar kendini görünmez kılarak daha da güçlü ve daha da şiddet uygulayıcı olmuştur. Burada da Foucault'nun beden üzerinde şiddeti uygulayan biyo-iktidar ya da onun uygulanma biçimi olarak biyopolitikanın artık işlersiz kaldığını; şiddetin mekân değiştirerek bedeni aşmış, zihinlere yerleşmiş bir psikolojik süreç olarak kabul etmek gerekmektedir. Psikolojik süreci psikopolitika ve bu yeni iktidarı psiko-iktidar olarak kabul edecek olursak artık hegemonya ya da algı yönetimi de biçim değiştirmiştir. Çünkü artık iktidar hiç olmadığı kadar gizlidir ama aynı zamanda da iktidar bir görünme durumudur. Bu görünme insanların ona ilk çarptığı yerde açık-anlaşılır olmaktadır. Yeni iktidar biçimi birçok açıdan bir özgürlük kafesi ya da çerçevesidir.

İşte tüm bu noktalar ışığında çalışma kapsamında "iktidar nedir?" sorusundan ziyade "iktidar nasıl işler?" sorusu ön planda tutulmaya çalışılacaktır. İktidar nasıl bir mekân inşa ederek kendi galip geleceği bir konsensüsü tasarlamaktadır? Nasıl bir düzen inşa ederek seçkinler her zaman büyük çoğunluğa karşı galip gelebilmektedir? İşte tüm bu soruların cevabı Foucault vd.'nin belirttiği modern iktidar biçimi olarak biyopolitikada değil psikopolitika'da anlamlı ve mantıklı bir işlerlik kazanmaktadır. Çünkü özellikle II. Dünya Savaşı sürecinde ortaya çıktığı kabul gören politik psikoloji ile siyasi iktidarın yarattığı psikolojik iklimin ne kadar etkin ve güçlü olduğu görülmektedir. Bu psikolojik süreci sadece siyasi değil tüm toplumsal süreçlere çıkardığımızda ise politik psikoloji yerini psikopolitikaya bırakmaktadır. Böylece iktidarlar fikirlerini kendilerini görünmez kılarak, zihinlere yerleştirebilirler. Siyasi iktidar gibi kendilerini göstererek bir psikolojik süreç yerine kendilerini gizleyerek bir psikolojik iknayı inşa ederler ya da rızayı imal ederler. İktidar diyagramı ya da seçkinlerin diyagramı bu politik süreç kapsamında değerlendirilebilir kılınır. Çünkü artık iktidarın uyguladığı şiddet bir bedene değil doğrudan zihne yapılan bir saldırı ve zihinden gelen bir direnmenin ışığında ortaya çıkmaktadır. Böylece Foucault'nun pek çok kez üstünde ısrarla durduğu "form olmayan iktidar" onun deyimiyle "bir işletme" biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Zira iktidar tıpkı işletmelerin hedef kitlesiyle kurduğu ilişkide olduğu gibi bir rıza imalatı faaliyetine yani bir kültür politikasına ihtiyaç duymaktadır ve bu adı geçen kültür politikasının uygulanabilmesi için gerekli uygulamayı biyopolitika değil, psikopolitika ortaya koyabilmektedir. Bunun sonucunda yine Foucault'nun üzerinde durduğu gibi iktidar direnişi izleyebilir kılabilmektedir.

Bu direnişte görünür kılınabilen her iktidar mekânında (Foucault için hastane, klinik, hapishane vb. işletmeler) görülebilir olan bir zihinsel süreçtir. Beden politikası olarak isimlendirilen şey aslında uzun dönemdir Chul Han'ın da belirttiği gibi psikolojik bir süreç ve politikadır. Çünkü esasen Foucault'nun diyagramında da görülebildiği gibi iktidar saf bir şiddetten ziyade bir gerçeklik imali sürecidir. Gerçeklikler ise bedenen değil zihnen kabul görür ve öncesinde fark edilebilir. Bunun içinse gözetim kavramını ele almak ve incelemek gerekmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde, çalışma boyunca sürdürülecek olan politik psikoloji perspektifi özne, iktidar ve iktidar pratikleri bağlamında biyopolitika ve psikopolitikanın ele alınması ve son olarak da seçkin teori ve seçkin-popülizm tartışmasını içermektedir. Birinci bölümdeki temel amaç çalışma boyunca önem taşıyan kavramların ana-akım literatürdeki karşılıklarının ele alınmasıyla birlikte ileriki bölümlerde ele alınacak değişimlerde oynadıkları rolü ya da kendi tarihsel süreçlerinde yaşadıkları değişimleri ayrıntılı olarak görmektir. Çalışma gözetim ve iktidarı kendine konu edinirken, iktidarın özneyi kurma süreci elbette oldukça önemlidir. Bu noktada politik psikoloji disiplini oldukça faydalı olduğu görülmektedir. Zira ikinci bölümde iki farklı alt başlıkla ele alınan bilinçdışını yapılandırma konusunda politik psikoloji disiplininin etkisi büyüktür.

Seçkinler teorisi, seçkin kişilerin sadece bir siyasi iktidarın varlığını değil, politik, kültürel, ekonomik ve medya alanlarında öne çıkarak, toplum üzerinde hegemonik bir güç uygulama ve kültürü yeniden inşa etme görevlerine sahip olan, bir diğer ifadeyle bir kültür politikası olarak rıza imalatını gerçekleştiren çok merkezli iktidarların varlığını kabul eder. Yani seçkinler tıpkı siyasi iktidarlar gibi özneyi kurma -kitleyi oluşturma/kurgulama- imkânına sahiptirler. Burada çalışma kapsamında ele alınacak olan seçkinlik kavramını ele almak gerekirse; çalışmada büyük veriye dayalı gözetim dinamiklerinin yeni bir seçkinlik sınıfını doğurduğu varsayımı üzerinde (üçüncü bölümde) durulacaktır.

Gözetimin Tarihselliği: Arkeoloji

Politik psikoloji, psikanaliz ve kültürel çalışmalar tarihselleştirmenin öneminin üzerinde durur. Ortak bir nokta olarak tarihselleştirme bir konu, kavram ya da teorinin temellerini en iyi şekilde çalışabilmenin yanında zaman içindeki değişimlerini

ve birbirleriyle olan etkileşimlerini de daha doğru bir şekilde ele alabilmeyi olanaklı hale getirir. Burada söz konusu olan kavram ve konu gözetim[5] gibi insanlık tarihi kadar eski bir kavram olduğu için kesin bir sınır çizmek ve bu sınırın içerisine de etkileşime alınan diğer konular ile ilişkili kesişim kümelerinden yeni bir sınır belirlemek oldukça önemlidir. Çalışma kapsamında gözetim öncelikli olarak aşağıdaki gelişme/unsurların gerçekleştiği bir dönem içinde ele alınacaktır:

(a) Söyleme dayalı iktidar şeklinin teorik tartışmalarının yapılmaya başlanması, ardından bu iktidarın tabi olan öznesi üzerine düşüncenin ortaya çıkması;

(b) İktidar teknolojileri olarak bedenin ve zihnin kullanışlı hale gelmesi;

(c) Seçkinlerin sadece politik olmaktan çıkıp kültürel, ekonomik, askeri türlerinin olduğunun ve toplum üzerinde bir politik güce sahip olduklarının kabul edilmesi;

(d) İktidar-kitle arasındaki ilişkinin derinlemesine bir biçimde tartışılması;

(e) İktidarın kültür dahil insani birçok şeyi nasıl endüstrileştirdiğinin anlaşılması ve bunun derin tartışmalara dahil edilmeye başlanması; son olarak

(f) Gözetimin iktidar teknolojisi olarak tartışılması ve konunun ayrı ayrı politik ve psikolojik yönlerinin dışında psikopolitik bir güç olduğunun anlaşılmaya başlandığı ve insanların yavaş da olsa nasıl bir öznel deneyime tabi bırakıldıklarının farkına varılması.

Tüm bu konu başlıkları göz önüne alındığında yirminci yüzyıldan özellikle de ikinci yarısından günümüze bir gözetim kümesi çalışmanın gerektirdiği bir tarihselleştirmeyi sağlıklı ve doğru kılacaktır. İkinci bölüm boyunca, sınırı yukarıda çizilmiş bir tarihselleştirmeye bağlı şekilde özneler üzerine uygulanan *gözetimin psikopolitikası*, öncelikle gözetimin bir politika ve iktidar teknolojisi haline gelmesinin arkasındaki düşünceyi; bu politikanın ardından gözetimin sıradanlaşması fikrinin *güvenlik politikası*ndan disiplin ve kontrol adımlarını takip ederek, dünyanın sözde özneler, esasen iktidarlar için *güvenlikli* hale getirilmesi ve sonuç olarak sıradanlaşmış ve gözetimi içeren bir toplumun nasıl iletişimsel temellerinden

[5] Bu çalışma doğrudan gözetimin tarihi üzerine ya da iktidar ve gözetim üzerine bir çalışma olsaydı; gözetimi insanlık tarihi ile başlatmak gerekecektir. Benzer şekilde insan doğduğu ilk andan itibaren çevresini gözlemleyerek, gözetleyerek kendini inşa eder; doğru ve yanlışı, konuşabilmeyi ve her türden iletişim ve ilişki türünü bu sayede öğrenir. Fakat böylesi bir gözetim içeriği çalışma kapsamında ele alınan gözetim faaliyetleri ile oldukça zıt bir yaklaşımı içereceğinden dolayı konu dışında tutulmuştur.

koparak tamamen araçsallaşmış, matematiksel bir toplumu inşa ettiği fikirlerinin üzerinde durulacaktır.

İkinci bölümün ilk başlığı olan Gözetimin Öncesi'nde, gözetim dolayımıyla oluşturulan yeni öznelliği neoliberal rasyonalite ve neoliberal politikalar ekseninde ele almaktadır. Burada iktidarın bilinçdışını yapılandırma tekniklerinden korku ve kaygı, geçmişten bugüne tartışıla gelen doğa durumunu bir diğer ifadeyle devlet öncesi düzende insan yorumuyla ele alınmaktadır.

Klasik anlamda gözetim kavramı sürecini ele alan ikinci başlıkta güvenli toplumun mu yoksa güvenlikli toplumun mu iktidar için birincil öneme sahip olduğu ele alınmaktadır. Burada politik psikolojide bir mekân olarak geleneksel medya ve gözün nasıl günlük hayatın ayrılmaz bir parçası olduğu konusu işlenmektedir. Yukarıda da yer aldığı gibi gözetim gösteri kültüründen kapanma ya da hapishane kültürüne dönüşürken kendi ideolojisini panoptizmi ortaya koymaktadır. Panoptizm konusu üçüncü bölümde tartışmaya açılacak olmakla birlikte ikinci bölüm içinde yol gösterici olması bağlamında, kültürünü hapishane modelinden yani kapatmadan alan bir toplum örgütleme modeline işaret etmektedir. Panoptik mimarinin farkında olmadan gözetlenmeyi sağlayan tasarımının soyut karşılığı olarak panoptikon disiplin toplumunun ya da kapatma döneminin doğum belgesi olarak yorumlanmaktadır. Kurumları aşarak toplum mimarisinin kendisi haline dönüşen panoptikon gizli bir ideoloji gibi hareket ederek zamanla toplumun tüm katmanlara tesir eden bir kültür haline gelmiştir. Nüfusların kontrolü olarak panoptizm biyopolitik ve psikopolitik biçimlerde kendini yenilenebilir kılmaktadır. *Hapishanenin Doğuşu*'nda da bir başlık olan Panoptizm, vebaya yönelik geliştirilen kontrol prosedür ve teknolojilerine yönelik geliştirilen şablona Foucault tarafından verilen bir isimdir. Daha sonraları tıpkı deli (normal-olmayan) tanımlamasında olduğu gibi vebada toplumsal düzenden dışlananları, düzensizlik, uyumsuzluk kısacası karışıklık yaratanlara karşı bir silah olarak kullanılmıştır.

Foucault'nun gözetim ve onun tamamlayıcısı olarak kapatma ve kapanma mekânları (kurumları) bir metniyle ya da belli bir zaman aralığında yer alan çalışmaları ile değil, çalışmalarının her birinde yer alan iktidar ve özne yorumunun bütününde ortaya çıkmaktadır. Zira Foucault, disiplin toplumu üzerinden ele aldığı gözetimi kapatma bağlamında yorumlarken, hemen her metni kapatmayı farklı bir kavram ve bu kavramın arkeolojisi ya da özellikle soybilimi çerçevesinde

okumaktadır. Foucault, panoptizm üzerine dönüşünü *Hapishanenin Doğuşu* metninden sonra yeni bir yöntem olarak ortaya çıkarmaya başladığı ama tam anlamıyla formüle etmediği ve üzerine çalışmalar koymadığı genelde "benlik teknolojileri" olarak yer alan "etik" çalışması ile gerçekleştirir. Bu aynı zamanda disiplin toplumunun son bulduğu ve yeni toplum tipine geçişe işaret ettiği noktalardan birisidir. Panoptik kontrol biçimlerinin terki ya da ötesine geçiş konusunda Foucault, hangi bilgiye sahip olunduğu ve bu bilgiyle ne yapmayı tercih ettiği konusunu işlemeye başlamıştır.

Gözetim paradigmasında bir değişim ihtiyacını ele alarak başlayan üçüncü başlık ile ikinci bölümün son başlığında alışılagelmiş ya da klasik gözetim anlayışının aşılmaya başlaması konu edilmektedir. Dikkat ekonomisi kavramının ve sosyal medyanın politik psikolojide bir mekân olarak yorumlandığı başlığın ardından bölüm son bulmaktadır.

İkinci bölüm, klasik anlamdaki gözetim kavramının iktidar kanadında aşılmaya başlamasıyla son bulurken üçüncü ve son bölümde gözetimin ötesi kavramsallaştırmasıyla söz konusu klasik gözetimin aşılmasının ardından yaşanan özne – özne-iktidar – iktidar ilişkisi ele alınmaktadır. Burada teknoloji felsefesinden Foucaultcu yönetimselliğe yeni bir form olarak algoritmik yönetimsellik ekseninde yararlanılırken; özne – iktidar arası iletişimin ana ögelerinden olan propaganda, manipülasyon ve ideolojinin modern formu olarak halkla ilişkiler aracılığıyla yararlanılmaktadır. Çalışma kapsamında artık dijitalleşen yaşam ve sanal benlikler yeni bir akış oluşturmakta ve bu akış kapsamında yeni bir düzeni inşa etmektedir. Bu yeni düzende daha önce doğada kendine yönelik tüm tehlikeleri bertaraf edebilmiş insanlığın karşısında yine kendisinin inşa ettiği yapay zekâ ve algoritmalar bulunmaktadır.

Gözetim kavramının geçmişini ilk toplulukların oluştuğu tarihe kadar geriye döndürmek mümkünken, bugünkü anlamıyla gözetimin anlamı ve oluşumu ilk olarak Jeremy Bentham'ın klasikleşmiş panoptikon fikrinde ve ardından Michel Foucault'nun panoptikonun zihinlerde faaliyet gösteren bir mekân şeklinde tasvirinde bulunmaktadır. Bugünkü anlamıyla esas karşılığını ise özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından başlayan ağ temelli çalışmalar oluşturmaktadır. Bu sürecin devamında var olan teknolojinin halk tarafından kullanılmaya başlanması ilk web arama motorlarının blog ve sosyal medyalar ile alışveriş sistemlerinin yayına çıkması yer alır. Bu

noktadan itibaren web üzerinde giderek artan sayıdaki veriler bugün için “büyük veri”, “meta-veri”, “kalın veri” ve “ince veri” şeklinde tasvir edilen bir kişinin her tür bilgisinin bulunduğu devasa boyutlardaki bilginin toplanmasına olanak sağlamaktadır. Her geçen saniye artan bu veriler, veri madenciliği [data mining] ile değerlendirilebilirken, bu değerlendirme sonucunda etkili bir ikna politikası yönetilmesi mümkün olmaktadır. Cambridge Analytica skandalı ve ardından yürütülen süreç büyük verinin doğru kullanımının insan psikolojisinde ne kadar etkili olabileceğini göstermiştir.

Gözetim konusunu çalışmanın ikinci bölümünden başlayarak ama özellikle üçüncü bölümünde ağırlık kazanacak olan seçkinler bağlamında yorumlayacak olursak: Çalışma kapsamında büyük veriden güç alan yeni bir kavramlaştırma olarak gözetim seçkinliği, iktidarı bizzat kurma ve var olan iktidarları da dönüştürebilme yeteneğine sahip olduğu düşünülmektedir. Foucault’ya göre iktidar her yerde ve mekânda özneyi kurarken, buna öznel bir deneyim olarak, bireyin kendisine hissettirmeden yapar. Böylece özne özgür hissederek rahat davranır. Oysa her defasında “normal olmayan” üzerinden kurgulanarak içe katlanır. Her bir deneyim için bu içeri katlanma durumu devam eder. Özne kavramı üzerinde biraz daha durmak gerekirse, “özne” siyaset felsefesinde devletin yurttaşı, dilbilgisinde eylemi yapan ve ayrıca Batı dillerinde (subject) kendisi üzerine düşünülen, kendisine ilişkin bir şeyler söylenen şeyi ifade etme amacıyla da kullanılmaktadır. Bugünün öznesi olan performans öznesi, kendini her zamankinden daha özgür hissederken, her bir saniye iktidarlarına kendini teşhir etmektedir. Bu teşhir etme özellikle iktidarın ilgisi içerisinde yer alırken özne tarafından fark dahi edilmez. Bu durumunsa özneler tarafından fark edilemeyişinin ya da önemsenmeyişinin sebebi, tıpkı deli olmayanın deli, tutuklu olmayanın hapsedilmiş üzerinden, tüketenin tüketmeyen üzerinden tanımlanmasında saklı olan öznel deneyimler söz konusudur. Bu durumda da şu çıkarımda bulunmak doğru olacaktır; normal olanı, vasatı yani sıradanı tanımlayabilmek için önce normal dışı olanı tanımlamak gerekmektedir. Normal, normal dışı üzerinden iktidarca kurgulanırken, kurgulanma süreci zihinlerde imal edilir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, bilinçdışını yapılandıran bir teknik olarak ele alınacak olan halkla ilişkiler, bugün modern yorumunu Sigmund Freud’un çalışmaları başta olmak üzere birçok psikanalist ile görüşmelerinden geliştiren Edward Bernays düşünceleri ile yönetimsellik ekseninde ele alınacaktır. Bu başlıkta, Foucault’nun

yönetimsellik demiş olduğu şey ile rıza mühendisliği, rıza imalatı ya da modern propaganda olarak halkla ilişkilerin kültür politikası bağlamında aynı şeye karşılık gelip gelmediği ve yönetimsellik ile halkla ilişkilerin gözetimin yaygınlaştırılması, normalleştirilmesi ve uygulamaların kesintisizleşmesi için nasıl kullanıldığı ele alınacaktır. Teknoloji felsefesi kapsamında hukukçu Rouvroy, yönetimselliğin artık dijital bir çehreye sahip olduğu bu sebeple algoritmik yönetimsellik olarak söz edilmesi gerektiğini öne sürerken, aynı şekilde halkla ilişkilerin de dijital bir surete bürünmesi ve bu süreçte yeni uygulama ve aygıtlara sahip olmaya başlaması bu iki kavramı birlikte ve hatta çoğu kez aynı anlamda kullanabilme fırsatını kazandırmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

POLİTİK PSİKOLOJİ PERSPEKTİFİNDE ÖZNE, İKTİDAR VE SEÇKİNLER

1.1 Politik Psikolojide Özne ve İktidar

Toplumların tarihi incelendiğinde, her toplumun kendine ait önemli kilometre taşları olduğu; ele alınan toplumun kendi sınırları içinde ya da bulunduğu bölgede yaşanan veya tüm dünyayı etkileyen bazı olaylar-durumlar sonucunda önemli kırılımlar yaşadığı görülür. İnsanın medeniyeti inşa etme sürecinde yaşadığı deneyimler söz konusu kırılımların temelini oluşturur. Medeniyeti kurmak ya da güçlendirmek adına yapılan eylemler ve alınan kararlar, birçok zorluğu, riski ve krizi beraberinde getirerek yeni bir toplumsal dinamiğe ve durağa geçiş sağlamaktadır. Bu evre kimi zaman büyük bir kitle için zaferlere ve sevinçlere neden olurken kimi zamansa yine büyük bir kitle için yas ve travmaların yaşanmasına sebebiyet verebilir.

İnsan, farklı yaşam formları aracılığıyla medeniyeti kurma mücadelesinde doğa durumundan çıkarak medeni duruma geçer. Bu sayede daha komplike bir hale dönüşen insan, topluluk için gerekli olan düzeni sağlayacak bir yöneticiye ve kural koyucu[6] sınıfa ihtiyaç duyar. Söz konusu ihtiyaçlar zamanla artıp çeşitli vesilelerle değişip gelişir ve farklı dinamikler aracılığıyla aklı iletişimsel temellerinden koparark araçsallaştırır. Bugünkü materyalist, hassas ve kendine yabancılaşmış toplumsal yapı sözü edilen kırılım ve durakların sonucudur.

Birinci bölümün ilk başlığı olan Politik Psikolojide Özne ve İktidar kapsamında günümüzde gözetim teknikleri aracılığıyla yaşanan düzeni anlayabilmek adına antik dönemden bugüne değin felsefe, siyaset bilimi, sosyoloji gibi alanların ana aktörlerinden olan özne ve iktidarı, iki kavramında gerek kendi içlerinde gerek birbirleri ile gerekse toplumsal, kitlesel, bölgesel ve küresel etkileşimleri bağlamında ele alabilmeyi kolaylaştıran politik psikoloji alanı aracılığıyla incelenecektir.

[6] Kural koyucu sınıf kimi zaman birkaç kişinin oluşturduğu egemenin danışma meclisini, kimi zaman dini, kültürel, sosyal, ekonomik ve askeri alanlarda ya da bölgenin ileri gelenlerince oluşturulabilir.

1.1.1 Politik psikoloji: Bir kavram, bir disiplin

Politik psikoloji hem bir ulusun başka bir ulusa karşı, hem bir ulusun kendi yurttaşlarına karşı sahip olduğu algıdan, kendi değer ve imajının algısına; bir krizle karşılaşma anında geliştirilebilecek en etkin davranış biçimlerine; gelecekten beklentilerine; geçmişten gelen korku, kaygı ve travmalarına kadar geniş bir perspektifte kendini konumlayarak bireylerin politik tutum ve davranışlarını belirleyen, etkileyen ve dönüştüren sosyal, psikolojik ve kültürel değişkenleri dikkate alan bir meta disiplindir (Kaplowitz, 1984). Bugün bu tanımlamaya; bireyin internet teknolojileri vasıtasıyla sürekli uluslararası bir arenada yer almasını, böylelikle kendi ulusu kadar diğer ulusların politikalarından etkilenmesini ve ayrıca bizzat sosyal medyanın kendi çoklu kültür, değer ve algı üretimini de eklemek gerekmektedir.

Kaplowitz'in genel tanımlamasının ardından Türkçe literatürde de görülen 2 farklı tanım öne çıkmaktadır. Tanımların arasındaki farklılık, politik psikolojinin disiplini oluşturan politika ve psikolojiden birine daha fazla yönelmesinden kaynaklanır. Tanımlardan ilki Serol Teber'in (1938-2004) *Politik Psikoloji Notları*'nda yer alan tabakalaşma ve yabancılaşma kavramlarının ön planda yer aldığı sosyo-politik temelli ve oldukça uzun bir tanım. Burada uzun tanımlamanın öne çıkan birkaç noktasını ele almak daha doğru olacaktır: Bugün yabancılaşmanın, toplumsal yanını inceleyen tarihsel materyalizmle, yabancılaşmanın birey psikolojisi boyutunu irdeleyen psikanaliz teorilerinin oluşturduğu payda ile ampirik birikimlerin tartışmaya açılarak, günlük praksisler aracılığıyla sınıfların, grupların ya da tek tek bireylerin nesnel toplumsallaşma sürecinden "*nasiplenme*" ve politik tutum koşullandırmalarını inceleyen interdisipliner bir alan (Teber, 1990, s. 49,51). Ele alınacak diğer tanımlama ise Uluslararası Politik Psikoloji Derneği ve Vamık Volkan'ın (1932-…) çalışmalarını içeren psiko-politik travma, yas ve zaferleri ele alan; büyük gruplar ve uluslarla bunların liderleri ve liderler arasındaki ilişkilerin psikolojik boyutlarını inceleyen disiplin şeklindedir (Silier, 2021, s. 18). Çalışma kapsamında ilk tanımlamaya yakın bir tutum izleneceğinin altını çizmek önemlidir. Bu sayede tarihsel açıdan da politik psikoloji disiplininin gelişimi ile daha yakın bir ilerleyiş sağlanırken iletişim ve sosyoloji disiplinlerinin merkezi rolü aracılığıyla kültürel alana da daha yakın bir seyir sağlanmış olur.

Politik psikoloji disiplini toplumda gözeten ile gözetilen sınıfların arasındaki ilişkiyi makro ve mikro boyutlarıyla; ikna, algı, kamuoyu, maduniyet, sosyal ilişkiler, uluslararası ilişkiler başta olmak üzere pek çok konu, alan ve aracın ekseninde ele

alır. Politik psikoloji için "*bugün*", o toplumun geçmişinin mirasıdır. Kolektif hafıza ve mekânlar oldukça önemli rol oynamakta, mirasın her bir etmeni onunla ilişkili bilimlerle değerlendirilmektedir. Çalışma alanı ve konusu bu kadar geniş olan ve kendisi de iki sosyal bilimin kesişiminden doğan politik psikoloji; iletişim, sosyoloji, antropoloji, tarih, teoloji ve ekonomi bilimleriyle yakın ilişki içerisinde bir disiplindir ve dönemin toplumsal yapısındaki değişimlere uygun şekilde belirli dönemlerde bazı bilimlerle yakın ilişki içerisindedir. Özellikle sosyal psikolojinin, politik psikolojinin temelini oluşturduğunu ve bu temelin üzerinde davranışçı yaklaşım ve eleştirel teori ile güçlendirilmiş psikanalizin aracılığıyla inşa edildiğini söylemekte mümkündür (Josh & Sidonius, 2004).

1.1.1.1 Politik psikolojinin kökenleri

Bireyin politik ve sosyal davranışlarının ardında yatan psikolojik etkiler üzerine düşünce ve çalışmalar antik döneme dayanmasına karşın birlikte politik psikoloji disiplinine yönelik bilimsel çalışmalara ya da kavramın kendine on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar rastlanılmaz. Çalışma alanı olarak çoğu zaman bugün ile ilişkili olsa da gerek ele alınan toplumun gerekse küresel ölçekte bir tarihten yararlanılıyor olması özellikle göç, terör, travma, insan hakları gibi durumlarda psikolojinin kendi alanında ele alınmadığı şekliyle politik psikolojinin konusu olmakta; tarihin her devrine, her bölgesine ve toplumuna incele(n)me fırsatını vermektedir. Bu da politik psikolojinin aynı anda ampirik, eleştirel ve hermenötik metotlara başvurmasını gerektirmektedir. Zaten politik psikolojinin kurumsallaşmasında önemli bir ivme olarak kabul gören Frankfurt Okulu ve onun eleştirel teorisi[7] pozitivizmi eleştirirken eleştirel ve hermenötiğin önemini vurgulamakta diyalektik yöntemi öne çıkarmaktadır. Bugün politik psikoloji aynı görüşü devam ettirmektedir.

Politik psikoloji ve yukarıda Serol Teber'e referansla gerçekleştirilen tanımın ortaya çıkışını sağlayan eleştirel teori bedenide içeren bir zihin kontrolü sürecinden bahseder. Zihnin kontrolü, zihin yönlendirme, rızanın imalatı vb. şekillerde ifade edilen yalnızca ekonomi politik bir yaklaşımı değil; psikoloji temelli politik ve kültürel bir ikna sürecine de ayrıca işaret eder. Hatta biyopolitik olan birçok konu, zihin

[7] Burada Eleştirel Teori yalnızca Frankfurt Okulu teorisyenleri ile sınırlandırmıyor, bugün 3 paradigma olarak güncellenen Dijital Eleştirel Teori ve özellikle Habermas'la özdeşleşen Eleştirel İletişim Teorisi'ni de içinde alacak şekilde tüm Eleştirel Teori alanına katkı sağlayan isimlere işaret ediyorum. Klasik Eleştirel Teori'nin politik psikoloji üzerine katkısı bugün alanın güncel çalışmacıları devam ettirilmektedir.

üzerinden okunduğunda daha anlamlı gelebilmektedir. Lasswell'in politika anlayışı içinde psikolojik etkinin rolüne dikkat çekmesiyle eleştirel teori ve öncesinde politika ile psikoloji arasındaki köprüler daha da anlamlı hale gelir. Graham Wallas ve onun öğrencisi Walter Lippmann benzeri düşünürler, politika ve psikoloji arasındaki güçlü bağa işaret ederler. Yine benzer bir bağa Erich Fromm, eleştirel teorinin psikanalitik incelemelerinde rastlanır.

> *Freud'un bilinçdışını keşfetmesinden bu yana, psikanalizle politik bir programın izdivacına dönük çabalar her iki tarafta da görülmüştür. Theodor Adorno ve Louis Althusser gibi Marksist düşünürler, Marksizmi öznelliğin karmaşık yapısını hesaba katan bir düşünce biçimiyle desteklemek için psikanalize yönelmiş; Erich Fromm ve Wilhelm Reich gibi psikanalistler de psikanalitik pratikte keşfettikleri acı kavrayışının toplumsal, tarihsel önemini göstermek amacıyla Marksizme yönelmiştir. Bugün, çağdaş siyasal düşüncenin en saygın seslerinden birçoğunun düşüncesi bu kavşakta nefes almaktadır: Alain Badiou, Étienne Balibar, Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, Jacques Ranciére ve Slavoj Zizek bunlardan sadece birkaçıdır* (McGowan, 2018, s. 15).

Politik psikanaliz noktasında önemli bir isim olan Juliet Mitchell, psikanalizin gayesi olarak öznenin ve var olduğu bilinçdışı hakikatini keşfetmek olduğunu söylemektedir. Psikanaliz, McGowan'a göre herhangi bir politik taahhüt içermez (2018, s. 18); tıpkı tedavi noktasında da tam teşekküllü bir iyileşmeyi vaat etmediği gibi. İyileşme tedaviyi gerçekleştiren analistte değil, analizanın kendinde saklıdır. Toplumsal düzeyde de politik anlayış çözümleyicide değil, çözümlenen toplumdadır. Dolayısıyla hakikati değiştirmek ya da dönüştürme noktasında buyurganlık söz konusu değildir. Aksine bir aktarmadan söz edilebilir. Politik psikolojinin tarihine bakıldığında bu aktarmaya özellikle eleştirel teori düşünürlerinin ve birazdan ele alınacak olan psikanaliz merkezli ya da politika ve poetiği ön planda tutan çalışmalarda rastlanmaktadır.

Politik psikolojinin tarihsel gelişimine bakıldığında ardışık on yıllar içerisinde özellikle psikoloji alanında süregelen gelişmeler ile dünyada ve ele alınan bölgelerin politik, ekonomik ve sosyal değişmelerinin ışığında kendini yenilemiş olduğu görülmektedir. Politik psikoloji, ele aldığı konuya bağlı olarak, o konu ile ilişkili geçmişten gelen izleri takip eder ve bulgularını psikoloji biliminin yöntemlerinin de katkısıyla çözümler. Ele aldığı dönemin hâkim politikasına ya da politik olaylarına yansıyan yas, seçilmiş travma ve zaferlerin olumlu ve olumsuz yönlerini tanımlarken ne politikada ne de psikolojide bir teori üretmez. Her iki alan ile ilişki içinde olan ama onlardan farklı bir disiplin olarak kendini konumlar (Krosnick, 2002). Politik psikoloji, politik, psikolojik, ekonomik, kültürel ve biyolojik gelişmelerle eşzamanlı bir şekilde

değişime uğrar. Bunun nedenini Sullivan, Rohn ve Rudolf (2002) politik psikolojinin birden çok alan, teori ve yaklaşımı hem nitel hem nicel yöntemlerle ele aldığını, bu sayede hem siyaset hem de psikolojinin öznesi olan insanın tumturaklı bir biçimde hem tekil hem de kitle içinde ele alabildiğini ifade ederek açıklar.

Antikiteden bugüne birey, kitle politika ve psikoloji ilişkisi üzerine düşüncelere rastlanılması nedeniyle kesin bir tarihçesi çizilemese de William J. McGuire (1995; 2007; 2004, s. 26) politik psikolojinin tarihini ele aldığı metninde belirli etiketler üzerinden daha rahat bir okumayı sağlanabileceğine ve her dönemin önceki tarihsel dönem ile yakından bağlantısına dikkat çeker. McGuire politik psikolojinin tarihinin başlatıldığı 1940'lı yılların öncesini bir hazırlık ya da yol gösterici süreç olarak ele almanın daha doğru olacağını düşünmektedir. Etiketlere bağlı süreci ele almadan önce bu öncü çalışmalardan söz etmek gerekir.

Politik psikoloji kavramı ile ilk karşılaşma antropoloji alanının gelişiminde de rol oynamış Adolf Bastian'ın (1826-1905) *Der Mensch in der Geschichte* [1860] metninde 3. ve son cildi olan *Politische Psychologie* aracılığıyla gerçekleşir. Bastian burada psikolojinin, politik süreçlere olan etkisinden bilimsel anlamda söz eder (Çalışkan, 2021). Bu durum, bu tarihe değin insanın politik ve psikolojik yönlerinin ortaklığından söz eden diğer çalışmalardan bir bilim olarak hem politika hem de psikolojiye aynı oranda değinmesi açısından önemlidir. Bastian gibi kitle psikolojisi üzerine çalışmalarıyla tanınmış Gustave Le Bon (1841-1931), *Political Psychology and Social Defense* [*Politik Psikoloji ve Sosyal Savunma-1910*] metniyle ve Sigmund Freud (1856-1939), *Totem und Tabu* [*Totem ve Tabu,1913*] metniyle öncü çalışmaları ortaya koyar (Van Ginneken, 1988). Özellikle Freud'un birazdan ele alınacak dönemlerde temel referanslardan biri olduğu ve politik psikoloji için önemli bir kanalın açılmasını sağladığı kabul edilir.

Freud'un birey ve toplum psikolojisinde geçmişten gelen totem ve tabuların önemi üzerinde durduğu *Totem ve Tabu* kolektif hafıza üzerine de önemli bir okuma olmanın yanında politik psikolojideki birçok temel konunun ele alındığı ilk metindir. İlkel toplumlardaki sosyal ilişkilerin ele alındığı metinde, biyolojik bağdan ziyade zihin yapılarının ya da tabuların önemli olduğu bir ilişki sisteminden söz edilir. Metinde öne çıkan fikirlerden birisi bilinçdışına yöneliktir: *Bilinçdışında olup bitenlerin, yok edilemez* (Freud, 2016, s. 70) olduğu yönündeki sav bu metinde geçmektedir. Politik psikoloji açısından bu fikir önemlidir: İktidar, özneyi bilinçdışını

etkileyerek kurmaktadır ve bu sebeple özne sadece bugün ile alakalı değil geçmişten bugüne gelen *mirasla* da alakalıdır. Psikanaliz McGowan'a göre ataerki ya da kapitalizm gibi bir kültürün ya da sosyoekonomik düzenin yapısını tarif edip, ardından ötesine geçerek geçerliliğinde ısrarcı olur (McGowan, 2018, s. 18-19). Burada McGowan'dan hareketle şu şekilde bir parantez açmakta fayda vardır: Politik düzeyde kullanılacak psikanalizin, tıpkı özne düzeyinde uygulanışında olduğu gibi bir tarihselliğe ihtiyacı vardır. Bu sebeple de politik psikoloji ve politik psikanaliz çoğu zaman birbiri ile karışan yakın temaslı alanlardır.

Politik psikolojinin tarihsel sürecine geri dönüldüğünde: Disiplininin tarihinden bahsetmek bir açıdan global krizleri ele almayı ve toplumsal etki ve sonuçların değerlendirilmesini de gerektirir; çünkü kendi gelişimi için krizler oldukça önemlidir. I. Dünya Savaşı'nın öncesinde Avrupa'da başlayan gergin ortam ve savaşın tüm dünyaya yayılması hem politik psikoloji için bir başlangıç noktası hem de Dünya Tarihi için ele alınabilecek ilk küresel kriz olarak kabul edilir. Alanın bu iklimden doğduğunu söyleyenler için diğer önemli sebepler; savaşın yeni totaliter rejimlerin ortaya çıkmasıyla birlikte var olan toplumsal sıkıntı ve gerginliği daha da arttırması; bu dönemde insan hayatında etkinliği yeni yeni artmaya başlayan kitle iletişim araçlarının da devreye girmesiyle kitle üzerine hız kazanan çalışmalar alanının kendiliğinden ortaya çıktığına yönelik düşüncedir (Polat & İkiz, 2015, s. 21).

Öncü çalışmalara devam edildiğin, aynı zamanda ilk etiket dönemi içerisinde de bulunan Harold D. Lasswell'den (1902-1978) söz etmek gerekir. Chicago Üniversitesinde Lasswell'in (1902-1978) öncülüğünde bir grup araştırmacı psikoloji ve siyaseti birleştiren bir akım başlatmışlardır. Bu akım Lasswell'in *Psychopathology and Politics* [1930] ve *Power and Personality* [1948] eserleriyle güç, iktidar, propaganda ve etki kavramları aracılığıyla o dönem için birçok yeni açılımda bulunur (Arıboğan, 2020, s. 45-6). Lasswell'in çalışmalarında siyaset ve psikolojinin yeri kadar iletişim ve medyanın da fazlasıyla yeri olduğunu bu açıdan da politik psikolojinin aynı zamanda bir medya ve iletişim perspektifine de sahip olduğunu söylemek gerekmektedir ki alan içerisindeki etkili iletişim ve medya etkisi ileriki dönemlerde daha da açık şekilde görülmeye başlanmıştır.

Öncü çalışmaların ardından 1940'lı ve 50'li yıllar için disiplinler arası bir gelişmenin yaşandığı "*kişilik ve kültür*"; 60'lı ve 70'li yılları "*tutumlar ve oy verme davranışı*" ve 80'li 90'lı yıllar "*ideoloji ve karar*" şeklinde etiketlemelerde bulunan

McGuire'in tarihselleştirmesinden aşağıdaki tablo[8] aracılığıyla söz etmek mümkün olur (2004, s. 12; 14-32).

Tablo 1. 1 Politika ve psikolojinin iş birliği bağlamında politik psikoloji tarihinin McGuire tarafından gerçekleştirilen kategorizasyonu

Dönem	**Tercih Edilen Konu Başlıkları**	**Tercih Edilen Teoriler ve Teorik Çerçeveler**	**Tercih Edilen Yöntemler**	**Dönemin Karakteri ve Katkıları**
1940-1960	Liderlerde ve kitlelerde politik kişilik	Psikanaliz, Marksizm ve davranışçılık gibi çevresel belirlenimcilikler [environmental determinisms], ontogenetik sosyalleşme deneyimleri	İçerik analizi	I. Dünya Savaşının ardından ekonomik ve politik koşullar ile bu koşulların toplumlara yansıyışı ve toplumlar tarafından anlaşılması; Kitle ve lider ilişkisi ile bunların psikolojik tahlilleri; Psikobiyografi ve psikotarih çalışmaları
1960-1980	Politik tutumlar ve oy verme davranışının gelişimi	(Öznel fayda maksimizasyonu ve biliş-etki-eylem bağlamında) Rasyonel kişilik	Faktör analizi, tarama [survey] araştırması ve anket, katılımcı gözlem	Politik yönelimlerin arkasında yatan etmenlerin araştırılmaya başlaması; Yas ve travmaların politik tutuma etkileri; Politik iktidarların ana tartışma konularından birisi haline gelmesi; Davranışın olumlu etkileri üzerinde durulmuştur; Hedonist düşüncenin ön planda tutulduğu çalışmalar dikkat çeker; Öznel çekicilik

[8] McGuire'in orijinal tablosunda dönem, tercih edilen teoriler ve tercih edilen yöntemler başlıklarını taşıyan sütunlar bulunmaktadır. Burada McGuire'in tablosu kendi makalesi temel referans alınarak dönemin karakteri ile bu dönemin politik psikoloji disiplinine getirdiği önemli katkılar ve ayrıca temel alınan teorilere ek olarak bu teorilerin yeniden yorumlanmasını sağlayan teorik çerçeveler eklenmiştir. Aksi belirtilmedikçe tablo içerisindeki verilere McGuire'in metninde 14. ve 32. Sayfalar arasından ulaşılabilir.

				konusu ilgi alanı içine girmeye başlar.
1980-1990	Politik ideolojilerin inanç sistemlerine etkisi; inanç sistemlerinin içerikleri ve süreçleri	(Bilişsel yöntemler, karar teorileri ve şema teorileri aracılığıyla) Bilgi işleme	Yapısal eşitlik modelleri, deneysel manipülasyon, bilgisayar akış şeması	Diğer iki dönemin yöntem, teori ve karakterini birleştirir; Bilişsel sistemlerin içeriği, süreci ve davranışa etkisi diğer iki dönemden ayrışmasını sağlayan odak nokta oluşmuştur.

Tablodan hareketle aşağıda yer alan maddeler politik psikolojinin geçmişten bugüne gelişimini kısaca özetlemektedir.

Liderlerde ve kitlelerdeki politik kişiliği konu edinen 1940-1960 arası dönem:

- Bu dönemde, çağdaş psikoloji içinde hala tartışmaları süren psikanaliz politika, politik iletişim ve politik psikoloji çalışmaları için oldukça işlevsel görülmüştür. Politik psikanaliz olarak anılan yeni bir çalışma alanı söz konusu disiplinler için önemli bir sacayağına dönüşmüştür. Özellikle Freudyen psikanalizin anahtar kavramları olan eros (arzu dürtüsü) ve thanatos (ölüm dürtüsü) gerilimi lider portrelerinin çözümlenmesinde kullanılmış, Harold Lasswell 1930 ve 1935 tarihli çalışmalarında bizzat Freudyen bir perspektifle liderleri baba kültü ekseninde incelemiştir. Toplumların psikoseksüel gelişimlerinin duygu ve eylemler üzerindeki etkisi dönemin öne çıkan çalışmaları arasında yer alsa da Bendix'in 1952 tarihli çalışmasında da olduğu gibi toplumların duygu ve eylemlerinin tek bir bileşenle incelenecek biçimde indirgemeye tabi tutulamayacağını düşünenlerde bulunmaktadır (McGuire, 2004, s. 14-15).
- Bu dönemde toplumlarda politik bilincin ortaya çıkışı Marxyen bir perspektifle sıklıkla incelenmiştir. Bu yaklaşım bir önceki madde de yer alan Freudyen perspektifle kimi zaman çelişmelere de yol açar. Zira Marksistler Freud'un aksine erken çocukluk döneminin yetişkin kişilik ve bunun dolayımıyla gelişen politik kişiliğin arasında melankolik bir birlikteliğin ötesinde bir detay ya da derinlik görmemektedirler (McGuire, 2004, s. 15).

- Dönemin üçüncü teorik temeli davranışçılığı kendine referans alır. Özellikle Clark Hull ile Dolard ve Miller bu dönem "özgürleştirilmiş" bir davranışçılık yorumu ile politik davranışın gelişimin psikoloji eksenli şekilde ele alır. Bu yorum özellikle sosyal öğrenmenin bireyin gözlemleri sonucunda geliştirdiği taklit eylemlerinin sonucunda ortaya çıktığını öne sürmektedir (Miller & Dollard, 1988 [1941]). Zaten genel olarak kitle üzerine çalışmaların hız kazandığı bu dönemde davranışçılığın bu yorumu kitlenin oluşumu kapsamında da yoruma açılmıştır. Çevresel belirlenimciliği de destekleyen ve yön veren görüşler sosyal darwinizme açıkça tepki göstermişlerdir (Stein G. , 1988; McGuire, 2004, s. 16).

Politik tutumlar ve oy verme davranışının gelişimini konu edinen 1960 ile 1980 arasındaki dönem:

- Bu dönemin göze çarpan konu değişimlerinden ilki kamusal güç ve seçim sürecine yönelik olmuştur. Yirminci yüzyıl başında siyaset bilimciler kamusal güç kullanımı ile seçim dönemleri üzerine konuşmaktan imtina ederken, yüzyılın ortaları itibariyle iktidar ve güç kullanımı konusunda çok daha rahat bir tavır sergiledikleri görülmektedir (Acton, 1907; Dahl, 1961; Hunter, 1953; Lasswell, 1948; Leighton, 1945; McClelland, 1975; Winter, 1973'ten akt. McGuire, 2004, s. 23-25).
- Anketin etkin şekilde kullanıldığı bu dönemde uygulamalar hem saha da yüz yüze hem de telefon aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.
- Bu dönemde okuma yazma bilmeyen toplumlara yönelik kültürel açılımlar antropologlar tarafından katılımcı gözlem tekniği ile yürütülmüştür. Sosyologlar, kumarhane, tımarhane benzeri çeşitli ortamlar aracılığıyla benlik sunumu üzerine çalışmalar gerçekleştirmişlerdir.

Politik ideolojilerin inanç sistemlerine etkisi; inanç sistemlerinin içerikleri ve süreçlerini konu edinen 1980-2000 arası dönem (McGuire, 2004, s. 30-31):

- Bilgisayardan yöntemsel anlamda ilk defa yararlanılmaya başlanmıştır. Kişinin ideolojiyi benimsemesi ve karar verme süreci bilgisayar aracılığıyla akış şemalarında ele alınmıştır.
- Bu dönem ilk iki dönemin kesişimini oluştururken yeni bir dönemin oluşması için gerekli zeminin oluşmasını da sağlar.

- Bu dönem içerisinde ilk iki dönemden ayrı olarak daha fazla manipülatif etken kullanılmaya başlanırken çalışmalar laboratuvarda gerçekleştirilen sosyal deneyler olarak tasarlanmıştır. Lodge ve Hamill'in 1986, Beer, Healy, Sinclair ve Bourne'ün 1987 tarihli çalışmaları öncüller arasında gösterilmektedir.
- Kişi bu dönem itibariyle bir bilgi işlem makinesi olarak betimlenmeye başlar ve bilginin bellekte nasıl kayıt altına alındığını anlayabilmek adına bilişsel bilimden yararlanmaya başlanır. Özellikle Axelrod (1976), Tversky ve Kahneman (1983), Brady ve Sniderman (1985), Hastie (1986), Lau ve Sears (1986) çalışmaları bilişsel bilim ile politik psikoloji arasındaki bağı vurgulayan çalışmaları ortaya koyarlar.

McGuire'in 2000'ler itibariyle kapanmış olduğu varsayılan üç dönem ya da safhanın ardından geçen süre zarfında biyoloji, nörobilim gibi fenni alanların dışında gerek politika gerek psikolojide gerek iletişim ve medya da ayrıca teknolojide yaşanan gelişmeler ışığında yeni bir dönemin yaşandığını söylemek mümkün gözükmektedir. Çalışma kapsamın politik psikolojinin 2000 sonrası araştırmalarından da sıklıkla yararlanılacak olmasına karşın henüz literatürde bu dönem için bir etiketlendirme yapılmadığı için yer verilmeyecektir. Bununla birlikte çalışmanın özellikle 90'lar sonrası gelişen internet ve bilgi teknolojileri üzerinden iktidar ve özne ilişkisini ele alması nedeniyle tam olarak bu dönem içerisinde geçtiğinin altını bir kez daha çizmek gereklidir.

1.1.2 Politik psikolojide özne ve iktidar: Sınırların içinde birey ol(ama)mak

> *Tabiyeti kendi maddiliğinde, öznelerin kuruluşu olarak kavramaya çalışmalıyız.*
>
> *— Michel Foucault, "Two Lectures"*

Özne ve iktidar üzerine düşüncenin temelleri antik döneme kadar uzanırken zamanla felsefe, sosyoloji, siyaset ve psikolojide önemli uğraklar haline gelmiştir. Bu iki kavram üzerinde bugünkü temel uzlaşı, öznenin iktidara tabi olduğu; iktidarın öznenin nesnesi olması ve öznenin bireyin dönüştürülmesi sonucu inşa edilmesi şeklindedir. Önderman'a (2018, s. 9) göre özne ve iktidar gibi "insanlık durumuna" ilişkin bir konunun bilimsel açıdan ele alınabileceği düzlemler *"a) biyolojik b) sembolik veya dilsel c) toplumsal d) kültürel e) bireysel f) ilişkisel g) tarihsel h) ekonomik ı) hukuki j) politik"*tir. Böylesi bir konunun ele alınabilmesi de ancak

disiplinler arası bir yaklaşımla mümkün olabilmektedir ve çalışmanın geneline yayılmış olan politik psikoloji bu anlamda önemli bir perspektif sunmaktadır.

İki kavrama ilişkin pek çok yaklaşım, fikir ve teori birbirinin devamı ya da tam karşıt şekli olarak cereyan eder. Örneğin özne fikri, aydınlanma ve modern dönemde eyleyen *bireyi;* yirminci yüzyıl düşüncesinde ise tersine katlanarak tabi olan bir anlama evrilmiş iktidar üzerindeki anlatı devlet-siyasi otoriteyi işaretleyen spesifik bir kavram olmanın yanında dil üzerinden her an her yerde olan bir olgu olarak değerlendirilmeye, aynı zamanda tahakkümü ve konsensüsü işaretleyen bir *iletişim süreci* olarak kabul edilmeye başlamıştır.

Özne, felsefe, siyaset, hukuk, kültürel çalışmalar ve dilbilim gibi pek çok alanın üzerinde görüş belirttiği sosyal bilimlerin temelinde yer alan bir kavram. Böylesi önemli bir kavramın tarihi incelendiğinde yukarıda da sözü edildiği üzere iki önemli kırılıma tanık olduğu ve özellikle son durağı olan *semantik* yaklaşımın ele alınmasının nitelikli bir yaklaşım için elzem olduğu anlaşılmaktadır. Aydınlanma dönemi ile filozoflar modern özneyi tanımlamaya başlamışlar ve bu görüş yirminci yüzyıla kadar ağırlığını korumaya devam etmiştir: Uzun bir süre etkin, eyleyen, bilen düşünen şeklinde ifade edilen özne[9]; tersine bir katlanma ile bu dönemde edilgen, etkilenen, maruz bırakılan şeklinde bir tanımlanmaya dönüşmüştür. Bireyin iktidara ilk boyun eğdiği anı öznenin kurulduğu nokta olarak işaretleyen Judith Butler (1956-…) (2005), "özne"nin "kişi" veya "birey" ile karıştırılmaması gerekliliğinin altını çizer. Özne, bir yer tutucu veya yapı olarak bireyin iktidar tarafından anlaşılabilir kılındığı, üretildiği ve yeri geldikçe yeniden üretileceği bir faildir. Bir diğer ifadeyle özne [subje] olabilmesi için bireyin ya ötekine tabi olması [subjected] gerekir (bu aynı zamanda öznenin tam kelime karşılığıdır) ya da "özneleşme" [subjectivation] sürecini (deneyimini) yaşaması gerekmektedir (Butler, 2005, s. 18).

Öznenin kurulması ya da özneleşme süreci, bireyin kendi olmaktan vazgeçişiyle ilişkilendirilir. Özneleşme bu yorumla özgürleşmenin karşı kutbuna yerleşir. Özne, kurulmaya başlarken kendi tekilliğinden (öznelliğinden) feragat

[9] Modern özne ya da Aydınlanmanın öznesi Descartes (1596-1650) ile başlar ve farkında olan bir "ben"e işaret eder. Modern özne tanımında akıl-us ile istençli bir varlık olarak bireyden söz edilmektedir (Descartes, 2015; Baudart, ve diğerleri, 2012, s. 191 – 282). Descartes'ın ardından Kant (1724-1804), Fichte (1762-1814), Schelling (1775-1854) ve Hegel (1770-1831) modern özne üzerine önemli fikirler geliştirmiştir. Ayrıntılı açıklama için Baudart, ve diğerleri, 2012.

etmeye başlar. Bu, günümüzün birey düşüncesi bağlamında ikircikli bir görüştür: Byung-Chul Han'ın (1959-…) *performans toplumu* [*Müdigkeitsgesellschaft* (*Yorgunluk Toplumu*), 2010] adını verdiği yeni toplum tipinin öznesi olarak gördüğü performans özneleri kendilerini özgür ilan etmiş; sosyal medya performanslarına olanak sağlayan sanal dünyanın bir parçası olmak özgürleşmeyi onlara sunmuştur. Aynı konu Goffman'ın (1922-1982) *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu* [*The Presentation of Self in Everyday Life,* 1956] ve *Damga* [*Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, 1963] metinlerinde; Guy Debord'un *Gösteri Toplumu*'nda [*La Société de Spectacle*, 1967] ve Baudrillard'ın (1929-2007) *Tüketim Toplumu* [*La Société de Consommation*, 1970] metninde anlattığı toplum ve insanlık anlatıları içinde geçerlidir. Bu eserlerin anlattığı toplumu oluşturan kişiler, özneleşme süreci ile kendi maskelenmiş özgürlüklerini ilan etmektedir. Bahsi geçen metinlerde birey, kendini baştan başa değiştirerek kitlenin bir parçası haline getirmeyi amaçladığı fikrinin üzerinde şekillenmektedir ancak ironik bir biçimde söz konusu toplumları oluşturan özneler tam tersini düşünmektedir. Butler'ın psişik iktidar olarak farklı örnekler ve özellikle maduniyet üzerinden ele aldığı bu durum iktidarın özneleşme öncesi birey üzerinde de etkisi olduğunu göstermektedir (2005).

Politik psikoloji için özne fikri özellikle son dönemde kültürel çalışmalar ile yakın bir doğrultuda ilerlemektedir. Günümüz politik ve psikolojik yapısı göz önünde bulundurulduğunda kültürel devinim çok hızlı değişmekte ve yalın sosyolojik, politik ya da felsefi tanımlara bağlı kalmak eksik bir değerlendirmeyi beraberinde getirmektedir. *"Söylemin aracılık ettiği öznellik"* fikri kültürel çalışmaların özne görüşünü yansıtırken aynı fikri politik psikoloji içinde değerlendirmek mümkündür (Mansfield, 2021). Üstelik, politik psikolojinin psikoloji yönünü temsil eden iki temel yaklaşımdan biri olan psikanaliz (diğeri davranışçı akım), zaten kültürel çalışmaların özne görüşü inşasında da temel bir dayanak noktasıdır.

"*Ben*" düşüncesi ve içeriği özne üzerine düşünceyi açma noktasında anahtar bir işleve sahiptir. Nick Mansfield (1959-…) "*ben*" sözcüğünün kastettiği anlam üzerinden özne ve öznelliği tanımlar: Tüketilen ürünler, alınan hizmetler, yaşam tarzı, yeri ve bölgesi "ben"i inşa ederken, kişinin politikasına ve ruh haline de doğrudan etki eder (2021, s. 9). Chul Han'ın hemen her eserinde farklı bir toplum ya da özne tanımlaması Mansfield'in yaklaşımıyla sadece bir karmaşadan ibaret olmasının aksine bugünün toplumunu, iktidarını ve farklı fenomen, olgu ve

*dispozitif*ler (araç, aygıt, diyagram, '*şey*') aracılığıyla kurulan, birey olamayan öznesini anlayabilmek için çoklu bir yaklaşımın gerekliliğine dikkat çekmektedir.

"Özne her zaman kendinin dışından bir şeye bağlıdır" (Mansfield, 2021, s. 18) yaklaşımı Friedrich Nietzsche'den (1844-1900) Michel Foucault'ya (1926-1984) yirminci yüzyılın özne yaklaşımını özetlerken, aynı zamanda iktidarsız ya da ötekisiz bir öznenin imkânsızlığına işaret eder. Foucault için özne, dispozitiflerin kurduğu *öznel deneyimler* aracılığıyla inşa edilir. Nietzsche'nin semiotiğin kurucusu dilbilimci Ferdinand de Saussure'den (1857-1913) ilhamla geliştirdiği düşüncenin devamı olan bu görüşler Ludwig Wittgenstein'da (1889-1951) da ele alınan semantik bir ilişkinin sonucunda kurulan özneyi tanımlar.

Yaşama imkân sağlayan, anlamı ve aksini üreten, kusursuzlaştıran ve yaşayan bir *varlık* olarak kültürün yaşamaya devam ettikçe özneye yönelik tanımların eksik kalmaya mahkûm olduğunu ifade eden Mansfield (2021, s. 20), kültürün dil aracılığıyla hayata bağlandığını ve öznenin semantik bağlamından koparak ele alınamayacağını bunun kapsam ve yapısını doğru şekilde değerlendirme önündeki büyük bir hata olacağını ifade eder. Özneyi anlamak; öznelliği - *deneyimi* anlamayı gerektirir. Bir iktidarın özneleri birbiri ile benzeşen ama aynı olmayan belirli açılardan *öteki* konumunda olanlardır. İdeoloji ve teorik dogmalar belli ölçülerde deneyimi yaşayanları benzer kılarken, deneyim sahiplerinin geçmişleri onları farklılaştırır. Bu yüzden de Freud'tan hareketle bazı davranışlar tekildir[10]. Derinliklerine inildiğinde beklenen öznellik ile karşılaşılmasa da bu öznelliği reddetmeyi olanaklı hale getirmez. Öznelliğin her durumda geçerli olamayabileceğini ortaya koyar.

Özne ve öznellik üzerine burada politik psikoloji ve iletişim ile de uyumlu olacak iki temel kültürel yaklaşıma yer verilecektir: özneyi doğası ve yapısını bir diğer ifadeyle hakikatini anlamayı hedefleyen Sigmund Freud (1856-1939) ve Jacques Lacan'ın (1901-1981) yaklaşımı ile öznelliği bir kültür ve iktidar ürünü olarak inceleyen Friedrich Nietzsche ve Michel Foucault'nun yaklaşımı. İlk yaklaşım psikanalizi içerir: Psikanaliz için özne çoğu zaman *"şey"*dir; bilinç ve bilinçdışının

[10] Bu ifadeye, kimi zaman öznelliğin detaylarını tam teşekküllü şekilde ele alınamayacağını Freud'un puro alışkanlığını "Bazen bir puro, sadece bir purodur" şeklinde özetleyerek kendi ödipal ve kastrasyon teorisi ile incelemediğini ifade eden Mansfield'ten hareketle yer verilmiştir.

ilişkiselliğinde kurulur ve -totolojik biçimde- özneldir. Bu yaklaşımın tam aksinde ise yaşamı bir *"irade"* olarak değerlendiren ve zayıf *sürü* ile güçlü *seçkin* ayrımını yapan Nietzsche ve iktidarın dil aracılığıyla oluşturduğu öznel deneyimler sayesinde özneyi inşa ettiğini ifade eden Foucault yer alır. Bu görüşte genel olarak öznellik Freud ve Lacan'da olduğu gibi var olan bir şey değildir: İktidarların toplumu kontrol etmesi ve yönetmesi için '*icat'* edilir (Mansfield, 2021).

1.1.2.1 Bilinç, bilinçdışı ve özne

> *"Tu quis es. (Sen kimsin?) Çok derin bir sorudur."*
>
> *— Carl Schmitt*

Özne, onun doğasını ve yapısını anlamayı hedefleyen Freud ve Lacan'da bilinçle[11] anlam kazanır. Öznenin doğasını ve yapısını ele alan bu düşünürlerden ilki, on dokuzuncu yüzyılın önemli edebi metinlerinde de rastlanabilecek bir öznellik görüşünü psikanaliz ile açıklamaktadır. Mary Shelly (*Frankenstein*, [1818]), Robert Louis Stevenson (*Doktor Jekyll ile Bay Hyde*, [1886]), Ernst Theodor Amadeus Hoffmann (*Kedi Murr'un Dünya Görüşü* [1819]; *Şeytanın İksirleri*, [1815]) ve Dostoyevski (*Suç ve Ceza*, [1866]) metinlerinde parçalanmış bir iç dünyaya sahip neredeyse nevrotik patlamalar yaşayan karakterleri ele alırlar. Freud'un özne görüşü de söz konusu edebi metinlerle ve dolayısıyla bu öznellikle doğrudan ilintilidir. Genel iklimi soyutlanma korkusu, karanlık arzulardan kaçınma, gizli delilik ve kolay çöküşün olduğu bu yüzyılda gelişen öznellik ve özne anlayışı modern çağın ilerlemesiyle daha da yaygınlaşmıştır (Mansfield, 2021, s. 47).

[11] Modern özne sürecinde Hegel özneye yönelik önemli bir tanımlamayı bilgi üzerinden ortaya koyar: İnsanın kendini bilmesine yönelik *bilinç*. Tanımlamalarıyla güçlü bir "özne filozofu" olan Hegel kesin bir anti-öznelci tavırla başlayıp ardından bilginin kesinlikle otorite olmakla başladığını vurgulayacaktır (Baudart, ve diğerleri, 2012, s. 142). Hegel'in özne tanımında öne çıkan eylemlilik bireyin hem teorik hem de pratikle bilincine işaret etmektedir. Hegel'in bilince ama özellikle köle-efendi diyalektiğinde öz-bilince yaptığı vurgu ünlü Hegel yorumcusu Kojeve'ye göre gerek Hegel'in fenomenolojisinin gerekse öznesinin ayırt edici unsurudur (1969). Öz-bilinç, bilincin doğruluğunu ortaya çıkaran bir anlayışla birlikte özünde tin'in kendini bilmesi yolundaki önemli bir adımdır. Birey olmak Hegel için öznenin kendisine geçmektir ve özne "ben" ve "benlik" ile eşdeğer bir konumdadır (Zizek, 2015, s. 365). Hegel'e yönelik bir yanlış anlamaya değinen Zizek (2015, s. 379) töz (varlık, öz) ile öznenin Hegel'de çoğu zaman aynı gibi anlaşıldığının oysa yalnızca tözün değil aynı zamanda öznenin varlığından söz edildiğini belirtir. Burada tözün hareket halinde, oluş halinde olmanın Hegel'de özne olarak tarif edildiğini ve öznelliğin çekirdeğini ifade ettiğini de söylemek gerekmektedir.

Freud ve Lacan'ı anlamak için tahakküm[12] (baskı) kavramını anlamak oldukça önemlidir. *Frankenstein* ve *Doktor Jekyll ile Bay Hyde*, korkunun bastırılması karşısında öznelliğin parçalanışını anlatır. *Frankenstein*'de Shelly, kontrol edilemeyen bilinçdışının dışa vurduğu bir canavarın "üretilmesini"; *Doktor Jekyll ile Bay Hyde*'da ise Stevenson, şeytani ve ahlaksız yansımaları kaleme alır. Bu iki metin normal şartlarda mantıksız buldukları ama bilinçdışılarında yer alan zihnin karanlık tarafını ele almaktadırlar. Freud'un bilinçdışı[13]nı keşfetmesi ile sözü geçen edebi metinlere teorik bir alt yapı kazandırıldığı söylenebilir.

Düşlerin Yorumu [*Die Traumdeutung*, 1900], Freud'un düşlerin ve bilincin, bilinçdışından gelen yansımalar neticesinde nasıl etkilendiğini konu edinmesi noktasında kıymetli bir metindir. Bilincin ötesindeki alanın bilinç ile olan zıtlığından, iç duyusal (öznel) alan ile düşler, bir uyaran ve uyaran kaynakları bağlamında ele alınmaktadır (Freud, 1996a; Freud, 1996b). Bilinçdışı şeklinde tanımlanan gizil alan çeşitli imgeler ve simgeler aracılığıyla çoğu zaman düş, Freudyen (dil) sürçmeler(i), nevrozlar ile kendini gösterebilir. Bilinçdışı, öznelliğe direkt etki ederken, esprilerde[14] önemli dışa vurumlardır (Freud, 1998, s. 199). Her şakanın ardında gerçekliğinde payı vardır sözünü hatırlatan Freud'un yorumu, bilinçdışının kabul etmediği bazı durumların esprilerle hafifletilmeye çalışıldığına işaret eder. Bu açıdan Freud'un öznesi belki modern özne tanımlarında görüldüğü kadar etkin, eyleyen bir özne değildir ama Nietzsche ve Foucault'nun ya da başlığın ilk kısmında Butler'den hareketle ele alınan madun bırakılmış bir tabi olma hali olarak da değerlendirilemez. Burada bir parantez açarak bilinçdışının, kişi tarafından kontrol edilemeyen zihnin karanlık tarafını tanımladığını ve bu nedenle de bilinç gibi içeriden değil dışarıdan gelen bir kurulmaya sahip olduğunu vurgulamak gerekir.

[12] Tahakküm üzerine daha etraflı bir düşünce Thomas Hobbes'un (1588-1679) *Leviathan*'ı ile imkânlı hale gelir. İncil'de geçen bir canavardan aldığı isimle Hobbes insanın devletsiz (doğa durumunda [state of nature]) sürekli savaş mücadelesinde olacağını bu sebeple devlet iktidarının baskısının gerekliliğini savunur (2021 [1651]) .

[13] 19. yüzyılın sonunda eş zamanlı olarak Pierre Félix Janet'in (1859-1947) doktora tezinde üstünde çok fazla durmadığı bilinç'*altı'* kavramını; Sigmund Freud ise bilinç'*dışı'* kavramını geliştirmiştir. Türkçede iki kavram birbirinin yerine kullanılmakla birlikte (Akay, 2018, s. 21), karmaşanın sebebi Freud'un Türkçeye ilk çevirilerinin orijinal Almanca yerine çeviri Fransızcadan tercüme edilmesi ve Fransızların milliyetçi bir tutumla kavramı kendi dillerine Janet'e ait olan bilinçaltı şeklinde tercüme etmiş olmalarıdır.

[14] Freud için espriler yalnızca özne anlamında değil toplumsal anlamda da önemli dışa vurumlardır. Kolektif bilinç ve hafıza üzerinden bir öznellik kurgusuyla da bilincin hareket edebileceğini öne sürmektedir (Freud, 1998, s. 171, 191-210). Bu durum politik psikoloji yaklaşımında yas, travma, zafer ve hafıza çalışmalarında önemli olan kolektif bilinç-hafıza için önemli bir referanstır.

Freud için bilinçdışı öznenin kurulması noktasında oldukça hassas bir görev üstlenir: Öznelliği kurmak. Bilinçdışı, bastırılmış olanın mekânı olarak özneyi kuran, geliştiren, öznenin farkında olmadan benliğini inşa eden bir olgudur. Oidipal[15] malzemenin bastırıldığı bilinçdışı (Mansfield, 2021, s. 57) öznenin iktidarını tanımasını, iktidar ile ilişkisini de belirlemesine olanak sağlar. Wilhelm Wundt'tan (1832-1920) hareketle düş üzerinden bilinçdışını ele alan Freud, retinaya yansıyan görüntünün, uyanıkken öznelliği parlatan, tazeleyen görsel ve işitsel duyumların soyutlaştırıldığından bahseder (1996a, s. 83). Bugün Freudyen özne yaklaşımı düşlere benzetilen sanat eserleri aracılığıyla ele alınmaktadır. Freud'un düş yorumlarındaki bilinçdışı aracılığıyla ele alınan öznellik, sanat eserlerince bedenlenir. Thompson'da bilinçdışının dışa vurumu ve öznelliği Freudyen perspektifle iktidarın görünürlük mekânları olarak okur (2018).

1.1.2.2 Özneyi inşa eden bir aygıt olarak "dil"

Freud sürekli eleştirilere maruz kalırken, kendinden bir müddet sonra Freud'un gerekli ölçüde anlaşılamadığını, kimi açılardan ise teorisini tamamlayamadığını savunan ve tıpkı onun gibi yalnızca psikoloji için değil kültürel çalışmalar ve felsefe içinde önemli bir figür ortaya çıkar: Jacques Lacan. Ünlü Fransız analist, Freud'a dönmekten ve onun teorisini geliştirmekten söz etmektedir. Psikanalitik Teoriye öncelikle dil ve semiyotik açıdan yeni bir çerçeve ekleyen Lacan, Freud'un dil üzerine (analistle konuşmak) yaklaşımını genişletir. Saussure'ün semiyolojisini kendine temel alan Lacan'ın takipçileri dilbilimle yakın bir ilişkide bulunurlar.

Her ne kadar Freud'a geri dönüşten söz ediyor olsa da Lacan'ın Freud'dan ayrıştığı bazı noktalar bulunur: Bireyi toplumsalla ilişkisi çevresinde ele alarak özneye dönüşmesini konu edinen Lacan (1991), bireyin iç dünyasıyla özneleşme sürecini ele alan Freud'dan ayrılır. Freud'un içeride kurulduğunu öne sürdüğü savı Lacan aracılığıyla ötekine yüklenir. Öznenin ve bireyin ilişkisinde yer alan ayrımla öteki üzerine görüşlerinin de farklı olmasına neden olur. Lacan için özne *öteki* ile ilişkilidir: Bilinçdışı da ötekinin (toplumsalın) söylemidir (2006, s. 436). Böylece

[15] Odipus kompleksi, Freudyen teori ve psikanalizde temel role sahip kavramsallaştırmalardan birisidir. Hem özneyi ürete hem de toplumsal cinsyet rollerinin belirlenmesini açıklama noktasında oldukça yardımcıdır. Burada konunun cinsiyet ile ilgili olmayışından dolayı detaylandırılmayacaktır. Ayrıntılı bilgi için Sofokles'in *Kral Oidipus* trajedisi; Nasio, Juan-David (2012). "*Oedipus: Psikanalizin En Önemli Kavramı*". Say Yayınları. Çev. Canan Coşkan.; Doğan Cüceloğlu (2006). *İnsan ve Davranışı*. Remzi Kitabevi. s. 413.; Sigmund Freud, *Düşlerin Yorumu. s.310-315*

dışarıda olan içselleştirilir ve Freud gibi bilinçdışı özneyi kurar. Temel fark Lacan'da özne çok daha kapsamlı çok daha canlı bir biçimde kurulur. Öteki olduğu sürece özne bilinçdışı aracılığıyla kurulur, katlanır ve düzenlenir.

Lacan için özne dilin gölgesinde kurulur. Louis Pierre Althusser'e (1918-1990) göre (1971, s. 209) dilin düzeni sembolik bir düzendir. Dolayısıyla özne, bireyin sembolik olarak tasarlanması, toplumsal için inşa edilmesidir. İnşa hali bireyin hayatı boyunca biçimlenerek devam eder (Althusser, 1971, s. 210). Lacan için dil, öznenin varoluşudur. Çünkü özneyi esas kuran bilinçdışıdır ve bilinçdışı dil aracılığıyla oluşur. Dilin olmadığı bir uzamda bilinçdışından söz edilemez (Lacan, 2012, s. 47).

Dil, insan yaşamını tamamlayan unsurlardan biri, iletişimin başlatıcısıdır. Sadece sesle değil, imgelerle, görüntülerle kendini bedenler. Ludwig Witgenstein (1889-1951) dili bir oyun olarak resim teorisinde işlerken, Martin Heidegger (1889-1976) dili insan varlığının sınırlarıyla özdeştirir. Dil, bilincin aktarımıdır. Ferdinand de Saussure gösteren ve gösterilen kavramları aracılığıyla semiyolojiye kapı aralarken; Lacan, dilbilimin terimlerini psikanaliz ile buluşturarak özneyi, öznelliği ve iktidarı tanımlar: *"Bilinçdışının yapısı, bir dilin yapısını andırır"* (Mansfield, 2021, s. 65). Lacan dil'i öznelliğin malzemesi olarak görür ve özneyi dille eşitler. Dil, öznedir ve öznede dille var olabilir.

Dil bireyin doğumundan önce de vardır ve ölümüyle de sonlanmayacaktır. Jacques Derrida'nın (1930-2004) *Gramatoloji*'de [*De la Grammatologie*, 1967] üzerinde durduğu gibi Lacan içinde dilin kökeni işaretlenebilecek bir şey değildir. Bir şekilde hep dilden söz etmek mümkündür. O halde özne dil kadar eski, kadim bir olguya işaret etmektedir. Derrida için dil özgür değildir (2011, s. 126), anlamlı seslerden ortaya çıkar ve yazı ile temsil edilir: Yazı ve dil aynı şeyler değildir. Yazı dilin temsili iken aynı zamanda işaretleyici bir düşünmedir (Derrida, 2011, s. 76). İşaret yoksa dilde yoktur.

Dili işaretler aracılığıyla yorumlayan ve hatta iletişimi ötekinin zihninde resimler olarak yorumlayan Ludwig Wittgenstein *Felsefi Soruşturmalar*'da [*Philosophische Untersuchunger*, 1953] dilin dünyayı derinden yapılandırdığını savunur (2014). Wittgenstein (2014, s. 29) için dil, bir tür tasavvur etme şekli ve kurucu bir iktidar figürüdür. Felsefe de tam bu sebeple gereklidir; çünkü zekânın dil aracılığıyla büyülenmesini sağlayacak şey; felsefenin kendisidir (Wittgenstein, 2014,

s. 67). Ona göre, düşünce ve eylemler ilişkiselliğin içinde dille üretilir. İletişim sorunu, her türden ilişkideki temel sorundur. Dil, ötekinin zihninde bir resim oluşturmaktır. Eğer birey, dile yeterince hâkim olmadığı ya da doğru kelimeleri tercih edemediği bir durum içerisinde kalmışsa ötekinin zihninde doğru resimleri canlandıramayacaktır. *Resim teorisi* olarak literatüre geçen Wittgenstein'in bu fikri sonraları iktidar teorisinde sıklıkla refere edilen bir konu haline gelecektir.

Wittgenstein için kilit bazı noktalar vardır: daha dikkatli ve daha az dürtüsel olmak gibi. Bu sayede doğru kelimeler ile ötekinde istenen çağrıştırma yapılarak gerekli iletişim süreci tamamlanacaktır. Dil, özeli, özneli aktaran, özneyi kuran kamusal bir alettir. Bu bağlamda *"Ne?"* sorusunun değil *"nasıl?"* sorusunun cevabını verir (Wittgenstein, 2013, s. 33). Zira *"ne"* sorusuna verilecek cevap zihnin ve şeyin/olgunun kendisidir. Resim teorisi bağlamında *"ne?*" sorusunun cevabı zihinde canlanan resmin imgesidir (Wittgenstein, 2013): İktidarın kurguladığı ideolojik imge.

Foucault için dil, kendi kendini temsil etme durumu (2014b, s. 75) ve içe katlamayla oluşan bir *yapıttır* (2014b, s. 76). Tamda bu sebeple dil, Foucault için bir hata yeridir (2014b, s. 31). Hatalar, Saussere ve Lacan'ın sistem olarak okuduğu dilin kültürel düzenine, değişkenliğine de vurgu yapar (Mansfield, 2021). Zamanla kültür gibi dilde, iktidarlar ve temellükleri de değişir dolayısıyla dünkü hata, bugün için normal olabilir.

1.1.2.3 İktidar ve bilinçdışında inşa

İktidar, kendini ötekini hesaba katarak davranmaya iten, aynı sebeple ötekini kendine referans almaya yönelten karmaşık biri ilişkidir. Byung-Chul Han'ın "*esnek*" bir kavram olarak nitelendirdiği iktidar, *Ego*'nun (öz-benlik), *Alter*'de (öteki), kendi iradesine rağmen belirli bir davranışı etkileyen neden olarak kendine yer bulur (2020 [2005], s. 9).

> *İktidar kavramı söz konusu olduğunda, teorik kaos hala hüküm sürmektedir. Bu fenomenin varlığından şüphe edilmezken, kavram tamamen belirsizdir. Bazısı için baskı[16] demektir; diğeri için iletişimde yapıcı[17] bir unsur. Hukuksal, politik ve sosyolojik iktidar kavramları birbirleriyle uzlaşmaz. İktidar bazen*

[16] İktidarı bir baskı-tahakküm aracı olarak incelemek için bkz. (Hobbes, 2021 [1651]) ve ayrıca Marx, Engels, Weber vb. klasik sosyologlar incelenebilir.

[17] Çatışma ve uyuşmazlığı tamamen dışarıda bırakmayan ancak iletişimle çözümlenebilir bulan agonistik konsensüs iktidarı için bkz. Arendt, Mouffe, Laclau, Parsons ve Luhmann ile ayrıca başta Aristoteles (MÖ 384-MÖ 322) ve Platon (MÖ 428/427/424/423-MÖ 348/347), olmak üzere Antik Yunan'da *ideal devlet* düşüncesi incelemeye alınabilir.

> *özgürlükle*[18] *bazen baskı ile ilişkilendirilir. Bazıları için iktidar ortak eyleme dayanır. Diğerleri içinse mücadeleyle ilişkilidir. Bazıları iktidar ve şiddet arasında kes(k)in bir ayrım yapar. Diğerleri için şiddet, daha uç bir iktidar biçimidir. İktidar bazen hukuk ile bazen ise keyfilikle ilişkilendirilir* (Han, 2020 [2005], s. 7).

Devlet iktidarı ya da siyasi iktidar anlamında tahakküm ve konsensüs olarak temellüğe oturtulan iktidar, bu sınıflandırma ile gerekli şekilde anlaşılmaz. Han'ın yaklaşımında tahakküm, iktidarı anlamak için yeterli bir kategorileştirme değildir. Çünkü her türden bir iktidarın tahakküme ihtiyaç duyduğu anlar var olmakla birlikte, kategorik anlamdaki tahakküm, iktidarın yalnızca kendi iradesini gerçekleştirme ve dayanak noktasıdır. Konsensüs içinde aynı şey geçerlidir. Bu iktidar türünde de ilişkiselliğe bir vurgu yapılır. Karşılıklı iradelerin geri çekilme ve baskın gelme noktalarının üzerinde durulur (Han, 2020 [2005], s. 11).

Genel anlamda öznenin inşasında tabi olma durumunu ortaya çıkaran iktidar, öznelliği bilinçdışı aracılığıyla kurar görüşü günümüzde hâkim bir anlayış haline gelmeye başlamıştır. Bu görüş iktidarın temellüğünden ziyade, özneyi kurması üzerinden bir anlatı ortaya koymasıyla üzerinde anlayışın sağlanmasını kolaylaştırır.

Guattari için Freudyen bilinçdışı konusunun önemi üretilebilir olmasından kaynaklıdır. Çünkü bilinçdışı, Guattari'ye göre rüyalar, aile yaşantısı, kısacası anılarla ve geçmişle değil ileriye dönük yapılanlarla üretilir. Bu da Pierre Félix Guattari ve Gilles Deleuze (1925-1995) için temel düşüncelerinden olan âna bakmakla, söylemlerin peşinde olmakla ilişkilenir (Akay, 2018). Guattari'nin bilinçdışı üzerine yorumuyla Foucault'nun iktidarını ele alacak olursak: İktidar, güç ilişkileri kapsamında *bireyin* dışlanmama yönündeki *tutkusu*nun farkındadır. Foucault için normal dışının karşılığı bağlamında 'normal olmayan' olmamak, toplumdan dışlanmamak için normal olmayı, tabi olmayı bu şekilde kabul eder. Bir diğer ifadeyle iktidar öznel deneyim olarak adlandırılan özne olma sürecini (öznelleşme) bireyin bilinçdışına yerleştirmektedir. Bilinçdışı gibi farkında olmadan üretilir bir şey bugün medyanın aracılığıyla gerçekleştirilirken, geçmiş dönemde farklı iktidar pratikleri ve kurumları devreye girmektedir.

[18] Özellikle Hannah Arendt'in (1906-1975) politika üzerine görüşleri gerek çağdaşları gerekse günümüzde genel yaklaşım ile oldukça farklıdır. Arendt için politika bir özgürlük alanıdır. Kamusal alanda bu özgürlüğün mekânıdır.

Politik psikoloji açısından bilinçdışının üretimi ve öznenin iktidarın kurgusu ile iklimlendirilmesi hem zaman ve kültürler arasındaki (sürekli kırılgan ve bölünür) ideolojik aktarımlar hem de politik popülasyonda görülen yenilenmelerle ilişkilidir. Tıpkı insan gibi toplumda bir varlık olarak ele alınırsa, onun gelişimi, değişimi ve etkileşimi göz önünde tutularak bir çerçevelemeye-kuşatmaya, sahip olmaktadır. Motyl'in (2016, s. 8) *ideolojik çevreleme-kuşatma teorisi*ni [*Ideological Enclavement Theory*] bu noktada iktidar-ideoloji-toplum öznelerini anlamlı kılmak adına incelemek yerinde olur. Bu teori genel olarak öznelerin yer değiştirme, farklı grupların içinde olmasıyla alakalı olmakla birlikte aynı zamanda öznenin iktidara tepkisini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Teori, iki birincil öncülün üzerine şekillenir. İlk olarak, öznelerin farklı bölgelerde var olan ideoloji bölgelerinin ideolojisi hakkında içgüdüsel sezgileri bulunur ve bir topluluğun ideolojisi insanların kişisel ideolojisiyle eşleştiğinde, insanlar o topluluğa uyacağına inanır. Bu öncül aktif bir öznenin kendi iktidar pratiğini seçme hakkını ortaya koyar. İkinci öncül ise, insanlar bunu yapma fırsatına sahip olduklarında, kendi ideolojilerini paylaşan yerleşim bölgelerine seçici olarak göç edeceklerdir. Bu ideolojik göç süreci, ait olma ihtiyacı ve fiziksel güvenlik duygusu gibi temel psikolojik ihtiyaçları karşılamak ve kendini aşma gibi daha üst düzey psikolojik hedefler peşinde koşmak için çalışmaktadır. Fakat Mottyl'nin eklediği ve burada ele alınan konuyla da uyumlu olacak şekilde var olan iktidar(lar) bir parçalanma üretir. İşte ideolojik çevreleme – kuşatma burada devreye girer. İktidar, ön yargı, kutuplaşma, aşırılık, gerçekliği hafifletme, muhakeme, muhakemeyi çarpıtma, örtük yanlış üretim vb. olgular üreterek bir iklim oluşturur (Motyle, 2016, s. 20-3).

Houghton, topluluk üzerine Amerika'da yapılan araştırmalarda, tam olarak içeriği dolu bir ideolojik tutuma sahip çok az sayıda kişi olduğunu ama buna istinaden "her konuda" bir tavır edimiyle hareket ettiklerini söyler (2009, s. 196). Houghton'un açıklaması iktidarın kurgusu bağlamında ideolojinin, bir ikna pratiği olarak çalıştığını ve yukarıda resim teorisi tanımlamasında olduğu gibi semiyotik bir biçimde ideolojinin zihinlerde imgeler oluşturduğunu açıklar. İdeolojik kuşatma ile iktidar, özneyi kurgular. Kuşatmayı sağlayan ise çoğu zaman dil ve söylem pratikleridir.

1.1.2.3.1 İdeolojinin imgelemi: Gerçeğin Kurgusu

Platon (*Phaidros*, 275D), hitabetle ilgilenen kişilerin sözel iletişim içerisindeyken aynı ya da benzer ifadelerine farklı sorulara verdikleri cevaplarda rastlamanın mümkün

olduğunu, söylem denen bu ifade biçiminin, söz sahibinin karşı tarafın zihnine yerleştirmek istediklerini aktarmak için oldukça yararlı olduğunu ileri sürer (Poe, 2019, s. 93). İktidarda '*söylem'* aracılığıyla ideolojiyi yayar ve zihinlere gereken imgeleri yerleştirir. Gramsci'nin ortak irade olarak tanımladığı hegemonyanın oluşumu bu sayede gerçekleşir. *"İnsanlar bir özne olarak az ya da çok ama devamlı olarak gerçekliği kurarlar"*: Bireysel anlamdaki yeniden kurulum gerek öznenin kendi öznelliği gerekse öznenin bağlı olduğu kolektivitenin kültürüyle baş etme süreçleriyle ilişki halindedir (Önderman, 2018, s. 116). Öznenin kendini mutlu etme imkânı bu duygusal pragmatik süreçle kendini gösterir. Bu nokta itibariyle gerçek hem nesnel – kolektif hem de tekil – öznel bir deneyimdir.

Louis Althusser, Karl Marx (1818-1883) ve Friedrich Engels'in (1820-1895) tarihsel maddeci yaklaşımından hareket ederek, öznenin bugünkü tanım ve anlayışıyla ilgili önemli bir katkı sunar: Antonio Gramsci'nin (1891-1937) *hegemonyası* aracılığıyla ideolojiyi özne kavramına dahil eder. İdeolojinin temelinde, toplumsal yapının taşıyıcılarının ve üreticilerinin toplumu oluşturan bireyler için biçtikleri rollerin paylaşım ve idaresi yer alır ve böylelikle özne inşa edilir. Bu noktadan itibaren artık özne gerek felsefe gerekse siyaset biliminde eleştirel bir dil ve perspektifle Nietzsche, Derrida, Heidegger, Gadamer, Foucault gibi isimler tarafından ele alınmış ve gitgide düşünen-aktif-eyleyen özne görüşünden uzaklaşmıştır. Burada özellikle yapısalcılık ve hemen ardından post-yapısalcılık felsefi akımlarının öznenin gelişimine getirdiği yenilikten söz etmek gerekmektedir. Başta Nietzsche ve Freud, ardından 50'li ve 60'lı yılların Fransa ruhunu taşıyan Foucault, Deleuze ve Guattari gibi isimler yaklaşımın gelişmesi ve genişletilmesinde büyük rol oynamıştır.

Bir ideoloji hem öznelerin aracılığıyla var olabilir hem de özneler için vardır. Üst-belirlenim kavramı Althusser için öznelleşmenin anahtarıdır. Bireyi özne olarak kuran, özenle ve maddi olarak şekillendiren ideolojinin bu sebeple de bir tarihi yoktur. Kültür ile kendini güçlendiren – var eden ideoloji toplumların tarihsel yaşamlarında temel bir formdur (Althusser, 2000). İktidarı formsuz olarak ele alan Foucault'dan hareketle, formu olmayan iktidarın bedenlendiği yerlerden biri de ideolojidir. Süreğen bir biçimde sürekli olarak iktidarlarca şekillenir ve bedenlenir.

İdeoloji, öznelliğe adeta *muhtaç*tır (Mansfield, 2021, s. 83). Özne, ideoloji tarafından öznellik çağrısıyla kurulur. Polisin seslenişi ve bireyin bu hitaba bakışı

örneği üzerinden Atlhusser'den hareketle *ilk itaat anı* öznenin başlangıcıdır (Akay, 2016; Akay, 2018; Mansfield, 2021). Birey direnme hakkına, direnme özgürlüğüne sahip olduğu halde tabi olur. Tahakkümü ve özgürlüğü aynı anda hissettiği dolayısıyla Foucault'nun da dediği gibi bu an iktidar ile öznenin en yakın olduğu andır (Akay, 2016).

*"Bilincin ölçüleştiği bir evren"*den (Deleuze, 2010, s. 56) söz eden Nietzsche aklın rasyonelleşmesini yukarıdaki ifadelere benzer biçimde ele alır: Onun için aydınlanma, akla ve insan değerine karşı büyük bir reddiye, öznenin tabi oluşunun tüm o dönemde eyleyen olarak tanımlanmasına karşı içten gelen bir kabullenmedir. Nietzsche, özgür, eşit ve adil bir toplumu değil, alt ve üst insan ayrımının yapıldığı bir toplumdan söz eder. Aydınlanma düşünceyle, felsefeyle kalkınarak *üstinsan* olarak gerçekleşebilir. İnsan araçsallaşarak değil; bilincin önündeki ideoloji perdelerinden arınarak iletişim aracılığıyla var olabilir. Nietzsche *"Özgür mü diyorsun kendine? Sana hükmeden düşünceni duymak isterim"* (2016, s. 57) sözüyle, özgürlüğün bir ideoloji ve bir iktidar oyunu olduğundan söz eder. Ayrıca Nietzsche için özne – birey ayrımı konusunda oldukça işaretleyici bir başka görüş daha bulunur: *"Önce sen kendini inşa etmelisin, dimdik bir beden ve dimdik bir ruhla"* (2016, s. 64). Bu söz iktidarın inşa ettiği öznenin çıkış yolu; yeniden kendi kendine bir inşa ve üstinsan olmanın anahtarıdır. İdeolojiden arınarak kendiyle ve çevresiyle her anlamda iletişimde kalarak.

Nietzsche'de Freud benzeri bir bilinç tanımlaması bulunur: Dış dünyanın *duygulandırdığı* bir öznellik (Deleuze, 2010, s. 56). Deleuze'e göre söz konusu görüşün altında yatan metin bilincin dış dünyayı kendine bir üst olarak tanımlaması ve kendini bu üst üzerinden inşa etmesidir. Böylece bilinç hiçbir zaman kendinde bir bilinç olmayacaktır. Kendi ile ilişkili, kendinde kurulan ama bizzat kendi ol(a)mayan bir bilinç: Kendi hissettirilen bir bilinç. Bilincin kendindelik hissi, Nietzsche için hiyerarşinin karşılık bulduğu yer olabilir mi? Deleuze'e göre Nietzsche için hiyerarşi, *"özgür kafalının"* insanın gelişimi için gerekli ilişki ve etkileşimin karşıtıdır (2010). Özgür kafa eleştirisi ve özgür olamayan zihin ise onun arka planında tuttuğu temel konusudur.

Sonuç olarak Nietzsche, özneyi eleştirel bir tutumla ele alır: Özne, dil dolayımıyla kurulur görüşünün hâkim olduğu görüşünde, iktidar söylemleri aracılığıyla özne inşa edilir, bireyi dönüştürür. Söylemin retoriği yani ikna gücü

iktidarın etkisini ve öznenin bağlılığının göstergesidir. Bu haliyle Descartes'ın özne tasarımının anlamını yitirmesine sebep olan Nietzsche gibi Freud'da iktidarın kurduğu özneden söz etmektedir. Freud kendi içinde tutarlı, bütünlüklü bir istençten bahseden özneyi sert bir dille eleştirir. Bilinçdışının da bireyin hâkim kontrolü altında olmadığı hatırda tutulursa Freud içinde Nietzsche'de olduğu gibi pasif ve yetersiz bir etki altında kalan birey bulunmaktadır.

Nietzsche'ye yakın bir özne yaklaşımına Foucault'da rastlanır. Foucault için özne, psikanalizde de genel kabul gördüğü gibi, tabi olma ve öznellik aracılığıyla bir kurulma, inşa edilmedir ve bu çalışmalarında pek çok kez yenilenir. Her yenileme politik, ekonomik ve sosyal iktidarlar için gerçekleşerek rıza gösterme sonucunda gerçekleşir. Bu rıza kendiliğinden gelişebileceği gibi mecburiyetten de olabilir. Er ya da geç gerçekleşen ya da gerçekleşmesi gereken özneleşme sürecini beraberinde getiren rıza, çoğu zaman geri dönüşü oldukça zor bir süreci başlatmaktadır (Butler, 2005, s. 25). Foucault'nun hükümranın yönetim biçimini örnek alarak geliştirdiği tekillik ve kitlenin öne çıktığı pastoral iktidarının zemini işte bu sınırlı özgürlük altındaki iktidar-özne ilişkisinde ortaya çıkmaktadır (2013).

Foucault özellikle *Hapishanenin Doğuşu*'nda [*Surveiller et Punir: Naissance de la Prison*, 1975] iktidarı kırılgan bir yapı olarak ele alır. Genellikle tarihsel bir yaklaşım benimsese de *Kliniğin Doğuşu* [*La Noussance de la Clinique*] ve *Hapishanenin Doğuşu* eserlerinde alışıla gelmiş bir tarihselliğin aksine ele aldığı (kavramın, fakat bu metinler için değerlendirildiğinde) kurumların o günkü koşullara gelmesini sağlayan gelişmelerin yaşandığı dönemler arasında sıçrayışlar gerçekleştirir. Foucault'nun gerçekleştirdiği bu sıçramalar doğrusal bir tarihsellik için kopuş anlamına gelirken Foucault için ele alınan kavram-kurumun gelişimindeki sürekliliği ele alabilmek için yapılması gereklidir. Burada söz dahil edilen iki metinde de önemli olan kurumların kendi tarihleri değil, ortaya *çıkış* ve *gerekliliklerdir*. Bu kurumların hem kendilerinde hem de toplumsal yapıda gerçekleştirdiği, gerekli gördüğü müdahaleler ele alınmaktadır. Müdahaleler özne – iktidar ilişkisini yalnızca güçlendirmez. Aynı zamanda zamana uygun şekilde dönüştürür. *Hapishanenin Doğuşu* üzerinden ilerlersek burada hapishane bir iktidar mekânıdır. Ceza, özellikle de bedenin cezası ikincil plandadır. Birincil amaç zihnen tedavi olmak, rehabilite olarak toplumu bozulmanın öncesine geri döndürmektir. Ceza tekil fakat etkisi kamusaldır. Cezayı çeken, öznel deneyimi kendi yaşayarak kurarken; kamusal anlamda da "öznelik deneyimi" gerçekleşir. İktidarın *tedavi etme görevi* üzerinde

çoğu eserinde duran Foucault, kültürel değişmenin çoğu zaman muhafaza edilmesi, aşırılıkların ise geriye döndürülmesi fikri üzerinde durur (Foucault, 1992). Bu yüzden de Foucault'nun uzun uzun üzerinde durduğu disiplin genelde iki farklı teknolojiyi, iki farklı iktidarı ortaya çıkartır ki bu da tarih içerisindeki değişimi anlatır. İlk iktidar ve teknoloji hükümranın buyruğu üzerinden hareket ederken (siyaset – pastoral-iktidar); ikincisi kurumlar aracılığıyla hareket etmektedir (politika – biyo-iktidar). Foucault özellikle ikincisi üzerinde durmaktadır. Günümüz toplumlarının iktidar mekânları olarak kurumların nasıl bir kültür tasarladığı, gerçeğe dönüştürdüğü ve daha sonra da yeniden tasarlayacağının üzerinde durulur.

İktidar ve kültür kendini üretme (Önderman, 2018, s. 13) ve yeri geldikçe kendini yenileme gücünü elinde bulundurur. Böylelikle toplum gibi iktidar ve kültür de her dönem dinamik ve etkili olabilmektedir. Burada özellikle eğitim konusu hem kültürün hizmetinde oluşu hem de toplumdaki temel iktidar pratiklerinden özellikle egemenleri bireyin zihnine yerleştirerek çok sayıda öznenin inşa edilmesini sağlar. Bu pek çok açıdan doğum anından öldüğü ana dek sürekli bir kabul ve reddediş içinde yaşayan bireyin iktidarsız bir ortamda bulunamadığı sorununu akıllara getirir.

İktidar, özne üzerinde en azından iki yolla eylemde bulunur: Bunların ilki özneyi mümkün kılan, öznenin olanaklılık koşulu ya da özneyi oluşturma halidir, ikincisi ise öznenin "kendi" failliğinde kullanılıp yinelenen şeydir (Butler, 2005, s. 21). İktidarın öznesi olarak (hem iktidara "ait" hem de iktidarı "kullanan" anlamında) özne kendi oluşum koşullarını gölgede bırakır; iktidarı iktidar ile gölgeler. Koşullar yalnızca özneyi var kılmaz, aynı zamanda öznenin oluşumuna katılırlar; bu oluşumun ve onu takip eden öznenin fiillerinde gündeme gelirler. Foucault için bu iktidarın içkin ruhunun bir yansımasıdır.

Foucault "iktidar nedir?" sorusuna net bir cevap vermemekle birlikte onu çalışmalarında en açık ve yalın kavram olarak ele alır. Çünkü Foucault için iktidar ele avuca alınacak somut bir şey olmaktan öte bir görünürlük durumuna karşılık gelir. Nietzsche'nin güç ilişkileri üzerinden hareket ederek iktidarın ne olduğunu değil nasıl işlediğini ele almaktadır. Tıpkı özne üzerine çok sözü olmasına ve sürekli olarak özneyi ele almasına rağmen öznel deneyimin çalışmalarında daha merkezi bir şekilde yer alması gibi, iktidarda Foucault'nun çalışmaların sürekli ele alınan bahsedilen ama net bir tanımlaması yapılmadan etrafında dönülen ve direnç gösterme ile anlam bulan bir kavramdır.

Foucault, iktidar teorisine yönelik neredeyse tüm fikirlerinin özeti denebilecek seçme yazılarından oluşan *İktidarın Gözü* metninde daha öncesinde yer vermediği analiz ve görüşleri bulunur. Foucault çoğu eserini retrospektif bir yaklaşımla kaleme alırken yeri geldikçe kendi döneminin dinamiğinden çoğunluklaysa ele aldığı dönemin düşüncesi aracılığıyla kendini ortaya koymaktadır. Foucault için bireyselleşme devlet ya da herhangi bir iktidarın gölgesinden kurtulmuş şekilde hür iradeyle ya da farklı bir ifadeyle eyleyen, bilen ve farkında bir öznenin inşasıdır (2012; 2014a, s. 69). Bu yüzden de özneleşme ya da özne olma Foucault için hakikatle karşılaşma anı; özneleşme tarihi de hakikat tarihidir. Hakikati anlamlı kılmak ideoloji ve hegemonik sürecin ortaya koyduğu zincirlerden kurtularak mümkün olsa da yönetimselliğe giden yol buna izin vermemekte, iktidar pratikleri özneyi kontrol altında tutmaktadır. Bu yüzden tarih içerisinde tımarhaneler, kiliseler, hastaneler ve hapishaneler gibi farklı iktidar mekânlarını çalışma konusu kabul eden Foucault, iktidarın hayal edildiğinden çok daha güçlü olduğunu (2012, s. 49) bu yüzden ele aldığı mekânı sürekli değiştirdiğini, bunun iktidarın kendi yarattığı kültürle beraber sürekli dönüştüğünü işaret etmektedir. Kültür ise dönemin genel bilgi birikimi ve aktarışıyla var olmaktadır. Foucault için *kültür kurucu iktidar* bilgiyi elinde bulundurur ve gerekli gördüğü şekilde bilgiyle oynayarak özneyi inşa etmektedir.

Foucault için iktidar ve özne kavramları, bilgi ile doğrudan ilişkilidir. Klasikleşmiş bilgi güçtür sözü Foucault'da kendine bir zemin bulmaktadır. *Bilginin Arkeolojisi* [*L'archaelogie du Savoir*] ve *Bilme İstenci (Cinselliğin Tarihi Cilt 1)* metinlerinde Foucault bilgi - episteme aracılığıyla iktidara ulaşır. İki çalışmasında da hem açık hem örtük biçimde *bilgi* iktidara giden yolu aralarken, birey bu bilginin ışığında iktidara tabi olmaktadır. *Hapishanenin Doğuşu* çalışmasında ise bu kez bireyin özneleşme süreci *kapatılma* üzerinden ele alınır ve odağında yine iktidar bulunmaktadır. Bu kez biyo-iktidar ve biyopolitika ya da beden üzerinden hareket ederek iktidarın kontrol mekanizmalarını ele alır. Deliliğin Tarihi [*Folie et Déraison: Historie de la Folie â L'âge Classique*] metni Foucault'nun iktidarı temel argüman olarak ele almaya başladığı eserdi ve bu eserden itibaren onun için corpus değişmekle birlikte esas konu hep iktidar ve iktidara yakın durumlar olarak görülmektedir.

Foucault'da öznenin bir tabi oluş hali olduğunun üzerinde uzun uzun dururken *Cinselliğin Tarihi* eserinden, özellikle de ilk cildinden bahsetmemek onu anlamak açısından büyük bir eksikliğe neden olmaktadır. *Cinselliğin Tarihi* birçok

açıdan Foucault'nun bütünleştirici eseridir. Metni özne, özneleşme ve iktidar konularında bu kadar önemli yapan şeylerden ilki özneleşme sürecinin başlangıcına bir diğer ifadeyle çocukluğa yapılan göndermedir. Foucault, iktidarın özneleşme sürecini ilk olarak temel bir içgüdüden yola çıkarak cinsellik üzerinden başlattığını söyler. Bu fikrini ise çocuklarda cinsel farkındalığın Freud'un çok öncesinde kilise tarafından bilinmesiyle açıklar. Foucault'ya göre kilise çocukları baskı altında tutmaktadır ve söylemlerin ya da sözcelerin cinsel niteliklerinin ortaya çıkmamasını sağlamayı amaçlar. Ardından -özellikle yatılı- okulda da cinsellik ve cinsiyet üzerine kavramlar kontrol altında tutulmaya çalışılır. Okul bitip evlilik çağına gelindiğinde ise bu defa devlet ve siyasi iktidar politikaları konuya dahil edilerek biyopolitika devreye girmektedir (Foucault, 2007). Bir diğer ifadeyle mikro iktidarlar Foucault'nun yaklaşımında hayatın her alanında, toplumları oluşturan, geliştiren, değiştiren kültür üzerinden kendini bilgiyle konumlandırmaktadır.

1.2 Politik Psikolojide İktidar Teknolojileri: Biyopolitika ve Psikopolitika

1.2.1 Biyopolitika

Kavram kendi hakkını arar.

— G. W. F. Hegel

1970'li yıllardan itibaren sosyal bilimlerin hemen her dalında kendine bir yer edinen biyopolitika, politik psikoloji içinde önemli bir yere sahiptir. Hatemi ve McDermott (2011), özellikle 2000'li yıllardan başlayarak insan davranışında biyoloji prizmasının öneminin vurgulanmaya başlandığını; sinirbilim-nörobilim-nörobiyolojinin bilgi işleme ve duyguları anlama noktasında faydasını, evrimsel psikolojinin çeşitli sosyal davranışların biyolojik olarak uyumlu rolüne işaret ettiğini ve genetik davranışın birçok sosyal ve politik davranışta gözlemlenen kalıtsallığını vurgulamaktadır.

Wilson ve Wilson (2008), kolektif olana yönelik sosyal ve politik davranışın faydalarının ön planda tutulması gerekliliğinin biyolojik kökenini klasik rasyonel seçim teorisi ile evrimsel psikolojinin çıktılarını kıyaslayarak ele almanın politik süreci daha iyi anlama konusunda değer kazandığını düşünmektedir. Evrimsel psikoloji, türün tüm üyelerinde ortak olarak gözlemlenen psikolojik özelliklere odaklanmaktadır. Biyopolitika ise kolektif bir gruptan ziyade birey üzerinde kurgulanmaktadır. Nihayetinde bir öznel deneyime ihtiyaç duymaktadır. Wilson ve Wilson gibi doğrudan biyoloji ile ilişkili bir yaklaşım geliştiren birçok isim bulunur. Bu noktada politik psikoloji içerisinde iki farklı biyopolitika yaklaşımı olduğunu söylemek gerekir. Aşağıda biyoloji temelli örneklerin akabinde politik psikolojinin felsefi kanadı

içerisinde klasik biyopolitika ile bağlantıya geçmek daha doğru olacaktır. Politik psikoloji disiplini içerisinde doğrudan biyoloji ile bağlantılı öne çıkan birkaç çalışmadan söz edersek:

- Politik davranışın genlerle olan ilişkisini inceleyen Funk, kalıtsallığın politik ideoloji, partizan kimliği, partizanlığın gücü de dahil olmak üzere bir dizi temel politik yönelimi ve davranışı şekillendirerek, politik davranış üzerinde geniş bir etkiye sahip olduğu sonucuna varır (Funk, 2013).
- Stein'in çalışması politik anlamda seçkinlerin bir tehdit algısı oluşturduğunun ve özellikle popülistler için bunun bir sorun teşkil ettiğinin altını çizmektedir (2013). Konu özellikle beden, güzellik ve kadınlık gibi konularda tartışmaları beraberinde getirmektedir.
- Huddy, grupların oluşma, grup içi ve dışı davranış şekillerinin belirme ve güç kazanma noktalarını oksitosin hormonu gibi grup içi pozitif duygular yaratma gücünü destelemekte olan biyolojik kanıtları değerlendirmektedir (2013, s. 757 - 69).
- Kinder ise politik psikolojinin temel konularından biri olan ırk ve ırksal önyargı konusunun üzerinde durmaktadır. Bireyin kendine yakın olanı benimseme ve kendinden olmadığını düşündüğü, ötekileştirdiklerine karşı kimi kişilerin daha sert kimilerininse daha sıradan ve normal tepkiler verdiklerinin üzerinde durur (Kinder, 2013). Algoritmik önyargı tartışmalarının yaşandığı günümüzde kolektif bilinç ve hafıza ile bir kez daha güncel bir tartışma haline gelmektedir.
- Son olarak Dyson ve 'T Hart (2013), kayıp konusunu beynin korku merkezini nasıl harekete geçirdiğini, kayıptan kaçınma için nasıl savunma mekanizmaları geliştirildiğinin üzerinde durmaktadır.

Bedeni önceleyen biyopolitikaya karşılık zihni, iknayı ve kontrolü önceleyen politik psikoloji kimi zaman iki ayrı alanmış gibi gözükse de politik psikoloji için beden, bedenin disiplin ve kontrolü oldukça önem taşır. Aradaki en temel farklılık ise biyopolitika için durum tamamen tahakküme, korkuya, kontrole, disipline kısacası nüfus dolayımlı politik bir duruşa dayandırılırken; politik psikoloji için durum biyolojiyi de içerecek şekilde daha bilim (özellikle nöro)-politik bir bağlamda yürütülmesidir. Özne ve iktidar üzerine ilişkinin hemen ardından özellikle modern dönem iktidarın özneyi kurgulamakta kullandığı iki tekniği ele almak, ikinci bölümdeki gözetim

çalışmaları ve politik psikolojik iletişim sürecinin artalanını anlama noktasında gereklidir.

İktidarın devamlılığı bireyin kontrolü ile gerçekleştirilebilir ve kontrol tek bir iktidar tarafından sağlanamaz. Bu yüzden aynı anda birey ailesi, okulu, çevresi için farklı misyonlarla çevrelenir, ardından yetişkinlik döneminde, çalışma yaşamında ve kendi ailesini kurmaya başladığında da yeni misyonlar edinir. Eski misyonları ise çoğu zaman sürmeye devam eder. Sosyal hayatın getirdiği pratikler onu çevreledikçe yine yeniden kendini farklı açılardan geliştirirken bir güce tabii olmaya devam eder. Birey çoğu zaman bir tabii olma eylemini gerçekleştirdiği için *özne*liği sonlanmaz. Aksine yeni güçlerin-iktidarların öznesi olarak çoğalır. Aynı bedende çok sayıda iktidarın tabiyesini barındırır. Onlarla iletişimde kalarak iktidarları güçlendirir ve bir süre sonra maduniyetin esiri olmaya mahkûm olur.

1.2.2 Bíos ve Zoē

Bíos'la [hayat-yaşam] uğraşan politika olarak kısaca ifade edilen biyopolitika üzerine düşün gün geçtikçe artarken akla şu soruyu getirmektedir: "*Politika zaten hayatla uğraşmıyor muydu?".* Esposito (2008)kendi biyopolitika düşüncesini, Lemke (2017) ise Foucault ve Agamben üzerinden kendi yorumunu geliştirirken bu soruya da yanıt bulur. Lemke, biyopolitikadaki yaşam kavramının hem canlı bir varlık olan insanın biyolojisine hem de toplumsal yaşamın bir parçası olarak bireyin kontrolüne aynı anda işaret ettiğine değinir. Lemke, yaşamla uğraşan politika noktasında iki yaklaşımı ele almaktadır: Bir tarafta politikanın yaşamı ele alması diğer tarafta ise politikaya karşı bedeni dışlamayı açık hale getirmek. İkinci görüş tarihte biyopolitika kavramını ilk kez kullandığı düşünülen Kjellén'den hareket eden Lemke'ye (2017, s. 26) göre politika biyolojik olanın ötesinde yer alır. Politika biyolojinin yerine özgürlüğü, insan mücadelesini konu edinir. Politikanın yaşamla ilgilenmesi noktasında ikinci görüş ekseni ile yaklaşıldığında biyopolitikanın istatistik, demografi ve beden üzerinden hareket eden yaşamsal bir iktidara işaret ettiği görülmektedir. Bir diğer biyopolitika yorumcusu Catherine Mills'te biyopolitikanın her geçen gün genişleyen, birçok alanı ve konuyu içinde barındıran bir kavram haline geldiğini ifade ettikten sonra, kavramı kullanırken bağlamı yakalamanın çoğu zaman zor olduğuna değinmektedir (2021). Hastalık, cinsellik, eğitim, iş, kürtaj, estetik, güzellik vb. birçok konu artık biyopolitiktir ve burada klasik anlamda bir politikadan söz etme imkânı mümkün değildir.

Biyopolitikayı anlamlı hale getirmek, kendi de biyopolitika teorisyeni olan Esposito için öncelikle *bíos*'u anlamlı kılmakla ilişkilidir. *Bíos*'un kapsamı aracılığıyla kavrama yönelik bir politikanın varlığı ve tasarımı üzerine konuşmak mümkün olur. Esposito için *bíos* sadece Aristotelesçi *Bíos Politikus* ile anlamını bulamaz. Kavram esas anlamını Yunanca da aynı dönemde hayat-yaşam anlamına gelen bir diğer kavram *zoē* ile düşünüldüğünde kazanır. Basit bir biyolojik varlık kapasitesine [tenuta] işaret eden *zoē*, "nitelikli yaşam" veya "yaşam biçimi" anlamında *bíos*'tan ayrılırken onu doğal bir biçime sokar (Esposito, 2008, s. 14). *Zoē,* insanı sıradan bir hayvanla eş tutar: Doğar, büyür, çoğalır ve ölür; *Bíos* ise insanı iktidar karşısında yasal bir konuma yükseltir dolayısıyla politik bir varlıktan söz edilmeye başlanır. Varlık olarak artık formeldir ve iktidar tarafından kontrol altına alınmalıdır. Esposito'ya göre *bíos'*un formel insan olarak yorumlanması ile biyopolitika üzerine söylen genişler ve bir belirsizliğe dönüşmeye başlarken özünü de kaybetmeye yaklaşır. Çünkü buradaki bağlam aracılığıyla her özel bir anlama tekabül eden bedenle ilişkilenen her şey politiktir yansıması neticesinde her "şey" biyopolitikleştirilebilir. Oysa Foucault vb. klasikleşmiş biyopolitika teorisyen ve yorumcuları için aynı şey söz konusu değildir. Biyopolitika bir iktidar teknolojisi olarak kısmi farklılıklarına rağmen hemen hemen aynıdır.

1.2.2.1 Kutsal hayat ve çıplak hayat

Biyopolitikanın esas alametifarikası yirmi birinci yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır. Tüm dünyayı zorlayan savaşların, hegemonyaların ve ideolojilerin yüzyılı olan yirminci yüzyılın ardından, yirmi birinci yüzyıl bir krizler çağı olarak başlamıştır. Agamben, *Kutsal İnsan* metninde çağdaş politikada egemenin karar kapasitesini normalin devreden çıkarılması -askıya alınması- olarak okumaktadır. Agamben için biyopolitika kendini istisna politikalarının analizi olarak görmek gerekir (Mills C. , 2021, s. 57). Metin boyunca Agamben'in yaptığı politik öznenin yaşamının politik alan içinde "zapt edilme biçimlerini" aydınlatmaktır (Mills C. , 2021, s. 58).

Agamben'de egemenin biyopolitik bedeni üretmesi, onun ilk vazifesi olarak kendini belli eder. Böylece yaşam, yasal olanın kapsamına müdahil olur. Agamben için egemenlik ve biyoiktidar arasında ayrım çok azdır (Mills C. , 2021, s. 59). Çünkü onun çalışma uzamı olan Batı'nın politika geleneği zaten biyopolitiktir ve iktidar şekli biyoiktidardır. Tam bu noktada Agamben için biyopolitikanın ve *bíos*'un bir başka anlamı ve yorumu daha vardır. Yaşam siyaseti olarak biyopolitika aslında bir ölüm politikasıdır -*thanatopolitika*. Hatta C. Mills'in yorumuna göre Agamben için

biyopolitika, thanatopolitikanın içinde erimektedir. Burada Agamben toplama kamplarına ve Nazi politikalarına işaret etmektedir. Fakat Paul Rabinow ve Nikolas Rose gibi çağdaş yorumcular biyopolitikanın yaşatmak konusundaki öneminin vurgulanmasına devam ederler. Biyopolitika Holokost ve öncülünde yaşanan uzun kamp deneyimi ile incelenemeyecek kadar kapsamlıdır (Rabinow & Rabinow, 2006, s. 203).

Nazizm ve kamp süreciyle ilgili olarak kendisi bir biyopolitika teorisyeni olmasa da Hannah Arendt'i ele almak Agamben'in thanatopolitika olarak biyopolitika yorumunu ele alma noktasında gereklidir. Hem Foucault hem de Agamben'in daha iyi anlaşılmasını sağlayan, ek olarak gün geçtikçe biyopolitika için önemi daha da vurgulanan Arendt, kitle ve birey üzerine önemli çıkarımlarını yaparken iktidarın beden üzerindeki kontrolünü dışarıda bırakmaz. Berktay'ın ifade ettiği gibi Arendt'in iktidar yorumunda "kitleleşmiş, biricikliğini yitirmiş varoluşun özelliği, kişinin kendisinin fuzuli" (Berktay, 2016, s. 81) hissetmesine bağlı bir kitle toplumu fikri yatar. Nazilerin Yahudiler üzerinde uyguladıkları politikanın başlangıç uygulamaları bu noktadan değerlendirildiğinde, önce Yahudilerin eğitim ve çalışma hakları ellerinden alınır, bir süre sonra şehirlerin belirli bölgelerinde (gettolarında) yaşamaya zorlanırlar; burada onlar için belirlenmiş bir yaşam formuna mecbur bırakılıp, sonunda kamplara gönderilmişlerdir. Tüm bu süreç fuzulileştirme ve bu fuzuliliğin ortadan kaldırılması için onlara sağlanmış bir imkânlar dizisidir. Zira bu süreçte Yahudi olanların biricikliği kalmamıştır: Sanatkârlar, zanaatkarlar, fikir insanları, bilim insanları, öğrenciler hepsi kitlenin içinde sıradanlaşmıştır.

Politikanın yaşamı merkezine almasını modern bir eşik olarak değerlendirmek mümkündür ki bu durumda politika kendi söylem [discours] düzenini yaratır (Yıldırım, 2017, s. 269). Bu eksende Agamben kendi terminolojisinde z*oē'nin* karşılığı olan çıplak hayat odaklı biyopolitika değerlendirmesinin Foucault'dan 20 yıl önce Arendt ile başlatılması gerektiğini ifade ederek Foucault'nun *İnsanlık Durumu* metnine hiç atıfta bulunmayışını eleştirir. Agamben'e göre Foucault'da Arendt'e yönelik güçlü benzeşimler bulunur. Bunun yanında Arendt'in biyopolitika yorumcusu olmadığını, onun totaliterist iktidar yorumunda biyopolitikanın bulunmadığını da ekler (2013, s. 11-2, 158). Arendt'in biyopolitika için bir referans olmasının sebeplerinden birisi onun doğarlık [natalité/natality] kavramıdır: Her doğumun beraberinde taşıdığı belirsizliğin, mevcut durağanlığı kıracak potansiyeli ve yeni düşüncelerin nüveleridir doğarlık. Her doğum bir ihlaldir ve doğarlık potansiyel bir başlangıçtır (Yıldırım,

2017, s. 269). Doğarlığın yanında, biyolojinin politikaya dahil oluşu, istatistik ve thanatopolitika Arendt'in biyopolitika kapsamında yorumlanmasının önünü açmaktadır. Yıldırım, konunun Arendt için özellikle biyoloji ile bağlantısında saklı olduğunu işaret eder (Yıldırım, 2017, s. 194). Vita Activa (emek, iş, eylem) şeklindeki formülasyonu ile Arendt insan eylem ve etkinliklerini işaretler; Agamben'in çıplak hayatı ve Antik Yunan'ın *Zoē*'si ile yasal *Bíos'u* birleştirir.

Arendt on sekizinci yüzyılda beyan edilen insan haklarını tarihte bir dönüm noktası olarak işaretler (2013, s. 82). Yaşamın yasalar önünde tanınması anlamında büyük bir adım olan beyanname sayesinde tüm farklılıklara rağmen, tüm insanların yasalar önünde eşit oldukları seküler bir biçimde dile getiriliyordu. Artık yaratıcının değil, yasaların koruyuculuğundan bahsedilmekteydi: Biyolojik olan, yasalarca tanınır: Kutsal olanlar ise dışarıda bırakılıyordu. Başlangıcından itibaren, devredilemez insan hakları, özgürlüklerin yasal zeminini oluşturdu. Beyannamenin iki yüzyıl sonrasına gelindiğinde ise Nazi yönetimi kendini ari bir ırk olarak tanımlayarak, Roman, Yahudi, eşcinsel ve engelli bireylerin yaşamlarını değersiz olarak görmüştür. Onları önce kampta yaşamaya mahkûm edip sonrasında buhar odalarında imha etmişlerdir. İnsan bedeninin bozulamazlığı ve bozulması durumunda devreye giren yasalar, kutsal insanı tanımıyordu. Zapt edilebilir, yaşam hakları ellerinden alınabilirdi. İkinci dünya savaşının ardından birçok uluslararası kuruluş Nazi dehşetinin tekrarlanmamasını amaçlayan kararlar almaya yeni insan haklarını tanımlaya koyuldularsa da Arendt için bu konu uluslararası hukukun ve yasaların ötesindedir (2013, s. 93). Totaliter rejimlerin her zaman kendilerini haklı çıkaracak bir yolu vardır: Hitler "Alman halkı için iyi olan şey"i amaçlayan *ein volk, ein reich, ein führer* [tek halk, tek imparatorluk, tek lider] sözü buna bir örnektir ve Arendt'e göre önüne geçilmesi gereken de budur. Yaşam politikleşirken, çıplak hayatın/biyolojik varlığın sonu getirilmemeli; politikleşme ile koruma altına alınmalıdır. Aksi takdirde biyopolitika bir yaşam değil ölüm politikası (thanatopolitika) olarak anlam kazanacaktır.

1.2.3 Foucault: Etkili bir kavramın kısa yorumu

Michel Foucault'nun metinlerinde kavramlara yönelik yorumlara bir anda rastlamak çoğu zaman mümkün değildir. Eksiksiz bir okumanın zorluğuna dikkat çeken Özmakas (2019, s. 29), bu durumu Foucault'nun kendi üzerine kanonikleşmiş farklı yorumlara sebebiyet verdiğinin altını çizmektedir. Biyopolitika üzerine düşünce de bu özellikle dikkat çekmektedir. Zira Foucault'nun üzerinde derinlemesine durduğu bir

kavram değildir. Hatta biyopolitika üzerine düşünceleri arasında da büyük kopukluklar bulunur ama Foucault'nun yorumcuları, yapbozun parçalarını birleştirir ve öznel deneyim üzerinden bir biyopolitika okuması ile Foucault tarihteki güçlü bir biyopolitika teorisyeni olarak yerini alır.

1974 yılında Michel Foucault halk sağlığı üzerine Rio de Janerio Devlet Üniversitesi'nde üç konuşma gerçekleştirir (Özmakas, 2019, s. 118). Konuşmalardan *"Toplumsal Tıbbın Doğuşu"* başlıklı ikincisi biyopolitika kavramı ile ilk karşılaşmadır. Konuşma, "tıbba karşı anti-tıp" fikrini ele alır ve tıpta görülen sorunları tartışır. Tartışmasını biyo-tarih olarak kavramsallaştırdığı insanı, onun biyolojisi ve sağlığı üzerine toplumsal bir okuma ile tıbbın bir denetleme mekanizması olarak ortaya çıkışını ele alacaktır (Özmakas, 2019, s. 119). İlk başta Foucault'nun diğer metinlerinde de görülen bir öznel deneyim sürecini ele alacağı düşünülse de Foucault bu konuşmadan başlayarak biyopolitikayı birey merkezli değil toplum merkezli bir şekilde yürütür. Öznel deneyimleri ise (delilik, cinsellik gibi) çalışmalarına konu etmeye devam eder. Zaten uzun bir süre Foucault bu konuşmanın ardından biyopolitikayı anmaz. Foucault metninde biyolojik bir varlık olarak yaşayan canlının tarihini ele alan *"biyotarih"*; tıbbın toplumsallaşmasını ele alan *"tıbbileştirme"* ve ekonomik gelişimde sağlığın etkisini konu edinen *"tıbbın ekonomisi"* (Foucault, 2000, s. 135) gibi kavramları Almanya'da "devlet tıbbı", Fransa'da "kent tıbbı" ve İngiltere "tıbbın emek gücü" olarak biyopolitikanın, tıbbın toplumsallaşmasını on sekizinci yüzyıl içinde ele alır (Özmakas, 2019, s. 120). Foucault, kapitalist toplum dinamiğinin gelişim gösterdiği bu tarihten itibaren artık bedenin, maddi olanın "her şeyden daha çok" önemli olduğunu söz konusu konuşmasında dile getirmektedir (2000, s. 137).

"Toplumsal Tıbbın Doğuşu" ile yaptığı önemli tespitin ardından 1976 tarihli *Cinselliğin Tarihi* metninin ilk cildi *Bilme İstenci*'ne kadar biyopolitika ile karşılaşılmaz. "*Ölüm Üzerinde Hak ve Yaşam Üzerinde İktidar*" başlıklı *Bilme İstenci*'nin son bölümünde yalnızca *Bíos*'u değil, thanatos [ölüm] üzerinde hak sahibi iktidarı konu edinir (Foucault, 2007a). Yaşamak, metin içinde bir mülk olarak konumlanır ve her mülk gibi müdahale hakkını gerektirir: Egemen bu hakkı gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak kullanma noktasında oldukça istekli davranmaktadır. Foucault için iktidar, söylemler aracılığıyla kendini inşa eder ve özellikle normal ile normal dışı olan arasındaki ilişki sayesinde ilerlemektedir: İşte yaşam karşısında ölümü ele almak bu noktada fayda sağlamaktadır. Yaşatmak ve

öldürmek iktidarın elinde bulunan iki haktır. Bir diğer ifadeyle Foucault için iktidar bir çeşit *el koyma hakkı*dır (2007a, s. 100).

Biyopolitika yorumcusu Thomas Lemke'nin bir çıkarımı tam bu noktada oldukça işlevselidir. Foucault biyopolitikayı sıvı bir materyal gibi akışkan bir biçimde kullanır. Lemke bu noktada üç farklı biyopolitika kullanımına işaret ediyor (2017, s. 54): (a) egemenin *yeni güç ifadesi*; (b) *modern* anlamda *ırkçılık* ve (c) bireyin hem kendi içinde hem de liberal yapıdaki toplumsal düzenlemelerle birlikte ayrı ayrı yönetilmesini sağlayan *yönetme sanatı*. Dolayısıyla biyopolitika gibi bir iktidar teknolojisi aynı anda hem bireyin kendi içinde ve toplumların kendi aralarında hem de bir toplumda peyda olan devlet dahil tüm iktidar kurumlarınca yürütülen bir süreçtir ve öznellikler bu teknolojinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Genellikle tarihsel bir aralığı kendine konu edinen Foucault'nun *Hapishanenin Doğuşu* ile *Kliniğin Doğuşu* metinlerinde bu durumla karşılaşılmaz. İki metinde de öne çıkan tarihsel bir süreçte yaşananlar değil, kurumların gelişimi, kurumların toplum içerisinde gerçekleştirdikleri (öznel deneyimleri) önem taşır. Bu metinlerde kurumlar kurucu figürler olarak ele alınır ve her kurucu figür beraberinde bir dışlananı (Özmakas, 2019, s. 35) başka bir ifadeyle normal dışını getirir. Dışlama konusunda Foucault dört sistem tanımlamaktadır: (a) ekonomik üretimden; (b) aileden; (c) var olan söylem ve simge üretiminden ve son olarak (d) oyundan dışlama (2007b, s. 216-17). Dışlanan (normal dışı olan) özne, iktidarın klasik anlamda *buyruğunu* çiğneyendir ve soyut anlamda bir cezaya tabii durumdadır: Bir adım ötesinde ise kapanma ile karşılaşılır. *Hapishanenin Doğuşu* metninde iktidarın beden üzerinde sahip olduğu imtiyaz 3 farklı dönemle ele alınırken, hapishane kurumunun üzerinde özenle durulur. Artık iktidar bir kent meydanın boğaz kesmez, sürgüne göndermez. Bedeni dört duvar arasında disipline etmektedir. Aynı durum *Kliniğin Doğuşu* metninde bu kez akıl hastalığı üzerinden ilerler. Toplumun alışıla gelmiş çizgisi normal dışı üzerinden belirlenir ve çizginin dışında kalanlar kliniklerde tedavi/disipline edilirler.

Lemke'ye göre (2011, s. 33) Foucault için biyoloji, politik davranışın nedeni değildir. Tam aksine iktidarın nesnesi ve amaçlanan noktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, yaşam biyopolitikanın uzamıdır ve bu uzamda bedeni önceleyerek kendi öznelliklerini deneyimlemesini sağlamaktadır. İnsanın yeniden üretilmesini bir döngü içinde amaç edinir ve Özmakas'ın (2019, s. 19) değindiği gibi döngüselliğin aracılığı

sayesinde iktidarın sürekliliğini hukukun ve kurumların sayesinde garanti altına almaktadır.

Foucault için iktidar, bir kişiden, bir sınıftan ibaret değildir: İktidar her yerdedir. Semantik olanla sıkı bir ilişki aracılığıyla iletişimle kendini gösteren formsuz bir yapıdır. Dolayısıyla iktidara, siyasal olanın dışında genel anlamdaki bir iktidara sahip olunamaz. Biyo-iktidar'da bu noktada Foucault'nun beden politikalarının uygulanma noktasından işaret ettiği modern bir iktidar modeli olarak açığa çıkar. *Hapishanenin Doğuşu*'nda beden cezalandırılır: Kentten uzak bir binaya tutsak edilir; *Kliniğin Doğuşu*'nda "normal" ol(a)mayan her türden bireyin, iktidara tabi özneler haline gelmek üzere rehabilite olmak adına kliniğe yatırılır ve normalleştirilirler. Burada önemli bir detay daha bulunur. Tıpkı daha önce hapishanede ceza alanlar kadar dışarıda bulunanlar Foucaultcu karşılığıyla normal olanlarında deneyime tabi olması gibi kliniğe yatanlar kadar kliniğe yatması gerekmeyenlerin de bir öznel deneyime tabi olduğunu hatırlamak gerekir. Bu Foucault'nun öznel deneyim aracılı öznesinin kilit noktasıdır. Onun iktidar tanımlamasını şekilsiz bir biçimde ifade etmesinde, iktidarla karşılaşmanın her anı ve mekânı içerecek şekilde genişletmesinin nedeni öznel deneyim ve biyopolitika yorumuyla daha da anlam kazanır.

Biyopolitika bir beden politikasıdır, bedeni önceler, çoğu zaman (kürtaj vb. durumlarda) demografik veriler üzerinden hareket eder ancak, aynı zamanda zihni bir kenara bırakamaz. Ceza mekanizması bedeni bir binada tutsak ederken zihni dönüştürmeyi amaçlar. Panoptik modeli hatırlayacak olursak, tutsak gözetlenme fikriyle davranışlarını değiştirerek bir deneyime sahip olur. Klinikte çeşitli tedavi yöntemleri ile normal olmak adına deneyimlere tabi hale getirilir. Bu sebeple hükümranın buyruğu denilen klasik iktidar ile kurumlar aracılığıyla açığa çıkan modern iktidar, bedeni önemser ancak esas *dertleri* zihindir. Byung-Chul Han'ın *Psikopolitika* ile Foucault üzerine yaptığı eleştirinin bu yönü görmesine karşın eleştirmesi bu anlamda ilginçtir. Psikopolitika'nın amacı biyopolitikadan çok daha farklı bedeni geçerek zihne erişmeyi amaçladığı zaman biyopolitikadan ayrışmayı başarabilir. Aksi takdirde, biyopolitikanın gerek en başından gerekse özellikle yönetimsellik ile üzerinde durduğu zihin kontrolü noktasında eleştirisi yersiz olarak kalmaya devam edecektir.

Biyopolitika kavramından söz edildiğinde ilk akla gelen kavram biyo-iktidar olmakla birlikte, bu kavram Foucault için elzem değildir. Öncelikle kavrama Foucault'nun kendi metinlerinde rastlamak zaten mümkün değildir. Biyo-iktidar kavramı ile karşılaşma seminerleri aracılığıyla mümkün olur ve burada da çok az yere sahiptir. Foucault'nun slalomlarını hatırlayacak olursak yer geldiğinde geri adım atmaktan çekinmeyen, kimi zamansa geçmişe dönüp yarım kalmış çalışmalarını ve kavramlarını geliştiren düşünür için biyo-iktidara dönüş yaşanmamıştır.

Biyopolitikanın Doğuşu, Foucault'nun biyopolitika kavramını ele aldığı bir metin olarak düşünülse bile metinde yalnızca iki defa karşılaşılır. Metnin esas amacı biyopolitikanın art alanındaki iktidarın bir diğer ifadeyle kapitalizmin yeni formu olan neo-liberalizmin analizidir. Biyopolitika üzerine en detaylı metin *Güvenlik Toprak Nüfus*'tur (Özmakas, 2019). Burada iktidarın tarih içinde toprak genişletme hevesinden, nüfusa nüfuz etme amacına geçişi ele alınmaktadır. Metinde ekonomi üzerinden ruhun yönetilmesi şeklinde bir anlayış hakimdir.

1977-78 derslerinde ise biyopolitika üzerine psikopolitikada da farklı bir sirayeti gözlenen istatistik ile karşılaşılır. Burada özne artık girişimci özne, toplum girişim toplumudur. Gösteri bir gözetime dönüşür ve gözetimde kendi içinde girişimlere kapı aralar. Gözetim toplumunun aynı anda hem disiplin hem de kontrol toplumu olarak yorumlanması, bunun yanında bireyin kendini özgürlükle çevrelenmiş hissiyatı buradan kaynaklanır. Madun bırakılan kendi özgürlük ile donatılmış hissedecek kadar nefes alma hakkına sahiptir. Özne ve iktidar başlığında da değinildiği gibi, iktidar ile en yakın an onu aynı anda hem hissedip hem de özgür iradenin fark edildiği yani direncin hissedildiği noktadır. İktidar bir şiddet ve tahakküm değil: bir iletişim ve direnci simgelemektedir.

Deleuze'un Foucault metninden özneleşme üzerine *"Kendiyle ilişki de iktidar ve bilgi ilişkilerine farklı şekillerde entegre olur ve böylelikle özneleşme aynı zamanda bir tabiiyet ifade eder"* şeklinde bir yorum çıkarımı yapılabilir (2019 [1986]). Tabiiyete açılan kapı öznel deneyimi ele almayı kolaylaştırırken, Foucault'nun metinlerinde öne çıkan bilgi ve iktidar kavramları arasında var olan zorunlu ve kopmaz ilişkiye de işaret eder. Bir çok defa ifade edildiği üzere Foucault için iktidarın bir formu yoktur: Deleuze burada iktidar üzerine mülkiyet postulatı tanımlamasını yapar "iktidar, onu ele geçirmiş bir sınıfın 'mülkiyeti'"dir (2019 [1986], s. 40). Ele geçirme ifadesini açmak gerekirse Deleuze burada heterojen -içinden tekilliklerin

geçtiği- bir yapıyı işaret eder. Zaten Foucault'nun tüm metinlerinden çıkarılabilecek bir sonuç ve aynı zamanda ardıllarının da üzerinde durduğu gibi disipline ediş sadece belli kurum(ların) veya aygıt(lar)ın kontrolünde değildir. Aksine disiplin ya da bir sonraki form olarak kontrol tüm iktidar ve teknolojilerin üstünde yer alan kendi başına bir iktidar ya da teknolojidir (2019 [1986], s. 41). Biyopolitikanın 70'lerden günümüze gelindikçe giderek artan popülaritesinde disiplin-kontrol üzerindeki bu yeri geldiğinde sınırlı ve yeri geldiğinde ise oldukça genişleyebilen bir yapıda olmasıdır. Biyopolitika, Foucault'nun terminolojisinde birkaç atlamayla az sayıda yer almasına karşın, metinlerinde incelikle işlediği bir iktidar teknolojisidir.

1.2.4 Foucault'nun ardından

Biyopolitika 70'li yıllarda Foucault ile popülerlik kazanmaya başlasa da 1998'de Giorgio Agamben'in *Homo Sacer*'inin [1995] İngilizceye çevrimi kavramı bugün de devam eden sosyal ve beşerî bilimlerdeki referans noktalarından birisi haline getirmiştir. Önemli biyopolitika çalışmacılarından Catherine Mills, biyopolitikanın zuhur edemediği çok az sayıda beşerî ve sosyal alanın olduğunu, artık biyo-hukuk, biyo-kültür, biyo-sosyallik ve biyo-kapitalden söz edilen bir meta-terim olarak söz edilmesi gerektiğini öne sürer (2021, s. 9).

Agamben, kavramı modern bir fenomen ya da iktidar teknolojisi hatta biyo-iktidar gibi bir iktidar türü olmaktan çıkartarak batı siyasetinin başlangıcından itibaren karşılaşılabileceğini ifade eder. Aristoteles'in *Politika*, Platon'un *Devlet* metni iktidar mülkiyetini elinde bulunduranları, yurttaşların bedenleri üzerinde bir disiplin ve kontrol sahibi yapmaktadır. Benzer şekilde Mika Ojakangas'ta [2016] biyopolitikanın antik temelleri konusunda Agamben'i destekler (Mills C. , 2021, s. 11).

Kutsal İnsan [*Homo Sacer*] metninde Agamben (2013, s. 15), egemenin ilk etkinliğinin biyopolitik bir beden yaratmak olduğunu ileri sürer. Kurbanı kutsal kılmak için 'onu yaşayanların dünyasından ayırmak' gerektiğinin altını çizmekte ve iki dünya arasındaki eşikten atlamasını sağlamanın öldürmenin maksadı olduğunu ifade etmektedir. Öldürülebilen ama kurban edilemeyen, hak sahibi ya da vatandaş olmayan negatif bir yaşam olan kutsal insanlık Agamben tarafından tekrar yorumlanmıştır. Kutsal insan, insanların dünyasından dışlanan ve bu sebeple hukuki olarak öldürülmesi de uygun olana işaret eder (Agamben, 2012, s. 112). Auschwitz vb kamplar kutsal insan merkezleri, mülteciler kutsal insanlardır. Bu noktada Agamben'in kutsal insanı bir çeşit *Zoē* ya da çıplak hayat olarak tanımladığını

hatırlamak gerekir. Çıplak hayatın yeniden gündeme gelmesi ile özel olanın kamusallaşmaya başlaması ve bireysel özgürlüklerin kolektif olan üzerinde bir değere sahip olmasıyla sonuçlanmıştır (Agamben, 2013, s. 146). Agamben'den hareketle yeni kararlar alma noktasında totaliter iktidarlar için oldukça üretken bir zemine dönüştüğünü söylemek gerekir. Totaliter yönetimlerin kesintisiz olarak demokratik parlamenter düzene geçmesinde *Zoē* ve gereksinimlerin politik alanın belirleyici olgusu haline gelmesinin payı oldukça büyüktür (Agamben, 2013, s. 146).

Agamben'e göre İkinci Dünya Savaşı sürecinde devam eden Alman Nazizmi biyopolitika için önemli bir uğraktır. Burada *Bíos* [yaşam] politikası, thanato [ölüm] politikası ile iç içe geçmiştir. Kimileri ari bir ırkın üyesi olarak yaşama hakkını sahiptir ama bu yaşam hakkının içerisinde aynı ırka mensup olan ama cinsel yönelimleri ya da bedensel sıkıntı yaşayanlar dahil edilemezler. Yine Yahudiler ve Romanlar yaşam hakkına sahip değildir. Nazizm, Agambenin yorumuyla biyopolitikanın doruğu ya da paradigması olarak ele alınmalıdır (2013, s. 12).

Agamben gibi Esposito'da biyopolitikanın ontik kökenleri üzerine çalışmalarda bulunur ama Foucault gibi modern bir fenomen olduğunu da ifade eder. Burada temel farklılık Esposito'nun Negri ile biyopolitikanın olumlu kullanımı arayışı içinde olmasıdır. *Devlet* ve *Politika* metinlerinde biyopolitik izler yurttaşların ve devletin aynı anda sağlıklı bekasını garantileme amacı gütmektedir ve Alman Nazizmi gibi günümüze daha yakın uygulamalarda görülen sert karar ve tedbirler yer almamaktadır.

Biyopolitikanın kısmi karmaşası yukarıda yer alan iki paragraf ile anlaşılır gözükmeye başlar. Sosyal ve politik bir sistem olarak biyopolitika hem eleştirel hem de normatif işlevlere aynı anda sahiptir: belli ölçülerde yaşatan ya da ölüme bırakan... Sağlık sistemi incelendiğinde geçmişte hayatta bırakmak olan ana amaç artık tedavi ederek iyileştirmeye dönüşmüştür.

Biyopolitikada yaşama odaklanan bir diğer odak Hardt-Negri ikilisi ile Roberto Esposito'yu içerir. Hardt-Negri, egemenin biyoiktidarına karşı yaşamsal güçlere ait biyopolitikayı; Esposito ise yaşam üzerine politikaya karşı yaşam politikasını (Kartal, 2018a, s. 9) kendine zemin olarak seçer. Bağışıklık/bağışıklama paradigması [*immunization paradigm*], Esposito'nun birey ve nüfusun her türden enfeksiyona karşı korunması şeklinde ifade ettiği politik düzeni işaretler.

Tıbbın giderek politikleşmesi Esposito'nun (2012, s. 259) biyopolitikadaki temel konu başlıklarındandır. Yaşamla ölüm arasındaki dengenin biyopolitikanın Foucault'dan başlayarak genel bir açmaz olduğunu ifade ettiği *Bíos: Biopolitics and Life* metninde yaşamı, yaşamın politikayla bağlantısını (çıplak hayatın dönüşümü) ve ölümü kendi politikası [*thanatopolitika*] doğrultusunda inceler. Bunu yaparken Agamben gibi ölüme yakın bir perspektif çizmek yerine daha ılımlı bir yaklaşım çizer. Esposito, umudu devre dışında bırakmaz. Bu açıdan da Hardt-Negri ile daha yakın bir noktada durur.

Esposito bağışıklık kavramı aracılığıyla olumlayıcılık atfettiği biyopolitika tıp ile yasal düzen arasında bir köprü işlevi görecek aparat görevi görür (Kartal, 2018b, s. 201). Bağışıklık, tıp ve hukuk için farklı anlamlara tekabül eder: Tıp için bedenin direncini işaretlerken; yasalar açısından alınmış önlemlere yapılan bir vurgudur (Esposito, 2008, s. 45). Toparlayacak olursak Esposito için bağışıklık paradigmasında birey ve toplum muhafaza edilmeye çalışılır. Alınan önlemler selameti amaçlar (Esposito, 2011, s. 7).

Michael Hardt ve Antonio Negri *İmparatorluk* ile başlayan *Çokluk* ile devam eden ve *Ortak Zenginlik* ile sonlanan üçlemeleriyle dünya literatüründe önemli bir yere sahip oldular. Biyopolitika üzerine öncüllerini doğru bir şekilde çözümleyerek kendi özgün yorumlarını ortaya koydular (Özmakas, 2018, s. 167). Öncelikli olarak ilk metin *İmparatorluk*, bir rejim değişiminin ve ulus devletin mahiyetini kaybedişini konu edinir. Ancak Hardt ve Negri için burada önemli bir durağa işaret etmek gerekir: Ulus devletin egemenliğini kaybetmeye başlaması, (genel anlamdaki) egemenliğin de gerilediği anlamına gelmez. Egemenlik yeni uzam arayışında ve biçim değiştirmektedir (Hardt & Negri, 2002, s. 18). İmparatorluk'a yönelik temel fikir iki kavrama dayandırılabilir, bunlardan ilki egemenin halk-toplumla ilişkisi yönünde denetim toplumu ve ikinci olarak bu toplum üzerine uygulanan biyopolitika. Denetim, İmparatorluk boyunca iktidarın disiplinci olmadığının altının çizilmesi noktasında önem arz eder. Hardt-Negri bir disiplin iktidarı tahayyülünün yerine denetim iktidarından söz ederler: Biyopolitik üretim çevresinde şekillenen bir denetimden. Üretimin maddi olandan maddi olmayana geçişini, entelektüel ve iletişimsel emeğe geçişine işaret eden yeni üretim post-Fordist üretime bir göndermedir (Hardt & Negri, 2002, s. 54).

Emeğin üreticisi tarihte çoğu zaman olumsuz anlamlarla anılan Çokluk'tur. *"Çokluk, mutlak demokrasi projesinin hakiki ve yegâne öznesidir"* ve *"adı bir tekillik olsa da çoğulluklardan mülhem bir öznedir"* (Özmakas, 2018, s. 180). Demokrasi ile yakın bir ilişki içindedir: Demokrasi olmadan Çokluk'tan söz etme imkânı olmaz çünkü dayatılan ya da doğal olduğu varsayılan her türden güç hiyerarşisini reddeder (Özmakas, 2018, s. 181). Tahakkümün olduğu yerde Çokluk var olamaz. Negri için (2008a, s. 46) Çokluk ne halk ne de sınıftır ama bir sınıf kavramına da karşılık gelir. Az önce ifade edildiği üzere Çokluk tekil bir grup değildir, kendi içinde farklı çoğullukları barındırır. Bu sebepten ötürü kendi bir sınıf değildir, sınıflara karşılıktır. Biraz daha açık ifadeyle sınıf politik, ekonomik bir biyopolitika kavrama karşılık gelir (Hardt & Negri, 2004, s. 119) ama Çokluk bir tür yeni proleteryadır (Özmakas, 2018, s. 182).

Hardt ve Negri Çokluk üzerine bir de kuruculuk atfeder. Bu açıdan Çokluk bir kitle değildir. Bir başka ifadeyle Çokluk madun bırakılan, tabi olan bir özneye karşılık gelmez. Kendi kendine bir egemendir: Demokrasi ile girift ilişkisi buradan kaynaklıdır. Çokluk, bir uzlaşı arayışına delalet eder. Konsensüste radikal bir biçimde özgürlük tasavvurunu beraberinde getirir (Negri, 2008b, s. 181). Bir adım geri gidildiğinde Hardt ve Negri'nin bu çıktısı biyopolitika ve politikanın biyo-iktidarına yükledikleri anlamı hatırlamak gerek:

> *Her ikisi de toplumsal yaşamın bütününü kapsar -biyo öneki de bunu anlatır- ama ikisi bunu çok ayrı şekillerde yapar. Biyoiktidar toplumun üzerinde, aşkın bir güç, egemen bir otorite olarak durur ve düzenini dayatır. Biyopolitik üretimse, aksine, topluma içkindir ve müşterek emek biçimleri aracılığıyla toplumsal ilişkileri ve biçimleri üretir* (Hardt & Negri, 2004, s. 110).

Hardt ve Negri'nin biyopolitika yaklaşımını toparlayacak olursak, ikilinin biyopolitika üzerine en önemli katkılarını Özmakas (2018, s. 190) şu şekilde aktarır: "'biyopolitika' kavramını merkeze alarak düşünen pek çok ismin aksine verili durumdan yani İmparatorluk'tan çıkış yolu aramaları ve böylelikle biyopolitika kavramını direniş ve ortak olanı kurma yolunda bir karşı duruş olarak tasarlamalarıdır".

1.2.5 Psikopolitika: Chul Han'ın Foucault eleştirisi

İletişim ve enformasyon alanlarındaki gelişmeler, kültür, politika ve psikoloji gibi birçok alanda geniş çaplı değişimlere neden olmuş; yaşanan değişimler sonucunda egemen çevrelere özne üzerindeki hakimiyetleri konusunda bazı yenilikler getirmiştir. Bilişsel mimari [*cognitive architecture*] olarak tanımlanan ve bilişsel

psikolojinin çeşitli alanlarındaki verileri sayısal modellemelere dönüştüren sistemler, algoritmaların kontrolündeki büyük veri işleme ve bunların egemenler tarafından kullanılması, içinde bulunduğumuz dönemin ikna pratiklerinin zeminine hızlı bir şekilde yerleşmeye başlamıştır.

Biyopolitika, birçok konu ve disiplinin içinde tartışmaya açılmışken, kavrama yönelik birçok eleştiride zaman içerisinde ortaya çıkmıştır. Bunlardan Byung-Chul Han'a ait olan eleştiri ise özellikle M. Foucault ve onun biyopolitikasına karşıdır. Bu eleştiri ilginç şekilde biyopolitikanın doğrudan amaç edinmediği zihnin biyopolitika içinde yeterince yer almayışı üzerinde yükselmektedir. Bununla birlikte Han'ın görüşü zaten uzun süredir ele alınan bir başka konu olarak zaten ele alınıp incelenmektedir: politik psikoloji. Han'ın *Psikopolitika* olarak isimlendirdiği neoliberal iktidarın yeni teknolojisi uzun zamandır politik psikolojinin çözümlemelerinde yer almaktadır. Aradaki fark, Han'ın bir iktidar uygulaması olarak gördüğü yaklaşım, politik psikolojinin çözümleme yöntemidir. Bir diğer ifadeyle Han, politik psikoloji araştırmalarının çözümleme yöntemini bir iktidar tekniği olarak yorumlamış ve bu noktadan Foucault'yu ve onun biyopolitikasını eleştirmiştir. Politik psikoloji gerek bu bölümün gerekse ikinci bölümün tamamında sürdürülen perspektif olduğu için burada Byung-Chul Han'ın yaklaşımı değerlendirilecektir.

Byung-Chul Han'ın *Psikopolitika* metninde biyopolitika eleştirisini geliştirmeden önce 2012 yılında *Transparenzgesellschaft* [*Şeffaflık Toplumu*] metnini yayınlar. Metin eleştirel teori ile gözetim toplumu fikirlerinin bir kesişimini ortaya koyar. Metin boyunca akıl tutulmasına uğramış tek boyutlu insanı ele alırken, bir sonraki metni biyopolitikanın eleştirisi *Psikopolitika'*nın toplumsal dinamiklerini ortaya koyar. Bu Han'ın disiplin toplumu düşüncesini baştan sona dönüştürmeye başlamasının ilk işaretidir.

1.2.5.1 Şeffaflık ve yeni barbarlık

Neoliberal bir aygıt olarak şeffaflık bir enformasyon dönüştürücü, bir rıza göstergesidir. Foucault'nun disipline edilmiş toplum fikrinin devamı niteliğindeki kontrol toplumunun bir parçasıdır. Aslında şeffaflık toplumu panoptik gözetimin içkinleştiği bir güven sistemi: Korece baskı için ön sözdeki ifadesiyle "Eğer her şey derhal kamuya açık hale gelirse siyaset kaçınılmaz olarak tıknefes olacak, kısa vadeli bir nitelik kazanacak ve sulanıp gevezeliğe dönüşecektir. Tam şeffaflık ağır tempolu, uzun vadeli planlamayı imkânsız hale getiren bir geçiciliğe iter siyasi

iletişimi." (Han, 2020 [2012], s. 11). Bu sayede geleceğe yönelik tasavvur zorlaşacak ve uzun vadede gelişebilen şeylere karşı ilgide zamanla azalacaktır. Han'ın şeffaflık toplumu ve psikopolitikası noktasında ilk söylenecek şeylerden birisi bir sürüncemeyi ele almasıdır. Tek taraflı ve yalnızca egemene ait bir pratik olarak sürünceme, şeffaflığın bir parçası olarak sürecin devamlılığını ifade ederken, azalan ilgiye dikkat çeker. Önemli olan zihni meşgul etmektir ve şeffaflık bu noktada oldukça başarılıdır. Han'ın bir başka çalışması olan *Yorgunluk Toplumu* [*Müdigkeitsgesellschaft*] Cicero'dan hareketle faal hayatın yerine düşünceye dalmış bir hayatın bireyi olmak istediği kişi haline getirdiğinden söz eder (2021 [2010], s. 35).

Olumsuzluğun günümüzde hızlı bir şekilde tasviye edildiğini ifade eden Han (2020 [2012], s. 15-6) için şeffaflık bir olumluluktur ve aynı zamanda bir *aynılık sunağı*dır. Fakat tamamen olumluluğun diktasında bir kişiden söz edilemez, olumsuzluk ve onunla mücadele yaşamın formülüdür, aksi takdirde tamamen olumluluğun hegemonyasında kişi "ölü varlığa" dönüşmektedir (2019 [2014], s. 38). Han için bu yeni toplum, tekil, biricik olanın yerine aynılığın değer kazandığı, anlamını ve yorumunu yitirdiği içinde pornografiktir.

Pornografinin şiddete meyilli bir yanı vardır yeni toplumda; pozitif bir şiddet, müsamaha gösteren, teskin edilen bir toplum olarak ortaya çıkar (2021 [2010], s. 15). Şiddet yalnızca negatif olanla değil, olumlu olanla da ilişkilidir. Mahremiyeti aşmış, bu sebeple *mahremiyet-sonrası* [*post-privacy*] olarak tanımlanan, şeffaflığın geri dönüşü olmayan bağımlılığı "naif" bir biçimde kişisel alanı tümüyle "elden çıkarılmasını 'talep' eder" (2020 [2012], s. 17). Bu olumlu bir şiddetin göstergesidir. Şiddet bir mecburiyeti zorunlar: Zorunluluğun olduğu yerde şiddette vardır. Han, arzu ve kutsalın şeffaflık içinde yabancı kaldıklarını ifade eder (2020 [2012], s. 33). Pornografiye olan benzetme arzusunun ve kutsallığın ortadan kalktığı bu toplumdaki aşırılığı temsil konusunda yerinde gözükmektedir. Çünkü şeffaf olan güzelliğini kaybeder, bilinmezlik güzel olanı güzel yapandır: Benjamin'in ifadesiyle "*Çünkü güzel olan ne örtü ne de örtülmüş olan nesne değil örtülü nesnedir*" (2020 [2012], s. 37). Oysa artık apaçık bir görüntüler silsilesinin içine sıkışmış insandan söz ediliyor. Artık özneler hastane, tımarhane, hapishane ya da okul değil, aynı zamanda ve çok daha yaygın şekilde fitness salonlarında, gökdelenlerdeki bürolarda, bankalarda, avm'lerde performansları ile kuruluyorlar (Han, 2020 [2012], s. 17).

Han'a göre artık fikirlerin özgürce aktarımı noktasında bir sorun yoktur. Sorun düşüncenin bulunmayışı; yalnızlığın ve suskunluğun özgürlük olarak anlaşılmasında yatmaktadır (2019 [2014], s. 87). Han artık tahakküme dayalı egemenin eskisi gibi düşünceleri susturmayı değil aksine konuşturmaya, like'lamaya zorladığını ama yine ve yeniden esas söylenmesi gerekeni söyleyebilecek sözlere erişilemediğini ifade eder. Psikopolitika bir özgürlük gösterisidir. Tıpkı bir tiyatronun, biyografik veya kurgu bir hikâyeyi temsil etmesi ama o hikâyenin kendisi olamayışı gibi psikopolitika da topluma bir özgürlük temsili sunar. Özneler kendileri özgür hissediyor, bu özgürlüğü yine özgürce paylaşıyor; takdir ettiği fikri like'lıyor; beğenmediklerini özgürce eleştiriyor ve hatta block'luyor ama özgürlüğün kendisine erişemiyor. Çünkü düşünme edimini gerçek anlamda yaşayamıyor. Aslında bu ifadelere Foucault üzerinden bakacak olursak, Han sürekli iktidarla temas eden bir özneye işaret eder. Akay'dan daha önce aktarıldığı üzere iktidara en yakın an özgürlük ve gücün aynı anda hissedildiği andır. Performans toplumunda sürekli olan işte bu yakınlıktır: İktidarın gücünü ve özgürlüğü aynı anda hissetmek ama tamamen sahip olamamak…

Han, biyopolitikayı eleştirme noktasında kendine Foucault'u referans alır. Eleştirilerinde merkezi role sahip iki nokta bulunur: ilki Foucault'ya yönelik olarak onun bedeni konu edinirken zihinsel manipülasyonu es geçmesi; ikinci olarak ise değişen teknolojik gelişmeler ışığında biyopolitikanın geçerliliğini yitirmiş olması. Eleştirilerinden ikincisi olan geçerlilik noktasına burada bir eleştiri getirmek gerekir. 2020 yılında başlayan pandemi ve bu pandeminin öncesinde yeniden gündeme gelen ırkçılık, ırkçı eylemler, cinsiyet ayrımı, işçi hareketleri, artan göç, kürtaj gibi konuların biyopolitika kapsamında değerlendirildiğini, ayrıca Han'ın psikopolitika olarak adlandırdığı neoliberal iktidar tekniğinin, politik psikolojinin uygulanması oluşu ve dolayısıyla biyopolitikanın politik psikoloji için geçerliliğinin ve öneminin hatırlandığında bu eleştiri biraz haksız kalmaktadır. Fakat Han'ın tamamen haksız olduğu anlamına da varmamak gerekir. Zira ırkçılık, göç, kürtaj, cinsiyet gibi konular bugün biyopolitikanın çeperini aşmış bulunmaktadır. Artık iktidarın yalnız bir beden politikası ya da bedene yönelik tahakküm yürüttüğünü düşünmek hatalı olacaktır. İktidar çevrelerinin bugün halkla ilişkiler olarak adlandırılan ve etik bir temele oturtulmaya çalışılan kültür politikası dolayımında manipülasyon ve propaganda yürüttüğü açıktır. İşte burada biyopolitika eksik kalmakta; politik psikolojiye ihtiyaç duyulmaktadır. Han'ın Foucault'ya yönelttiği ilk eleştiride de yine bir eksiklik bulunur.

Biyopolitikada zihnin dışarıda bırakılması. Foucault *Güvenlik Toprak Nüfus* metninde biyopolitikadan sonra ya da biyopolitikaya dahil ama aynı zamanda ondan farklılaşan bir başka tekniğe değinir: Yönetimsellik. Yönetimsellik kavramı Foucault'nun biyopolitikasında eksik gözüken zihin yönlendirmeye verdiği açık yanıttır ve fakat zaten biyopolitikada örtük bir zihin yönlendirme zaten yok mudur? Biyopolitika dahil Foucault'nun kavram ve çalışmaları iktidarın kurduğu özneyi konu edinirler ve özneyi kurmak için gerçekleşen öznel deneyim bir zihin sürecidir.

Han, sosyal bir teori tasarımında olduğu gibi eserlerinde görüşünün farklı kısımlarına yoğunlaşmaktadır. Örneğin onun için yirmi birinci yüzyıl toplumunu tek bir toplum tipine indirmek sağlıklı değildir: Şeffaflık, yorgunluk, ivme, performans, kontrol vb. birçok toplum tipinden söz eder. Komplex, karmaşık toplum yapısı içerisinde iktidar, egemen gücünün topluma yansımaları da zaman içinde değişmiş, karmaşıklaşmıştır. Artık zihin üzerine güçlü bir manipülasyon özellikle dijital aygıtlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Yeryüzü unutulmuştur. Doğal olan terk edilmiş, doğanın yasası terk edilmiştir. Oysa egemenin manipülasyonundan kurtulmanın yolu yeryüzüne dönüşte saklıdır. Öznenin özgürlüğü ölümsüzlükte saklıdır ve ölüm yeryüzünün yasasıdır (2022 [2018], s. 54). Ancak günümüz insanının en içkin korkularından birisidir ölüm. Ölüm korkusu onu kapitalist sisteme olabildiğince yaklaştırır (Han, 2021 [2019]).

Han'ın *Psikopolitika* üstünde durduğu dijitallik, *Yeryüzüne Övgü* ile daha da anlam kazanır. Burada dijitalin Fransızca karşılığı sayısal üzerinden dünyanın gizemini ve buna bağlı romantizmini ortadan kaldırdığına değinir (2022 [2018], s. 25). Sayısallaşan dünya tanıdık, güvenilir olana ve sonuç olaraksa ana sayfalardaki beğendim butonlarına dönüşür. Sürekli bir yağma ile karşı karşıya olan yeryüzünü tekrardan sayısal olandan ayırarak hatırlamak, doğa durumunu düşünmeyi dile getiriyor Han (2022 [2018], s. 26). Artık insanın sadece sayılardan ibaret olan sosyal medyayı bir kenara bırakarak (2022 [2018], s. 61) öz haline doğaya dönmeye başlaması gerektiğini ifade ediyor. Akıl tutulmasına uğramış tek boyutlu insanların oluşturduğu toplumlar madun kalmış ve her türden iktidar ile yakınlaşmış direnişten uzak öznelerden öte gidemezler. Han, özne için bireye, özgür insana dönüşü işaret etmektedir.

Han, uygarlığın yeni bir barbarlık formuna evrildiğini belirtir: Yeni barbarlık huzurdan yoksun toplumun huzur arayışıdır (2021 [2019], s. 95). Huzursuzluğun

nedeni olan dijitalleşme huzurun arandığı yerdir aynı zamanda. Bu kez barbarlık totaliter iktidarların İkinci Dünya Savaşındaki biyopolitik şiddet görülmez. Aksine Bíos – *Zoē* – Thanato aksından çıkarak yaşam bíos içinde ayrılır. Huzur-huzursuzluk, mutluluk-hüzün… Tüm bu süreci ise yine "tanımadığımız" egemenlere ve ip çekilmiş kuklalar olarak öznelere bağlıyor Han. İnsanın kendi başına bir hiç olduğunu (2021 [2019], s. 35), özne oluşun kaçınılmazlığına değiniyor. Bununla birlikte Han ölmek için canlılığa ve yaşamak içinde ölü oluşa bir vurgu yapıyor. Neoliberal iktidar tekniği olarak psikopolitika kapitalizmin güçlü bir savunusu olarak yorgun ama performansından vazgeçemeyen bir toplumu inşa ettiğini iddia ediyor.

Toparlayacak olursak Han, başta *Psikopolitika* metnin de ama genel olarak toplumu ele aldığı tüm metinlerinde yeni bir politika tekniğinden söz etmekte. Bedeni ve diğer her şeyi geçerek kendine zihni bir mekân olarak seçen, manipülatif bir güç uygulayışı olarak psikopolitikadan. Yirminci yüzyılın sonlarından başlayarak güçlü bir güç haline gelen neoliberalizmin bir iktidar tekniği olan psikopolitika, biyopolitikanın, beden politikasının bir eleştirisi olarak ortaya çıkıyor ama çoğu kez Foucault'nun ele aldığı alanın dışında argümanlar üreterek. Henüz Foucault'nun döneminde var olmayan teknolojiler ile desteklediği görüşü genel olarak politik psikoloji ile uyumlu ama onun biyopolitika ile olan yakın duruşuna da bir o kadar mesafeli bir duruşla. Han'ın psikopolitikası rekabet halindeki insanların sermayeyi arttırarak kendilerini daha da tahakküm altında olmaya zorlayan bir toplumda gerçekleşiyor (2019, s. 13). Bu sebeple politikanın bedene değil zihne yönelik olduğunu, disipline edilmesi gerekenin bedenin değil, egemenlerin, iktidarın kontrolü altındaki zihin olduğunu ifade ediyor.

1.3 Seçkinler Teorisi ve Politik Psikolojide Seçkin

Monarşi ve demokrasi çoğu zaman bir ülkenin yönetim işleyişi üzerine ilk akla gelen yönetim biçimleridir. Peki monarşi ya da demokrasi tam olarak gözüktüğü gibi bir işleyişe mi sahiptir? Bu başlık altında ele alınacak olan *"Seçkinler Teorisi"*ne ve genel seçkin görüşüne göre ister monarşi, isterse demokratik bir yönetimden söz edilsin, toplumu yöneten bir azınlık olarak seçkinler her zaman vardır. Seçkinlerin kökeni birçok konu, kavram ve teoride olduğu gibi Antik Yunan'a kadar uzanmakla birlikte; üzerine sistemli ve bugünle uyumlu bir yaklaşıma *İtalyan Seçkin Okulu* olarak ele alınan Gaetano Mosca (1858-1941), Vilfredo Pareto (1848-1923) ve Robert Michels (1876-1936) ile rastlanmaktadır. İtalyan Okulu yaklaşımından kısa bir süre sonra Charles Wright Mills'in (1916-1962) *İktidar Seçkinleri* eserinde ele

aldığı Amerikan seçkin çevresi seçkinler teorisi ve seçkinler üzerine düşüncenin daha da önem kazanmasına neden olurken, günümüze yaklaştıkça elit-seçkin üzerindeki düşüncede belirli bir çekirdek fikrin etrafında klasik öğretisinden uzaklaşmadığı ama farklılık kazandığı görülmektedir.

1.3.1 Seçkinler teorisi ve kitle

On yedinci yüzyılda üstün kalitedeki ürünleri tanımlama amacı taşıyan seçkin kavramı, daha sonrasında ilk olarak birinci sınıf askeri birlikleri tanımlamakta, ardından soyluları ifade etmek için kullanılmıştır. Oxford sözlüğü özellikle on dokuzuncu yüzyıla (1823) kadar kavrama yoğun şekilde rastlanılmadığını ve toplumsal anlamdan politik anlama kaymasını ise 1930'larda Pareto ile başladığını ele alır (Bottomore, 1997, s. 7-8). Teori özellikle yöneten ve yönetilen ayrımı bağlamında iktidarları ve öznelerini konu alır. Antik Yunan'dan bu yana politika biliminin temel sorunlarından olan kavram İtalyan Okulu görüşleri çerçevesinde şekillenmiştir. Teori, ele aldığı kavramın akışkanlığından dolayı birçok entelektüel tarafından defalarca tanımlanmış, farklı konu başlıkları ve toplumsal etkileşimler için güncellenmiş; bununla birlikte şu özünü korumaya devam etmiştir: y*önetenler* ve *yönetilenler* ile *seçkinlerin dolaşımı*. Tom Bottomore (1929-1992) (1997, s. 19-23), söz konusu kavramların tabakalaşma ile ilişkili olduğunu ve seçkinler teorisinin Marksizmin "sınıf çatışması" teorisine bir karşılık olarak geliştirildiğini, toplumdaki eşitsizliklerin temelinde sınıfsal olmayan bir ayrışmaya işaret ettiğini ifade eder.

1.3.1.1 Yönetenler – yönetilenler

Seçkin üzerine bugünkü düşünce kavramın teorik temellerini atan İtalyan Seçkin Okulu çerçevesinde, özellikle de Pareto ve Mosca'nın görüşleri etrafında şekillenmiştir. İkilinin görüşleri klasik ve modern seçkin teorisi arasında bir köprü görevi görür ve aynı zamanda politik güç analizleri ile benzerlik göstermektedir (Slattery, 2017, s. 88). İtalyan Seçkin Okulu açıkça Marx'ın gelecek tahayyülünü reddeder. Gelecek toplumsal düzende varsayılan eşitlikçi toplum onlara göre mümkün değildir. Azınlık, çoğunluğa galip gelmektedir. Bu bir devinim şeklinde güncellenerek günümüze kadar gelmiştir. Seçkinlerin dolaşımı-döngüsü adı verilen bu süreç kimi zaman açıkça kimi zamansa demokrasi ile maskelenmiş olsa bile devam etmektedir.

Pareto ve Mosca (ve aslında seçkin teorisi üzerine çalışan tüm teorisyen ve araştırmacılar) için toplum iki ana gruba ayrılır: Yöneten sınıf ile yönetilen sınıf.

Dolayısıyla toplumsal düzendeki değişim (politik, kültürel, sosyal, ekonomik, askeri) azınlık grupların değişimi sonucu yaşanmaktadır (Slattery, 2017, s. 88-9). İtalyan Okulu bugün toplumun hemen her ayrıntısını kontrol eden seçkinleri politik seçkinler bağlamında ele almış olsalar dahi görüşlerindeki ayrıntılar ve diğer seçkinlere de uygulanabilirlikleriyle önemini korur. Örneğin hem C. W. Mills *İktidar Seçkinleri'*nde hem V. Mosco *Medya Seçkinleri'*nde hem de politik psikolojinin popülizm karşısına yerleştirdiği genel seçkinler yaklaşımında İtalyan Okulu'nun izlerine rastlanır.

Yöneten ve yönetilen ayrımı Gaetano Mosca'nın tezinde açıkça görülmektedir. Hatta Mosca'nın metinlerinde seçkin kavramı ile karşılaşılmaz: Yöneten ve yönetilen kavramları seçkin yaklaşımı üzerinden okunur. Kavramı kullanmaktan kaçınmakla birlikte seçkinler teorisi üzerine düşüncenin başlangıcında Pareto ile yeri yadsınamaz. Seçkin sözcüğünü ilk kullanan kişi Pareto'dur ve kavramın içeriği Mosca ile Platon'dan izler taşımaktadır (Bottomore, 1997; Slattery, 2017). Mosca'nın görüşü Pareto ile aynı temele dayanır: Tarih boyunca azınlık tarafından yönetilen çoğunluk. Maddi, ahlaki ve entelektüel anlamda toplumun geri kalanından bariz bir biçimde ayrılan azınlık -*yöneten*- sınıf örgütsüz kitlelere karşı güçlü bir örgütlenme kabiliyetine sahiptir (Slattery, 2017, s. 89). Üstelik bu kabiliyet antik dönemden itibaren retorik olarak bilinen hitabet sanatı ile pekiştirilmektedir.

Mosca ile Pareto arasında belirgin farklılıklar da bulunur. Mosca için azınlığın gücü ele geçiriş biçimleri her toplum için aynı değildir. Bu yönüyle Michels'in *Oligarşinin Tunç Yasası*'nın temelini buradan aldığını söylemek imkânlı gözükmektedir. Mosca, gücü -iktidarı- kimi zaman askeri cesaretin kimi zaman diplomatik becerilerin ya da hitabetin önem kazandığı bir kavram olarak değerlendirerek, farklı toplumlarda ve farklı zamanlar için değişim gösterebileceğini vurgular (Mosca, 1939).

Mosca'nın Pareto'dan ayrıldığı bir diğer önemli konuda Mosca için seçkinin ya da onun terminolojisi ile yönetenlerin sadece politik bir titre sahip olmadıklarıdır. Entelektüel birikim, ahlaki değerler, kültürel gelenekler ile dini inançlar Mosca için maddi olan ile politik olandan ayrışır. Toplumsal hayatın ayrılmaz parçası olan bu değerlerin yönetenlerce kontrolü değildir yalnızca söz konusu olan, bu değerlere saygı duymak ve onlarla çatışmadan bir değişim ve gelişimi başlatmaktır (Mosca, 1939). Mosca, Pareto ile o güne değin var olan politika biliminden ayrı yeni bir yaklaşım geliştirme çabası içindedir. Yeni politika bilimi Makyavelist bir temel ile

demokrasiye karşı değil yalnızca Marx'ın sosyalizmine karşıdır. Onlara göre bu gerçekleşemeyecek bir ütopyadır ve özellikle Mosca için sosyal bilimlerde geleceğe yönelik neyin olacağından çok neyin olmayacağının tahmininin çok daha sağlıklı olacağını ön gören ikiliye göre sosyalizmin başarılı bir biçimde gerçekleşmesi tahayyülü bir hata olacaktır (Bottomore, 1997, s. 21-3).

Mosca yönetenleri kendi içinde ikiye ayırır gücü yönlendirme konusunda usta *"politikacılar"* ile toplumsal değişmenin dip akıntılarını hisseden ve onlara yaratıcı tepkiler verme yeteneğine sahip *"devlet adamları"*. Ayrımın temelinde belirli bir toplumdaki yönetici sınıfın siyasal istikrarının siyasal sistemde dolaşımda olan kontrollü ve kontrol-dışı güçler arasındaki dengeye, yönetici sınıfın bu güçleri kendine üstünlük sağlamak için yönlendirme ve kontrol yeteneğine bağlı olması fikri yatmaktadır (Slattery, 2017, s. 90). Bu fikir Pareto'da Machievelli'den alınan ilhamla aslanlar ve tilkiler şeklinde karşılık bulurken; Pareto'yu anlayabilmek için öncelikli olarak onun *The Mind and Society* metninde geçen terminolojisini anlamak gerekir.

1.3.1.1.1 Duygular, tortular ve türevler

Pareto, *The Mind and Society* isimli 4 ciltlik sosyoloji çalışmasında Freud'un *Totem ve Tabu* metnine benzer bir argümanla yola çıkar: Duygular, tortular ve türevler. Bu üç olgu Pareto için toplumsal yapının işleyişini hazırlayan, onun sağlıklı bir devinim içinde devamlılığını ortaya koyan kavramlardır.

Duyguların arka planında inanç bulunur: Duyguların sürekliliğini ve toplumsal yapıyı oluşturan kolektiviteyi sağlar. Çocukça ve önemsiz addedilen masal, efsane, büyü ve teolojik temelli fantaziler insanın duygu ve düşüncelerini keşfetmesi, geliştirmesi ve kendi yolunu bulması için önemli araçlarla kendini gösterebilir. Duygular ve duyguların çıktıları, bu inançlar ile inandığı şeylerin (her türdeki fikirlerinin) hayatına yansımalarının sonuncunda kişi bir kitlenin ve toplumun parçası olabilir (Pareto V. , 1935a, s. 9, 82). Duygular Pareto için çoğu eylemi rasyonel ve mantıklı olmayan insanın yönlendiricisi ve ayrıca birçok metninde geçen ama sistemli bir tanıma sahip değildir. Duyguların Pareto için önemi bilinçsiz eylemin arkasındaki cevabı bulmak ve bireyin kendi içinde beliren yol gösterici hissi anlamasını salık veren inanç ile önemli bir belirteçtir. *The Mind and Society*'nin ilk cildinde özellikle duyguların ele alınması toplumu oluşturan bireyin bilinçli-bilinçsiz eylemlerini çözümlemenin bir formülüdür (Pareto V. , 1935a). Ayrıca duygular kitle içinde birey ile tekil bireyin geleneği devam ettirme ya da değişimi başlatması

noktasında da harekete geçirmesini sağlamaktadır. Bu özellikle birazdan ele alınacak aslanlar ve tilkiler şeklinde Pareto'da görülen seçkin sınıfların dönüşümünde de kilit bir noktadır.

Pareto metninin ikinci cildinde *tortu [residue]* kavramını ele alır. Duyguların ölçülüp bir biçime sokulamayacağı gerçeğinden hareket eden Pareto, tortu kavramı ile düşüncelerin (duygu) biçim kazanmış hali olarak değerlendirdiği tortuları (davranışları) inceler. Tortular düşüncelerin eyleme dönüştürülmesidir. Bununla birlikte duygu ile tortu çoğu zaman Pareto'da birbirlerinin yerine kullanılır. Oysa tortular toplumsal dengeyi belirleyen unsurları oluştururken duygular dengenin sağlanmasını meydana getiren bir ön durumdur. Duygular tortular vasıtasıyla sunulur ve tortular, duyguları da içerecek biçimde kullanır. Bir diğer ifadeyle duygular çok çeşitli ve hızlı bir değişimle değişebilirken, içgüdülerinde devreye girdiği tortular için aynısı söz konusu değildir: Tortular değişmeyen eğilimleri ifade eder (Pareto V. , 1935b). Tortu[19] üzerine düşüncelerin belirsizliğine dikkat çeken Morris Ginsberg, *Pareto'nun Toplumbilimi* metninde bu kavramı derinlemesine eleştirmiştir (Bottomore, 1997, s. 48).

Pareto'nun tortu kavramının anlaşılmasında yine kendinin ortaya koyduğu *türem* ya da *türev* olarak çevrilen *derivation* kavramının da önemli olduğunu belirtmek gerekir. Türev üzerine düşünce *The Mind and Society*'nin üçüncü cildinde yer alır. Pareto'nun genel teorisini ele alan bu dört ciltlik metnin tamamı okunmadan Pareto üzerine birçok fikir eksik ve yanıltıcı gözükmektedir. Mantıklı ve mantıklı olmayan şeklinde bir insan ayrımında bulunan Pareto, örgütlenmiş azınlığı yani seçkinleri mantıklı olarak değerlendirir: Sezgileri ile değil akılları ile hareket ederler. Bu Pareto'nun kitleyi duygu ile ilişkilendirirken, seçkinleri akılla işaretlemesinin bir yansımasıdır. Kitle türem, seçkinler ise tortuları benimsemektedir.

Tortular değişmez bir özelliğe sahipken, türemler değişkendir. İnsan davranışının sözel niteliğine işaret ederler ve tortulardan etkilenirler. Dolayısıyla farklı toplumlar için aynı tortular ve türemlerden bahsetmek imkânlı değildir. Türemler, insanların kendi davranışlarına bir diğer ifadeyle tortular için "uydurulan" bahaneleri, meşruluk kazandırmak adına sunulan argümanlardır. Türevler bir davranışın rasyonelleştirilmesidir. Bu sebeple de türevler bir kılıf görevi üstlenerek

[19] Tortular ile ilgili daha ayrıntılı bilgili için *The Mind and Society Volume II Analysis of Sentiment (Theory of Residues)*; Tom B. Bottomore, *Seçkinler ve Toplum (1997: s. 47-48)*.

çoğu zaman gerçeği yansıtmazlar. Çıkarlara uygun bir ortam oluştururlar. Eğer ki türev yanlışlanır, hatalı olduğu ortaya çıkarsa; yeni türevler oluşturularak, yeni bir sözde mantıksal düzen oluşturulabilir. Bu sebeple de Pareto için toplumsal akış, geçirgenlik ve sistemin dinamikleri için önem taşımaktadır (1935c).

The Mind and Society'nin dördüncü ve son cildinde Pareto toplumların aynı anda üç farklı döngüyü yaşadığından bahseder: iş hayatında; ideolojiler aracılığıyla halkın ruh halinde, son olarak iktidarın merkezileşme ve merkezi konumundan uzaklaşmasında yaşanan döngüler. Bu döngüler her zaman açıkça görülemeyeceği gibi simetrik ve asimetrik biçimlerde de hareket edebilirler. Seçkinlerin eylemleri ile de ilişki içindeki döngüler ile Pareto hacimli metnini tamamlarken toplumu sosyolojik olarak ele almış ve seçkinlerin toplumu biçimlendirme yöntemlerini uzun uzun verdiği örnekler ile kanıtlamıştır.

1.3.1.1.2 Aslanlar, tilkiler

Pareto tıpkı Mosca gibi seçkinleri ikiye ayırır. İki seçkin sınıfı I. ve II. tortular[20] tarafından bir diğer ifadeyle ya kurnazlıkla (uyuşma ve birleşme tortularının üstün gelmesi) ya da kaba güçle (grup ya da kümelerin irade üstünlüğü) işaretler. Bottomore, böylece tüm siyasal tutumların sınıflandırılabileceğini öne sürer: spekülatörler ve rantiyeler şeklinde. Machievelli'nin (1469-1527) tilkiler ve aslanlar kavramlarına oldukça benzeyen bu ikili sınıflandırma, onun yaklaşımından çok daha bilimsel temellere dayandırılmıştır (Bottomore, 1997, s. 48).

Aslanlar ve tilkiler ayrımı dördüncü cilt boyunca çeşitli örneklerle ele alınır. Tilkiler ve aslanların savaşından, bir anlaşmaya bağlıymışçasına sorunsuz yer değiştirmelerine ve bir metafor olarak aslanın tilkiyi öldürmesi ele alınır (Pareto V. , 1935d, s. 1792-3). Aslan ve tilki ayrımı seçkinlerin bir diğer ifadeyle Pareto için yönetici grupların kendi içindeki karakteristik ve gücü kullanım şekillerine göre yapılmış psikolojik bir ayrımdır. Aslanlar ve tilkiler sürekli bir yer değiştirmeye, dolaşıma ve kendi kurallarına göre kitleyi yönetme ve yönlendirmeleri söz konusudur. Aslanlar dobra, kararlı ve acımasızdır ve dikta yönetimlerini hatırlatan, güç kullanan yöneticilerken; tilkiler gizliden gizliye bir yönetim anlayışına sahiptir.

[20] Pareto tortularını altı kısımda incelemektedir: (I) uyuşma – birleşmeler (içgüdü), (II) tümlüklerin (grup/küme) dayanıklılığı, (III) toplumculuk [*sociability*], (IV) faaliyet, (V) bireyin dürüstlüğü, (VI) cinsiyet tortuları (Bottomore, 1997, s. 48)

Kurnaz, diplomatik ve tamamen yönlendirici bir yönetim anlayışına sahiptirler (Pareto V. , 1935d).

Slattery, aslanları hayal gücü ve kurnazlıktan yoksun, tam bu sebepten ötürü de idareleri sürecinde tilkileri önemli mevkilerde çalıştırdıklarını ifade eder (2017, s. 89). Kurnaz olan tilkiler ise yönetime sızdıktan sonra hızla gücü ele geçirmeye başlarlar. Aslanlar gibi tilkilerinde zayıf oldukları nokta bulunur ve burada devreye girer: Tilkiler aslanlara benzemez dolayısıyla güç kullanamazlar. Tarihi bir aristokrasi mezarlığına benzeten Pareto için bu dönüşüm seçkinlerin dolaşımını işaretler (1935d).

1.3.1.2 Hegemonya bunalımı: Seçkinlerin döngüsü

Pareto'nun aslan ve tilki ayrımıyla bugün seçkinlerin güçsüzleştiği bir durumu tanımlayan Gramsciyen *hegemonya bunalımı* kavramı arasındaki oldukça önemli bir ilişki vardır. Kavram, aslanların güçten düşmeye başladığı, daha ılımlı ve kendi yönetsel gücünü daha az kullanmaya eğildiği ama hırsını kaybetmediği bir duruma işaret eder (Pareto V. , 2006, s. 61). Aslanın zayıfladığı durumda hegemonya bunalımı gerçekleşir (Gramsci, 1975, s. 294). Güçsüzleşen seçkinlerin yerine o an için alt bir kademede bulunan diğer seçkinler başa geçer. Bu seçkinler "tilkilerdir". Aslan ve tilki arasındaki bu mücadele sürekli bir döngü şeklinde devam eder.

Gramsci'den hareketle Mosca'nın Pareto'ya kıyasla çok daha derin toplumsal dayanaklara dayanarak temellendirdiği seçkinlerin dolaşımını tanımlamak gerekir. Mosca *"toplumsal güç"* [*social force*] kavramlaştırmasıyla toplumsal açıdan önem taşıyan her türden insan eyleminin kontrol edilebilme kapasitesini ifade eder. Tüm bu eylemlerin kontrolü Mosca için en yüksek grubun, seçkinlerin kontrolündedir ve toplumsal güçlerin sürekliliğinin kontrolü ayrıca önemlidir. Mosca için iktidar bu noktada önem taşır: İktidar kontrol gücü kadar etkin ve güçlüdür (1939, s. 144-5). Mosca'ya göre toplumda yaşanan herhangi bir kültürel, politik, finansal, dinsel bir değişim yaşanırsa bu yönetici sınıfta kapsamlı çatlaklar meydana getirir (1939, s. 65). Mosca'nın analizi kitle – seçkin ilişkisini anlamayı kolaylaştırır. Çünkü Mosca'da yönetici sınıf sadece devletin politik iktidarını tanımlıyor gibi gözükse de aslında böyle değildir: Küçük gruplar halinde kitlenin kontrol edilmesi gerekli her tür alanda yönetici sınıfa rastlanmaktadır. Bu küçük grupların olmadığı bir düzende yöneticilerin (politik) toplumu yönetme ihtimali mümkün değildir (Mosca, 1939, s. 51).

Carl J. Friedrich (1901-1984) seçkin öğretisinin en sorunlu kısmını iktidarın uyumlu kümeleri olarak gösterir (Bottomore, 1997, s. 33). Modern demokrasi içinde yönetimin [*establishment*] tek bir iktidar yapısı olmadığını; farklı kümelenmelerin bir uzlaşı ile yönetimi sağladığını ifade eder. Friedrich'in açıklaması genel seçkinler teorisinin aşırı politik iktidar üzerine eğilmiş olduğunu işaretlerken; seçkinlerin dolaşımı durumunun seçkinden söz edilen her alan için geçerli olabileceğini söylemek gerekir.

Mosca ilk metninde seçkinlerin dolaşımını açıklar. Komuta etmeye ve politik denetimi kullanmaya yetkin olanların sayısı artıp, daha aşağı konumda olanların sesi yükseldiğinde kimi zaman uyumlu kimi zamansa bir çatışma içinde seçkinler yer değiştirir. Egemen sınıfın dışında, yönetimin sorumluluklarını paylaşma arzusuna sahip olanlar kendini iktidarın gücünden mahrum gördüğünde, aynı yasanın kendileri içinde geçerli olduğunu düşünerek harekete geçerler. Bir diğer ifadeyle Mosca için seçkinlerin döngüsü toplumsal gücün toplandığı ellerden diğerine üstün gelmesi durumudur. Pareto için halkın psikolojik karakterindeki sorunu işaret eden kavram, Mosca'da bir sorunu işaret etmek yerine gücün el değiştirmesi ile doğrudan alakalıdır. Pareto'daki psikolojik süreç Mosca için kültürel hegemonyayla alakalıdır. *İktidar Seçkinleri* noktasında burada bir parantez açmak gereklidir. Pareto ve Mosca politik egemen sınıfı ele alır ve bu sınıfın kötü ya da eksik kaldığı noktada egemenin el değiştirmesi söz konusuyken *İktidar Seçkinleri*nde egemen sınıf, kendi içinde bağımsız kümeler olarak düşünülebilir. Egemen, her bir kümenin tepesi noktasını, kurumları[21] ifade eder.

Busino (2003), *"politik kurumlar"* [*political organizations*] kavramıyla Mosca ile bağlantılı bir yorum geliştirir. Bu görüşe göre toplumsal güçlerin kontrolünün çeşitli kurumlar aracılığıyla sağlanması gerekir. Bu kurumlara yönelik görüş İtalyan seçkinci teorisyen Robert Michels'te de kendine yer bulur. Okul kapsamındaki son teorisyen olan Michels kurumlar olmadan demokrasinin var olamayacağını ama er ya da geç tüm yönetimlerin oligarşiye dönüşeceğini vurgular.

1.3.1.3 Oligarşinin demir (tunç) yasası[22]

[21] Burada kurum kavramını hem devlet kurumlarını hem de kültürel ve sosyal değerlerin bütününe bir gönderme yapma amacıyla kullanılmıştır.
[22] Michels'in orijinal ifadesi *Iron Law of Oligarchy* şeklindeyken Türkçe çevirisi *Oligarşinin Tunç Yasası* şeklinde yapılmıştır.

Robert Michels, politik, sosyal ve kültürel anlamda kolektif bir bilinç ve istencin yaratılabilmesinin kurumların varlığını zorunlu hale getirdiğini vurgulamakta, bir müddet sonra bunun hegemonik bir ilişkideki iktidar haline dönüşmesini sağlayacağını belirtmektedir (2001). Michels'in 1911 tarihli *Siyasal Partiler* metni seçkinlerin her yönetim şeklini oligarşiye dönüştürdüğü fikrini ele aldığı seçkinler teorisi ve politika bilimi için temel kaynaklardan birisidir. Demokratik bir örgüt ya da devlet bir biçimde azınlık yönetimine dönüşür ve bu kaçınılmaz bir demir-tunç yasadır. Slattery'nin de vurguladığı gibi bu oligarkların çıkarlarını koruyan bir düzendir (Slattery, 2017, s. 65).

Michels 1920'lerin radikal görüşlü sosyalist partilerin demokrasi ruhu üzerine söylevlerinin dahi bir noktada oligarşiye dönüştüğünü anlatmaktadır. Demokrasiden söz etmek bile oligarşiden söz etmek, belki de ilk adımını ele almaktır (Michels, 2001). O'da Pareto ve Mosca gibi, yirminci yüzyılın kitle demokrasisi bakımından sözde bir ilerlemeyle esasen azınlık yönetimlerinin, seçkin çevrelerin güç kazandığından bahseder. Özellikle kitle demokrasisinin örgütlenme ihtiyacı ve her örgütte gözlemlenen oligarşik eğilim arasındaki çelişki onun tezinin temelidir (Slattery, 2017, s. 65). Çelişki "demokrasi örgütsüz düşünülemez" ile "kim organizasyondan söz ediyorsa, oligarşiden söz ediyordur" sözleri ile ilintilidir. Çünkü seçkinler teorisinde teorisyenlerin inancı bireyin tekil bir güce sahip olamayacağı, bu gücü kitlede bularak ortak sese dönüşeceği ve bazı ortak seslerin çoğunluğa ağır basacağına yöneliktir.

Michels'in tunç yasasında yapısal ve psikolojik açıdan üç unsura sahiptir (Slattery, 2017, s. 66): kaçınılmaz olarak 'kendine has bir hayat tarzı' geliştiren örgütsel bir makinenin kurulması ve sürdürülmesiyle ilgili teknik faktörler; örgütsel liderlik psikolojisi ve liderlerin tüm bedelleri göze alarak güç kazanma mücadeleleri ve kitle psikolojisi, güçlü liderlere ihtiyaç duyan astlar, ne yapılması gerektiğinin söylenmesi ihtiyacı.

1.3.1.4 Seçkinler ve kitle

Stinchcombe, toplumbilimin yalnızca bir bağımsız değişkene yani sınıfa sahip olduğu şeklinde oldukça iddialı bir görüşe sahiptir. Oysa bu iddialı yaklaşım, toplumbiliminde en çok kullanılan kavramın taşıdığı önemi vurgulamayı amaçlar (Yavaşgel, 2014, s. 183). Karl Marx ve Max Weber (1864-1920) ile özdeşleşen

toplumsal sınıf teorileri[23] ya da tabakalaşma seçkin ile kitle arasındaki ayrımı anlamanın dışında Marksist klasik altyapıyı üstyapıyı belirler ve toplumsal ilerlemenin doğal bir akış olmadığı aksine belirli bir çevrenin yapılandırdığı yönündeki görüşle uyumludur. Politik psikoloji açısından seçkin kavramına bakıldığında ise kitle ile seçilmiş azınlık arasındaki ilişkinin derinden bir incelemesiyle karşılaşılır.

İtalyan okulu yaklaşımında yöneten ile yönetilen ilişkisinde çoğunluğun (kitle) yönetime demokratik bir düzende bile seçimler haricinde karışamadığını vurgular. "Kalabalık", "çokluk", "yığın" anlamlarında da kullanılan kitle üzerine çalışmalar özellikle iktidar için gitgide daha büyük bir sorun haline geldiği Fransız Devrimi ve ardından dünya geneline yayılan isyanlar, devrimler ve milliyetçi akımların devamında yaygınlık kazanır. Birey, kitle içinde kaybolmuş; aklına yönelik bir tehditle iç içe geçmiştir. J.S. Mill'den (1806-1873) hareketle yapılan bu yoruma Alexis Clérel de Tocqueville (1805-1859), Jacop Burckhardt (1818-1897), José Ortega y Gasset (1883-1955) ve Julien Benda (1867-1955) gibi isimlerde benzer şekillerde dahil edilebilir (Karadoğan Doruk, 2015, s. 91).

Kitlenin yönetime dahil olduğu halk egemenliği nosyonu seçkinler teorisi için bir yanılsama; oligarşinin maskelenmesidir. Özellikle Fransız Devrimi'nin oligarşik azınlık yönetiminin yığınları-kitleleri yönetmesi yönündeki saplantılı tarihi yaklaşımı şüpheli hale getirmesi, yöneten-yönetilen ayrımının politik teorinin odağına yerleştirmiştir (Bottomore, 1997). Seçkinler teorisinin önemli olmasının altında yatan noktalardan birisi de bu tarihsel konumlanışıdır: yöneten – yönetilen ilişkisini açığa çıkarması ve antik aristokrasinin oligarklar şeklinde bir avuç azınlığı, devletin kurumları aracılığıyla devamlılığının sağlanması (Bottomore, 1997; Slattery, 2017).

Seçkinler teorisi ile aynı dönemde ortaya çıkan kitle teorisi ya da kitle üzerine düşünce ise teoride var olan kitle yaklaşımına karşı bir görüş olarak konumlanır. Gabriel de Tarde (1843-1904) ve Gustave Le Bon, yukarıda yer alan kitleyi olumsuzlayan teorisyenlerin aksine, kitle psikolojisi üzerinden "kitleler çağı" düşüncesi ile artık çoğunluğun önem kazanacağını ele alırlar (Arslan, 2015, s. 87-90). Le Bon toplumların egemen yeni güç olarak kalabalığa işaret ederken, kendi

[23] Ayrıntılı bilgi için, toplumsal yapıda sınıf yaklaşımlarını hegemonya çerçevesinde ele alan: Yavaşgel, E. (2014). *Özgürlüğün Siyaseti.* İstanbul: Derin Yayınları: s. 183-190

liderlerini, önderlerini öne çıkaracaklarını belirtir (Le Bon, 2014). Ancak Le Bon'un kitle üzerine olumlu görüşü aslında baskıdan, şiddetten ibarettir ve seçkinler teorisi ile tam olarak uyum olmasa da yine bir azınlığı ortaya çıkarmaktadır. Le Bon'un yaklaşımı daha çok tarih boyunca birçok kez tekerrür etmiş olan isyanların yöneticileri devirerek kendi liderlerini seçmesi fikrine dayanıyordu ama yine kendi ifadesiyle kitle denen bu sürü çobanından da vazgeçemiyordu. İşte bu noktada seçkinci Michels, kurumlar aracılığıyla kendini bedenleyen seçkinleri ele almaktadır. Seçilmiş anlamına gelen seçkin, hem azınlık olarak doğuştan hakka sahip olan, hem sonradan bu güce kavuşan; gücü bahşedilmiş anlamında kullanılabilirdi. Zaten bugün de elit-seçkin kavramının ilk elden zihinde birçok farklı konumdaki kişiyi çağrıştırması tıpkı bölüm içinde ele alınan iktidar kavramı gibi karmaşıktır. Burada kitleye hem olumlu hem olumsuz yaklaşım geliştiren düşünürlerin ortak noktasına değinirsek seçkin ve kitle ilişkisi de daha anlaşılır olacaktır. Bu iki farklı yorumda bir şekilde azınlığın yönetimini ele almaktadır. Aradaki fark; kitleye olumsuz anlam yükleyen teorisyenlerin seçkinleri üstün tutmasıyken; kitleye olumlu anlam yükleyen teorisyenler ise seçilmiş önder-lider aracılığıyla seçkinleri önce "tayin" ederler.

Michels kitleyi zayıf ve yetersiz görürken kurumlar aracılığıyla kitlenin düzene sokulması gerektiğini; bilinçlendirme işlemini sorumluluk sahibi azınlık aracılığıyla sağlanması gerekliliğinden söz eder (Michels, 2001, s. 90). Zaten Michels'e göre bu ortamı kitle kendisi yaratmaktadır: önderlerine yetki vererek (Michels, 2001, s. 111). Bir diğer ifadeyle kitle kendi oligarkını *seçerek*.

Freud (1975, s. 5-16), kitle psikolojisi üzerine Le Bon'dan hareketle bir düşünce geliştirir. Onun düşüncesinde esas önemli olan ise yapılandırılmış kitleye olan vurgudur. Bu Foucault'nun iktidarın kurduğu özne gibi; belli kurumların kurduğu kitleyi anlatır: Freud için kilise ve ordu yapılandırılmış *yapay* kitlelerdir (1975, s. 33-42). Homojen, heterojen, kısa ve uzun süreli kitleler ile kendiliğinden gelişen doğal kitlelerin olduğunu ifade ettikten sonra Freud, yapay kitlenin bozulmazlığına, süreğenliğini işaret eder. Böylesi bir kitleden bireyin kendi isteği ile ayrılması mümkün gözükmemektedir: Koğuşturma ve ceza yolu bulunmakta, normal düzende ödev ve sorumluluklar bulunmaktadır (Freud, 1975, s. 33-34). Yapay kitlenin haricinde doğal kitleler, evlilikler ile yapılan kitleler; toplumda üstlenilen rollerin getirdiği kitleler ve bu kitlelerin birbirine üstünlük belirttiklerini ifade eden bazı durumlar bulunur. Örneğin evliliklerde aile taraflarında meslek, maddi durum, eğitim gibi durumlar bir tarafın daha ağır basmasına neden olabilir (Freud, 1975, s. 44-45).

Nietzsche'nin güç istenci kavramı bu durumda değerlendirmeye alınabilir. Kitlenin tarihsel süreç içerisinde kültürel, toplumsal ve politik değişimine bir vurguyla kitlede var olan değerlerinde değişimine, bazı değerlerin ise yenilgiye uğrayacağını belirtir (Nietzsche, 2002). Bu gerçek ile görüneni yani doğal süreç ile yapılandırılmış süreci; kitlenin tercihi ile kitlenin mecbur bırakıldığı durumları açığa çıkartır. Bir diğer ifadeyle Nietzsche'den hareketle şu şekilde bir yorumlamada bulunmak imkânlı hale gelmiştir: toplumsal düzende kitlenin kendi tercihleri ile inşa ettikleri ve belli çevrelerin mecburi bir inşaya, düzene zorladığı (Nietzsche, 2002).

Benzer bir tavrı Georg Lukács'ın (1885-1971) kitle bilincinde de görmek mümkün (Lukács, 1978, s. 14). Birazdan detaylandırılacak olan ideoloji ve kültürel hegemonya sözü edilen bilincin yaratılma, düzenlenme ve kontrolünü sağlamaktadır. Le Bon'un kitleler çağında da ele aldığı gibi devrimci bir kitle düşüncesi Lukács'ın fikrinde de kendine yer bulur (1978, s. 72). Bunun engellenmesi, savuşturulup sonuca bağlanmadan ideolojik ve hegemonik bir biçimde kontrol altına alınmasıyla birlikte. Burada Lukács ideologlar olarak tanımladığı bir dışavurumculara işaret eder. Önderler (seçkinler) ile kitleler arasındaki ilişki tayinini gerçekleştiren ideologlar sürecin kontrolünü ellerinde bulundururlar (Lukács, 1978, s. 73). Lukács'ın düşüncesinden hareketle seçkinler teorisi üzerindeki görüşlere çağdaş düşünürler aracılığıyla devam etmek çok daha anlamlı olacaktır. Çağdaş düşüncede özellikle C. W. Mills'in İktidar Seçkinleri sınıflandırması ve V. Mosco'nun güncellemesi ideoloji ve kültürel hegemonların oluşumunu anlamayı oldukça kolaylaştırmaktadır.

1.3.2 Seçkinler ve kültürel hegemonya

Seçkinler teorisi literatüründe İtalyan ekolünün ardından Amerikan ekolü gelir. Mosca, Pareto ve Michels'in çalışmaları Amerika'da bilimsel ve politik düzeylerde tartışmaları beraberinde getirmiş, ardından dünya genelinde yayılmıştır. Mills'in *İktidar Seçkinleri* ve Harold D. Lasswell'in *demokratik seçkin* anlayışı içinde öne çıkan görüşlerdir.

Volpe, İtalyan seçkin ekolünün siyaset bilimi için öneminin yadsınamayacağını vurgular (2021). Seçkinler teorisi hem Marksizme hem de demokrasiye büyük bir eleştiri olarak siyaset için; toplumsa tabakalaşmanın değişmeyen bir sistemi olarak sosyolojinin önemli bir konusunu oluşturmuştur. Çağdaş yaklaşımlar olarak tanımlanan görüşlerde İtalyan Okulu'nu temel alan,

oradaki görüşlerin geliştirilmesi, Amerika ve Avrupa toplumları üzerine İtalyan teorisyenlerin düşüncelerinden hareketle yapılan inceleme, araştırma ve analizleri içermektedir. Özellikle 1950'li yıllarda İtalyanca metinlerinde İngilizce ve diğer dillere çevrilmiş, pek çok kürsüde verilen derslerde işlenen, kitaplarda refere edilen bir süreç gelişmiştir. *İktidar sınıfı [ruling class]* bu dönem metinlerde sıkça geçmekte bu kavramlaştırmayı oldukça popüler bir başlık olarak *"Amerika'yı kim yönetiyor?"* sorusu izlemektedir. Meisel, Burnham, Schumpeter, Mills ve Lasswell-Kaplan'ın çalışmaları büyük ilgi görmüş, seçkin üzerine düşüncede bir yoğunlaşma yaşanmıştır. Bu dönemde Peter Bachrach (1918-…), İtalyan Seçkin Okulu'nun II. Dünya Savaşı'ndan sonra demokrasi teorisi üzerindeki değerini vurgulamıştır. Tüm etkili çalışmaların ardından 70'li yıllara gelindiğinde seçkin üzerinde çalışma ve tartışmaların sonuna gelmiştir. Çoğulculuk fikrinin önem taşımaya başladığı bu dönemden itibaren terk edilmeye başlayan teori sosyal bilimlerdeki birçok disiplin ve konu için hala önemini korumaktadır.

Son dönemde ise seçkin ve seçkinler teorisi üzerine düşünce yeniden ilgi görmeye başlamaktadır. Alt, orta ve üst gelir kesimleri arasındaki makas açıldıkça, toplumsal yapıyı oluşturan bireylerin hayata bakışı, aldıkları eğitim ve yaşam deneyimleri arasındaki farklılık gitgide derinleşirken, seçkinler teorisi bu noktada yapılan çeşitli güncellemelerle popüler başlıklardan birisi haline gelmektedir. Seçkinleri teorisinin günümüzde yeniden önem taşımasındaki bir diğer önemli nokta ise artan popülist iktidarların kendilerini halktan hatta bizzat halkın kendisi olarak tanımlayarak seçkinlerin toplumu yeteri kadar tanıyamayacağı, yukarıdan bakacağı yönündeki görüştür. Bu yaklaşım bir sonraki başlığı konusudur. Bu başlık altında İtalyan Seçkin Okulu'nun ardından seçkinler teorisi kapsamında ele alınması gereken diğer yaklaşımlara, ideoloji ve kültürel hegemonya kavramları ekseninde politik psikoloji disiplini perspektifiyle ele alınmaya çalışılacaktır.

Pareto ve Mosca'nın metinleri ve ardından Michels'in Amerika'da çevirilerinin yayınlanması Lawrence J. Henderson gibi dönemin ileri gelenleri tarafından "vazgeçilmez bir kitap" olarak *Akıl ve Toplum* metninin önerilmesi Amerika'da başta literal çevreler olmak üzere seçkinler teorisi ve seçkin kavramı ilgi görmeye başlamıştır. Bernard De Voto metni "yirminci yüzyılın en önemli kitaplarından biri"; Talcott Parsons ise "tartışmasız en önemli kitaplardan biri" olarak değerlendirmiştir (Volpe, 2021, s. 45). Seçkin ve seçkinler teorisine yönelik ilgi ve kitapların bu denli önemsenip kutsiyet yüklenmesini anlamak için Volpe, Eric Voegelin'in Mosca'nın

teorisine yönelik olarak şu sözünü alıntılamıştır: *"Kesinlikle politik fikirlerin perdesini delip geçmesi ve yöneten azınlık ile politik toplumun çekirdeği olarak yönetilen çoğunluk arasındaki ilişkiyi sağlam bir şekilde kurması anlamında devrimcidir."* (2021, s. 45).

Mills, Amerika'da seçkinler üzerine en önemli çalışmalardan birine imza atmıştır şüphesiz, ancak seçkinler teorisi ne Amerika ne de dünyanın genelinde bunlarla sınırlı kalmamıştır. Bottomore seçkin ve seçkinler teorisi üzerine çalışmaları sınıflandırırken geri kalmış, az gelişmiş ve üçüncü dünya ülkelerinde seçkinler üzerine yapılmış çalışmaları dahi dışarıda bırakmamıştır. Seçkinler üzerine genel çalışmalar, aydınlar, bürokratlar, politik-siyasi seçkinler, endüstri patronları, seçkinlerin demokrasi ile ilişkisi vb. daha birçok seçkin üzerine çalışma başlık-teması bulunmaktadır. Tüm bunların yanında süreç içerisinde politik psikoloji perspektifi üzerinden seçkinlere yönelik bir yaklaşım geliştirilmeye başlanmış, bazı önemli liderlerin portre çalışmaları yapılmıştır.

1953 yılında, Mills *İktidar Seçkinleri*'ni henüz yayınlamadan önce, Floyd Hunter ekonomi tabanlı bir oligarşinin varlığını ele aldığı Atlanta üzerine çalışmasını yayınlamıştır. Bunun ardından Mills *İktidar Seçkinleri*'ni birkaç yıl ardından yayınlar. Metinler seçkinleri farklı kategorilere sokmakla birlikte özünde oligarşik bir düzeni ele alırlar. Mills'in etkisi uzunca bir süre hem olumlu hem de olumsuz anlamda devam ederken Robert Dahl, 1961'de, (popülizm başlığı altında tartışılacaktır) Harold Lasswell'in çalışmasına açıkça atıfta bulunduğu iktidar kavramı üzerine önemli bir denemeden sonra, çoğulcu tezlerini *Who Governs?* metninde geliştirmiştir (Volpe, 2021, s. 150-151).

1.3.2.1 İktidar seçkinleri ve kültürel hegemonya

Mills, Birleşik Devletlerin yönetimi konusunda önemli bir teori geliştirir. *İktidar Seçkinleri* metni -Almanya'da Nazizmin yükselişini ele alan Franz Leopold Neumann'ın 1942 tarihli eserinden aldığı motivasyonla- Amerikan toplumunda askeri, kurumsal ve politik grup liderlerinin iç içe geçmiş bir çıkar ilişkisi içinde olduklarını, toplumun esas yöneticilerinin de bu seçkin grup olduğunu; toplumunsa bu güç grupları karşısında öznelerden ibaret kitlelerden meydana geldikleri tezini ele alır.

Teori, yalnızca Birleşik Devletler için değil dünyanın geri kalanı içinde önemli sonuçları beraberinde getirmiştir. 1950'li yıllar politik psikoloji disiplininin yükselmeye

başladığı bir dönemdir ve bu dönemle birlikte liderler üzerine çalışmalar hız kazanır. Dahası artık toplum üzerinde politik güçlerin ideoloji aracılığıyla yürüttükleri iklimlendirme, sürecin devamında radyo, televizyon üzerine gelişen iletişim çalışmalarıyla birlikte daha da etkili olmaya başlamıştır. Gelişmelerin neticesinde ise Mills'in metninin yayınlandığı dönem ortaya çıkan birçok eleştiri ve teorinin kaygan bir zemin içerisinde öznel fikirler doğrultusunda ilerlemesi yönündeki yorumlar yerini Mills'in haklılığı konusunda bir uzlaşıya varmıştır. Domhoff, Mills'in elli yıl sonra çok daha akla yatkın ve sağlam gözüktüğünü itinayla ele alır (2015).

Mills'in seçkinler teorisi üzerine geliştirdiği yeni yaklaşımıyla birlikte yeniden gündeme gelen seçkinler artık Mosca, Pareto ve Michells'in ele aldığı seçkin tanımı ve içeriği ile sınırlı değildir. Yeni seçkin yorumlaması seçkinin daha önceki bölümlerde iktidarın semantik bir ilişki ile her yere sirayet edişine benzer bir biçimle, toplumu oluşturan birçok olgu, oluşum ve grubun içinde yer almaktadır. Eğitim, kültür, sanat, politika, ekonomi, toplumsal olaylar ve daha pek çokları seçkinlerin görüldüğü, seçkinlerin oluştuğu ve var olan kültürü "devşirdiği" uzamlardır.

Mills'in tezi, geleneksel tarım ve zanaata dayalı toplum ve ekonomilerin bürokratik kurumlara dönüşmesiyle birlikte hemen her alanda ortaya çıkan tekelleşmenin, sözü geçen, yasa ve kuralları belirleyen ya da belirlenmesine bir biçimde (lobicilik, propaganda vb.) etki eden bir seçkin sınıfın, toplum dinamiklerinin kontrolünü (iktidarını-hegemonyasını) ele geçirdiğini savunur.

Mills seçkinler üzerine literatürde üzerinde çok düşünülmeyen bir konuyu da ele alır: Seçkinler, seçkin olduklarının farklı bir ifadeyle toplum içinde üstlendikleri rollerinin farkında olmayabilirler mi? Mills için cevap evettir: Kimi zaman seçkinler rollerinin farkında olmadan bu görevi yürütmektedir ki; bu da seçkinlerin bilinçli bir eylem ya da görev olmayabileceğini göstermektedir. İktidar seçkinleri, yeri geldiğinde kendi çıkarları doğrultusunda yeni kurumlar açabilmekte bunun toplumsal ve kitlesel düzeylerdeki sonuçları ile ilgilenmemektedirler (Mills C. W., 2017, s. 52). Yine Mills için seçkin, eğitim ile de yakın ilişkilidir. Harvard, Princeton ve Yale gibi okullardan mezun olmak doğrudan toplum nezdinde görece kıymetli bir işaretlemeye, kaliteli ve üst düzey kurumlarda kariyer başlangıcını garantilemektedir. Bugün de global ve ülkeler düzeyinde birkaç yüksek öğretim kurumunun diğerlerinden ayrıştığını ve mezunlarının birçok avantaja sahip olduğunu söylemek

mümkündür. Seçkin, sadece aristokrasi ve asillik gibi kan/soy bağını değil, konumu, düzeyi ve zamanı da değerlendirmeye katan bir unvan-olgudur.

Mills için yukarıda belirtildiği gibi eğitim önemli bir belirteçtir ancak bu eğitimin alındığı kurum kadar önemli olan bir başka etmen daha bulunur: "Hangi Harvard?" sorusu *İktidar Seçkinleri*'nde oldukça dikkat çeken bir sorudur. Sarmaşık ligi okullarının kendi bünyelerinde bulunan kolejlerinin kendi geleneklerinin bulunduğunu hatırlayarak önemli olanın bu kolejlerden hangisinde eğitimin tamamlandığı ve gerekli ilişkilerin eğitim sürecinde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğinin önemli olduğunu söylemek gerekir. Kısacası "*Hangi Harvard*?" sorusu daha çok Harvard'dan alman gereken kültürel geleneği aldın mı şeklinde bir yorumlamayı gerektirmektedir. Mills için bu seçkinin mantosu: dış dünyaya hazırlığıdır.

Münzevi olarak ifade edilen Mills'in seçkinleri, klasik yöneticiler-müdürler değildirler: Halkla ilişkileri bilen, onun kültür politikasının farkında olan, danışmanları, akıl hocaları olan attığı adımları bilen kişilerdir aynı zamanda. Yukarıda rollerinin kimi zaman farkında olmadıklarını belirtirken iki çıkarım arasındaki çelişki dikkate değerdir. Seçkinliğin anahtarı, seçkin olmanın farkına varmak değildir, konumunu en doğru ve etkin şekilde kullanmaktır.

İktidar Seçkinleri, askeri, ekonomik ve politik sistemler olarak ifade edilen üç baskın kurumu tanımlarken, altı farklı türü de içermektedir: Eyalet ve şehirlerin tarihinde öne çıkanlar (Metropolitan 400), ünlüler, genel müdürler, kurumsal zenginler (kurum hissedarları, büyük toprak sahipleri), savaş ağaları (kıdemli askeri üyeler), politik yöneticiler (bürokratlar). Buradan seçkinler teorisi üzerine çalışmalarda sıkça rastlanan "Amerika'yı kim yönetiyor?" sorusunun cevabını çıkarmakta imkânlı hale gelmektedir: Amerika'yı kimse tamamen yönetmemektedir, Amerika'yı oluşturan farklı düzey ve amaçlardaki birimler, farklı çevrelerce ve sonuçta bu çevrelerin bir harmonisiyle yönetilmektedir. Mills'in ifadesiyle Amerika'yı yönetenler Amerika'nın İktidar Seçkinleridir (Mills C. W., 2017).

İktidar Seçkinleri üzerine bu genel tanımlamanın ardından bir çıkarım yapmak gerekirse, Mills'in metni boyunca arka planda yürüttüğü bir yönetim erkinden söz etmek gerekir: Kültür, toplumsal yaşamın uyumu, birlikteliği ve devamlılığı için oldukça önemlidir. Halkla ilişkiler ve farklı politikalar aracılığıyla kontrol edilir. Özellikle medyanın kültürü oluşturmak, kontrol etmek konusunda

önemli bir araç olduğunu ifade etmek gerekir. İktidar Seçkinleri kültürü bir hegemonya aracılığıyla yönetmekte – kontrol etmektedir.

Kültür için iktidar kavramını kullanmanın yanlışlığına değinen Dellaloğlu, Poetik ve Politik metninin henüz yazım aşamasında daha tamamlanmadan önce kültürel iktidar şeklinde bir başlığın yer aldığını ancak çalışmalarına devam ettikçe bu kavramın yanlışlığını fark ettiğinden söz eder. Kültür üzerinde nihai bir iktidar sağlanabilir mi? Pek çok yaklaşımın ortak noktasında kültür üzerinde nihai olarak ancak bir hegemonya oluşturulabilir ve bu hegemon zaman içerisinde değişime uğrayabilir. Kültür için tekil bir iktidardan değil, iktidarlardan söz edilebilir ama "iktidarlar" ifadesi de doğru olamayacaktır.

Bir ülkede kamuoyunun bulunduğunu söyleyebilmek için vazgeçilemeyecek bazı şartların varlığına işaret eden Mills, halkın politik düşünce ve kanaatlerini hiç çekinme ve korku olmadan dile getirebilme, bu icraatı kamuya açık alanlarda yine rahatça yapabilmesinin gerekliliğine; halkın bu imkânları kullanmasının ardından kurumların topluma uyumlu yeni kararlar almaya götürmesinin gerekliliğinden söz eder (Dellaloğlu, 2020, s. 567). İktidar seçkinleri ifadesi altında toplanan seçkin çevrelerin birbirini kolladığı ve aldığı kararlarda yine birbirlerini gözettikleri düşüncesi (Dellaloğlu, 2020, s. 530) hatırda tutulduğunda seçkin çevrenin kamuoyunu, kamunun "gerçek" sesini dikkate alması olanaklı değildir. Seçkinler daha ziyade "yapay" bir sesin kurulmasında rol oynarlar. Çünkü seçkinler barışı geçici bir naif süreç; savaşın çıkması korkusuna karşı zorunlu bir uyum olarak görürler (Dellaloğlu, 2020, s. 341). Bu sebeple de kültürel alanda bir iklim oluşturarak bu iklimin kitleyi peşinden sürüklemesini beklerler.

Tarihin büyük kısmında kılıcın gücünü hisseden insan, gerçek ve düzmece bunalım, sarsıntı anlarında askeri yönetime sığınmıştır. Askeri yönetim yerini politikaya ve bir süre sonra kurumlarında devreye girmesiyle düzen sağlanırken seçkinlerin döngüsü, bir sonraki bunalım veya sarsıntıya kadar durmuş olur. Politik psikoloji disiplininin ana anlatılarından olan travma, yas ve zafer seçkinlerin her döngüsünde de görülebilir. Bu sebeple de gelen seçkinlerin kültürel anlamda bir düzen sağlayabilmesi oldukça önemlidir.

Politik alanda iktidar olmak, hukuki ve prosedürel bir kurallar dizisini gerektirir; seçim, sandık, temsiliyet vb. Prosedürler, kazanmanın ve kaybetmenin belirleyicisiyken aynı şeyi kültürde söylemek kolay değildir. Dellaloğlu'nun belirttiği

gibi *“mümkün olsa bile bu nasıl ölçülebilir?”* (2020, s. 313). Politik olanda iktidar, poetik olanda hegemonyaya karşılık gelir. Jacques Le Goff (1924-2014) bu durumu şu şekilde özetler: *“zihniyet en yavaş değişen şeydir. Zihniyetler tarihi, tarihte yavaşlığın tarihidir”* (Moretti’den akt. Dellaloğlu, 2020, s. 313).

Kültür, satın alınabilen, tahakküm uygulanabilen bir alan değildir. Bir diğer ifadeyle kültüre yapılacak bir tahakküm kitlenin, bireyin ruhuna nüfuz etmedikten sonra ilk fırsatını bulduğu anda eski haline dönebilir. Kültürün hegemonyası buradan kaynaklanır. Nüfuz etmeden, toplumun tamamına egemen olmadan iktidardan söz edilemez: Dolayısıyla da kültürde bir iktidar yerine hegemonlar bulunur. Kimsenin tam olarak iktidarı elde edemediği kültür için Raymond Williams’ın “uzun devrim” kavramını hatırlatan Dellaloğlu, çok katmanlı ve yekpare olamayan kültürde kontrol etmenin zorluğunu vurgular (2020, s. 314).

Gramsci, kültürel hegemonya kavramından bahsedilirken ilk akla gelen isimdir. Aynı şekilde Gramsci’nin kültürel hegemonyayı ele alma biçimi de oldukça ilginçtir zira Marksist bir düşünür olmasına karşın hegemonyasının içeriği ideolojiyle doğrudan bağlantılı değildir; ideolojiye indirgenmemiştir. Gramsci için poetik olan, politik olanın içinde kaybolmaz, ideolojiden bu sebeple de ayrılır. Politik ve poetik kendi alanlarına sahiptir. Son dönemde kültürel alanın politika için daha da önemli hale geldiğini söylemek gerekir. İdeolojilerde sadece politik olmanın dışında poetik bir kimliği de içerecek biçimde geliştiler. Bir diğer ifadeyle Dellaloğlu’nun da belirttiği gibi artık politik ve ideolojik olanlarda kültürleşmişlerdir. Muhafazakarlık, liberalizm, sosyalizm hepsi aynı zamanda kendi kültürlerine sahiptir (Dellaloğlu, 2020, s. 315).

Şarkiyatçılık metni ile hegemonya için Gramsci’den hareket ederek güçlü bir açıklamada bulunan Edward Said (1935-2003), kültürü sivil toplum ve siyasal toplum arasındaki ilişkiyle açıklar. Kültür, sivil toplumda işlerlik kazanırken, düşünce, kurum ve başka insanların (seçkinlerin) etkisiyle ama kesinlikle egemenlik aracılığıyla olmayacak şekilde rıza aracılığıyla ortaya çıkar. Kültür totaliter değildir ya da totaliter bir egemenle açığa çıkmaz. Hegemonya, Gramsci’nin “kültürel öncülük” kavramıyla anlam kazanır (Said, 1999, s. 16). Rıza ile gerçekleştiği içinde kültürel alanda her zaman farklı düşünler bulunur.

Hegemonyanın açığa çıkması için ideolojilerin kültürleşmesi gerekir. Bu sebeple ideoloji on dokuzuncu yüzyılda, hegemonya ise yirminci yüzyılda anlam bulur. İdeoloji iktidara gelirken değer kazanır ama uzun süre iktidarda kalabilmek için

poetik alanda hegemonyaya ihtiyaç duyar (Dellaloğlu, 2020, s. 316). Burada seçkinlerin harekete geçtiğinin altını çizmek gerekir. Seçkinler, düzenli ve sistematik olarak kültür politikası (halkla ilişkiler) üreterek kültürel propaganda yaparlar. Kitlenin rızası sonucunda hegemonya oluşturulmaya çalışılır. Hegemonya tahakküm ile rızanın karmaşık ilişkisinde kendini bedenler. Loomba'dan (2000, s. 48) hareketle ideoloji gerçek ya da yanlış değildir. İdeoloji noktasında tartışılması gereken inanç noktasıdır: rızanın imal edilmesi. Noam Chomsky'nin (1928-…) Edward Herman ile kaleme aldığı medyanın ekonomi politiğini beş süzgeç aracılığıyla ele aldıkları *Rızanın İmalatı*'nda, politik iktidarın, kitleyi nasıl yürüttükleri politikalar konusunda ikna ettiklerini ele alır.

İktidar Seçkinleri'nde Mills'in üstünde durduğu gibi, Bottomore'un Pareto ve Mosca'yı aktarışında ve Michels'in *Siyasi Partiler*'inde sözünü ettiği gibi, aydınlar, ünlüler, önde gelenler seçkinleri oluşturan alt türler rızanın imal edilmesini sağlar. Demokrasi bu sayede topluma kendi seçtikleri kişilerce yönetildikleri hissini verir. Said'in (1999, s. 22) Gramsci referansıyla ele aldığı gibi aydınlar ya da seçkinler ister nesilden nesle aktarılsın (geleneksel aydınlar) isterse çıkarları örgütleyen, iktidar denetiminde gücünü arttıran ve bu sınıflarla doğrudan bağlantılı (organik aydınlar) olsunlar sürekli bir rıza üretiminin parçasıdırlar.

Fontana (2013, s. 74), hegemonya için bazı karakteristik unsurlardan söz eder; ahlaki nitelik ile entelektüel liderlik. Bilgi ve faaliyetlerini sürekli değiştiren ve hem çevreden etkilenen hem de çevreyi etkileyerek organik bir parça[24] haline gelen kişiler hegemonyanın üretimine doğrudan katkı sağlar (Fontana, 2013, s. 68).

Fontana (2013, s. 72), Gramsciyen bir yaklaşımla kitlelerin ideolojileri özümsemeyeceğini sadece tutunduklarını, sahibi olmadıklarını dolayısıyla da politik bir özne olmak ya da toplumu kendine tabi kılmak için poetiğe ve sürekli bir görünüme ihtiyaç duyulduğundan söz eder. Seçkinlerin döngüsü ve rıza imalinin sürekli devam ettiği düşünülürse, kültürel alanda politikadaki gibi bir iktidarın neden ve nasıl imkânlı olmadığını anlamak çok daha kolay olacaktır. Poetik olanda hegemonlar bir aradadır.

[24] Fontana burada Gramsci'den hareketle demokratik filozof terimini kullanmaktadır. Demokratik filozof geleneksel aydınlar içinde yer alan öğretmenleri içermektedir (2013, s. 68).

1.3.3 Popülizm ve seçkinlik

Seçkin kavramı üzerine teorik düzeyde sistemli düşünce kadar günlük dildeki karşılığı, kültürel ve toplumsal hayattaki değerini ya da politik psikolojik karşılığını da ele almak gerekir. Kavram klasikleşmiş teorik yaklaşımın sınırlılığından kurtarıldığında, toplum için, ilk elden güçlü bir sermaye sahibini; iyi eğitim almış, saygın bir soyadını işaretliyor. Bazı görüşlere göre bu sebeple özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler ile popülist yaklaşımların kontrolündeki toplumlarda elit-seçkin tehlikeli, sakıncalı ve istenmeyendir.

Gramsciyen perspektifi ile ünlü Norberto Bobbio (1909-2004), seçkinler teorisinin ideoloji eleştirisini anlamak adına güçlü ve zayıf yönleri incelikli bir biçimde ele alır (Volpe, 2021, s. 19). İlk olarak ideoloji, kitle davranışını etkilemek, uzlaşıyı sağlamak ve iktidara meşruiyet kazandırma amacıyla kullanılan inançlar veya değerler sistemidir; ikinci olaraksa ideoloji toplumsal gerçeklerin yanlış bilincine yol açan gerçekliğin yanlış bir temsilidir. Seçkincilik (Elitizm) söz konusu olduğunda bu ayrım oldukça uyumludur. Mosca için politik formül, pratik sonuçları kavramaya; Pareto ise mantıksal olmayan deneysel teorilerin temelsizliğini vurgulamaya yönelik çalışmalar ortaya koymuştur.

İdeolojiler, kitlelerin inanma ihtiyacını karşılayabildikleri sürece bilimsel temele sahip olmak zorunda değillerdir (Volpe, 2021, s. 20). Hem Mosca hem de Pareto'da görülen iki tür ideoloji bununla alakalıdır; Deneyimi aşan doğaüstü bir inanca dayananlar ile en azından görünüşte rasyonel ilkelere dayananlar. İkili ayrım ideolojilerin yapısını ortaya koyar. Popülizm için bu ayrımdan söz etmek imkânlı değildir. Post-truth, deep-fake gibi uygulamalara başvurabilir ki, bu da görünüşte rasyonel olanla doğaüstü olanı yeri geldiğinde, gerekli ölçüde değişime uğratmasına olanak tanır. Pareto, öznel fenomenlerin din ve özellikle sosyal inançların (ideolojilerin) bilinç düzeyini doğrudan çarpıtabileceğini, zaman içinde kendilerinde bir değişim yaşanarak bunu yine toplumda da yaşatacağını söyler (2006, s. 92-101).

Friedrich Schiller (1759-1805) 1782 yılında *"kamu benim her şeyim, okulum, hükümdarım, güvenilir dostum. Ben bir tek bu mahkemeyi tanırım, başkasını bilmem"* (Schiller'den akt. Van Horn Melton, 2011, s. 12) der. Halkı, kamuyu yücelten ve onu bir güç olarak kuran Schiller'ın bu sözü popülizmi ele almadan kamuya değinilmesi gerektiğinin bir kanıtıdır.

Ernesto Laclau (1935-2014), popülizmi *On Populist Reason* [2005] metninde kitlelerin aşağılanmasına dayandırdığı paradoks ve belirsizliklerle tanımlar. Onun için popülizm, politik sınırların inşa edilmesinin mantığıdır (2005a). Biz ve onlar ilişkisinin ortaya konulması ve ilişkinin getirdiği psikoloji, popülizmin hareket alanıdır. Mouffe'a göre aşağıdakiler ve yukarıdakiler arasındaki karşıtlık en uygun popülist sahalardan birisidir. Seçkinler ile olan çatışma da buradan ortaya çıkar ama eğer seçkinler teorisinin temel öğretisi hatırlanacak olursa, popülist ortamı hazırlayarak kitleyi öznesi konumuna getirenlerde çoktan "yukarıdakilere" dönüşmüştür. Pareto'nun tilki metaforu burada başarılı bir uygulama alanına kavuşmuştur.

Popülizm bir sınırın ortaya çıkması ve bu sınırın iki tarafının baskın ilişkisini ifade eder. Demokrasiyi hatırlayacak olursak; Nicole Loreau bu noktada kavramın kökenine giderek ilginç noktayı işaretler: *Demos*, halk anlamına gelir, *cratos* ise yönetim, genel kabul bu şekilde olmakla birlikte *cratos* aynı zamanda üstünlük anlamına gelir. Bir diğer ifadeyle önceki paragraftaki çıkarım olan halkı özneye dönüştürenlerin yukarıdakilere dönüşmesi, Antik Yunan'a kadar uzanan kavramın kökeninde de yatmaktadır (Mouffe, 2020). Demokrasi, halkın iktidarı meşrulaştırma eylemidir. Popülizm ise bir ideoloji olarak sunulmasına karşın bir ideoloji değil daha ziyade bir hareket alanıdır.

Popülizm entelektüel bir boşluğun içinde kararsızlık yaratma durumu olarak ifade edilir. Bir tehlike halinde ideolojiye teslim olma şeklinde bir ifadeyle popülizm, harekettir, bir eylem hali olduğu içinde ideoloji olarak yorumlanamaz. O an içinde bulunulan durum, olay ve mekâna uygun şekilde değişiklik gösterebilir (Laclau, 2005a, s. 13). Laclau'ya göre üçüncü dünya ülkelerinde popülist hareketlerle karşılaşmak çok daha anlaşılabilirdir. Bu ülkelerde Avrupa'daki gibi yerleşik ideolojiler yerine ideolojilerin tek kullanımlık "şemsiye" görünümleri vardır. Bir şemsiyenin yağmuru koruması gibi ideolojilerin yönetimi koruması beklenir. Bu durum Laclau'ya göre bu ülkeler için tamamen mantıklıdır, zira pragmatiktir ve eyleme yöneliktir. Bir örnek olarak popülist durum, endüstriyel sistemin yoksul çevreye olan ihtiyacının (kol emeği) farkında olarak bu çevreyi kalkındırma yönünde projelerin duyurulmasıyla başlayabilir. Ya da endüstriyel sisteme karşı bir grubun bu çevreye karşı yoksul kesimi örgütleyerek atağa geçmesini sağlamak popülist bir durum/eylemdir (Laclau & Mouffe, 2012).

Kavramlara yönelik tanımlamalar yol göstericidir ve kavramın ayırt edilmesini sağlar. Popülizm gibi eyleme yönelik bir kavram içinse kesin bir çıktıda bulunmak kolay değildir. Literal ve günlük kullanımda bir hareket, ideoloji, siyasi-politik bir uygulama benzeri birçok işaretlemelerde bulunulan popülizm, Laclau ve Mouffe için kesinlikle bir ideoloji değildir ama ideoloji ile de yakın bir ilişki içinde olduğu için poetik bir uygulamadır aynı zamanda (Laclau, 2005b, s. 32). Bu sebeple komünist, faşist, liberal ya da demokrat bir popülizmden söz edilemezken sağ ya da sol popülizmden bahsetmek mümkündür. İdeolojilerin kendisinden ziyade ana temalarına, yakınlıklarıyla olan bağlantıda popülizmden söz edilebilir. Sağ ya da sol görüşün içinde yer alan ortak alanların aşırılıkları, ön çıkan noktaları popülizm içinde değerlendirilebilir. Bu noktalar toplumla yakın temas halindedir. Kamuoyunun oluştuğu alanlardır bu temaslar.

Popülizmi anlamlı kılma noktasın sözü edilen temaslar oldukça işlevsel ve pragmatiktir. Birçok tanımlama girişimi kavramı bizatihi ontik kökeni üzerinden hareket ederken, Laclau'ya göre, ampirik bir içerik üretme noktasında anlamını yitiren sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Çünkü popülizm kendinden kaynaklanan bir sebeple istisnalara tabidir. Ampirik verinin yetersizliğine karşı sezgi yoluyla bir temyiz de imkânlı değildir. Görülmektedir ki popülizm bir aşırılıklar kavramı olarak ele avuca sığmayan tutumlar bütününü işaret etmekte ve her yeni olay için sil baştan tanımlanmaktadır. Yeniden Laclau'nun yaklaşımına dönecek olursak popülizm karşıt politik işaretlerin arasındaki radikal olan işaretlerin dolaşımıdır (2005b, s. 41-48).

Mouffe (2005, s. 50), popülizmi Avrupa için son dönemde merkezi tartışma konularından biri olarak görür. Özellikle sağ popülizmin güçlü ve etkili olduğunu ifade ederken, etkili bir sol popülizmin gelişmemesi durumunda sağ egemen politik bir geleceği öngörmektedir (Mouffe, 2020). Popülizmin marjinal bir grup eylemi olduğuna değinen Mouffe, 2000'li yılların başında etkin şekilde tartışmaya açılmasına karşın, popülist eylemin geçmişinin daha önce başladığının altını çizmektedir. Popülist eylem taraftarlarının öncelikle marjinal olarak değerlendirildiğini ancak daha sonra yönetenlerinde bu eylemi benimsemesi ile dikkat çekerek çalışılmaya başlandığını belirtir (Mouffe, 2005, s. 50).

Volpe, seçkin üzerine düşüncenin on dokuzuncu yüzyılda açığa çıkan yönelim bozukluğuna dayandırır. Popülizm ise bu bozulmanın son döneminde kitlenin içinden çıktığını varsayar. Mouffe'tan hareketle kitlenin içinden çıkan bu

marjinal gurupların 2000'li yılların başında egemen olmaya başladığını söylemek mümkündür. Aşağıda Volpe'ye ait olan pasaj önemli bir çıkarımı sağlamaktadır.

> *Elitizm, on dokuzuncu yüzyılın başında ortaya çıkan yönelim bozukluğu duygusunu yansıtır. Bilimsel bir bakış açısından, seçkinci yazarların yazıları, pozitivizmin krizini yansıtan ve yine de tarihsel sosyal bilimlerin kuruluşunun ön saflarında yer alan zamanın bilimsel tartışmalarının ana temalarından bazılarını ele aldı. Ancak seçkinci paradigmanın tarihsel önemi, özellikle derin siyasi ve toplumsal değişimler bağlamında aranmalıdır. Üretim yapılarını ve emeğin örgütlenmesini etkileyen değişimlerle sanayileşmenin yoğunlaşması ve yayılmasının yanı sıra, on dokuzuncu yüzyılın son yıllarında kitle toplumunun kademeli olarak ortaya çıkışı da görüldü. Oy hakkının genişletilmesi, bürokratikleşme, politikacıların profesyonelleşmesi ve modern partilerin ortaya çıkışı, kitlelerin daha fazla siyasi katılımını sağladı. Seçkincilik, bu fenomenlerin doğrudan bir sonucunu ve bazı durumlarda kitle toplumuna bir tepkiyi temsil ediyordu* (Volpe, 2021, s. 28).

Seçkinler teorisi üzerine yukarıdaki kısımlarda yer verilmeyen bir yaklaşım daha bulunur. Politik psikoloji içinde önemli bir isim olan Lasswell'in yaklaşımı Demokratik Seçkin Teori ya da Demokratik Seçkinler olarak da bilinmektedir. 1960'ların ortalarına kadar dayandırılabilir ve Bachrach, Schumpeter, Mills gibi isimlerde dahil edilebilir ama yaklaşımın hâkim görüşü Lasswell'e aittir (Volpe, 2021, s. 131). Schumpeter'in yaklaşımı öncülleri ile uyumlu, çoğulcu bir yönetici sınıfı işaretler. James Meisel, Mosca üzerine çalışmasında zaman için seçkinler teorisindeki değişimi de ele alarak, iki yüz yıl içerisinde teorinin çok daha mütevazı ama karmaşık, ürkek ama demokrasinin arka-planında sürekli hareket halinde olduğu yönünde bir perspektif aktarır (Meisel, 1980 [1958]). Demokratik seçkinler yaklaşımı popülizm ile günümüzde daha da anlam kazanır. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi kendini halkın bir parçası olarak gören popülist taraflar, çoktan yönetenler haline gelmişlerdir. İster bir ülkenin ister bir grubun yönetiminde olsunlar, artık diğerlerinden ayrılmış ve onlar üzerinde baskın durumdadırlar.

Lasswell ve Kaplan ünlü *Power and Society* (2017 [1950]) metinlerinde lider üzerine önemli bir tanımada bulunurlar: liderler "en aktif güç sahipleridir". Liderler, diğerlerinde olmayan bir örgütleme yeteneğine sahiptir. Kişilerarası ilişkileri güçlü, insanları "idare edebilen" yöneticilerdir. Bununla birlikte demokratik seçkincilik (elitizm) özellikle ekonomik-sosyal bağlam ile anlamlı hale gelir (Lasswell & Kaplan, 2017 [1950], s. 137). Lasswell ve Kaplan'ın teorilerinin özü, öncüllerinin yaklaşımlarını tersine çevirmeleridir. Klasik teoride dikkatin odak noktası toplum ve toplumun iktidara katılımı söz konusudur, ancak demokrasi bir aldatmacadır ve yönetim esas olarak oligarşiktir; demokratik seçkincilikte ise dikkat odağı seçkinlerde ve onun çoğulcu ve rekabetçi karakteri üzerinde yoğunlaşır. Klasik teoride

demokrasiye yönelik en büyük tehlike seçkinlerde yatıyordu: Aşırı güç elde etme ve onu kendi yararına kullanma olasılığında; demokratik seçkincilik içinde en büyük tehlike halkta yatar: onların ölçüsüzlüğünün ve otoriter eğilimlerinin demagogun olumlanması ve yukarıdan manipülasyon için koşulları yaratması olasılığında. Klasik teoride, politik demokrasinin en iyi savunması, insanların bağlılığından ve sürekli uyanıklığından gelir; demokratik seçnkincilikte ise, daha çok seçkinin kalitesi ve halkın seçkinlere yönelttiği talepleri ileten, azaltan ve filtreleyen sağlam bir sosyal çoğulculuk tarafından sağlanır. Demokratik seçkincilik, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük yankı uyandırdı ve araştırmalarını gerçekçi bir siyaset anlayışı üzerine kuran tüm bilim insanları için vazgeçilmez bir referans noktası oluşturdu: monistik seçkincilik ve çoğulcu seçkincilik arasındaki karşıtlık." (Lasswell & Kaplan, 2017 [1950]).

Lasswell'e göre toplumlar seçkin azınlıklar tarafından yönetilse de demokratik olabilir. Önemli olan yöneticilerin ilke ve usullere uygun hareket etmesidir. Seçkinlerin döngüsü, devrimler, savaş ve çatışmalar yerine halk oylamaları, referandumlar gibi politik mekanizmalar aracılığıyla ve yasaların güvencesi altında yürütülür.

Popülizm giderek seçkinleri sıkıştırırken Shipman, Edmunds ve Turner'ın 2018 tarihli çalışmaları yeni bir iktidar seçkini sınıfını ele alır. Eşitsizlik, popülist siyaset ve doyumsuz hırs sahibi bireyler, kurumlar ve yönetimler yeni bir seçkin sınıf doğurmuştur. Sağ ve sol siyasetin değişen yüzüne de değinen metinde seçkinlerin geçmişe oranla daha hırslı ve aç gözlü olduklarını, eskiden toplum menfaatlerini gözeten seçkinlerden artık söz etmenin çok kısıtlı bir sınıfı işaretleyeceğini belirtmektedir. Metnin temel çıkış noktalarından birisi olan yükselen seçkinlerin geçmişte istikrarsızlığa neden olmamasına karşın bugün seçkin sınıfın istikrarsızlık yaratması bölümler boyunca farklı temalarla işlenmiştir. Kişisel servetin bu "seçilmiş" sınıfın elinde toplanması her dönemden daha fazla dile getirilmesine buna rağmen gerekli bir hamlenin de yapılmaması, bu azınlık sınıfın servetlerini katlamalarını hızlandırmıştır. Orta sınıfın giderek azalan bir oranı ve toplumdaki alt gelir grubu ile üst gelir grubundaki gelir adaletsizliği arasındaki makasın giderek açılması, yeni seçkinlerin toplum menfaatlerini hiç düşünmeden hareket ediyor gibi gözükmeleri metin boyunca incelenmektedir (Shipman, Edmunds, & Turner, 2018).

On dokuzuncu yüzyılın seçkinler yaklaşımı bir yakınlaşmayı ve seçkinler arasındaki döngüyü kendine özne kabul ederken yirminci yüzyıla gelindiğinde yaklaşımın öznesi kurumsal ayrışmalar, yirmi birinci yüzyılda ise politik bir kimlik ve yakınlaşma dahilinde "iktidar seçkinleri" ile "zenginlik seçkinleri"ni tarihsel bağlantıları dahilinde incelemektedir. Yeni iktidar seçkinleri olarak eşitsizliği besleyen hırslı bir seçkin kesimi işaretleyen Shipman, Edmunds ve Turner (2018), iş dünyasının kendi politikasını, esas politika üzerinde bir baskılamayla hukuki bir zemine kavuşturulmasını konu ediniyor. Ticari çıkarlar ve tekelleşmeye yönelik pek çok ulusun yerel ve uluslararası kuruluşlarca denetlenmesine rağmen sert ve zorlayıcı bir rekabet ortamı politik ve poetik alan üzerine dijital medya üzerinden bir baskı ortamı oluşturmaktadır. Sosyal medya şirketlerini düşünürsek, birkaç şirket dünya genelinde devlet iktidarları üzerine bir tahakküm hakkını kendilerinde bulabilmektedir. Burada yeni bir seçkin grup, diğer seçkin çevreleri de kendi çevresinde toplayarak büyük bir güç elde etmeye ve kuralları çerçevesinde yeni bir oyunu başlatmıştır. Çalışmanın araştırma bölümünde detaylandırılacak olan geçmişi milli güvenlik ve güvenlileştirme politikalarına dayanan büyük gözetim planı olarak kavramsallaştırılabilecek olan bir süreç politize ve poetik bir gözetim sürecini oldukça yalın ve yavaş adımlarla ilerlemiş ve bugünkü panoptik içinde panoptik gözetim sürecini başlatmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'dan elde edilen ampirik bulgular dahilinde sınıf ayrımlarının yeniden yapıldığı çalışmalara değinen Shipman, Edmunds ve Turner (2018), yeni zenginleşen 'üst' orta sınıfın, sıkıştırılmış 'alt' orta sınıfın ve geleneksel toplumdan ayrılan 'prekarya'nın değişen rolünü araştırmaktadır. Çalışma, sınıf koalisyonlarının modelini değiştirmede işçi sınıfı ve onları yeniden hizalamaya çalışan seçkin fraksiyonların taktikleri üzerine önem taşırken, eşitsizliğin artışı ve bir sonuç olarak eşitsizliği gölgeleyen, ilgiyi dağıtan yeni taktiklerin kullanılmaya başlanmasında yeni medya teknolojilerinin sağladığı fayda dikkat çekicidir.

Domhoff'un (2015) da ısrarla farklı biçimlerde dile getirdiği üzere demokrasi, Michels'in *Siyasi Partiler* metninde aktardığına benzer biçimde seçkinleri ortadan kaldırmak, seçkinlerin gücünü zayıflatmak yerine ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda yeni seçkinler ortaya çıkarırken, politik seçkinlere geçişler de kaçınılmazdır. Donald Trump gibi ticari bir seçkinin, bir anda politikaya atılması, başkanlığa aday olacak kadar yükselerek bu mevkie gelmesi tesadüfi ya da ilk kez

yaşanmamaktadır. Amerika veya dünyanın birçok ülkesinde, ticari anlamda önemli isimler bir süre sonra önce yerel ve ardından ülke yönetiminde önemli mevkilerde görülmüştür. Geçmiş yüzyıllar boyunca görünüşe göre eski sanayi ve yeni sanayileşen ülkelerin çoğuna yayılan demokrasinin, seçkin yönetimine veya onun altında yatan gelir ve servet yoğunlaşmasına meydan okumak için görünüşte neden bu kadar az şey yaptığını sormadan önce yönetime gelen kişilerin arka-planı incelendiğinde geldikleri seçkin konumların, toplumu anlamalarına engel olabileceği akla gelebilir. Bununla birlikte Mills'i hatırlayacak olursak seçkinler her zaman seçkin konumlarının farkında olmayabilirler ya da Atatürk örneğini inceleyecek olursak; aileden gelen bir seçkinliğin yerine askeri eğitiminin getirdiği çoklu bir seçkin güce sahiptir. Yükselen bir askeri deha, entelektüel birikim, iyi eğitim ve politika geçiş. Tüm bunların yanında Atatürk görevlerinin esas bilincini bir kenara koymamış görünmektedir. Aldığı kararlarda toplum ve toplumsal kalkınma ön plandadır. Demek ki seçkinlerin varlığından, seçkinlerin yönetiminden ziyade seçkinlerin konumu kullanış biçimi çok daha önemlidir.

Politik psikolojide bir dönem ön plana çıkan lider portreleri, dünyanın farklı bölgelerinde farklı dönemlerde "lider" kimliği ile ulusu harekete geçirmiş isimler psikanalitik öğreti çerçevesinde incelenmiştir. İncelemelerin çoğunda lider kimliklerin geçmişlerinde seçkin rollerinin doğru kullanımı dikkat çekmektedir. Burada önemli olan, söz konusu liderlerin politik konumlara geldiklerinde, seçkin kimliğinden ziyade toplumsal menfaatleri öncelemeleridir. Başarılı lider portreleri güçlü seçkin kimliklerinin yanında politik amaçları ve toplumu unutmamayı bilen, tercih eden kimselerdir.

Times dergisi her yıl dünyanın en etkili isimlerini belirlemektedir. Listede uzun yıllar kalmayı başaranlar olduğu gibi bir kez ya da arada giren isimler bulunabilmektedir. Bu isimler yalnızca alanlarında büyük işler başarmış oldukları için değil, kitleleri peşlerinden sürüklemeyi başarabildikleri için listeye giriyorlar. Kadushin (1974, s. 39-63), Amerikan entelektüellerinden bahsettiği metninde, seçkinlerin Vietnam savaşını başlatmakta ve toplumun desteğinin alınmasının nasıl sağlandığını anlatmakla kalmıyor, Amerikanın yetmiş ismin yönetiminde olduğunu, birkaç derginin de bu isimleri belirlemek ve veliahtlarını tayin etmekte oldukça hünerli olduğundan bahsetmektedir. Seçkinlerin döngüsü hatırlanacak olursa, geçmiş politik çalkantıların ardından yaşanan döngü, entelektüel-kültürel alanda öne çıkan saygıdeğer dergilerin kontrolündedir. Kadushin'in 1974 tarihli metninden

bugüne geçen zamanda artık dergiler tamamen ortadan kalkmamış olsalar dahi büyük ölçüde okuyucu kesimini kaybetmiş durumdadır. Artık satış tirajlarından çok sosyal medyada aldıkları "tık"lar dergiler için önemlidir ve bu isimleri belirleme noktasında da farklılık göstermemektedir. Artık öne çıkan isimler arasında influencer – etki eden denilen bir meslek grubu bulunmakta. Ulusal ve global anlamda en etkililer listesine girmeye başlayan influencerlar tam olarak "seçkin midir?", "seçkin olabilirler mi?" sorularına henüz esaslı bir cevap vermek mümkün değilse de üzerine bir çıkarım yapmak imkânlı hale gelmiştir. Bu isimler literal anlamda seçkin sözcüğünün anlamını karşılayamamaktadır. Daha ziyade ikna etme konusunda hünerli olan bu isimler, ileride seçkin sözcüğünün anlamını değiştirebilirler. Şu an içinse bunu söylemek tam olarak imkânsızdır. En etkili isimlerin yer aldığı Times ya da ülkelerin kendi etki listelerinde yer almayı başarsalar dahi bu isimleri Donald Trump, Sabancı ailesi mensupları ya da Beyonce vb. usta isimlerle bir tutmak şu an için mümkün değildir.

Poetik alana nüfuz edebilmenin zorluğundan yukarıdaki başlıklarda söz edilmişti, bugün sosyal medyanın etkisi altında dünyada ise bir değişimin yaşandığını ifade etmek gerek. Kadushin (1974), müthiş kültür krizi olarak geçmiş dönemde yaşanan seçkinlerin kültürel olana nüfuz etmelerini, Hollywood vb. oluşumların nasıl bir kültür politikası yürüttüğüne değinir. Aynı konu *Tek Boyutlu İnsan* metninde Marcuse ve Almanya'dan göç etmeye mecbur bırakıldığında şoka giren Horkheimer'ın *Akıl Tutulması* metinlerinde de işlenir. Bugün yeni medya olarak ifade edilen internet teknolojilerine dayalı medya sistemlerinin seçkin kültür ve düşüncenin zayıflamasını sağlayacağı yönünde güçlü bir düşünce ortaya çıkmıştır (Bolter, 2019). Görüş seçkinlerin kültürel alandaki hegemonyaları üzerine gelişmiştir. Bu sebeple henüz politik olan üzerinde nasıl bir etkisi olacağı konusu tartışmaya açıktır. Ancak akılda tutulması gereken bir nokta bulunmakta. Eğer sosyal medyanın gözetim üzerinden işleyen yapısı, bu medyaların sahibi olan şirketleri ve yöneticileri toplum nezdinde yükseltiyor ve seçkin bir konuma yükseltiyorsa, yeri geldiğinde devletlerle "tartışmaya" girebilecek kadar güçlü bir konuma yükseltiyorsa, bir seçimin sonucu etki edecek şekilde algoritmaları üzerinden bir proje yönetilebiliyor ve yine bir seçim sürecinde bir adayın kitleleri yanlış yönlendirdiğine yönelik şekilde uyarı mesajını sayfaya giren kişilere gösterirken diğer aday için böyle bir mesaja gerek duymuyorsa seçkinlerin ve seçkin kültürün gerilediğini söylemek gerçekten mümkün ya da doğru mudur?

İKİNCİ BÖLÜM

GÖZETİMİN PSİKOPOLİTİK ARKEOLOJİSİ: GÖZETİMİN İKTİDAR TEKNİKLERİYLE AKSI

2.1 Gözetimin Öncesinde: Bir İhtiyacı İnşa Etmek

"Dünya altüst oldu."

— Christopher Hill

Yirminci yüzyıl, dünyada artarda büyük değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Söz konusu değişimlerin, hegemonya, ideoloji, ekonomi ve toplumsal yaşam noktasında kırılımlara neden olduğu; başta Batı toplumları olmak üzere dünyada yeni yaşam şartlarına geçişi sağladığı bilinmektedir. Michael Mann'a göre, özellikle ekonomi alanında yaşanan bazı gelişmeler, kapitalizmin küresel zaferi ile sonuçlanarak ekonominin meta iktidar konumuna gelmesini sağlamıştır. Kapitalizm bu dönemde insani bir sima kazanıp, sivil, politik ve toplumsal haklar elde etmiş, politik, kültürel ve elbette ki toplumsal yapıyı derinden etkilemiştir[25] (Mann, 2017, s. 329). Ardından yetmişli yıllardan başlayan -ve yalnızca ekonomik bir terim olmanın ötesinde daha çok bir rasyonaliteye-akılsallığa işaret eden- neoliberalizm (Dardot & Laval, 2018, s. 1-4), özne ve iktidar üzerine anlayış başta olmak üzere sosyalin yeniden okunmasına neden olmuştur.

Yirminci yüzyıl, ikinci yarısı itibariyle daha önce görülmemiş ölçüde kentlileşmiş; hemen ardından yirmi birinci yüzyılın henüz ilk çeyreğinde ise hızla dijitalleşmek zorunda kalmış; daha bir önceki süreci hazmedemeyen toplumsal yapı, bu dönemde bir anda yeni düzeni deneyimlemeye başlamıştır. Tüm kentleşme ve ardından gelen dijitalleşme sürecinde dünya önce gerçek (polis, özel güvenlik vb. güvenlik güçlerinin yaygınlık kazanması), ardından sanal gözlerle (güvenlik kameraları) donatılmaya başlamış; sosyal bilimlerde yaşamdaki yeni görünüşlere

[25] Mann'a oldukça yakın bir görüşe Noam Chomsky'de rastlanır. Konuyu Amerikan Rüyası bağlamında değerlendiren Chomsky, büyük şirketlerin daha büyük ve güçlü olabilmesi için adeta bir birey statüsünde haklara sahip olduğundan, eğer var oldukları ülkedeki yasal düzenlemelerden memnun olmadıkları – çıkarları ile ters düşen- durumlarda farklı ülkelerde faaliyet göstermeye başladıklarını ifade eder. Bu durumu zenginlik ve güç yoğunlaşması olarak on maddede açıklığa kavuşturur (Nyks, Hutchison, & Scott, 2015). Tüketim toplumunun oluşumu ve bu toplumu sürekli tüketime yönlendirmesi için gerekli kültürel altyapı kurulumunu sağlayan halkla ilişkilerin arka planındaki yürütücülerini bir diğer ifadeyle seçkinleri anlayabilme noktasında görüş oldukça kıymetlidir.

bağlı okumalar ortaya çıkmıştır (Akay, 1991, s. 45). Tüm bunlar yirminci yüzyılın savaş korkusunun gölgesinde yaşanan gelişmelerin bir neticesi olarak ortaya çıkan büyük bir *kültürel devrim* ile gerçekleşmiştir. Kültürel devrimin temelinde yatan kentlileşmeyle ilgili olarak ünlü tarihçi Hobsbawn şu söze yer verir: "Yirminci yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen en dramatik, uzun erimli ve bizi geçmişin dünyasından koparan toplumsal değişim, köylülüğün ölümüdür" (Hobsbawm, 2020, s. 390). Köylülüğün ölümü ve içinde barındırdığı trajedi neoliberal rasyonalite ile daha anlamlı hale gelir. Köylülük bir yaşam biçimine özellikle de özgürlüğe işaret etmektedir. Tam karşısında yer alan kentlilik ise özgürlüğün prangalar altında alınması olarak düşünülebilir.

Toprağını bırakan çiftçiler, hızla kentin bir parçası olurken, bu dönem aile yaşamı parçalanmaya başlamış, geleneksel aile tipi yerini çekirdek aileye ve hatta bireysel (yalnız) yaşama bırakmaya başlamıştır. Savaşlar dönemindeki seferberliğin sıkıntılı günlerinin ardından, evler önce ekonomik refahın göstergesi olarak büyüyerek kalabalık eşyalarla donatılmış, ardından yalın hayat politikası ile sadeleşmiştir. Cinsel tercih ve davranışlarda belirli gelişmeler yaşanmış ve kadın – erkek eşitliği noktasında güçlü kazanımlar elde edilmiş; giyim ve moda artarda büyük revizyonlara uğramıştır; rock müzik gibi gençlere hitap eden bir tür etki alanını genişletirken, sadece siyahi gettolarda duyulan soul müzik sınırları aşmayı başarmıştır; gençler dünyayı gezme merakı ile seyahate yönelmiş; her yaş grubundan insan eğitime yönelmiş, özellikle üniversite eğitimi yaygınlaşmıştır; kültür hızla gençleşmeye başlamış, boş zaman ve eğlence anlayışı farklılaşmış, kitsch kültür, kültür endüstrisi ortaya çıkmış; ekonomik anlamda refah seviyesi yükselmeye başlamış, orta sınıf gelişmiştir.

Söz konusu gelişmeler özellikle *ekonomik iktidarın-elitlerin* kendi güç gösterisinin bir okumasıdır. Kapitalizmin bir bedene kavuşmasıyla insanda görülen bazı düşünce ve eylemleri geliştirmesi neoliberalizmle birlikte politik iktidarların (devletlerin) ekonomi üzerindeki gücünü zayıflatmış ve toplumsalı kökten değişime uğratmıştır. Yeni dönem, sıklıkla "*yeni dünya*" söylemi ile küresel bir ekonomiyi, akışkan ürün ve hizmetleri; geçişken/eklektik kültürleri ortaya çıkarmıştır. Toplumlarda geçmişten gelen bir düşünce iklimi ile gözetim ve gözetle(n)me, önce bir *ihtiyaç* (güvenlik) olarak ortaya çıkmış ve ardından politik ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda giderek yaygınlaşarak dijital dünyanın yardımıyla kendi tekellerini/ iktidarlarını ilan etmiş ve gözetim başlıca bir meta sınıfı inşa ederek kendi (gözetim)

kapitalizmini yaratmıştır. Toparlayacak olursak özellikle geç yirminci yüzyılın kültürel devrimi tarih boyunca birlik beraberliği ortaya koyan aile kültüründen bireysele yönelmiştir. Birey, topluma karşı büyük bir zafer kazanmıştır, bir başka ifadeyle insanlar toplumsalın karmaşasını dokuyan iplikleri koparmıştır. Cemaatin ve ailenin zayıfladığı bu dönemde cemiyet ve birey yükselmiştir (Hobsbawm, 2020, s. 432-63). Post – sonrası kavramı gibi bu dönem etkisi güçlü bir diğer ifade tarzı da bir şeylerin sonunu ilan etmektir: Tarih, ideoloji, anlam, vb.

Yirminci yüzyıl, Dünya savaşları ile başlayan ve Soğuk Savaş'ın devam ettirdiği bir korku ve kaygı iklimini, kitleler üzerinde kendiliğinden bir tahakküm iktidarını söylem ve düşünceler üzerinden şekillendirmiştir. Kolektif hafızada yer eden anılar ve başta politik iktidar olmak üzere iktidarların birbirine benzer ifadeleri bu iklimin daha da güçlenmesine sebebiyet vermiştir. Güçlü etkilerin devam ettiği düzen yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde kitleler üzerinde "*tam teşekküllü bir güvenlik*" için gözetim ihtiyacı anlayışını hâkim kılmıştır. Savaşların ardından ortaya çıkan küreselleşme, yirmi birinci yüzyıl için daha huzurlu ve eşitlikçi barış içinde bir düzen düşüncesine neden olmuştur. Yeni dönem 11 Eylül terör saldırıları ile başlamış ve devamında iki global kriz daha yaşayarak 'büyük krizler çeyreğini' oluşturmuştur[26]. Yirmi birinci yüzyıl, henüz yirminci yüzyılın değişim rüzgarının etkisi altındayken, kültürel anlamda da hala onun başlattığı yeni dünya söylemini devam ettirmektedir.

2.1.1 Yeni öznelliğin başlangıcı

Bir kültürü yaratmak, onu değiştirmek ya da tamamen ortadan kaldırmak çok uzun bir uğraştır. Kültür, sürekli bir rızayı içerir ve tarihsel bir fenomen olarak ele alındığında, tümüyle tutarlı ya da uyumlu ögelerden meydana gelemez (Önderman, 2020, s. 13). Bu çıkarımda var olan temel itki, kültürün akışkan bir yapıya sahip olması ve birçok süreğen değişken ile sürekli değişim içerisinde yer almasıdır. Ünlü antropolog Sir Edward Burnett Tylor, *Primitive Culture* [*İlkel Dürtüler*, 1871] metninde kültürle ilgili önemli bir çıkarımda bulunur: *Kültür insana şeklini veren bir kaptır* (Mansfield, 2021, s. 177). Bu çıkarım, kültürü bir öznellik kurucu olarak

[26] 11 Eylül terör saldırıları ile başlayan süreç kısa sürede yalnızca Amerika ile terör grupları arasında olmaktan çıkmış dünya genelinde güçlü bir güvenlik krizine neden olmuştur; ardından 2008 yılında yine Amerika merkezli bir ekonomik kriz dünya geneline sirayet etmiş ve son olarak 2020 tarihinde Covid-19 pandemisi küresel bir krize neden olmuştur. Krizlerin her biri temelde farklı çıkış noktalarına sahip olsa bile sonuç olarak toplumlara büyük bir korku ve kaygı ikliminin hakimiyet kazanmasına neden olmuş, devletler güçlü iktidarlar olarak yerlerini sağlamlaştırmıştır.

işaretler. Klasik anlamda kültür yereldir, o topluma mâl olmuş bir kolektiflik paketi olarak yerel toplumda öznelliğe sirayet eder. Oysa savaşların ardından başlayan küreselleşme ile sınırların ortadan kalkması sonucunda zaten endüstrileşen kültürde sınırları aşarak küreselleşmeye başlamıştır. Artık dünyanın bir bölgesindeki popüler kültür, ürün ve tarzları kolayca dünyanın diğer tarafında da olabilmektedir: Aynı andalık bu dönemin ekonomik ve toplumsal hayata dair bir çıktısıdır. Artık öznellik için yerel temellerinden kopmanın zamanı gelmiş, böylece eş zamanlı bir öznelliğin devri başlamıştır.

On dokuzuncu ve yirminci yüzyılda onlarca yıl süren bir metnin diğer ülkelere yayılması artık dijital dünyanın olanakları sayesinde aynı anda ulaşılabilir hale gelmekte; küresel dil ile dünyanın her yerinde okunabilir olmaktadır. Yirminci yüzyıl ortasından başlayan matematiksel gözetim teknolojileri de hızla dünya geneline yayılarak gözetim kültürünün inşa edilmesini kolaylaştırmıştır. Yirminci yüzyılın özellikle üçüncü çeyreği ile ilgili olarak Hobsbawn'ın (2020, s. 388) aşağıda yer alan pasajı önemli çıkarımlar yapılmasını sağlayacaktır.

> *İnsanlar kendi geçmişlerinde hazırlanmadıkları bir şeyle karşılaştıkları zaman, bilinmeyeni adlandırmak için el yordamıyla sözcük ararlar. Karşılaştıkları şeyi tanımlayamadıkları, hatta anlayamadıkları zaman bile bu böyledir. 20. yüzyılın üçüncü çeyreğinde bu sürecin, bir süre kadar Batı'nın entelektüelleri arasında işlediğini görebiliriz. Birkaç kuşak boyunca 20. Yüzyılın zihinsel hayatını anlatmak için kullanılan anahtar sözcük, "sonra" edatıdır ve genellikle bir önek olarak, Latince deyişle "post" biçiminde kullanılır. Bu sözcük ya da aynı anlama gelen biçimleri, post-endüstriyel, post-emperyal, post-modern, post-yapısalcı, post-Marksist, post-Gutenberg vb. halini alır. Tıpkı cenaze törenleri gibi, bu önekler de ölümden sonraki hayatın niteliği hakkında herhangi bir mutabakat ya da kesinlik taşımaksızın ölümün kabulü anlamına geliyordu. İnsanlık tarihinin en büyük ve en dramatik, en hızlı ve evrensel toplumsal dönüşümü onu yaşayan zihinlerin bilincine böylece girmiş oluyor.*

Dönüşümdeki esas yenilik hem olağanüstü hızında hem de evrenselliğindedir. Dünyanın en gelişmiş kabul edilen yerlerinde bile üçüncü çeyrekte yaşananların niceliksel maddi büyümenin niteliksel yükselişe dönüşümünün etkilerini ölçmek zaman almıştır (Hobsbawm, 2020, s. 388). Tarihin, ideolojinin sonu bu dönemde ilan edilmiştir. Fakat henüz eskimeyen bu dünya milenyumla yeniden yeni bir pencereyi aralamıştır. Bu kez, daha önce sonu ilan edilen tarih ve ideoloji popülist hareketlerin ve kendini halkın içinden gösteren seçkinler tarafından geri getirilmiştir. Dünya hızlı bir şekilde önce makine ardından dijital bir kültür aracılığıyla yeni bir öznelliğe kapı aralamıştır. Artık öznellik sadece klasik iktidar teknolojilerinin kontrolünde değildir, öznellik kendi başına bir iktidar teknolojisine dönüşmüş teknolojinin bizzat kendisinin hegemonyasının kontrolündedir. Öznellik makinelerin kontrolüne tabi olmaya

başlamıştır. Daha 1970'lerdeki Marksist akademisyenleri ve 1990'ların bilgisayar pazarlamacıları bunun haberini vermektedir.

2.1.1.1 Yeni Dünyanın İçeriği: Neoliberal Düzen ya da Neoliberal Rasyonalite

Yirminci yüzyıl ile ideoloji üzerine düşüncenin genişlemeye başlamasıyla kültür, ideoloji ve iktidar ortak payda altında incelenmeye başlamıştır. Özellikle politik psikoloji içerisinde kültür ile ideoloji doğrudan politik düzen ile ilişkilidir. Politika için söz konusu iktidar alanının, kültürel-poetik alanda tam olarak kurulamayışı sebebiyle sadece hegemonyadan söz edebilmeyi de buraya ekleyecek olursak, toplumdaki hâkim iklimin kültürel hegemonyalar, makro ve mikro düzeydeki iktidarlar ve ideolojilerin gölgesinde gerçekleştiğini söylemek mümkün olur. Bu üç bileşenin etrafında şekillenen toplum geçmişin bugüne yansımasıdır. Chasseguet Smirgel'den hareket eden Önderman, "*ideolojileri yansımaların hayata geçirildiğini vaat eden düşünce sistemleri"* olarak ele almaktadır (Önderman, 2018, s. 166). İdeolojilerden söz edebilmek için iktidar ile uyumlu öznelerden söz edebilmek de gerekir ki yansımalar hayatın içerisinde kendine yer bulabilsin. Böyle bir durum içinde öznelerin iktidarın söylemini içselleştirmiş olması, iktidar ve özne ilişkisinin işaretleyicisidir: *İktidar ve bilgi, Nietzsche ve Foucault'nun iddialarındaki gibi toplumsal yaşamın birbirinden ayrılamayacak olan iki boyutuysa, içselleştirmeyen insan üzerinde iktidar olmak imkânsızlaşır* (Önderman, 2018, s. 232). Ne bir karşıtlık ne de iktidar işleyişine verilen izin görülür. Burada yeni bir rasyonalite doğmaktadır. 1920'li yılların sonu itibariyle "bırakınız yapsınlar" dogmatik anlayışının eleştirisi olan klasik liberalizm, 60'lı yılların sonundan başlayarak ama özellikle 70'lerde önüne aldığı "neo" ekiyle birlikte yepyeni bir çehreye kavuşmaktadır. Artık bir ekonomik model değildir, politik bir ideoloji ya da kültür de değildir: Neoliberalizm yeni aklın yeni rasyonalitenin ismidir. Bu rasyonalite yeni olarak adlandırılan bir dünyada yine kendisi gibi yeni bir öznelliği çoklu iktidarlarca birlikte inşa etmektedir. Neoliberalizmin en temel özelliği yalnızca piyasa ekonomisi olması ve devleti ekonomi sahnesinde geriye durmaya zorlamak değildir. Bu daha ziyade şu şekilde okunmalıdır: Neoliberalizmde piyasanın serbest bırakılacağı izlenimi bir hatadır, aksine neoliberalizmde piyasanın kontrolü bir aktörün yerine aktörlerin kontrolüne bırakılmaktadır (Dardot & Laval, 2018). Kontrol değişimleri özellikle Foucault'nun yönetişim üzerine çalışmaları ile *Hapishanenin Doğuşu* metninde disiplin toplumlarının yerini yenilerinin alacağı üzerine yaptığı fakat genel olarak

önemsenmeyen tespitlerinde ilk anlamını bulmaktadır (Deleuze, 2010; Dardot & Laval, 2018)

Burada ele alınan konu bağlamında gözetim tarihsel süreç içerisinde sıradanlaşabilmiş ve daha önemlisi hazmedilebilmiş bir diğer ifadeyle kabullenilmiştir. Demek ki bu politika özneler tarafından içselleştirilebilmiş bir ideoloji olarak sunulmuştur. Daha önemlisi bu, kültürel devrimin çıktılarından birisi olarak bir noktada kendiliğinden bir hal olarak farz edilmiştir. Teknoloji, öznellik üzerinde kendi başına bir hegemonya kurmayı başarmıştır. Hegemonya tek olmayı değil, baskın olmayı ifade etmektedir. Gözetim ileriki başlıklarda ele alındığı üzere bir ihtiyaç olarak topluma aktarılmıştır. Toplumun tamamı için değil, önemli bir kısmı için ihtiyaç olarak ilan edilmiştir. İlginç olan şudur ki bu *ihtiyaç hali* de henüz ortadan kalkmış ya da kalkabilecek bir durumda değildir. Zira gözetim yeni bir kültür ve ekonomiyi, yeni bir kamusallığı merkezine alarak küresel ölçekte inşa etmiştir. Gözetim, neoliberal rasyonalitenin bir çıktısı olarak kendiliğindenleşmiştir. Güçlü bir söylem pratiği, güçlü iktidar teknolojileri ile özneleri kuşatmıştır. Bir önceki bölümden hatırlanacak olursa ideolojiler özneler için ortaya çıkar ve özünde öznelere yöneliktir: Öznellik inşa ederler. Böyle bir öznellik için yirminci yüzyılın hâkim söyleminde gelecek hem umut verici hem de korkutucu tarafların bulunduğu etkili bir retorik kullanılmaktadır. Gözetimin ideolojik boyutu da yine özneler için vardır ve onlar için şekillendirilmiştir. Önemli olan ideolojilerin bilinçdışını etkileyebilmesi, orada yeri geldiğinde harekete geçirecek bir işaretleyici bırakabilmesidir. Ele alınan dönemde öznelere sistemli bir kaygı ve korku tazmini gerçekleştirilmektedir. İki duygunun ortaya çıkardığı bir erkin gölgesinde güvende olma hissi, tahakküme dayalı iktidarların tarih boyunca en büyük savunusu haline gelmiştir.

Duygu sosyolojisinde pozitivist görüş, sosyal yapının, özellikle de iktidar ve statü ilişkilerinin duyguları belirlediğini öne sürer (Önderman, 2020, s. 33). Korku ve kaygı duygu durumlarının ağırlık kazandığı *gözetimin psikopolitiği* kapsamında, kitle içinde yaratılan korku ve kaygı iklimi bağlamında öznelerin iktidarın gözetimini arzulayışı, hatta ihtiyaç duymaları ele alınmaktadır. Bu süreç zamanla bir kültürün parçası haline gelirken, kültürün değer değil, *betimsel*[27] yönlerine ağırlık vermek

[27] Kültürün betimsel yönleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; Steve Derné, "Culturel Conceptions of Human Motivation and Their Significance for Culture Theory", The Sociology of Culture: Emerging Theorical Perspectives, Diane Crone (der), Blackwell, Oxford & Cambridge, 1995.

daha yerinde olacaktır. Önderman, *'sosyal işleve sahip duygu'*[28] ya da genel anlamda duyguları anlamanın kültürel toplum ve ilişki tasarımlarının öneminden söz eder (2020, s. 15). Özne, iktidarın söylemleri aracılığıyla kurulurken, özellikle seçkinlerin kontrolü ele geçirmesine sebebiyet vermektedir. Seçkinliğe ve seçkinciliğe karşı bir hareket olarak "ben halkım" görüşünün etrafında şekillenen popülist düşünceler bunun sonucunda ortaya çıkmaktadır. Popülist söylem ve hareketler kitle üzerinde bir duygu ikliminin oluşumuna ve bu duyguların farklı alanlara sirayeti sonucunda da kültürel iklimler oluşur. Bir adım geriden hareket edersek, yirminci yüzyılın hızla değişen dünyasında sürekli bir savaş korkusu, bu savaşın getireceği olumsuzlukların kaygısı ile toplumu her anlamda devlet iktidarına yakınlaştırmaktaydı, devletlerin yürüttüğü propagandalar, toplum tarafından hızla hazmediliyor ve ideolojik yaklaşımlar benimseniyordu. Almanya'da Nazizm, Amerika ve Rusya'da hızlı gözetsel faaliyetler bu şekilde toplumda olumlu karşılık bulabiliyordu. Toplumlarda *kapıdaki tehlikeye* karşı bir önlem alması gereken devlet fikri hızla yükseliyordu. Burada bir çentik atılarak seçkinler ile dönemin güç erkleri arasında bağlantı kurulabilir. Louis D. Brandeis'in "*Özgürlük için doğan insanlar, kötü niyetli yöneticiler tarafından özgürlüklerinin işgalini püskürtmek için doğal olarak tetiktedirler. Özgürlüğe yönelik en büyük tehlikeler, hevesli, iyi niyetli ama anlayışsız kişilerin sinsi saldırılarında gizlidir.*" sözü bu bağlamda anlam kazanmaktadır (O'Harrow, Jr., 2006). Birazdan ele alınacak olan gözetim teknolojilerinin '*tamamı'* başlangıçta iyi niyetli, kamu faydası gözeten faaliyetler olarak ortaya çıkmıştır. Bu ister siyasi, askeri ister tamamen ekonomik çıkarların temelinde kurgulanmış olsun, gözetim teknolojilerinin çıkış noktası ve insanların ilgisini çeken şey tam olarak budur: Ücretsiz, sınırsız, faydalı içerik ve hizmetler.

İktidar, kültürel farklılıklara karşı duyarlı toplumsal fenomenlerden birisidir. Batıda karar alma, gündem oluşturma ve eylemlerin seyrini belirleme; doğuda ise statü ve ona eşlik eden şeref ve hürmet özellikleri ile öne çıkması, toplumların kültürel farklılıkları üzerinden kültürel etkinin iktidar ve özneleri arasındaki ilişkiyi

---

S. 267-8; Ann Swidler, "Culture in Action: Symbolls and Strategies, American Sociological Review, Cilt 51, 1986. S. 275

[28] Sosyal işleve sahip olan duygular, toplumsal yapı içine tesir edebilen ve toplumun kültürel değerlerinde kendine karşılık bulabilen duygulara karşılık gelmektedir. Bazı toplumların daha agresif, bazılarının daha mutlu, kimi toplumların daha uzlaşmacı kimi toplumların ise soğuk ya da sıcak insan ilişkileri kurması sosyal işleve sahip duygular üzerinden daha sağlıklı bir okuma sağlamaktadır.

açıkça ortaya koymaktadır (Önderman, 2020, s. 37; Williams, 1993). 1950'lerden başlayarak ekonomik açıdan dünya farklı bir düzene doğru kaymaya başlar: Sanayileşmenin getirdiği fabrika düzeni bu dönem itibariyle yerini hizmet sektörüne (üçüncü sektör), bilişim ve iletişim alanlarına yönlendirmeye başlar. Emeğin karşılığı, temel haklar artık maaşın tek başına yeterli olmadığı, kişinin sadece iş yaşamında var olmadığı, özel yaşamın öneminin farkına varıldığı bir döneme geçilmiştir artık. Ekonomide yaşanan gelişmeler kültürel ve politik alana da sirayet eder: Özgürlük dalgası hemen her alana yayılmaya başlar, gençler reşit oldukları zaman kendi evlerini açmaya, kendi özgürlük ve mahremiyetlerini ilan etmeye, farklı etnik grupların aynı insani haklara sahip olduklarını daha yüksek sesle söylemeye başlamaları ve feminist hareket bu dönem öne çıkmaya başlamıştır. Gelişmeler ışığında Akay'a (1991, s. 46) göre bu dönemde kitle üzerine güçlü bir "*söylemsel oluşum*" yapılanmıştır. 1960'lı yıllar kitle ideolojisinin yekpare bir bütün olmadığını, toplumsalın kitlelerden meydana geldiğini gösteriyordu. Artık tek bir ideoloji toplumu bütünüyle kapsayamazdı. Bu sebeple post-modern kültürün parçalanmış yapısı yeni düzen ile uyum içerisindedir. Üçüncü sektörün de geliştiği dönem geçmiş ile o dönemi keskin biçimde birbirinden ayırıyordu. Yüzyılın erken döneminde başlayan yeni dünya söylemi, yüzyıl sona ererken amacına ulaşmış, yeni bir kültürel dünyanın temellerini inşa etmiş ve ilginç bir şekilde yeni yüzyılın başında kendini çok hızlı bir biçimde silbaştan yenilemiştir.

Politik psikoloji dahilinde konunun öznesi açıkça bilinçdışının kontrol edilmesidir. Lacan'ı hatırlayacak olursak: Bilinçdışı bir dil gibi yapılandırılmıştır; bir diğer ifadeyle bilinçdışı söylemin mekânıdır. Söylemler aracılığıyla öznelerini kontrol eden iktidarlar retoriğin usta uygulayıcılarıdır. Foucault'dan hareketle sosyal kontrol yalnızca dışsal, denetleyici ve cezalandırıcı değil, aynı zamanda içsel, üretici ve kurucudur (Önderman, 2020, s. 41). Dolayısıyla bilinçdışına öyle mesajlar gönderilmelidir ki özne kendi kendini kurmaya başlayabilmeli; sürecin kendisi tarafından başlatıldığına ikna olabilmelidir. Bu sebeple her türden iktidarın tercih ettiği sözcükler "*asla sadece sözcükler*" değildir ve "*hiçbir şeyin ya da hiç kimsenin adı olan vücutsuz sözcükler yoktur*" (Ranciére, 2011, s. 85). İktidarın söylemi ya da her türden söylem, kurucu anlatı yükümlülüğünü üstlenmektedir.

Söylemin başladığı yer özne ve iktidarın ilişkisinin başladığı yerdir. Bu yeri geldiğinde bir direnişi, yeri geldiğinde doğrudan kabulü ama önünde sonunda karşılıklı bir tanınmaya işaretler. Söylemin başladığı, karşılığını bulduğu yer,

karşılıklı tanınmanın başladığı yerdir. Söylem dilin içinde bir mülkiyet alanı doğurur ve dilin kullanıcısı özneyi, mülkiyetin sahibine karşı zorunlayıcı bir konuma getirir. Dildeki başarı, evrimselden toplumsala doğru gelişen karmaşık bir geçiş süreci içinde ortaya çıkarken bu zorunlu ve özneyi iktidara tabi kılan yapı daha da güçlenmiştir. Türlerin "sözel olmayan kalıtsal iletişim"den (duruş, jestler, yüz ifadeleri) kültürel formlara ve bu temel olanak çeşitlenmelerine doğru gelişimi, aynı karmaşık geçiş içinde olmuştur; ama bu gelişmiş kaynaklar "halen" var olduğunu söyleyebileceğimiz bir toplumsal aşama noktasına doğru ilerlemekte olsa da, daha ileri bir kültürel gelişmeyi sağlayacak sistemleri içeren bir kurumun bu karmaşık süreç içindeki sosyal tarihini göz ardı etmek imkânsız görünmektedir (Williams, 1993, s. 88).

60'lı yıllarla başlayan yeni dönem, arkaplanda da iktidarın güçlü teknolojiler geliştirmesine olanak sağlıyordu. Tarihin tekerrür etmesi fikrinden yola çıkan iktidarlar, kendi güçlerini koruyabilmek için geleneksel bir yöntemi geliştirmek zorundadır: Kitleyi kontrol etmek. Fakat bu dönemin sosyal bilimsel çalışmalarının çıktısı olarak bir toplum yekpare bir kitleden meydana gelmiyordu. Yekpare bir kitle sadece belirli dönemlerde, sınırlar dahilinde ortaya çıkabiliyordu ve savaşlar geride kalmıştı. İktidarların artık bu parçalanmış kitleleri kontrol edebilmesi için yeni bir söyleme ihtiyacı vardır. Kitlenin güvenli sularından kitle olmamanın güvenli ve özgürlükçü bireysel sularına geçerken dünyada makro iktidarların yeni söylemi milli güvenlik üzerine kurulmaya başlamıştı. Savaşlar bitmişti ancak tehlike, toplumsal, bölgesel ve küresel anlamda devam ediyordu. İşte yeni dönemin makro ve mikro düzeyde iktidar tahakkümünün ardındaki söylem pratiği bunun üzerine kuruluydu.

2.1.1.2 Gerçeği kuran söylemin deneyimlenmesi

"Bir dil tahayyül etmek, bir hayat tarzı tahayyül etmek anlamına gelir."

— *Wittgenstein*

Özneyi kuran, hatta bunu zaman içerisinde içe katlamalar yoluyla deneyimler aracılığıyla öznenin kendine inşa ettiren iktidarlar, *bu sayede az ya da çok, ama devamlı olarak gerçekliği yeniden kurarlar* (Önderman, 2018, s. 116). Gerçekliğin bu şekilde özne olarak kurulması, tekil gerçeğin birbirinin aynından oluşan toplumsala yayılmasını sağlarken, kişisel meseleler görmezden gelinmeye başlar; çünkü ortaya çıkan kolektivist kültürde kişisel öznelliğin önemini kaybettiği bir gerçekle yüzleşme

yaşanmaktadır. Önemli olan kolektivitenin oluşturduğu öznellik ve bu öznelliğin kurduğu gerçektir (Önderman, 2018, s. 117). Bu sayede iktidar özneyi mutlaklaştırırken, bireyi ortadan kaldırır. Burada Foucault'nun normal olmayan ile normal tanımlamasını hatırlayarak her iki durumda "*her şeyden önce bir iktidar meselesi"* olmasını hatırda tutmak gerekir (Önderman, 2018, s. 61). İktidarın özneyi kurmasındaki gelenekselleşmiş yöntemi olarak söylem, zihinde bir imaj temsiline dönüşür: Özneye olması gerektiği görünümü sergiler. Bilinçdışı bu şekilde kendini kurar ve bilinçle çatışmaya girdiği anlarda bazı dışavurumlarla kendini hatırda tutar. Böylelikle *temsil, imajın aşındırmadığı bir dünyayı artık erişilemez hale getirecek derecede, gerçekliğin yerine* geçmeye başlarken "şeyleşmiş" bir toplumu ortaya çıkararak anlamın yok olduğu ya da anlamlı sözlerin olanaksızlaştığı bir toplumu ortaya koyar (Bewes, 2020, s. 14-5). Artık sadece "yeni-dil" vardır.

İktidarların farklı dönemlerde oluşturdukları yapma söylemleri de bir önceki ya da gelecek iktidar için değerlendirmeye tabi tutmak yanlıştır. Yirminci yüzyıl ile dil noktasında da dünyada büyük bir değişim yaşanmaya başlamıştır. Artık ulusal dillerin yanında yoğun savaşların olduğu bu dönem itibariyle küresel, bölgesel dillerin önemi ortaya çıkmıştır. Savaşlar boyunca milyonlarca insan mülteci durumuna düşmüş, farklı dillerle etkileşime girmek zorunda kalmıştır. Tüm bunlar yaşanırken, insanlar birçok iktidarla ve iktidar söylemi ile karşılaşmıştır (Dellaloğlu, 2020, s. 193-200). Artık dil, fikir alışverişi için bir araç olmaktan çıkmıştır. Dil, fikri de inşa etmekte, zihne kazımaktadır. Wilhelm von Humboldt'a ait bu görüş, henüz on dokuzuncu yüzyıldayken yazıya dökülmüş olsa da yirmi birinci yüzyılda çok daha anlam kazanmıştır. Bahtin, *Söylem Türleri*'nde Humboldt'tan hareketle şöyle bir çıkarımda bulunur, dil yalnızda iletişim ihtiyacı için değil, düşünce içinde bir ön koşuldur, zihne gerekli imgeyi canlandıran şey dili oluşturan sözcüklerdir (Dellaloğlu, 2020). Bu noktada dil, kültür alanında da bir değişimi başlatmıştır. Beden politik olan, ruh ise poetik-kültürel olandır (Dellaloğlu, 2020, s. 201); dil, görünen (bedeni işaretleyen), politik olan iken; düşünceler, öznel ifadeler poetik olana işaret etmektedir.

Bilinçdışına etki eden söylemler, ikna edici ve manipülatif bir içeriğe sahiptir. Bu noktada zaman içerisinde içeriği büyük oranda değişerek somuttan görünümden soyut fikre evrilen bir kavram olan retoriğin çağdaş bir yorumunu incelemek gerekir. Retorik artık Aristotheles'in ilgilendirme ve etkileme üzerine olan yaklaşımından ziyade kökten ikna edici iletişime işaret edecek şekilde kullanılmakta ve araştırmalar

da bu yönde ağırlık kazanmaktadır (Borchers & Hundley, 2018, s. 14-5). Donald C. Bryant gibi bazı isimlerin retoriğin kurguya işaret eden bir kavram olma yolunda ilerlediğinden söz eder ve retoriğin temelinde yer alan söylemin, çeşitli boyutlarda farklı eylemlere ihtiyaç duyabileceğini iddia etmektedirler.

Borchers ve Hundley'in Bryant'tan hareketle gerçekleştirdikleri yorumlarının bir benzeri Lasswell'in çalışmalarında karşılık bulur. Lasswell, belki retorik kavramına bizzat başvurmaz fakat propaganda ve manipülasyon üzerinden toplumun dönüşümünü ele aldığı her çalışmasında retoriğe yapılmış bir işaret görmek mümkündür. Burada özellikle Chaitin (2017, s. 683) gibi çağdaş yorumcuların fikirlerini göz önünde bulunduracak olursak sağlıklı bir ikna süreci için retorik ile Lacanyel psikanaliz arasındaki bağa dikkat çekmektedir. Psikanaliz ve retorik arasındaki kuvvetli ilişkiye I. A. Richards (1965), Kenneth Burke (1966), Suzanne Langer ve Henri Delacroix gibi isimler katkı sağlamışlardır. Lacan, psikanalizi bir bilimsel temele oturtma girişimini dilbilimden hareketle gerçekleştirmiştir. Burada Lacan söylemin gücünün üzerinde durur. Gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki ve saklı kalan iletişimsel ilerlemenin ana hattını açığa çıkarmaktadır. İktidarın tekil öznelerin her birine aynı anda ve muhtemelen aynı ölçekte bir hissi aktarabilmesi için söylem en önemli iktidar teknolojisidir. İktidar, özneyi genel anlamda söylemler aracılığıyla kurarken, politik psikoloji disiplininin bir çıktısı olarak iktidarın topluma yani öznelere psikolojik bir iklim oluşturmaktadır. İklimin oluşturulmasında duygular, söz konusu konu dahilinde ise özellikle iki duygu durum ön plana çıkmaktadır: Korku ve kaygı.

Herbert Marcuse'nin *Tek Boyutlu İnsan* [*One-Dimensional Man*, 1964] metni hatırda tutulursa (1986 [1964]), kültür başta olmak üzere endüstriler toplumu iletişimsel temellerinden kopartıp araçsallaştırmakta, çok boyutlu, biricik-özerk özneleri birbirinin aynı hale dönüştürmektedir. Bununla birlikte yüzyılın sonunda kitlenin kitlelere dönüştüğünden, toplumsal parçalanmaların, birçok alışagelmiş kültürel kodun yıkılmaya başlanmasından yukarıda bahsedilmiştir. Burada Akay, refah devletinin soykütükçüsü olarak bahsettiği Foucault'dan yola çıkarak bir çıkarımda bulunuyor: Toplumsal yapı içinde önce birbirinden farklılaşan gruplar oluşmakta, bu farklılıklar üzerinden bir özgürlük rüzgârı oluşmakta ve ardından bu yeni özgürlük alanı içerisinde tek boyutlulaşma kendini inşa etmektedir. Medya bu noktada oldukça işlevsel bir teknolojidir (Akay, 1991, s. 46-7). Godard toplumların artık bir fabrika gibi işlediğinden bahseder, fakat artık fabrikalar üzerine kurulu bir

yaşamdan söz edebilmek mümkün değildir. Artık kolektif bir biçimde zihinlere yerleşen bu tek-tipli yapı, fabrikalar üzerine kurulu düzeni hatırda tutarken, özneler fabrikalarını kendi zihinlerinde inşa etmektedir. Tıpkı Foucault'nun, Jeremy Bentham'ın kardeşi ile tasarladığı panoptik hapishane modelinin, insanların zihinlerinde çoktan kurulduğunu ele aldığı gibi, bugün insanların zihninde bir fabrika işlemektedir. Zaten Foucault'nun disiplin toplumu paradigması ya da onun öncesinde Bentham'ın panoptikon tasarımı fabrikanın ortaya çıktığı, yaygınlaştığı ve ticaretin çok uluslu boyutlarda sıklaştığı dönemin tasviridir. Disiplin toplumu, fabrika benzeri tek-tipliğin bir çıktısıdır. Çoğulluk disiplinin zıttında bulunur.

Sosyal medyanın her yeni gün ortaya çıkardığı akımlar, yenilikler, filtreler ile insanlar kendi zihinlerinde adeta yeni sürümlerini, ürünlerini piyasaya (sosyal medyaya) sürmektedir. Medya ve yeni medya üzerine yukarıdaki görüş bir kez daha makro iktidar olarak devlet erkini bir diğer ifadeyle makro egemeni hatırlatıyor: Badiou'dan (2011, s. 119) ilhamla bu iktidarlar var olmayanı imal eden sıra dışı makinelerdir. Hatta Badiou'ya benzer şekilde daha önce ele alınan Foucault'nun yaklaşımı da hatırlanabilir: İktidar normal olmayan üzerinden normali tanımlar; Lacan'da özne Öteki üzerinden inşa edilir… Dolayısıyla bu yaklaşımların her birinde insan türü, iktidarlar tarafından bir imal sürecine sokulur. Kumun işlenmesi sonucunda önce cama ve ardından arkasına atılan bir zırh aracılığıyla cama dönüşmesi gibi; insan iktidar tarafından öncelikle öteki, normal olmayan, sıra dışı ile tanıştırılır ve bunun sonucunda da insan kendini sıradan, normal olmaya yani iktidara tabi olmaya iter. Özne olmak, başlangıcından itibaren iktidarın retoriği inşa edilen bir kaygının sonucudur. İktidar uzun süredir özneyi doğa durumunun kaotik tahayyülü ile korkutarak süreğen bir kaygının içine sürüklemektedir.

2.1.2 Bilinçdışını yapılandırmak, I: Neoliberal özne

2.1.2.1 Doğa durumunda insan

Doğa durumu [*State of Nature*] ya da doğa durumu teorisi, özellikle siyaset teorisi ve felsefede, insanların politik bir birlik olmadan öncesine veya bu varsayıma dayalı durumu anlatmak için kullanılagelmiştir. Houghton, giriş seviyesinde siyaset bilimi derslerindeki ilk keşiflerden birinin, her politik dünya anlayışının nihayetinde bir insan doğası görüşüne ve buradan hareketle insan psikolojisi görüşüne dayandığının altını çizer (2009, s. 35). Doğa durumu teorisi, insana yönelik politik ve psikolojik yönlere ortak bir vurgu olmasıyla politik psikoloji kapsamında değerlendirilebilir. Doğa durumunun, Platon ve Aristoteles'in döneminde seçmenlerin hak ve

sorumluluklarının felsefe içinde değerlendirilmesi ile başladığı ya da bu dönemde ortaya atılan görüşlerin ileride doğa durumu teorisine zemin oluşturduğu öne sürülebilir. Fakat yaklaşım özellikle "politik insan" ile özdeşir, bu özellikle yönetime etki eden halkı içerecek bir yorumun dahil edilmesini gerektirir; Avrupa merkezli bir yaklaşımla dünyanın ilk siyasi danışmanlarından Niccolo Machiavelli'nin (1469-1527) başarılı liderliği kaleme aldığı *Prens* [1513] ile alaycı, kendi kendine hizmet eden karanlık bir doğa durumu tasviri gerçek anlamlı ilk versiyonuna böylece kavuşur (Josh & Sidonius, 2004, s. 2). Bununla birlikte kavram-teoriye yönelik esas ilgi on yedinci yüzyılda Hobbes, Locke ve Rousseau'nun insanların "*gerçek"* doğasından hareketle geliştirdikleri ve her biri diğerinden oldukça farklı sosyal sözleşme teorilerinin temel unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Devletin egemen bir figür olarak ortaya çıkışından önceki bireyi ele alan durum/teori gerek ortaya çıktığı dönemde gerekse bugün üzerine bir uzlaşı sağlanabilmiş değildir. Bununla birlikte gözetimin insan hayatındaki yerini, önemini ve sıradanlaşma sürecini anlamak için ele alınacak olan psikopolitik projeyi anlayabilmek ve bilinçdışını çözümleyebilmek adına önemli bir başlangıç noktasıdır. Sosyal sözleşme teorileri, politik otoriteyi kişisel çıkar ve rasyonel rıza temelinde meşrulaştırma ve sınırlandırma girişimleri olmaları açısından benzerlik taşısa dahi doğa durumu tasvirleri içerikleri bakımından oldukça farklılık göstermektedir.

Başarılı bir iktidarın, nasıl bir vatandaş – yurttaşa ihtiyaç duyduğu, sivil toplumun nasıl bir biçeme sahip olacağı ve farklı koşullarda *devlet – yurttaş – vatandaş* ilişkisinin sürdürülebilirlik içeriği üzerine anlatıları içeren doğa durumu yaklaşımları özellikle iki temel vatandaşlık anlayışı çerçevesinde şekillenir (Daggar, 1981; Heater, 1990; Riesenberg, 1992). İlk ve en eski görüş, Aristoteles'in yaklaşımı doğrultusunda yurttaş cumhuriyetçiliği çevresinde şekillendirilmiştir ve bazı başat değişiklikler ile Orta Çağ ve Rönesans dönemlerinde yenilenirken (Pocock, 1975); ikinci yaklaşım olan Rousseau'nun yorumu bu yaklaşımı modernize etmiştir (Vernon, 1986'dan akt. Johnston Conover ve Searing, 2002). Yaklaşım içinde politika, insanların kolektif iyiliğini amaçlayan bir kamusal faaliyettir. İnsanlar genellikle kişisel çıkarlarını bu ortak iyi ile özdeşleştirirler ve yurttaşlık bir kişisel gelişim kaynağı olarak sadece iktidara ya da devlet erklerine değil, sınırlar dahilindeki herkese hizmet eder (Daggar, 1981). İkinci yaklaşım ise son yüzyıllara egemen olmuştur ve köklerini liberal siyaset felsefesindeki "sosyal sözleşme" teorilerinde bulmuş, John Locke, Thomas Hobbes klasik bakış açısına şekil verirken, John Rawls (1971)

yaklaşımın çağdaş yorumunu ortaya koyar. Bu yaklaşımın özünde, halka asgari düzeyde talepte bulunan, eyleyen değil pasifize olmuş bir yurttaşlık öngörülmüştür (Portis, 1985; Sullivan W. M., 1986; Heater, 1990; Riesenberg, 1992). Vatandaşlar, kolektif hareket eden arkadaş ve komşular değildir; "sosyal sözleşme" ile birbirine bağlı, ayrı bireyler olarak görülmektedir (Barber, 1984; Sullivan W. M., 1986; Wolin, 1986; Wolin, 1989). Politik faaliyet bu yaklaşım içerisinde öz(n)eldir ve kişinin özel çıkarlarını koruma ve ilerletme aracı olarak görülmektedir (Daggar, 1981, s. 720). Bu iki yaklaşımı daha detaylı almaya öncelikle ikinci yaklaşım ile başlamak, bölüm içerisindeki ilerleyiş içinde daha doğru olacaktır. Çünkü son dönemde hâkim iktidar anlayışının tersine bir katlamaya olan ihtiyacı son dönemde giderek artan bir görüş haline gelmektedir.

Hans Morgenthau, Hobbes ve Machiavelli geleneğine dayanan karanlık insan doğası görüşünün haklılığını şu şekilde öne sürmektedir: İnsanlar arzuları etrafında karakterize olurlar ve bu karakter önünde sonunda güç elde etmeyi amaçlar (Houghton, 2009, s. 22). Houghton, Zimbardo'nun William Golding'in ünlü *The Lord of the Flies*[29] [1954] metninden hareketle geliştirdiği "*Sineklerin Efendisi Etkisi*" olarak bilinen deneyinin de Morgenthau'nun sözünün uygulamalı bir örneği olarak ele alınabileceğinden söz eder. Stanford'da gerçekleştirilen deney, Golding'in kitabından farklı olarak serbest biçimde bir otorite figürü eşliğinde gerçekleşir belki, ama sonuçlar dikkat çekicidir; doğuştan gelen bir kötülük herkes için ya da kimse için imkân dahilinde olmasa da belirli yüzleşme anlarında genel ahlak öğretisine ters düşen ve bu yüzden kötü kabul edilen davranışlar geliştirebilir (Houghton, 2009, s. 75-6).

Savaş, insanlık tarihi boyunca insanın o günün şartlarına uyan temel eğilim ve arzuları doğrultusunda her devirde görülür ve şiddeti, verdiği hasarı da her geçen devirde artarak günümüze kadar devam eder. Hobbes, "*her insanın her insana karşı savaşı*" şeklinde doğa durumunu ifade eder. Bu sürekli ve şiddetli bir rekabet koşulundaki her bireyin, diğerinin çıkarına bakmaksızın her şey üzerinde doğal bir hak arayışına sahip olabileceğine inanmasının ve varoluşun da bu mücadeleye bağlı

[29] Golding'in bu romanında okul çağındaki bir grup İngiliz genci otorite figüründen bağımsız bir şekilde tropik bir adada mahsur kalışın öyküsünü ele almaktadır. Hobbes benzeri bir doğa durumunun geliştiği adada bir süre sonra yetişkin gözetimi olmadan kendilerini organize etmeye başlarlar. Erkekler, daha güçlü erkekler ve gruba daha çok hizmet edenler vahşice gücü ele geçirmeye başlar (Golding W. , 2021).

olarak, “yalnız, yoksul, kötü, vahşi ve kısa” olmasıyla sonuçlanır. Doğa durumunda var olan yasalar doğanın yasalarıdır: Bugünkü sözleşmelerden farklı olarak kendini korumaya yöneliktir ve bu Hobbes için doğanın temel yasasıdır. *Leviathan*[30] [1651] korkunun, toplumu kontrol teknolojisi olarak ne kadar önemli olduğunu, birlik ve beraberliğin temel unsuru olduğunu ifade eder. Hobbes için savaş, esasen sonucu olduğu kötülüklerin nedenidir. Ünlü ifadesiyle “*insan insanın kurdudur*”.

Hobbes, devlet ve dolaylı olarak iktidar için yapay yani doğal olmayan tanımlamasında bulunur. Devleti anlamak için devleti parçalarına ayırarak her bir parçasını anlamlandırma; özellikle de kendi tanımlamasıyla haz (içgüdü) peşinde koşan bencil bir varlık olarak tanımladığı insanı anlamak gerekmektedir. İnsanın devlet -politik iktidar- tarafından kontrol altında tutulması gerekir. Bu sebeple iktidar bir tahakküm uygulayarak bireyi özneye dönüştürmeli, onu özünde bulunan kötü ruh halinden kurtarmalı, baskılamalıdır ve insanlar, devletsiz bir düzenden, iktidarsız kalmaktan korkmalıdır. Hobbes’un görüşü Sigmund Freud’un yaklaşımında kendine yer bulur. Freud’un insan ve toplumun doğası, hatta toplumda bireylerin cinsel ve saldırgan dürtüleri üzerinde bir erkin kısıtlamalarına fazlasıyla ihtiyaç duyulması görüşü *Civilization and its Discontents* [1930] metninde Hobbes’un modern bir yorumu olarak kendine yer bulur (Josh & Sidonius, 2004, s. 2).

Locke’un doğa durumu tasviri Hobbes’a yakın ancak onun kadar karamsar bir tabloyu içermez. Locke’a göre insan sabit özellikler ile donatılarak yeryüzüne gelmez bunun yerine; eğitim ve deneyim çerçevesinde kendini inşa eder. Locke, karşılıklı olarak yükümlülüklerini kaybetmemiş ancak iktidarı içermeyen bir ortamdan bahsetmektedir. Kendini korumadan ziyade bir akıl durumu söz konusudur ve bugünkü genel özgürlük tanımına uyan insanların birbirlerinin alanlarına müdahil olmadığı bir tasavvuru çevreler. Sivil toplumun kurulmasından önceki doğal hakları ifade etmede de kullanılan görüş; Amerikan devrimi ve modern liberalizmi etkilemiştir. Tanımlaması ile Locke, barışçıl, eşitlikçi tavrı ile Rousseau’ya

[30] Sunuş kısmında metnin “*yapay bir insandan başka bir şey olmayan, Latincede civitas denilen devlet adlı büyük ejderha*” hakkında olduğuna değinen Hobbes (2021 [1651], s. 17) için *Leviathan*, zaten İncil’de de ismi geçen bir su canavarından hareketle geliştirdiği karanlık ve korkutucu bir *insan – devlet – iktidar* tablosudur. Metin, devlet iktidarını bir *mesih* olarak ilan eder. İktidar olmazsa insan, geçmiş dönemde olduğu gibi sürekli savaş halinde, kısa ömürlü ve vahşi bir canlı olmaktan öteye geçemeyecek; bir diğer ifadeyle medeniyeti inşa edemeyecektir.

yaklaşmakta ancak mülkiyet üzerine düşüncesi ile ondan da ayrılmaktadır. Locke, Hobbes ile Rousseau arasında bir yaklaşıma sahiptir.

Locke'un[31] doğa durumu tasvirinin psikolojiye de önemli bir katkısı olmuştur. Onun yaklaşımı J. B. Watson'un (1878 – 1958) davranışçı akımı geliştirmesine zemin oluşturdu. Bu akım, davranışı belirlemede öğrenilmiş deneyimin doğuştan gelen fikirler üzerindeki önceliği vurgulamaktadır. İnsan ilişkilerinin birey ve toplum arasındaki bir sosyal sözleşme tarafından yönlendirildiği rasyonel, işbirlikçi bir toplum görüşü olarak Locke modern anlatılar içerisinde de kendine yer bulmaya devam etmektedir. Akıl, ölçü ve uzlaşı bu yaklaşımda insan ilişkilerinin sağlıklı ilerleyişindeki erdemler olarak ortaya çıkarlar ve böylelikle de modern (liberal) demokratik felsefenin temelleri içinde yer almaktadır. Bu açıdan Locke, Karl Marx'ın (1818-1883) etkilendiği isimler arasında kendine önemli bir yer edinmiştir (Josh & Sidonius, 2004, s. 2-3).

Hobbes'un devlet ve kötücül insan tasvirine sert eleştirilerden birini yapan Jean-Jacques Rousseau, farklı bir doğa durumu tasvirinden yine benzer bir *tahakküm iktidarı*na kapı aralamaktadır. Rousseau insan doğasının özünde iyi olduğunu savunur; O'na göre eğer insan doğa durumuna bırakılırsa diğer insanlarla ve doğa ile içsel uyum ve olumlu ilişkiler kuracaktır (Josh & Sidonius, 2004, s. 2). Rousseau'nun bu olumlu yaklaşımında insan, mülkiyetin keşfine kadar bahsedilen kötücül ruha sahip olmamıştır. Mülkiyetle birlikte, insanın doğuştan gelen erdemi, sosyalleşme ve toplumun talepleri ile tehlikeye girmeye başlar. Onun doğa durumundaki vahşi -medeniyet öncesi- insanı savaşmayan bir insandır. Yeryüzü ile uyumlu; tekil insanı tanımlayan Rousseau için kötüleşme mülkiyet ile başlar: "*Bir*

[31] Locke'un doğa durumu tasvirini (1690) anlamak çağdaşı Francis Bacon'un çalışmaları (1605) ile yakından ilişkilidir. İkilinin çalışmaları epistemologlara göre o dönemin genel retoriğinde baskındır. İki yaklaşımın temelinde de insan zihni anlayış ve irade olmak üzere iki kategori çevresinde şekillenmektedir. Bunu da özellikle Bacon (1605/1901 akt. Borchers & Hundley, 2018, s. 89-90) ile açığa kavuşturmak mümkündür: Anlayış, akıl ile; irade ise sevgi ve arzu ile ilişkilidir. Bu ayrımı daha iyi anlamak için Bacon, kişinin ikna olduğu ama harekete geçmediği bir durumu düşünmesi talebinde bulunuyor. İşte Bacon'a göre insan bilgisi ve eylemi bu şekilde ayırt edilebilir. Akıl ile arzu, bilgi ile eylem arasındaki ilişkiyi oluşturur. Bacon'un yaklaşımında öne çıkan bir diğer durum ise korku ve kaygıyı anlayabilmek, daha doğru bir ifadeyle kaynağını çözümlemek için oldukça işlevseldir. Bacon'a göre iradenin daha sağlıklı hareket edebilmesi için hayal gücüne ve sebeplere ihtiyaç vardır ve kimi zaman bu sebepler yaratılırlar (1605/1901 akt. Borchers & Hundley, 2018, s. 90). İşte burada retoriğin psikolojik ilkeleri ile karşılaşılır. İkna için zihin kendi manevralarını geliştirir, çoğunlukla bilinçdışı faaliyetler devreye girer. Freud ve Lacan'ın özne anlayışı hatırlanacak olursa, bilinçdışı zihnin pusuda bekleyen ve rahatsız edici durumlarda açığa çıkan bir yönüdür. Kendini sürekli değil gerekli durumlarda hatırlatma ihtiyacı duyar.

toprak parçasının etrafını çitle çevirip bu bana aittir diyebilen ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusu olmuştur". O, politik felsefesinin temeline yerleştirdiği doğa durumuna antagonistik-çatışmacı değil, agonistik-uzlaşmacı bir tutumla mülkiyet ve savaştan uzak eşitliğin öne çıktığı bir tasvire sahiptir. Rousseau'ya göre doğa durumu sosyalleşmeden önceki ilkel insanlık durumu-halidir. Korku, gurur, kıskançlık gibi duyguların yerine açlık, güvenlik gibi fizyolojik dürtüler üzerinden bir yaklaşım söz konusudur. Barışçıl, tarafsız ve şefkat ile yumuşatılmış bir düzendir. *Eşitsizliğin Kökeni Üzerine Söylev* [1755] eserinde bu doğa durumunun uygarlaşma sürecinde bozulmaya başladığını ve mülkiyetin bozulmada önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmektedir (Munro, 2021).

Mülkiyetin olmadığı Rousseau'nun tasvirinde insan ihtiyaçları fizyolojik ihtiyaçlarla sınırlıdır ve bunlar doğadan kolaylıkla temin edilebileceği için savaşa, kaosa ihtiyaç yoktur. Toplumsallaşma yani mülkiyetleşme başlayınca savaşlar başlamaktadır. Tam burada Rousseau, çağdaşı Hobbes'un bugün hala önemini koruyan ünlü sözüne büyük bir eleştiri getirir: "İnsan etini bir defa tadınca başka bütün yiyecekleri geri çevirir. … Sadece insan yutmak isteyen aç kurtlar gibiydiler". Rousseau için devlet, eşitsizliği, hiyerarşiyi sağlamlaştırıp mülkiyeti koruyan; ekonomik sınıfların üstünde tahakkümü artırmak hedefi üzerinden kurulan yapay bir sözleşmedir. Bu sözleşme ile insan doğadan ve doğal olandan ayrılır. Artık distopyaların korkutucu çehresi ile iç içe bir tahakkümün altında yaşamına devam edecektir.

2.1.2.2 Neoliberal toplumda korku ve kaygı iklimi

Freud, *Kültürdeki Huzursuzluk* [*Das Unbehagen in der Kultur*] metninde, insanın saldırganlığına ve vahşiliğine yönelik olarak *hayvan* benzetmesini yapar. Bu Freud'un özellikle geç dönem metinlerinde çok daha karamsar bir tavır takınmasının sebebi olan ölüm dürtüsü ile ilişkilidir. Freud, geç dönem metinlerinde insanın kendi sonunu getirdiğini, saldırgan korku ve kaygıya teslim bir özneye işaret eder (Han, 2021 [2019], s. 8). Ölüm dürtüsü, öznenin kurulması, iktidara daha doğrusu *güvenliğe* olan ihtiyaca karşı da bir işarettir. Ölüm dürtüsü doğuştandır: Süreğen korku ve kaygı ile ilişkilidir ve yeni dünyada insanın kaybedeceği şeyler her zamankinden fazladır. Aile parçalanmış, birey ön plana çıkmıştır ama kolektivite her zamankinden daha değerlidir. Artık kolektif gücün elde edeceği hakların farkındalığı küresel ölçekte deneyimlenmiştir. Yirminci yüzyılın son ve yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde dünya pek çok açıdan ikircikli bir yaşama ev sahipliği yapmaktadır.

Ölüm dürtüsü, şiddete meyleden bir özne ile ilişkilendirilir. Buradaki şiddet ise tahakküm iktidarının şiddetinden oldukça farklıdır. Yegâne keyif kaynağı olarak kaybı üretmekle ilgilidir. Bu da ikircikli bir yapıya neden olur. Bir taraftan elindekileri korumayı ama diğer taraftan da kaybı ile yeniden elde etme sürecinin vereceği keyif. Ölüm dürtüsünde kaygı bir keyif okuması olarak düşünülebilir. Ürün ve hizmeti elde etmek değil, elde etmeyi istemek esas keyif anıdır. "*Yaşanılası bir hayatı, yani kayıp nesne sayesinde keyif alınabilen bir hayatı mümkün kılan şey kaybın tekrarıdır*" (McGowan, 2018, s. 34). Kayıp ise yeniden üretimin başlamasına neden olmaktadır. Yirminci yüzyıl, büyük yıkımların yaşanması ile zaten insan üzerinde süregelen bir kaygı bulunurken, dünya genelinde mikro iktidarlar bu kaygıyı körüklemektedir: Artan refah "*ülkenizi, ailenizi, standartlarınızı ve geleceğinizi koruyun*" şeklinde bir söyleme neden olur.

Biyolojik, kültürel, toplumsal ya da ekonomik üretimin insanın bilinçdışındaki vahşi yanını dışa vurduğu düşünülmektedir. Chul Han, insanın bu özelliğini kansere benzeterek tehlikeli bulur: Hicap duyacağı eylemleri içine çektiğine ve en önemlisi bunun bir dürtü olduğuna dikkat çekerek, kontrol edilemeyeceğini ifade eder ve bu sebeple de "*hayvani*" bir yön olarak söz etmektedir. Walter Benjamin'in faşizmin tehlikesi hakkındaki uyarı bu sebeple artık kapitalizm için geçerlidir. Kapitalizmin getirdiği yeni kültür ve rasyonalite insanı ve insani olanı yok etmeye (Han, 2021 [2019]), karanlık doğa durumuna geri dönmeye başlamıştır. Artık distopik bilim kurguların korkunç geleceği değil, çoktan yaşanmakta olan gözetimin arkasında olup biten ve insan için tehlikeli olanların konuşulması gerekmektedir. Robotların varlığından ve insansılaşmasından değil, insanın robotlaşmasından, araçsallaşmasından korkmak ve bu doğrultuda önemler almak, Habermas'ın kavramları ile araçsal aklı yeniden iletişimsel ve insan doğası ile uyumlu hale getirmek üzerine bir çaba sarf edilmelidir.

Psikanalizin bünyesi gereği toplumsal, nesnel ve eleştirel yönlerinin bulunduğuna değinen Zupančič (2018, s. 10), ayrıca psikanalizin sadece birey ya da bireyin mahremiyetine veya mahremiyetine ilişkin[32] sorunlarına yönelik

[32] Mahremiyet ve mahremiyete ilişkin sorunlar ilk olarak cinsellikle bağdaştırıldığı için burada konuyla ilgili bir parantez açmakta yarar vardır: Lacan, *The Four Fundamental Concepts of Psycho-Analysis* [1973] metninde psikanalizin "*Seksin işleyişiyle ilgili yeni bir şey öğretmez bize. Ufacık bir erotolojik teknik bile çıkarmamıştır. (…) Psikanaliz cinselliğe ancak, yabancılaşma ve ayrılma şeklindeki ikili aşamada özne diyalektiğinin oluştuğu gösterenin dar*

olamayacağını; Lacan itibariyle "Öteki"nin sosyo-simgesel bir saha içinde kayıtlı olduğuna işaret etmiştir. Yirminci yüzyıl, devlet tahakkümünün yanında kapitalizmin kendini *Büyük Öteki*[33] ile tanımlaması da önemlidir. Çünkü kapitalizm ve bunun sonucunda makro iktidar kendini ölüme *kaptırmıştır* (Han, 2021 [2019], s. 15). Ölüm dürtüsü cinsel dürtüden, sevgiden, Eros'tan farklı bir işleyişe sahiptir. Yapıcı değil, yıkıcıdır; korkuya, kaygıya sebep olur; üretici olmaktan çok koruyucudur: Üretim amaç değil, araçtır, sonrasında bu araç koruma amacının kendisine dönüşmektedir.

Frosh'a (2014, s. 61) göre Marcuse, geç modernitede gerçekleşen teknolojik ilerlemenin libidinal serbest bırakma potansiyeli aracılığıyla zevk yönetimine dönüşmesinden söz eder. Tahakküm ilişkisi yeni dünyada bu şekilde işlemektedir. Yeni iktidar korkuyu güç kullanımıyla ya da bedeni disipline etmeyle değil, zevk yönetimi sayesinde insanların arzularına yönelik bir toplumsal alan yaratıp bu düzenin devamı için bir tahakküm uygular: Böylelikle özne, geçmiş dönemlerde olduğu gibi artan baskıdan rahatsızlık duymaz, hatta altındaki suyu ısınan kurbağa deneyinde olduğu gibi çoğu zaman bu tahakkümün farkına dahi varmayabilir. İnsan, teknolojik gelişmeler ışığında kolaylığa, hıza alışmıştır ve bunun devamlılığını istemektedir. Bir yandan (üretim bandında ve hizmet sektörü noktasında yakın gelecekte) kendi sonunu getirirken, diğer yandan bu sonu geciktirmektedir. Bir yandan teknolojiyi derinlemesine benimserken, bir diğer yandan teknolojiyle son derece mesafelidir. En azından kendini böyle konumlandırmaya meyilli bir özneden söz edilmektedir.

Heidegger, kaygıyı nesnesi olmayışıyla korkudan ayırır. Korku doğası gereği bir sakınılacak olana işaret eder. Korku nesnesi ortadan kalktığında bir rahatlama söz konusu olurken, kaygıda böyle bir durum söz konusu olamaz. Çünkü rahatlama, bir nesne ile ilişkilidir. "Metafizik Nedir?" metninde Heidegger, kaygının hiçlikle olan bağlantısını ele alır (Heidegger, 1977, s. 103). Kaygı, hiçlikle olan yakın ilişkisi sebebiyle travmatiktir. Temelini temelsizlikten, asılsızlıktan alır. Psikanaliz, özne ve toplumsal düzeni birbirlerinin tamamlanmamışlıklarından doğduğunu öne sürer (McGowan, 2018, s. 232). Kaygılı özne bu yüzden toplumsalın başat aktörlerinden

---

geçidinde, dürtü biçiminde kendini gösterdiği ölçüde dokunur" (Lacan, s.266 akt. Zupančič, 2018: s. 26)

[33] Lacan'ın toplumsal otoriteyi belirtmek için kullandığı bir ifade olan büyük Öteki*, "toplumsal etkileşime dair örtük ve zorunlu olarak tutarsız kurallar koyan anonim bir güç"*e yapılmış referanstır. Lacan, büyük Öteki'nin var olmadığını söylediğinde bu tutarsızlığa ve doğrulanamazlığa vurgu yapmaktadır (McGowan, 2018, s. 83).

biridir. Bir hiçlik üzerinden perişanlığa yol açar. Ölüm dürtüsü ile kaygıda bu yüzden yakın ilişkilidir. Aynı negatiflik üzerinden hareket ederler. Ölüm dürtüsü, kendiliğinden distopiktir, ütopyaya geçişe izin vermez. Hobbes benzeri bir doğa durumunu, devletle bir diğer ifadeyle makro iktidarla birleştirir. İyi insan ya da iyi toplum ölüm dürtüsü dâhilinde yoktur. Bununla birlikte ölüm dürtüsü yalın bir karamsarlığı içermez, McGowan olumlu bir ölüm dürtüsü tahayyülünün dahası politikasının pekâlâ mümkün olabileceğini savunur (McGowan, 2018, s. 445). Bataille'den hareket edecek olursak, "*Genel olarak bir büyümeden söz etmek mümkün değildir, tüm enerji formları lüks bir şekilde israf edilmektedir o kadar! Yeryüzündeki yaşamın tarihi, büyük ölçüde vahşi bir taşkınlığın tarihidir; asıl hadise lüksün gelişimidir, daha külfetli yaşam biçimlerinin üretilmesidir*" (McGowan, 2018, s. 237). Ölüm dürtüsünün olumlu yanını tahayyül ve keşfedebilmek, işte bu kapitalist işleyişi tersine döndürmekle ilişkilidir. Oysaki bir sonraki başlıkla ele alınmaya başlayacak olan gözetim aracılığıyla kapitalizm gerek öznenin gerek toplumsalın içine iktidar pratik ve teknolojileri aracılığıyla öylesine derinden bir ihtiyaç haliyle sızmaya başlamıştır ki, bahsedilen kopuş, daha önce kültür alanında yaşanan uzun ama aynı ölçüde hızlı ve etkili bir devrime dijital alanda ihtiyaç vardır. Çünkü yeni dünyada tek başına reel toplumsalda yapılacak herhangi bir yenilik, dijitale taşınmadığı sürece yeterli değişimi sağlayamayacaktır.

Tarihsel açıdan incelendiğinde insanın teknoloji ile olan ilişkisi tam olarak doğrusal değildir. Örneğin Rönesans hümanistleri insanın özünü yazılı metinler üzerinden teknoloji ile ele almışlardı. Bugün de dahil edebiyat, insanlaştırıcı bir fenomen olarak değerlendirilmektedir. Yirminci yüzyıldan itibaren ise ilginç bir şekilde geçmişin teknolojileri halen sağlıklı ve ilerlemeci gelişmeler olarak kabul edilirken, ileriye dönük teknoloji okumaları oldukça distopiktir. Geçmişin teknolojileri insanlığın en büyük başarıları iken geleceğin teknolojiler büyük tehditler olarak görülmektedir (Mansfield, 2021, s. 213). Buradaki değişimde özellikle savaş teknolojilerinin etkisi büyüktür. Bu dönemde geçmişin insanlaştıran, medenileştiren teknolojileri artık korkutan, kaygılandıran gelişmelere dönüşmüştür. Teknolojik değişim – gelişim beraberinde şiddeti ve sosyal çalkantıyı getirmektedir. Yirminci yüzyıl, iktidar teknolojilerinin, askeri gelişmişliğin tehlikeli yüzünü birçok nesle ilk elden göstermiştir. Bu dönemden itibaren şu kavramlar toplumsalı oluşturan hemen her şey ile yakından ilişkilidir: insanlık, bireysel irade ve faillik; iktidar, kültür ve

deneyim. Bir diğer ifade ile özne ve iktidar arasındaki ilişki insanın teknolojiyle olan ilişkisini yakından etkiler.

Korku hallerinde bilinen ve sezilen gelecek, geçmişin olasılıklar "repertuarıdır" (Phillips, 2020, s. 77). Dolayısıyla korkunun-öznesi, insan-öznenin geçmişindeki gelecekten başka bir şey değildir. Teknoloji, yirminci yüzyıla değin, insanı hep ileri taşımış medeniyeti geliştirmişken, bu dönem itibariyle var olan medeniyeti geliştirmek, medeniyetin ulaşmadığı topraklara medeniyeti getirmek için büyük yıkıma neden olmuştur. Toplumsal açıdan ele alacak olursak, kolektif hafızada yer eden travma ve yasların gelecekte de yaşanabileceği düşüncesi sözü edilen korku ikliminin küresel ölçekte yaşanmasına neden olmaktadır. Muhtemel bir kayba dair tehdit karşısında gösterilen tepki olarak tanımlanan kaygı ile tehdidi alenen daha önce görmüş ya da halen görmekte olma ile ilişkili korkudan bu açıdan farklıdır. Kaygı, bir beklenti; korku ise görme anı ile ilişkilidir. Kaygılı özne, korkan bir özne ya da korkak bir özne değildir. Geçmişin izlerini doğru okuduğuna inanan, teknolojinin toplumsal, kültürel ve askeri çıktılarının daha önce yaptıklarının farkında olan bir öznedir. Dahası, kendi içinde yer alan potansiyelin (doğa durumunun Hobbesyen yorumunun) farkında olan ama dürtülerine yeni düşen, aslında yenik düşürülen bir öznedir.

2.1.2.3 Kapitalizm, kültür, bilinçdışı: Ötekinin söyleminin öznede yankısı

Makro bir iktidar olarak kapitalizm, insanın tüm yıkıcı güçlerini ölüm dürtüsü aracılığıyla büyümeye çevirmiştir. Kendini gerçekleştirmek, geriye bir isim, anıt bırakmak, yaşarken daha çok tüketmek ama bir yandan da üretmeye devam etmek, tüm bunların yanındaysa var olanı korumak, onu genişletip arttırmak. İşte yirminci yüzyıldan başlayarak yirmi birinci yüzyılda halen devam eden iktidar söylemindeki hedef, büyüme ve büyürken elinde olanları korumaktır. Marcuse, Freud üzerine okuması aracılığıyla ölüm dürtüsüne yönelik kıymetli bir çıkarıma vakıf olan ilk isimlerden birisidir: O'na göre politika ile ilintili, dolayısıyla toplumsal ile ilişki içindeki her proje ölüm dürtüsünü içermek zorundadır. Ölüm dürtüsü, kaygılı öznenin inşasını ortaya çıkaran ve onu tersine hareket etmeye bir diğer ifadeyle, insanı birey olmaktan alıkoyarak özne olmaya mahkûm eden bir dürtüdür. Marcuse, *Eros ve Uygarlık*'ta kıtlığın, cinsel dürtülerin, yani erosun (Arzunun) bastırılmasının gerektirilmeyeceği aksine bertaraf edileceği bir toplum tahayyül eder (2016 [1955]). Bu yukarıda sözü edilen zevk yönetimi ile ilişkilidir. Zevk, artık insanı kuran bir iktidar nesnesine – teknolojisine dönüşmüştür, bilinçdışı ile yakından bağlantılıdır.

Zihin ve kültür birbiri ile sürekli bir etkileşim halindedir ve bu şekilde sürekli bir güncelleme ile son hallerini alırlar. Erken zamanlardan itibaren, gelenek, psikolojik yönlerle tartışmasız bağlantı halindedir. Kültür, genel anlamda gelenekle başlar. Sonrasında alışkanlık ile ilişkilenir. Kültür bir tanı(n)ma paketini içerir, zihin ise hem bu paketin kurucusu hem de bu paketten etkilenendir. Korku ve kaygıyı tanıma, bilinmezliğe anlam yüklemekten daha fazlası değildir. Sartre, korkunun insanı bilinmezliğe doğru yönelttiğinden söz ederken, Freud bilinenin geride kalması için bir yasa işaret eder. Sartre için korku yeninin şokudur, tanınmazlığı; Freud için ise eskinin şokudur (Phillips, 2020, s. 80). İki düşünürün ortak paydası kendini kültürde bulur. Öznenin bağlı olduğu kültür, korkunun gelişim ve yönetimi sürecini belirlemektedir.

Bilinçdışı, eylemin değil; deneyimin mekânıdır. Freud'un rüyalar üzerine çalışmaları bu sebeple bir açıdan da deneyim üzerinedir: Deneyimin zihin içindeki dışa vurumu. Psikanalizin, psikolojiden ziyade felsefe ve edebiyat ile ve bugün genel anlamda tüm sosyal bilimlerle olan yakın münasebetinde belki de gizli özne bu deneyim sürecidir. Bir kişinin tedavisinin uzun soluklu ve kesin çözümün muğlak olduğu psikanaliz, edebi metinlerin, filmlerin hatta sosyolojik anlamda toplumun çözümlenmesinde oldukça maharetlidir. Çünkü bir kişinin uzun soluklu tedavi sürecindense, metin, film ya da toplumların hatta politik psikolojik incelemelerde olduğu gibi lider portrelerinde var olan dil söylem pratikleri ve eylemlerin çözümlenmesi çok daha hızlı ve muhtemelen sağlıklıdır. Çünkü dil, çoğu zaman 'yeterince ince terimlerden yoksun'dur ve bu sebeple gerekli sağaltım uzun ve belki de sağlıklı sonuca ulaşamayacak bir şekilde sonuçlanacaktır. Bunun yanında dil, anlamsaldır, söze dökülen kelimeleri ve konuşma eylemi sürecini içerir; bu açıdan (süreğen bir bastırma neticesinde) deneyim özelliklerinden ziyade eyleme ve gerçeklik kategorilerine işaret eder. Karşı tarafa aksettirildiği kadar çözümlenebilir. Oysa yazı ve görüntü sadece eylemi değil; deneyimi de içerir ve karşılıklı etkileşime daha geniş bir olanak sağlar.

Kültürün çift yönlü oluşunu bir kez daha ele alacak olursak; bu kez kültürün öznel ve nesnel taraflarına odaklanmak mümkün olur. Kültür tarif edilebilir, özdeşleştirilebilirdir, toplumsaldır ve bu sebeple nesneldir. Ortaklığa işaret eder. Ancak yine kültür, aynı zamanda tüm okunabilir ve eşit mesafedeki gerçekliklere rağmen özneldir, farklı kişilerce farklı deneyimlerin neticesinde elde edilebilir. Korku ve kaygı noktasında ele alacak olursak, iktidarın korkuyu ve kaygıyı öznede inşası

işte bu kültürel kodlarla yakından ilişki içinde gerçekleşir. Bir yanda görünürde olan toplumsal korku, diğer yanda ise kitleden etkilenen ama aynı zamanda kendi içinde de kuşkuya dayalı keşfi gerçekleştiren öznenin kendi korku ve kaygısı bulunur. Öznenin bilinçdışı aracılığıyla inşa edilmesinde Öteki'nin bilinçdışı "*feda edilir*", adeta kovulur (Zupančič, 2018, s. 49). Burada bir yeni inşası vardır: Nesnel olanın öznelliğe dönüşümü. Açıkta olanın ya da daha doğru bir ifadeyle çözüme kavuşmuş olan, özne tarafından deneyimlenmiş ve işlenmiştir. Özne bu noktada verili olanı değil; kendi zihinsel işleyişi sonucunda kendi işlediğini temel alır.

Barbu (2003, s. 87-8) batı medeniyetlerinde son yıllarda azalan demokratik yaşam tarzı ve yükselen popülist hareketler üzerine bir okuma gerçekleştirir. Son yıllarda derinlik psikolojisi ve özellikle psiko-analize olan ilginin arttığına da dikkat çekerek, artık büyük grupların, liderlerin psikolojik çözümlemelerinin artan bir ilgiye sahip olduğunu öne sürer. Ona göre bu süreçte insanın demokratik yaşam idealini sürdüren bilinçli boyutu ile öznel ve kolektif deneyimlerin tezahürü olan bilinçdışı boyutu arasındaki mücadeleyi bilinçdışı kazanmaktadır. İnsanın demokratik yaşama olan ilgisi, tarihi gerçekler ile baskılanmaktadır. Bilincin ana işlevi, çelişme değil bir telafi etme sürecidir: Bilinçdışını telafi etmek. Bilinç, bilinçdışı ile sürekli bir uzlaşı halindedir.

Bilinçdışında yaratılmaya çalışılan dünya, özerktir ve kendi içinde ideal bir karaktere sahiptir (Barbu, 2003, s. 90). Bu karakteri anlamaya yönelik olarak Zupančič'in korku üzerine ele aldığı fıkradan bahsetmek yerinde olacaktır. Kendini buğday tanesi olarak düşünen bir akıl hastası, tedavisi bitip dış dünyaya çıktığında hızla doktoruna geri döner ve dışarıda bir tavuk olduğunu söyler. Bunun üzerine doktor artık kendinin bir buğday olmadığını bildiğini aktardığında hasta tavuğun kendisini bir buğday tanesi olmadığını bilmediğinden korktuğunu söyler (Zupančič, 2018, s. 50). Bu fıkradan çıkarılacak en önemli çıktının materyalist bir ders olduğuna değinen Zupančič'e göre bilinçdışında yaşanacak bir değişimin gerçekleşmesinin en önemli adımı, onu destekleyecek yapıda da gerçekleşmesi gerektiğidir. Korku ve kaygının öznede ortadan kalkabilmesi, yalnızca öznenin elinde olan bir şey değildir, Öteki ile de yakın ilişkidedir. Bu noktada Nietzsche'nin ünlü sözünü bir kez hatırlamak yerinde olacaktır: "Özgür mü diyorsun kendine? Sana hükmeden düşünceni duymak isterim, bir boyunduruktan kaçıp kurtulduğunu değil."(2016).

Özneler, sonradan tek tek toplanan deneyim parçalarını değil, toplamları algılarlar. Deneyim, geçmişten o ana değin işleyen toplumun tekil öznenin geleneğinin bir yansıması ile işlenir (Zupančič, 2018). Burada Freud'un tekinsiz üzerine gerçekleştirdiği tanımı bir inceleme gereği doğar: *The Uncanny* başlıklı metinde Freud gizli kalması gerekirken açığa çıkan "her şey" olarak tanımlıyor tekinsizi (1987, s. 345). Tekinsiz bir ortam güven eksikliğini doğurur. Kişinin bir başkasının yardımına ihtiyaç duyduğu, sıkıntısının giderilmesi gereken bir andır bu. Kimi zaman gerçek, özellikle bir şeylerin eksik kaldığı durumlarda kolayca kabul edilir. Her şeyin açıklandığı yerde bir tekinsizlik ve bunun çıktısı olarak korku açığa çıkabilir.

"*Korku yetersizliğin göstergesidir, neyin eksik olduğuna işaret eder*" (Phillips, 2020, s. 76). Korku bir gösterge olması ile kaygıdan çoğu zaman ayrı tutulur. Oysa kimi araştırmacılar, kaygının korku gösterenine karşı bir öngörü, bir önkoşul olarak ele alır kaygıyı. Bu, kaygının kültür ile olan ilişkisine de bir vurgudur. Korku "reel" bir göstereni gerekli kıldığı için tamamen öznellikle doluyken; kaygı, yalnızca öznel değil, toplumsal ve kültüreldir de. Bu açıdan kaygı, korkudan çok daha güçlü bir iktidar mekanizmasıdır. Korku için kanıt, kaygı için sadece tetikleyecek bir söyleme ihtiyaç vardır. Bir önceki başlık olan doğa durumunda insan yaklaşımlarında özellikle Hobbes, üstüne basarak devlet erkinin, insanın korkunç gerçeği ile yüzleşmesinin önündeki engeldir, devlet insanın korkularının, savaşların kurtarıcısıdır. Burada korku ile bahsedilen esasen kaygıdır. Hobbes, geçmişin korkusunu kendi dönemine bir kaygı olarak taşımaktadır. Gerçek anlamda bir korku için Boesh'in yirminci yüzyıl değerlendirmesi çok daha mantıklıdır. Boesh, yirminci yüzyılda yaşamış birinin kültür hakkında konuşabilmesinin yaşanan dehşetler göz önüne alındığında hiç de kolay olamayacağından söz eder. Genel anlamda kültürü özel ve olumlu bir gelenek aktarımı, bir tür bağış olarak düşünme eğiliminde olan toplum, aynı kültürün vahşeti, korkuyu ve kaygıyı da ürettiğini kolaylıkla göz ardı edebilir. Hatta bu kültürün bu karanlık tarafı aracılığıyla kültür yeni bir iktidar teknolojisini dahi ortaya çıkarabilecek güce sahiptir. Örnek olarak ideolojiler ele alındığında, kültür ile uyumlu bir ideolojinin tarihsel geçmişle, toplumun genel kabul pratikleri ile eşgüdümlü bir ideolojinin daha kolay taraf toplayacağı açıktır. Daha önceki anlatılardan yola çıkarak, dil yalnızca sözel ya da yazı aracılığıyla bir erke dönüşmez, sembol ve imgelerin, jest ve mimiklerin tamamında dilin farklı yapılanmaları ile karşılaşmak mümkündür.

2.2 Gözetimin İçinde: İktidarın Güven(lik)li Toplumuna Doğru

Gözetim üzerine çağdaş anlayışın gelişmesinde "*bugüne kadar örneği olmayan, zihin üzerinde zihinsel iktidar elde eden yeni bir yöntem*" şeklindeki tanımıyla Jeremy Bentham'ın önemi yadsınamaz (1995, s. 11-2). Fakat ilginç şekilde zihne yapılan göndermeye rağmen buradaki gözetim, ilk bölümde ele alınan psikopolitik bir yöntem değildir; tanımın öne çıkarmaya çalıştığı zihin, direkt olarak manipülasyon benzeri bir pratiğin sonucunda değil, beden aracılığıyla gerçekleşen bir ıslah – disipline etme sürecini içeren ve bu sebeple özneye '*deneyimletilen'* bir uygulamadır. Bentham'ın fikri kendini özellikle bir hapishane modelinde göstermekle birlikte her tür kurumun aynı amaçla her türden insanı disipline edebileceğini öne sürmektedir.

Bentham'ın fikrine 1975 yılında Michel Foucault'nun *Surveiller et Punir. Naissance de la Prison* [*Hapishanenin Doğuşu*] metni yayımlanana kadar yeterince önem verilmemiştir. Foucault'nun disiplin toplumu, Deleuze için bir kontrol toplumuna, Gary Marx ve Lyon gibi daha yakın dönemli isimler içinse her iki süreci de içeren gözetim toplumuna dönüşür. Ardından Han, önce yorgunluk, pornografi gibi sıfatlarla bezediği gözetim toplumu için şeffaflık ve performans toplumu demeyi uygun görmüştür. Geçen zaman içinde gözetim toplumların içkin bir parçası haline gelmiş ve (makro ve mikro düzeylerdeki) her türden iktidar için güvenli toplum inşa edilmiştir.

Tarihsel süreç incelendiğinde gözetimin oldukça eski bir tarihi bulunsa da gözetimin güvenli toplumu için yirminci yüzyıla kadar gitmek yeterli olacaktır. O döneme kadar olan gözetim süreci fısıltı gazetesi olarak bilinen dedikoduyu, devletlerin birbirlerinden haberdar olmalarını sağlayan elçi ve ulaklar ile devletlerin kendi yurttaşlarını korumak için kurdukları askeriye ve alınan vergiler temel gözetim uygulamaları olarak kendilerine yer edinmişlerdir. Fakat *a)* Fransız Devrimi ile başlayan kitlenin öneminin hem kitleyi oluşturan yönetilen sınıfın hem kitleyi yöneten sınıf tarafından fark edilmesi, *b)* ekonomik ve sosyal anlamda büyük gelişimlerin yaşanması, *c)* hızlı kentleşme, *d)* teknolojik gelişmelerin daha önce görülmedik biçimde hızla gelişmesi ve beraberinde kitle imha silahlarının ortaya çıkması ve *e)* neoliberalizmin başlattığı diğer dönüşümler gibi sebeplerle yirminci yüzyıl gözetim için yeni bir anlayışı ortaya çıkarmak zorunda kalmıştır. Bu dönem içinde başta Amerika olmak üzere dünyada iki büyük ve önemli söylem bulunmaktaydı: ilki bir önceki ana başlıkta ele alınan toplumların kaybedecek çok şeyi olduğuna yönelik

sosyal bir korku ve kaygı yaymayı amaçlayan söylemken, ikinci söylem ise milli güvenliği amaçlayan bizzat güvenliğe yönelik korku ve kaygı söylemidir. Her iki söylemde insanı yaşam dünyasında iktidar karşısında madun bırakmaktadır.

James M. Jasper, yaşam dünyasını "*bir aktörce verili kabul edilen rutin aktiviteler*" olarak tanımlar (1992, s. 334). Yirminci yüzyıl özelinde Jasper'ın ifadesini ele alırsak geçmişe oranla sıfırdan yeni bir rutinden söz etmek hatta birkaç defa yeni rutinin inşasını konu edinmek gerekmektedir: Birinci Dünya Savaşı öncesi, sonrası ve İkinci Dünya Savaşı süreci ile sonrası dünyalar, yine Soğuk Savaş ve ardından başlayan süreç birçok anlamda farklı rutinlere dolayısıyla yaşam dünyalarına işaret eder. Henüz on dokuzuncu yüzyılda ortaya atılıp önemsenmeyen panoptikon, çok geçmeden yaşam dünyasının katı tabanını oluşturmuştur (Foucault, 1992, s. 240, 251, 271, 289, 292). Gözetimin bir rutin haline gelmesi için çok sayıda pratik yaşam dünyasının parçası haline getirilmiştir. Kimlik, pasaport, meslek kartı, giriş-çıkış kartı, güvenlik kameraları (CCTV), bilgisayar ve internet, akıllı cihazlar vb. teknolojiler gözetimin rutin pratikleri olarak yaşam dünyasının ayrılmaz parçaları haline gelmiştir.

2.2.1 Gözü her yerde inşa etmek: Neoliberal gözetimin kilometre taşları

Rousseau'nun doğa durumu yaklaşımında üzerinde durulan mülkiyet, bugünün insanının korunmak adına kendini büyük bir denetime tabi kılmasına neden olur. İnsanın en doğal mülkü bedeninden, yaşamını ikame ettirdiği yuvasına (ev), iş yerine, okullara, sokaklardan ihtiyaçlarını karşıladığı mağazalara kadar her yer korunması gereken mülkiyetler haline gelmiştir. İnsanın sanal yaşamının kapısı olarak nitelenebilecek akıllı cihazlara artık sadece pin, kilit ekranı şifresi girmek yeterli değildir. Önce parmak izi ve ardından yüz okuma teknolojilerinin vasıtasıyla bu cihazlar, bir diğer ifadeyle kişisel veriler "güvenlik" altına alınır. Peki gerçekten bir güvenlikten söz edebilmek mümkün müdür? Eğer güvenlikten söz edilecekse; 'bu güvenliğin sınırları nedir?', materyalist görüş ekseninde düşünülürse 'eğer güvenliğe ihtiyaç duyuluyorsa, bu ihtiyacı doğuran şeyi yani güvensizliği ortaya çıkaran nedir?', 'bu güvensizlik halen devam etmekte midir?', 'Kaç kişiyi, hangi koşulları içermektedir?', 'En önemlisi bu güvenlik adımları bizi bir manipülasyondan koruyabilecek kadar güvenliğimizi sağlayabilmekte midir?'… Başlık içinde ilk önce güvenlik ve gözetimin insan hayatındaki artışı ve ardından da sıradanlaşma süreci ele alınırken güvenlik amaçlı gözetimin nasıl bir şeffaflaşmayı ve güvenli çevreden

korunan kişisel veri mülkiyetinin nasıl manipülatif çevrelere açıldığı ve bunun özgürlük olarak sembolleştirildiğinin üzerine durulacaktır.

Gözetim üzerine literatür incelendiğinde yirminci yüzyıldan başlayarak bilgisayarın insan hayatına girmesi, devletin makineleşmesi ya da makinelerin ardından yönetme gücünü elde etmesi konusunun üzerinde durulduğu dikkat çekmektedir. Burada yalın bir tarihsel yöntem yerine gözetimin şeffaf ve performatif toplumu inşa süreci politik psikoloji ile farklı bir tarihselleştirmenin üzerinde durulacaktır. Ele alınması gereken ilk konulardan biri geleceğin insan ürünü ütopik metin ve görüntü tahayyülleri[34] yerine distopik metin ve görüntüleri ele alarak ilerlemesidir. Özellikle George Orwell'in daha sonra Orwelyel yönetim olarak litere edilmesini sağlayacak distopik totaliteryen bir disiplin toplumunu ele aldığı *1984*[35] metni konu dahilinde oldukça önemlidir. Metin Marcuse'nin tek boyutlu insan fikrinin kurgulanmış bir yorumu olarak düşünüldüğünde şöyle bir fikri tartışmak imkân kazanır: (makro) İktidar gerekli ortamı sağladığında insanların zihnini onlar kadar iyi okuyabilir, çünkü her biri bir diğeri ile aynı içeriğe sahip bu zihinler zaten birbirlerinin kopyaları haline gelmiştir. *1984* metni özelinde ilerlendiğinde roman karakteri Winston sorgu süreci boyunca O'Brien tarafından sürekli bir zihin okumaya tabi tutulur. O'Brien ya da temsilcisi olduğu iktidar yanılmaz, zira 101 numaralı korku odasında olacaklarda dahil olmak üzere tüm süreç hemen her özne için aynı şekilde gerçekleşmiştir. Muhtemel farklılıklar ise 101 Numaralı Oda'da karşılaşılacak korku nesnesi ile disiplin sürecinin uzunluğu üzerinedir. Buradaki temel fikir iktidarın öznelerin nitel yönlerini budayarak şeyleştirmesi- araçsallaştırmasıdır. Daha önce de ifade edildiği üzere panoptik gözetim – disiplin toplumu en iyi formunu fabrikaların yaygın olduğu toplumlarda bulmaktadır. 1984'ün kurgusu fabrika gibi işleyen bakanlıkları konu edinmektedir. Burada yeni-konuş var olan dili adeta 'törpülerken' kişilerin kendini ifade edecek sözcükleri tedavülden kaldırılmaktadır.

> *Tüm insan ürünlerinin ve bireylerin nicel bakımdan birbirleriyle karşılaştırılabilir mallara/eşyalara dönüştürülmesi; insanlar arasındaki nitel bağlantıların yok olması; özel yaşam ile kamu yaşamı arasındaki mesafe; kişisel sorumluluğun kaybı ve insanların, rasyonelleştirilmiş bir sistemin onlara yüklediği görevleri yerine getiren*

[34] Tahayyül-düşünce ifadesi burada kasıtlı olarak kullanılmaktadır. Bilim-kurgu (Science-fiction) film ve edebiyat eserleri bir düşüncenin ürünüdürler. Gelişen teknoloji sayesinde her geçen gün çok daha gerçekçi görüntüler elde edilirken bu düşünceler tamamen olmasa bile kısıtlı şekilde gerçek dünyaya da yansımaktadır.

[35] George Orwell'in *Hayvan Çiftliği*, Zamyatin'in *Biz* ve *Adalılar* metinleri, *Cesur Yeni Dünya* metni vb. edebi distopyaları bu doğrultuda değerlendirmek mümkündür.

> *kimselere indirgemesi; bütün bunlar sonucunda kişiliğin uğradığı deformasyon, insani temasların yoksullaşması, dayanışmanın kaybolması, genel kabul gören sanat eseri ölçütlerinin yokluğu, evrensel yaratıcı ilke olarak "deney"; farklı yaşam alanlarının birbirlerinden ayrılması, özellikle de tüm diğerlerinden bağımsız bir unsur olarak düşünülen üretim süreçlerinin kurduğu tahakküm sonucu sahici kültürün kaybedilmesi... (Kolakowski, 1978, s. 224-5 akt. Bewes, 2020, s. 15)*

Bewes (2020, s. 15), şeyleşmenin muhafazakar anlamları da içeren nostaljik bir içeriğe sahip olabildiğinden söz eder: *"yozlaşma durumundaki bir toplumu ve yok olan her şeye, yani merhamete, neşeye, dolayımsızlığa, güzelliğe –'dünyanın görünürlük kazandırılmış anlamı'na- duyulan yaygın bir nostalji duygusu"*ndan. Nostalji yirminci yüzyıl boyunca dünya geneline hâkim iklimlerden birisidir. Bu kez korku ve kaygıda olduğu gibi bir iklimlendirme yerine kendiliğindenlik söz konusudur. Eski güzel günlere olan özlem hakimdir bu iklimin gelişiminde. Bu iklimin iktidar kanadında da güçlü bir tezahürü şekillenmiştir. Bu tezahür içerisinde güçlü bir manipülasyonla kitlesel gözetim pratiğinin yaygınlaştırılmasında kullanılacaktır ve bu pratik için bir söylem dahi geliştirilmiştir: Milli güvenlik.

2.2.1.1 Güvenlik olarak gözetim: Güvenlikli topluma doğru

1790'lı yılların Londra'sında yaşanan bir gelişmenin bugünkü güvenlik ve gözetim anlayışının gelişiminde ne kadar etkili olabileceği düşünülebilir? İlginç bir biçimde bugünkü güvenlik ve gözetim anlayışının gelişiminde o yıllarda atılan bazı adımların oldukça kıymetli bir payı bulunmakta. Bu dönem Londra rıhtımlarında (doklarında) hayata geçirilen projenin ardındaki isimlerden biri de faydacı akımın ve gözetimin önemli ismi Jeremy Bentham'dır. Panoptikon kadar önemli ve ondan farklı olarak henüz Bentham yaşarken tam teşekküllü bir şekilde uygulamaya geçen fikri, önce polis teşkilatının ardından gözetimin güvenliğin yerine geçerek tüm dünyada yaygınlık kazanmasının sebebidir. Dönemin önemli mülk sahiplerinden John Harriot, Bentham ve dönemin önemli istatistikçilerinden de olan tüccar Patrick Colquhoun, sivil yönetimin, sanayi çağının güçlüklerine cevap olabileceğinin kanıtı olabilecek biçimde o dönem bir polis kuvveti kurdular. Londra rıhtımlarında güvenliği sağlamayı amaçlayan bu kuvvet daha sonra Deniz Polis Teşkilatı olarak devletin yetki alanına girmiştir (O'Shea, 2021, s. 51-2). Bahsi geçen örnek denetim yöntemi olarak gözetimin ilk örneklerinden birisidir. Benzer şekilde kapitalizmin ideolojik temellerinin atıldığı *Milletlerin Zenginliği* metninde Adam Smith, "Sivil yönetim, mülkiyetin emniyeti için tesis edildiği müddetçe gerçekte yoksula karşı zengini ya da hiçbir şeyi olmayanlara karşı biraz malı olanları savunmak için tesis edilmiştir" demektedir (O'Shea, 2021, s. 53). Daha sonra denetim – kontrol toplumları tanımlamasını

yapacak olan Deleuze'de gözetimin yaşam alanı içerisine sızmasının gerekliliğinin üzerinde duracaktır.

Güvenliklileşerek güvenlileşme politikası özellikle makro iktidarların bugüne değin devam eden gözetim pratiklerinden birisidir: Bir korku ikliminin yaratılması, bu korkuya karşı koruyucu bir kuvvetin ortaya çıkması ve sonrasında söz konusu korkunun yeniden ortaya çıkmaması için güvenlik güçlerinin devamlılığının sağlanması şeklinde ifade edilir. Yerinde ve kamu yararını kendine amaç eden bir gözetim faaliyeti olarak başlayan süreç zaman içinde zihni kontrol eden bir manipülatif araca dönüşmektedir. Londra doklarında gerçekleşen yukarıda ele alınan örnek sivil yaşam içinde özel bir güvenlik dolayımlı gözetime yönelik atılan önemli bir adım olmuştur. Bu gelişmeyi takiben çeşitli amaçlar için özel güvenliğe duyulan ihtiyaç da gittikçe artmıştır. Bu güvenlik ihtiyacı bir süre sonra teknolojinin de yardımıyla önce kapalı alanları ardından sokakları kısacası modern ve post-modern kamusal alanları güvenlik kameralarıyla çevrelemiştir.

1985 yılında Giddens, vatandaş faaliyetlerinin düzenlenmesi ve devletin (makro iktidarın) idari gücünü arttıracak yeni bir iktidar pratiğinin ortaya çıkmaya başladığını ifade eder (1989). Aynı yıl The Futurist dergisindeki makalesinde Gary T. Marx, bilgisayar teknolojisiyle denetimin önündeki engellerin yıkıldığından söz eder. Ona göre böylece yeni bir iktidar pratiği ve bunun çıktısı olarak yeni bir toplumsal düzene geçiş yaşanmaktadır. G.T. Marx'a benzer şekilde önce O. Gandy (1994) ve D. Lyon (1994), Davies (1996) ve C. Webter ile R. William (1999) gözetim toplumu kavramsallaştırmasını kullanırlar. Gözetim toplumu fikri disiplin toplumu ve kontrol-denetim toplumu ile oldukça yakın ilişkili olmakla birlikte bazı ufak farklılıklara da sahiptir. Aşağıdaki tablo bu noktada birçok soru işaretini ortadan kaldırırken bir sonraki başlıkta bu üç önemli toplum fikrinin üzerinde durulacaktır.

Tablo 2. 1 Gözetimin topluma yansımaları bağlamında toplum tipleri.

	Disiplin Toplumu	**Kontrol – Denetim Toplumu**	**Gözetim Toplumu**
Geliştirenler	J. Bentham [*Panoticon*, 1785] – M. Foucault [*Surveiller et Punir: Naissance de la Prison*, 1975]	W. S. Burroughs – Gilles Deleuze	G. T. Marx, O. Gandy, D. Lyon, S. Davies
Öznellik Alanları	Kapatma mekânları/ Kurumlar	Yaşam alanları	Yaşam alanları, dijital alanlar
Temel Pratiği	Özneyi yeni bir	İletişim,	Yeni öznel

	öznel deneyime tabi kılmak (Biyopolitik)	bilgilendirme[36]/ talimat aktarımı (Biyopolitik ve psikopolitik)	deneyimler[37], bilgilendirme, kendi içinde iktidar inşa etme[38] (psikopolitik ve politik psikoloji yaklaşımıyla biyopolitik)

2.2.1.1.1 Disiplin toplumunun miadı

Foucault'nun da saygı duyduğu bilinen Burroughs, disiplin toplumunun artık var olan toplum tipini tam olarak karşılayamadığını, disiplinin pratiğinin yerini kontrolün almaya başladığını ifade eder. Zaman içinde gözetimin amacı da aracı da değişime uğramıştır. Disiplin gibi şekilsel bir pratik zihinsel kontrole dönüşürken, dönüşümü başlatan mekânlarda değişmiştir. Benzer şekilde Deleuze'de Burroughs'a katılır. Deleuze'e göre çoğu entelektüel, düşünür, bilim insanı ve okur bu iktidarın özneyi kuşattığı görünmez şiddet hegemonyasını halen devam ettiği varsayımında bulunurken, Foucault'nun aslında bir sona işaret ettiği konusunun üzerinde durur. Disipline etme artık geride kalmıştır, Foucault'nun *Hapishanenin Doğuşu* metninde de üstü kapalı bir biçimde disiplin toplumlarının vadesinin dolmaya başladığını ifade ettiği bilinmektedir. Bu toplum tipi Napolyon döneminde öne çıkan kurumlar[39] ile

[36] Deleuze'de bilgi, iktidar aracılığıyla kurulan bir iletişim süreci ve talimat; bilgilendirme ise talimatname, talimat aktarımı olarak kabul görür. Burada Deleuze'ün denetim – kontrol toplumundaki iktidar pratiği olarak iletişime ve söyleme doğrudan bir gönderme yaptığı sonucuna varılmaktadır. Zaten birlikte birçok çalışma ortaya koyduğu F. Guattari ile iletişime en büyük vurguyu yapan isimlerden biri olan Deleuze, iktidarı özü olmayan bir işletimsellik olarak ele alır (2019 [1986], s. 42-3). Bu söylemin kurduğu bir iktidara ve toplumda yükselen kendi kendinin iktidarını yaratmaya açılan bir kapı olarak değerlendirilebilir.

[37] Yeni öznel deneyimler ifadesi ileriki kısımlarda daha ayrıntılı şekilde ele alınacak olmakla birlikte kısaca değinildiğinde şu anlam ya da anlamlara gelecek şekilde kullanılmaktadır: a) M. Foucault geçmiş dönemleri ele alırken farklı dispozitifler üzerinden kurulan öznel deneyimleri ele almaktadır. Yirminci yüzyılın sonundan başlamak üzere girilen yeni dönemde toplumlar özellikle gözetim dispozitifinin çevresinde fakat farklı öznel deneyimlere maruz kalmaktadır; b) yine bahsi geçen ve içinde bulunduğumuz dönemde var olan kurumlar büyük değişimlere uğrarken, bir diğer taraftan hem yeni fiziki (genelde özel teşebbüslü) hem de sanal kurumlar (tamamen özel) ortaya çıkarak yeni deneyimleri ortaya çıkarmışlardır.

[38] Başta sosyal medya olmak üzere genel anlamda medya kendi söylemini ortaya çıkarmada oldukça başarılıdır. İlk bölümdeki iktidar bölümüne bir referansla söylem bir iktidar suretidir ve toplum medya ortamlarında kendi söylemlerini dolayısıyla kendi kendinin iktidarı olmaya başlamıştır. Bu durum özellikle politik psikoloji kapsamında demokratik toplumsal yapı ve kamusal alan ile ilişkilendirilmektedir. O halde özgür medyanın topluma kendi iktidarını yaratma fırsatını sunduğunu söylemek daha yerinde olacaktır.

[39] Kapatma mekânları ya da kurumlar Foucault'nun öznel deneyimlerin inşa edilmesini sağlayan kurumlardır. Kimi zaman hastane, hapishane gibi kurumlar kapatma mekânları iken kimi zamansa okul ve kiliseler kapatma mekânları olabilir. Büyük kapatma denilen

başlamış ve yetmişli yıllardan itibaren (68 olaylarının da etkisiyle) kurumların önemini yitirmesiyle geride kalmaya başlamıştır. Deleuze özellikle *Denetim Toplumları* ve ardından verdiği söyleşilerinde disiplin toplumunun yetersizliği üzerinde dururken bazı öngörüler yapmayı da ihmal etmez ve 2020'li yıllarda yaşanan bazı gelişmeleri o dönemden tahmin eder (uzaktan eğitim, evden çalışma). Kontrol – denetim toplumlarının ortaya çıkmasındaki en önemli neden ise kapatma alanlarına ya da kurumlarına ihtiyacın kalmaması toplumda kendiliğinden bir mikro iktidarın ortaya çıkmaya başlamasıdır (Kocael, 2019).

Foucault ve Deleuze'ün çalışmalarını yürüttüğü döneme bakıldığında kurumlar önemini kaybetmeye başlamış, kitle bilinç kazanmıştır. Ünlü 68 eylemleri bu noktada iyi bir örnektir. Benzer şekilde bu dönem kadın hakları, eşitlik, adalet, eşcinsellik, eğitim, ceza sistemleri üzerinde bazı güncellemeler yaşanırken, neoliberal rasyonalite de bu dönemde öne çıkmaya başlar. Dolayısıyla kapatma sağlıklı bir özne inşası için bu dönemde doğru bir iktidar tekniği olmaktan çıkmaya başlar. Dahası neoliberalizm devlet iktidarı denilen en büyük makro iktidar da dahil olmak üzere büyük bir şirketleşmeyi etkinleştirmiştir. Yaşam, sadece biyopolitik bir biçimde bedeni değil zihne de etkin bir müdahil olma sürecini kapsamaya başlamıştır.

Biyopolitikanın iktidar pratiği olduğu disiplin toplumunda beden ıslah edilmeye çalışılır, disiplin yüzeyi çevrelerken içeriğe gerektiği şekilde müdahil 'olamaz'. Oysa Deleuze'e göre artık iktidar, içeriğe müdahil olmaya başlamıştır. Foucault'nun salt biyopolitik disiplin toplumu bedeni ıslah etmeyi amaçlayan nüfus tabanlı bir inşa sürecine işaret ederken kontrol ya da denetim yalnızca bedeni işaret etmekle kalmaz, bedenle birlikte zihne de açıkça göndermeler bulunur. Kontrol cezai eylemin sınırlayıcısı değildir, öznenin kendi içinde gelişen bir öz-kontrole dönüşmüştür. Bununla birlikte disiplin kurumlar aracılığıyla sınırlı da olsa yaşamına devam eder. Okul, hastane gibi kurumların faaliyetleri sağlıklı toplumun işleyişi ve varlığı için hala önem taşımaktadır.

---

kapatmalarda ise bahsi geçen kurumlara kitlesel kapatmalar gerçekleştirilir. Foucault'ya göre kapatma mekânlarına on yedinci yüzyıl itibariyle rastlanılmaya başlar. Bu mekânlar özneyi kuran öznel deneyimin inşa edildiği yerlerdir. Disiplin toplumunun yerini kontrol-denetim ve gözetim toplumlarına bırakmasıyla etkisini kaybetmeye başlayan kapatma mekânları ve büyük kapatılma 2019 pandemisi ile yeniden düşünülmeye başlanmıştır. Bu kez bir kuruma değil, ülkenin tüm vatandaşları özel olarak belirlenmiş haller dışında kendi evlerine kapatılmıştır. Bu tam anlamıyla bir büyük kapatılmaya işaret etmektedir.

Deleuze kurumların artık öznel deneyim noktasında misyonlarının yetersizliğine dikkat çeker. İktidarın gerçekten her yerde olması disiplinin ya da Deleuzeyen bir okumayla kontrol – denetiminde her yerde olmasını gerekli kılar. Bu sebeple yaşam alanlarında özne yalnız bırakılamaz. Polis yaşamın içinde yer almalıdır, televizyon kitleyi kontrol aracıdır artık. Öznenin özgürlük alanları öznellik alanlarına dönüştürülmüştür. Örneğin şehirlerarası daha hızlı bir ulaşım için ortaya çıkan otobanların bir hız limiti vardır, bu yollar öncelikle belirli aralıklarla yerleştirilen radarlar ve polis denetimleri ardından kameralar aracılığıyla kontrol altında tutulur. Deleuze'ün ileriki dönem için bir öngörü olarak öne sürdüğü bugünün giderek artan deneyimi evden çalışma ve uzaktan eğitim disiplini ya da öznel deneyimi değil kontrol altına alınmış özneyi amaçlar. Sokaklar ve alışveriş merkezlerinde bulunan kameralar (Kocael, 2019)disipline etmeyi kontrol altında tutarak güvende olma hissini aksettirmeyi amaçlar. Kontrol toplumu, savaşların, ekonomik buhranların ardından fabrikalar içinde sıkışan insanların refah seviyelerinin artmaya başladığı, üçüncü sektörün önem kazandığı dönemin toplum tipidir.

Denetim – kontrol toplumu ile gözetim toplumu birçok açıdan birbirine benzer gözükmektedir. İlk olarak ele alınması gereken nokta iki toplum tipinde de vurgunun iletişimin üzerinde birleşmesidir. İletişim, bilginin aktarılması konusunda önemli ve temel bir gereksinimdir. İletişim kurmanın imkânsız olduğu yerde bilginin aktarımından ve hatta bilginin kendisinden söz etmekten bahsedilemez. Bu sebeple Deleuze için iletişimin ilk anlamı bilginin aktarılması ve yayılmasıdır; bilgi ise anlamını talimatlar bütünü olarak bulur. Deleuze'ün iktidar ve özneleri arasındaki ilişkiyi tanımlarken indirgemeci bir betimlemeyle ifade ettiği iletişim, bir iktidar pratiğinin başlatıcısıdır. İletişim varsa iktidardan ve özneye dönüşecek insandan söz edilebilir (Kocael, 2019). Bu sebeple denetim – kontrol toplumunda söylem oldukça önemlidir. Benzer şekilde gözetim toplumu içinde aynı şey geçerlidir. Söylem, bu toplum biçimlerinde bir konuya yönelik sistemli ortak çıktılara karşılık gelmektedir. G. Marx bu toplum tipinin başlangıcı olarak bilgisayar ağlarına işaret eder. Bilgisayar ağları Deleuze'ün de bahsettiği gibi iletişimi kolaylaştırırken, bunun yanında bilginin kolayca aktarılması talimat aktarımını da kolaylaştırır. Böylece iktidar yaşamı daha da politize ederken aynı zamanda iktidar yaşamın her bir alanına sızmaya başlar.

Deleuze, hala disiplin toplumunun tortuları ile karşılaşıldığından da söz eder. Ona göre bu karşılaşma artık içinde bulunulan toplumun farklı bir toplumsal tür olduğu gerçeğini değiştirmez. Gerek iktidar gerek özne zaman içerisinde sürekli

değişerek bugüne gelmiştir. Disiplin tortuları hala yaşamın bir parçası olan kurumlar aracılığıyla devam etmektedir. Tek fark artık yaşam alanları daha güçlü iktidar pratikleridir. Tortu meselesi gözetim toplumunda daha da öne çıkar çünkü kapatma bu kez kurumlardan ağın içine geçmiştir. Disiplin toplumunda kapanma ile gözlem altında tutularak beden disipline edilir. Gözetim toplumunda özne ağın içine girdiğinde zihninin içinde bir kapanmaya maruz kalır.

2.2.1.1.2 Gözü her yere yerleştirmek

Disiplin toplumu, biyopolitiktir. Ruhu eğitmek için bedenin makro iktidara göre "evcilleştirilmesi" gerektiğini ve bu sebeple panoptik temellere sahip biyopolitik bir gözetlemeye gerek olduğu varsayımına dayanmaktadır. Burada beden kontrol altına alınarak, özne adeta programlanır. Öznel deneyim süreci denetim/kontrol toplumu ile gözetim toplumunda değişmeye başlar. Artık bedeni ıslah etmek – evcilleştirmek yeterli değildir. Toplumun makro iktidarların tamamı için güvenlikli hale gelmesi gerekmektedir ve bunun için var olan kurumlar yetersiz kalmaktadır. Bunun için iktidarların yeni teknolojilere ihtiyacı vardır. Gözetimin panoptikon denilen çevresel gözetimin ötesine geçmesi, yalnızca bedeni ve dolaylı olarak zihne değil; bedene ve aynı oranda zihne odaklı bir perspektife dönüştürülmesi gerekmektedir. Diğer taraftan neoliberalizmin şirketokratik biçemi devlet de dahil toplumu, aileyi ve tekil bireyi şirketleştirmiş ve toplumda artan bir çıkar koruma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Sonuç itibariyle ülkeler özelinde korunması gereken şey, yalnızca toprak bütünlüğü ve iktidarın devamlılığı değil, tüm çıkarların korunması ama özellikle mülkiyetin korunması, güvenliğinin sağlanması haline gelmiştir. Bu sebeple bir önceki ana başlıkta ele alındığı gibi dünya genelinde yükselen bir güvenlik ihtiyacı ve güvenlik söylemi artmaktadır. Artık korunması gerekenler çok daha elzemdir. Kontrol, denetim ve gözetim toplumu oluşturan her bir hücreye derinlemesine işletilmelidir.

Yirminci yüzyılın özellikle ikinci yarısındaki iktidarları (özellikle politik/devlet iktidarlarını) geçmiş dönem iktidarlarından ayıran en önemli farklılık gözetim gücünde saklıdır. Sadece vergi, (erkekler, askeriye, hastanede yatan hasta, öğrenim görenler ve kısmen ticaretle uğraşanları içine alan) kısmi nüfus sayımı gibi basit gözetim pratiklerinden zihin yönlendirmeye etkili bir değişim yaşanmıştır. Orwell'in telekran olarak ele aldığı televizyon, *1984* metninde enformasyonu hem alan hem de aktaran bir cihazken gerçek hayatta bu görevi bilgisayar ve akıllı cihazlar aracılığıyla internet, algoritmalar ve büyük veri ambarları aracılığıyla üstlenmektedir. Güvenlik ve gözetim konusu çok boyutlulukları ve karşılıklı tarafların birbirlerinden

beklentileri nedeniyle oldukça farklı perspektif ve teorilere kapı aralamaktadır. Genel kabul görmüş klasik yaklaşımda yöneten, yönetileni korur, himaye ederek güvenliğini sağlar ve bunu yapabilmek adına gözetler. Bu tarih sahnesinde uzunca bir süre kabul gören yaklaşım içinde gözetim, devletin sınırlarını, orduyu, vergileri içeren oldukça sınırlayıcı hükümdar gözetimidir. Napolyon döneminde politik kurumların ortaya çıkışıyla birlikte hükümdar gözetimi yerini disipline edici panoptik gözetime bırakır. Aşağıda yer alan tablo ile gerçek hayatta yaşanan gözetim uygulamalarının bir kısmı internet öncesi ve sonrasında gelişen pratikler bağlamında ele alınmaktadır. Bu pratikler sonucunda dünya genelinde göz her yere yerleştirilmiştir.

Tablo 2. 2 Makro ve mikro düzeylerdeki iktidarın gözetim pratikleri ve uygulamaları.

Uygulama Aracı	Uygulama Amacı	Tanım/Bilgi
Klasik dönem kurumlar	Hastane, okul, iş yeri gibi kapatma mekânları aracılığıyla; 1 Toplumu ve özneleri disipline etme; 2 Özne üzerinde, iktidarın normal tanımlamasına uyacak şekilde bir öznel deneyimin kurulması	Her bir kurum kendi öznel deneyim kurma görevini üstlenerek bu kapatma mekânına gelen özne iktidara tabi kılınarak özneleşme sürecinin gerçekleştirildiği kurumlardır. Napolyon döneminde ortaya çıkmaya başlarken post-modern sürecin başladığı kabul edilen 70'ler itibariyle önemini yitirmeye başlar.
Polis ve özel güvenlik	Mülkiyeti ve can sağlığı ile bütünlüğünü sağlamak	Özel mülkiyet ve bu mülkiyette bulunanların can sağlığını korumayı amaçlayan temel bir ihtiyaç olarak görülen gözetim faaliyeti.
Turing evrensel bilgi makinesi	Şifre çözümleme amacı taşıyan makine zamanla bilgisayarın temeli olarak kabul edilmiştir (Agar, 2003).	Turing'in makinesi matematiksel ispatları kendine temel almaktaydı. 1935 yazında Princeton'daki çalışmalarının bir sonucu olarak evrensel bilgi makinesi 1937'de Proceedings of the London Mathematical Society'de yayınlanan çözümüyle Evrensel Bilgi İşlem Makinesi'nin teorik bağlamı ortaya çıkmıştır (Agar, 2003, s. 72). II. Dünya Savaşı döneminde Almanların Enigma ismini verdikleri bir şifreleme ve şifre çözümleyerek ardından yeniden şifreleyen bir makineye karşı geliştirilen bu makine bugünkü bilgisayarlarla kıyaslanamayacak ölçüde mekanik olsa da bilgisayarın ve algoritmaların temelleri arasında sayılmaktadır (Agar, 2003).
Pemberton Billing'in ahlaki arşivi fikri	İnsanları bir puan sistemine dahil etmek. Bu yönüyle Çin'deki vatandaş puanlama sisteminin ilk örneklerinden birisi olarak	Hastalıklı sosyal organizma üzerine mekanik bir deney olarak da bilinen Pemberton Billing'in Ulusal Defter Tutma Planı her bireyi, dört kategori içinde puanlamayı ön görmektedir. Kalıcı bir

	kabul edilebilir.	standart belirlenecek ve yıllık olarak puanlandırılacaktır: “etik duruş”, “ekonomik kabiliyet”, “sağlık” ve “aile sorumluluğu”. Pemberton’a göre “toplumsal organizmanın karmaşıklığı” göz önüne alındığında söz konusu arşivin uygulamaya geçişi zor olsa verimli bir yasa sağlayacağını düşünmekteydi (Agar, 2003, s. 123-4). Fikir hayata geçirilememiş olsa dahi bugün Çin’de var olan vatandaş puan sisteminin temeli olmuştur.
Mallet’in evrensel sicil fikri	Vatandaşların demografik ve bazı özel verilerinin toplanması ve kontrollerin sağlanarak tek düzenin sağlanması (Agar, 2003).	Mallet, ulusal düzeyde kayıt sisteminin bir standarda dönüştürülmesi gerektiğini savunuyordu. Nüfus sayımına benzer bir şekilde doğum, ölüm, gelir seviyesi, seçim kayıtları, aşılar, okul kayıt ve devamsızlığı, bulaşıcı hastalıklar, zihinsel yetersizlikler, evlilikler, vergiler, vb. tüm bunlar merkezi otoriteyi güçlendirecek tekdüzeliğin uygulama biçimi olarak şekillendirilmektedir. Sistem öncelikli olarak askerlik ve mülteci sorununu kendine neden olarak sunmaktaydı (Agar, 2003, s. 133-4). Pemberton’un fikri gibi bu fikirde gerçek hayata geçirilmemiş olsa bile bugünkü algoritmik gözetim düşüncesinde izlerine rastlamak mümkündür.
Savaş dönemi sosyal araştırmaları	Ulusal Kayıt, devlete bireylerin yerlerini bilme imkânı vermişti fakat hayata tam olarak geçmeyen bu fikir grupların görüşleri, sorunları, istekleri ve duyguları hakkında bilgi vermiyordu ve bu tam da nüfusu bir bütün olarak seferber eden bir savaşta ihtiyaç duyulan bu nitel verilerin kendileriydi. İkinci Dünya Savaşı'nda, propaganda gibi “bilgilendirici” istatistiklerin üretimi ve yaygınlaştırılması dünya genelinde destekleniyordu. Organize pazar araştırması yüzyılın başında başlamış ve 1930'larda Amerika Birleşik Devletleri'nde profesyonelliğe ulaşmıştı. (Agar, 2003, s. 227).	Pazar araştırması teknikleri sosyal araştırmalar olarak Amerika’da kullanılmaktaydı ama 1930’lu yıllar itibariyle Avrupa’da da uygulanmaya başlandı. İlk önce gazeteler tarafından yürütülen anketler, reklam geliri elde etme noktasında da büyük faydalar sağlıyordu. Ardından kamuoyu yoklamaları George Gallup’un 1938’de Londra’da açtığı bir büroyla birlikte önem kazanmaya başladı. Propaganda ve halkla ilişkilerden sorumlu bakanlıklar (Almanyada Propaganda Bakanlığı, İngiltere vb. yerlerde Enformasyon Bakanlığı) savaş sürecinde de sosyal araştırmalara devam ederek toplumun duygusal iklimini ölçümlemeye ve gerekli gördüklerinde halkla ilişkiler ve propaganda faaliyetleri ile kendi iklimlerini yaratmaya devam etmişlerdir. Sosyal araştırmalar, o dönemde devletlerin ikinci kez şekillenmesine vesile oldu. Artık politika iletişimin etkili yönetimi ile sürdürülebilecek bir alan haline gelmişti. Hatta ekonomi gibi çok daha nicel bir alanın bile temelinde tanıtım faaliyetleri ile iletişim yer almaya başlamıştır. Tüm bu süreç kitle gözetimi sürecine giden yolu hızlandırmıştır

		(Agar, 2003, s. 227-9)
Sosyal (ya da Kitlesel) Gözlem [*Mass Observation*]	Kitlesel Gözlem başta herkesin ama özellikle işçi sınıflarının erişebileceği, açıklanmaması gereken durum ve tutumları karşı tepkiyi ölçmeyi amaçlar. Bu varsayımın temelinde entelektüel çevrelerde dahil olmak üzere toplum üzerinde yapılacak açıklamaların daha basit, açıklayıcı ve toplumu galeyana getirmeyecek ölçüde tutulması gerektiğine yönelik bir inanç bulunur. Bu sebeple toplum(lar) süreğen bir gözleme tabi kılınarak kontrol altında tutulmalıdır. (Agar, 2003, s. 230-3)	Kitlesel Gözlem'e yönelik ilk örnek 1936 yılında İngilterede tahttan çekilme esnasında bir otosansür ile ortaya çıkmıştır. Otosansürün entelektüel çevrede gerçeklerin topluma karşı tam olarak yansıtılmadığı ya da belirli filtrelemeler sonucunda yansıtıldığına yönelik olmuştur. 1930'ların sonuna doğru ayrıca bir entelektüel kalkınmada gerçekleşmekteydi. Bazı yayınevleri (Penguin Specials vb.) ciltsiz kurgu dışı metinler yayınlayarak bilgi düzeyini arttırmaya başlamıştır. Benzer şekilde bu dönemde belgeseller yayınlanmaya ve halk tarafından ilgiyle karşılanmaya başlamıştır. Gazetelerde daha çok eleştirel metinlerle karşılaşılmaya başlanmış ve toplumda hükümete ve tekellere karşı görüş hızla yükselmeye başlamıştır. Kitlesel Gözlem, böyle bir ortamda İngiltere'den yayılmaya başlamıştır. Bu gözlem faaliyeti politik psikoloji ve politik psikolojinin gerçekleştirdiği iklimlendirmelerde oldukça etkili sonuçlar ortaya çıkarmıştır. İlerleyen dönemde medyanın ekonomi politiği ve medyanı eleştirel ekonomi politiğinde bu kitlesel gözleme dayalı iklimlendirme manipülasyon ve propaganda eksenli bir şekilde derinlemesine ele alınacak ve birçok kitle iletişim teorisinin geliştirilmesine neden olacaktır. Kitlesel gözlem faaliyetleri başlıca şu konularda nabız yoklamakta ve kendi iklimini yaratacak gündemleri ortaya çıkarmaktaydı: • Savaş dönemleri ve sonrası dönem ile genelde şehir merkezlerinde bulunan savaş anıtlarında insanların davranışları, • Trafikte sürücülerin davranış şekilleri, jest ve mimikleri, • Aspidistra[40] kültü. • Temizlik anlayışı, • Erkeklerde sakal, bıyık şekli; kadınlarda saç bağlama ve boyu ile her iki cins için giyim kuşam, • Anti-semitizm. • Argonun dağılımı, • Cenaze törenleri

[40] Aspidistra kültü, George Orwell'in 1936 tarihli *Keep The Aspidistra Flying* [*Zambak Solmasın*] metnine bir göndermedir. Kitapta sınıf atlama yarışı konu edilmektedir ve toplumu köleleştirmenin en etkili yöntemi olarak sevgi ve şefkat olduğunu öne sürmektedir.

		• Görgü kurallarının uygulanması (Agar, 2003, s. 230-3)
Kimlik Kartları, Dijital Kimlik Kartları	1 Ülkelerin kendi vatandaşlarını kayıt altında tutmak; 2 Kişiye özel tanımlamalar ile diğer kişilerden ayırt edilmesini sağlamak ve bu sayede asayişi sağlamak; 3 Kurumların kendi çalışanlarını ayırt etmek; 4 Dijital kimlik kartları ile kişiye ait tüm verilerin çip, kod, karekod vb. sistemler aracılığıyla okunması; 5 Dijital kimlikler aracılığıyla sosyal sınıflandırmanın yapılması.	Bir kişiyi, o ülke içinde yaşayan diğer herkesten ayıracak biçimde tanımlayacak demografik özelliklerin yer aldığı kartlardır. Zaman içerisinde kimlik kartlarında yer alan fotoğraflar biyometrikleşerek standartlaştırılmıştır. Kimlik kartlarının dijitalleşmesi biyometrik verilerin işlenmesine, diğer herkesten ayrıştırılmasını ve daha çok kişisel veriye ulaşılabilmesini olanaklı hale getirir. Kimlik numaraları aracılığıyla suç kayıtları, öğrenim bilgileri, hastane kayıtlarına erişim kolaylaşırken, farklı kurum gözleri birbirinin alanlarına erişim sağlar. Zaman içerisinde dijital kimlik kartları ve kimliklerin kişiyi siber vatandaş haline getirdiğine yönelik bir görüş ortaya çıkmıştır (Lyon, 2009). Bu görüş kapsamında kişi reel bir biçimde siber uzama taşınır. Yine bir diğer görüşe göre dijital kimlik kartları sosyal sınıflandırmanın yapılması noktasında da kurumlara büyük olanak sağlamaktadır. Gelir, sağlık, eğitim gibi durumlara göre nüfus sınıflandırılarak kültürel, politik ve iktisadi değişim ve gelişmeler yönetilir ya da kontrol altında tutulur (Lyon, 2003; Stadder & Lyon, 2003).
Pasaportlar	1 Ülkeler arası seyahat için gerekli verilerin depolanması 2 Ülke giriş çıkışlarının kayıt altına alınması	Uluslararası seyahatler ve seyahat sürecinde o ülkede kimlik yerine kullanılabilen resmi deftercikler
Delikli kartlar (Punched cards)	Giriş-çıkış kontrolünü sağlamak	Özellikle Amerika, İngiltere gibi ülkelerde popüler bir şekilde kullanılan bu kartlar aracılığıyla kurum çalışanlarının iş giriş çıkışları sağlıklı şekilde kontrol edilmekteydi. Günümüzde delikli kartlar yerini QR kodlu kartlar ile kuruma özel kimlik kartlarına bırakmıştır.
Nüfus sayımları	Tarihsel süreç içinde önce yalnızca vergi verenler, erkekler, askerler, öğrenci ve hastalar ile son olarak kadınları içeren sayımlar söz konusu ülkede yaşamın olduğu her alanı kapsamaktadır. Farklı dönemlerde farklı amaçlar söz konusu olmuştur. Örneğin askeriye için yapılan	Nüfus sayımı tarihsel açıdan en eski gözetim pratiklerinden birisi olarak ortaya çıkmıştır. Demografik veriler sınırlı bir okuma sağlasa da yakın zamana değil politik, kültürel ve ekonomik birçok ön görü demografik verilerden yola çıkılarak hesaplanmaktaydı.

	sayımlar savaş döneminde orduların büyüklüğü için önemliyken öğrenci ve hastaların sayısı da sosyolojik çıktılar için önem taşımaktadır.	
Milli istihbaratlar	Ülkelerin tekil, etkileşime girdiği çevresel ve anlaşmalara dayalı birliklerinin güvenliğini tehlikeye düşürebilecek her türlü şeye karşı korumak, hazırlıkta bulunmak askeri ve politik yönetimlerle yakın ilişkiler kurmak	Milli istihbarat noktasında özellikle Amerika ve Rusya soğuk savaş öncesinde sürecinde ve sonrasında sınırların ötesinde ve özellikle milli güvenlikleri ile bağdaşmayacak şekilde istihbaratlar toplamışlardır. Milli istihbaratların önemi ve değeri internet teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla ayrıca şahsi anlamlar kazanmaya başlamıştır. Edward Snowden'ın NSA üzerine yaptığı açıklamalar ile Cambridge Analytica dosyasının ortaya çıkardıkları bu noktada oldukça önemlidir. Rusya trol grupları üzerinden sosyal medya da kendi çıkarları doğrultusunda bazı manipülasyon çalışmalarında bulunmuştur.
Uluslararası güvenlik teşkilatları	Teşkilatların görev tanımlarında belirlenen bölgelerin ve genel anlamda dünyanın bekasını yine kendi görev tanımları çerçevesinde (sağlık, çevre, kültür, eğitim, finans, vb.) korumak	Kurumlar ülke çıkarlarının öne çıkmasına izin vermeden ortak bir söylem yaratmayı amaçlayarak sağlıklı bir gelecek vaadinde bulunur.
Kamera sistemleri (CCTV)	1 Mülkiyetlerin korunmasını sağlamak; 2 Gerekli denetimin sağlanması; 3 Gerekli kontrolün sağlanması; 4 Sürekli bir gözetim 4 Sürekli bir gözetleniyormuş hissini öznede inşa etmek.	Kamera sistemleri zaman içerisinde yalnızca açık ve kapalı alanda güvenliği sağlamanın ötesine geçerek sürekli bir gözetim aracı haline dönüşmüştür. Kamera sistemleri trafik başta olmak üzere birçok kaza ve suç hususunda yüz okuma teknolojilerini de içerecek şekilde genişletilerek çok daha komplike hale getirilmiştir. Bu sistemlerden bazı yerlerde yalnızca görüntü değil, ışıl ve ısı bazlı görüntüler, ses vb. verilerde elde edilebilmektedir (Doyle, Lippert, & Lyon, 2012). Çin de var olan puan sisteminde kamera sistemlerinden de yararlanılmaktadır. Gözün her yere yerleştirilmesi fikrinin temelinde de yer alan kameralar panoptik gözetimin en etkin şekilde kullanımına da bir örnek teşkil etmekte ve ayrıca görüntülerin sürekli kayıt altına alınarak o an izlenmiyor olunsa dahi ileride izlenebileceği durumu ile de panoptikon ve alışılmış gözetimin ötesine geçilmektedir.

Xray cihazları	Kurumların içerisine silah vb. zararlı cihazların girişini engellemek	Xray cihazları dünya genelinde farklı oranlarda kullanılmaktadır. Kimi ülkeler havaalanları gibi daha uluslararası ve üst düzey alanlardda kullanmayı tercih ederken bazı ülkeler de AVM, banka, okul, hastane, metro vb. çeşitli yerlerde kullanılmaktadır.
Elektronik depolanmış programlı bilgisayar	Asayişi sağlamak; Arşiv oluşturmak	Bu bilgisayar türü biyometrik verilerin depolandığı özel iç ağları içerebildiği gibi kütüphane ve okullardaki kitap ve eserlerin kayıtlarını bulundurmakta, hastaneler, kamu arşivlerinde kullanılmaktaydı (Agar, 2003).
Yer radarı ve hava trafik kontrolü	Ortak menfaatler çerçevesinde güvenliğin sağlanması	Yer radarları trafiğin yoğun olduğu yerler ile kaza riskinin yüksek olduğu bölgelerde bunun yanında otobanlarda bir önlem olarak uygulanan hız sınırlarının temin edilmesi sağlarken; hava trafik kontrolü de uçakların daha güvenli yolculuk yapabilmelerini ve ayrıca iniş ve kalkış anlarında riskleri en aza indirmeyi amaçlamaktadır.
Veri bankaları	Zaman içinde elde edilen verilerin filtrelenmesi	İnternete dayalı algoritmalar ve büyük veri öncesi süreçte kurumların verile depolanması bu bankalar sayesinde bilgisayarlarda gerçekleştirilmektedir. Örneğin bir kütüphanedeki kitap ve makalelere o kütüphanedeki veri bankası aracılığıyla kolaylıkla listeler araçlığıyla ulaşılabilir.
Web	Web teknolojisi, bilgisayarların biçimlendirme dillerini ve multimedya paketlerini kullanarak birbirleriyle iletişim kurma araçlarını ifade eder (Patil & Surwade, 2018, s. 810).	Web teknolojisi, sunucular ile istemciler arasındaki arayüzle ilgili bilgi sağlar. Bu bilgiler, işaretleme dillerini, programlama arayüzlerini ve dilleri ile belge tanımlama ve görüntüleme standartlarını içerir. Web 1.0: 1995-2000 monolog; doküman odaklılık Web 2.0: 2000-2010 interaktif web; insan odaklılık Web 3.0: 2010-2020 semantik ve yapay zekâ web; enformasyon odaklılık Web 4.0: 2020-2030 yapay zekâ, arttırılmış gerçeklik – sanal gerçeklik odaklılık (Patil & Surwade, 2018; Ersöz, 2020)
Sosyal medya	Çeşitli mecralar aracılığıyla kullanıcıları birbirine bağlamak	Burada kullanıcılar yaptıkları paylaşımlar aracılığıyla etkileşime girmektedir. Bu etkileşim psikolojik, sosyolojik, kültürel, politik ve kültürel birçok büyük çıktıya sebep olmaktadır.
NSA	National Security Agency veya Central Security Service, Amerikada bulunan Ulusal Güvenlik Ajansı. Amerikanın en çok	1957 yılına kadar varlığı bilinmeyen -daha doğru bir ifadeyle varlığı kabul edilmeyen- bu teşkilat, Amerikan casusluğunun en gizli kurumu olarak bilinmektedir (Mattelart, 2012, s. 87). Teşkilat'ın Soğuk Savaş, hatta II. Dünya

	istihbarat toplayan teşkilat olduğu düşünülmektedir. Önemi ve amacı Snowden'ın açıklamalarından sonra gerek Amerika gerekse dünya genelinde büyük tartışmalara neden olmuştur. Zira ilginç bir şekilde bu teşkilat, alışılmış istihbarat teşkilatlarında olduğu gibi düşman ülkeleri değil kendi vatandaşları üzerine daha çok veri toplamaktadır. Eski bir NSA çalışanı olan Edward Snowdan'a göre saklanacak yer günümüz insanı için kalmamıştır. Her an her yerde etkili gözetim faaliyetleri devam etmektedir. Üstelik artık yalnızca NSA için değil teknoloji ve internet dünyasındaki birçok kurum için bu faaliyetin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Artık yeni bir elit-çevrenin dünyayı kontrol altında tutmaya çalıştığı ve NSA gibi kurumların bu noktada iktidarlara hizmet ettiği söylenebilir (Greenwald, 2014). Tüm bu durumlar devlet gözetiminin toplumu daha güvenli hale getirmekte ne kadar başarılı olabildiğini ve özel yapılanmaların sınırının nerede başlayıp bitmesi gerektiğine yönelik soruları açığa çıkarmaktadır (Griffiths, 2014).	Savaşı'nda da büyük bir fayda sağladığı düşünülmekle birlikte özellikle internetin yaygınlaşması ile dünya genelinde daha etkili ve etkin bir gözetim faaliyetine geçişin sağlanması aracılığıyla *Amerikan gözetim devletinin katıksız kötülüğü* daha da ön plana çıkmıştır (O'Shea, 2021, s. 55). Kurum içi yapılan bir slaytta yer alan şu söz Snowden'ın ortaya çıkardığı sonuç ve verilerin önemini bir kez daha ortaya çıkarmaktadır: "Hepsini Topla; Hepsini İşle; Hepsinden Faydalan; Hepsini Eşleştir; Hepsini Kokla; Hepsini Bil." Yaklaşım mutlak bir bilgi farkındalığını en ince ayrıntıya kadar düşünmüş ve hayata geçirmiştir (O'Shea, 2021, s. 55). Devlet gözetimi sırf suçu tespit etmeyi amacını taşımıyor, daha ziyade genel bir itaat kültürü yaratmayı ve politik iktidara karşı direnişi tecrit etmeyi kendine dert edinmektedir. Normal dışına karşı toplumsal neticeler üretmeyi amaçlar. Colquhoun'un "iktidarın korkutup sindiren güçlü yumruğu"nun bir versiyonudur (O'Shea, 2021, s. 58). Panoptikon fikrinin ise güçlü bir tamamlayıcısıdır. Panoptikonda var olan ne zaman izlendiğinin bilinemiyor oluşuna karşılık geliştirilen tetikte olma düşüncesi NSA sayesinde gözün her yerdeliği ile imkânlı hale dönüşmektedir. Dahası bu tarz gözetim faaliyetlerini yapan özel kuruluşların (Palantir Technologies) ve internet sitelerinin (Amazon, Meta, Google, vb.) kendilerini yerel ve küresel ölçekte iktidar konumuna getirerek toplumlar üzerinde iklimlendirme yaratabiliyor olmaları gölge devlet-hükümet düşüncelerinin gelişmesine neden olmaktadır (Engelhardt, 2014).
Algoritma	Verilerin filtrelenmesini sağlamak	En temel ve basit haliyle verilerin belirli filtreler aracılığıyla kümelenmesi olarak ifade edilen algoritmalar, onu yazan zihinlerin ve kendini ortaya koyması için gerekli ilk veri setinin içeriğine göre "önyargı" sahibi olabilir. Bu özellikle adil filtreleme ve adil sonuçlara ulaşma noktasında oldukça önemlidir.
Büyük veri	Daha sonra filtrelemelere tabi olarak anlamlı sonuçlar elde edilmesini	Tek başına kontrol edilemeyecek orandaki veriler veri ambarlarında depolanırlar. Büyük veri internetin, yapay zekânın

	sağlamal	çalışmasında ve gelişmesinde oldukça büyük rollere sahiplerdir.
Büyük veri analitiği kurumları	Büyük orandaki verilerin analiz edilmesi ve çeşitli kurumlara buna yönelik hizmetler verilmesi	Bu kurumlar kullanıcılarının kişisel verileri çoğu zaman etik dışı şekillerde işleyerek manipülatif bir silah olarak yeniden kullanmaktadırlar.
Çerezler/Cookies	Kişisel verilerin site ya da kurum tarafından kullanılması	Kullanıcılar, Çerezlere/Cookies'e yönelik bir protokolü imzlamaya çoğu zaman bir web sitesine ilk girdiğinde devam edebilmek adına mecbur bırakılmaktadır. Bu sayede kullanıcı verilerini kullanma hakkını elde eden kurumların kişisel verileri kullanma noktasında oldukça bonkör oldukları bir gerçektir.
Konum teknolojileri	Konum bilgilerine erişim	Akıllı cihazların en büyük faydalarından birisi olarak gözüken navigasyon hizmetleri GPS teknolojisini kendine temel alarak bulunduğu yeri, gitmek istediği yere ulaşımı sağlama noktasında faydalı bir teknoloji iken iktidarlara çok yönlü hizmetler sağlar. Hangi aramaların hangi bölgelerde olduğu, suç oranları, satın alma ve satın alınan ürün ve hizmetlere yönelik verilere ulaşma noktasında güçlü bir iktidar pratiğidir.
Facebook/ Meta	Kişileri arkadaşları ile sanal ortamda bir araya getirerek paylaşımlar aracılığıyla etkileşime sokmak	Şubat 2004 yılında hayata geçen Facebook zaman içerisinde birçok başka sosyal medya ve yapay zekâ-sanal gerçeklik ve büyük veri hizmetini kendi bünyesine katmış (WhatsApp, Instagram, vb.), 2021 yılında metaverse'e yönelik bir hizmet yönelimine geçişi de simgeleyecek şekilde the Facebook şeklindeki çatı şirket ismini Meta olarak değiştirmiştir. Facebook'un gözetim noktasındaki önemi Cambridge Analytica skandalının ortaya çıkması ile bambaşka bir boyuta doğru evrilmiştir. Bu skandalın öncesinde bir gözetimden ziyade bir gözlem faaliyetinden söz etmek daha doğru bir algı olarak kabul edilmekteydi. Üyeler fotoğraf, video paylaşımlarında bulunuyor, kurum, marka ve hizmetlerin paylaşımlarını beğenip kendi sayfalarında paylaşıyor, kısacası sanal benliklerini inşa ederek çevreleri ile etkileşimde bulunuyordu. Fakat söz konusu skandalın patlak vermesi ile başta Facebook'un kendisi olmak üzere çeşitli kurumların burada her saniye artan kişisel veriler ile demokrasi başta olmak üzere günlük hayattaki basit tercihlere kadar pek çok konuda kişinin kendi iradesinin önüne geçebilecek düzeyde bir ikna kabiliyetine sahip olduğu açığa çıkmıştır. Facebook'a açılan pek çok dava ise

		sonuçsuz kalmıştır ya da beklenen düzeyde cezalar ile sonuçlanmamıştır. Zira Facebook ve benzeri kurumlar verilerini çoğu zaman üçüncü dünya ülkelerinde depolamakta, üçüncü parti yazılımlar aracılığıyla filtrelemekte ya da kendi hizmetine devam edebilmek için bu işleyişi gerçekleştirmeye devam etmesinin gerekli olduğunu ve siteye üye olurken onaylanan kullanıcı sözleşmemesinde tüm bunların kullanıcılar tarafından kabul edildiğini ifade etmekteler. Cambridge Analytica skandalının patlak vermesi sonucunda kişisel veriler, algoritma ve büyük veriye yönelik algıda büyük değişim yaşanması beklenmişse de etkili birgelişme henüz gerçekleşmemiştir. Bunun yanında sürekli genişleyen adalet savaşçıları veri haklarının yeni insan hakları olduğunu ve bu konuda yalnızca tekil ülkelerin değil uluslararası düzeyde tüm dünya vatandaşlarını koruyacak ve yasal yaptırımların istisnasız uygulanacağı bir yeni düzene ihtiyaç olduğunu dile getirmektedirler.
Google	Arama filtreleme, konum servisleri, bulut hizmetleri, mail hizmetleri vb. birçok farklı alanda hizmet vermektedir.	Google ya da çatı şirketi Alpha, kişisel verileri kullanma noktasında Facebook ile birlikte oldukça güçlü bir konumdadır. Şirketin hizmetlerinin büyük bir kısmı bulut depolamada kişisel verileri kullanmaktadır. Şirket reklam vermese bile her geçen gün katlanarak artan karını kişisel veriler üzerinden farklı sitelerde kullanıcılara gösterdiği reklamlar ve tıklar üzerinden gelir elde etmektedir.
WeChat	Çin'in etkili devlet destekli sosyal medyası. Sohbet, sosyal medya, alışveriş, online ödeme, sosyal kredi sistemi, vb. birçok amaca hizmet etmektedir.	WeChat, Çin merkezli bir sosyal mesajlaşma uygulaması olmanın ötesinde güçlü bir denetim ve gözetim aracına dönüşmüştür. Çin'de var olan sosyal puan sistemi, pandemi sürecine insanların takip edilmesi vb. birçok uygulama bu araç üzerinden kullanılmaktadır. Dahası WeChat bir ödeme aracı, dijital kimlik vb. özellikleri ile bir mesajlaşma programından beklenmeyen özellikler ile donatılmıştır.
Online alışveriş	1 Pazar yeri benzeri çoğul ve tekil mağazalardaki deneyimin sanal ortamda deneyimlenmesi; 2 Demografik özellikler ile psikometrik verilerin eşleştirilmesi sonucu garanti Pazar araştırma ve saha deneyimlerinin elde edilmesi	Online alış-veriş, gerek alışveriş sitelerine gerekse bu sitelerin reklamlarının yer aldığı diğer sitelere güçlü kişisel verilerin elde edilmesi konusunda oldukça kıymetlidir.

GMAFIA	Teknoloji ve sosyal medya monopolizasyonu, Uluslararası arenada son sözü söyleme	Google, Microsoft, Apple, Facebook, IBM ve Amazon'un oluşturduğu yapay zekâ ve teknoloji üzerine monopolizasyon oluşturan kurumlara verilen genel bir isim.
The Big Nine Corporatians	Geleceğe yön verme ve yapay zekânın gelişimini birinci elden kontrol etmek	Facebook, Apple, Amazon, IBM, Google, Microsoft gibi Amerika merkezli kurumlar ile Tencent, Baidu ve Alibaba gibi Çin merkezli kurumların oluşturduğu dünya genelinde yapay zekânın gelişim ve kontrolüne yön veren kurumların ortak ismi. Gittikçe artan bir fütürist gruba göre bu şirketler yeni bir oligark-seçkin sistemi hayata geçirmektedir. Yakın gelecekte bu dokuz şirket dünyadaki birçok konu hakkında devletler ve uluslararası kurumlardan daha çok söz sahibi olacaktır.
Biyometri	Yüz okuma, parmak izi tanıma, kimlik doğrulama	Biyometri kişisel verilerin bedensel şekilleridir. Bir kişinin yüz hatları, gençleşme ve yaşlanma durumları, bedensel değişimleri, duygu durum ifadeleri, parmak izleri, retina izi vb. durumların tamamını ifade etmektedir. Biyometrik veriler askeriye, polis teşkilatları, istihbarat teşkilatları gibi güvenliğe yönelik kurumların haricinde güzellik ve sosyal medya şirketlerinin de büyük ilgisini çekmektedir. Parmak izi okuma ya da yüz okuma teknolojileri "*mutlak, matematiksel bireysel isim*" ile ilişkilidir (Mattelart, 2012, s. 28). Biyometrik veriler kişiyi geri kalan herkesten ayırt edilebilir kılan benzersiz bir isim-kimlik görevi üstlenir. Bedenin sosyo-teknik bir kodlamaya tabi kılınmasını ifade etmektedir (Van Der Ploeg, 2003). 2022 yılı sonuna kadar özellikle çevrimiçi işlemlerde daha güçlü kimlik doğrulama ve kanıtlama hususlarında yeni standartların getirilmesi planlanmaktadır (Burt, 2022a). Bu önemli gelişmenin akabinde bir diğer önemli gelişme ya da haber ise 2027 yılına kadar biyometrik hizmetler ve dijital kimlikler üzerine yatırımların 20 milyar doları aşmasının öngörülmesine rağmen güvenlik ve risk noktasında yeterli adımların atılamayacağının düşünülmesidir (Burt, 2022b). Biyometri üzerine önemli çalışmalar yürüten Mastercard'ın yürüttüğü ankete göre bu verilerin kullanıcıdaki karşılığı şu şekilde: Yaklaşık her on tüketiciden yedisinin biyometriyi diğer kimlik doğrulama seçeneklerinden daha kolay ve daha güvenli bulduğunu,

		ancak yarısından biraz fazlasının zaman kazanmak için teknolojiyi kullanmaya istekli olduğunu gösteriyor. Neredeyse dörtte üçü, verilerini kimin elinde tutacağı konusunda endişelerini dile getirmiştir. Tüm bunlara ek olarak çalışmaya göre dijital ödemelerin yaygınlaşması ile biyometrinin kullanımı da sürekli olarak artmaktadır (Burt, 2022b; Burt, 2022c). Bununla birlikte biyometrinin kullanımındaki artışla birlikte kullanım kolaylığı ve güvenirliğine olan inançta bir artış yaşanırken gizlilik konusunda çoğunluğun hala çekinceleri bulunmaktadır (Mascellino, 2022). Kullanıcıların endişelerini haklı çıkaran bir çalışma yayınlayan Juniper Research'in aktarımına göre biyometrik kimlik doğrulama çözümleri hackerlar için oldukça basit ve ucuz bir hackleme yöntemi olmaktan ileri gidebilmiş değil (Burt, 2022c). Hackleme ile yaşanan olumsuzlukların öncesinde ise biyometri ile ilgili çözümlenmesi gereken bazı diğer sorunlarda bulunur bunlardan bazıları şu şekilde: tek yumurta ikizlerini çoğu zaman sistem birbirinden ayırt edememekte; çoğu günlük kullanımı yaygın cihaz gerçek yüz ile basılı fotoğrafı hatta dijital ekrandaki yüzü ayırt edebilmekte oldukça başarısız ve burada ele alınacak son örnek olarak özellikle siyahi bireyler yüz tanıma teknolojilerinde algoritmik önyargı ile karşı karşıya kalarak yüzlerini okutmada sıkıntı yaşıyor[41].
Psikometri	Nitel verinin nicel verilere dönüştürülmesi	Büyük veri ve algoritmaların kurumlara sağladığı en büyük manipülatif pratiklerden olan psikometrik veriler duygu durumları gibi saysallaştırılamayan verilerin sayısallaştırılarak ikna edilmek üzere kullanılmasını sağlamakta ve kolaylaştırmaktadır. Özellikle Cambridge Analytica bu teknolojiden etkin bir şekilde faydalanmıştır.
Akıllı telefon	Sosyal medya ve internete yönelik her türden iletişimi sağlamak.	Akıllı telefonlar kişinin sanal dünyaya girişinin adeta anahtarı vazifesi görmektedir. Bu cihazlar sayesinde teknoloji şirketlerine ya da iktidarlara daha çok veri aktarımında bulunulmaktadır. Üstelik kişinin tüm hesaplarının aynı aygıt içerisinde ve birbirine entegre şekilde çalışması çok daha sofistike verilerin elde

[41] Siyahi bireylerin yaşadığı bu negatif ayrımcılık konusunda 2020 tarihli Shalini Kantayya'nın yönettiği *CodedBias* belgeseli incelenebilir.

		edilmesini kolaylaştırmaktadır.
Akıllı saat ve bileklik	Nabız, kan şekeri, konum vb. çeşitli verilerin daha rahat stabilizasyonu	Akıllı telefonlar ile entegre çalışan akıllı saat ve bileklikler çok daha mobilite ve sürekli vücuda entegre oluşları sebebiyle kişisel verilerin aktarımı konusunda çok daha elverişlidir. Üstelik akıllı telefonların elde edemeyeceği nabız gibi verileri de sağlayan bu teknolojiler sağlık endüstrisinin gelişmesinde oldukça faydalıdır.
Akıllı tartı	Kilo ölçümü ve diğer cihazlar ile sürekli paylaşımı	Bedeni çeşitli şekillerde kontrol altına alarak disipline etmeyi amaçlayan iktidarların bir pratiği olarak akıllı tartılar sürekli bir entegrasyon aracılığıyla psikolojik baskı nesnesi haline gelebilen biyopopülizme de neden olan önemli bir pratiktir.

2.2.1.1.3 Neoliberal iktidarın gözetim pratikleri

Uygulamada iktidarlar gözü her yere yerleştirirken gözetim teknolojileri noktasında literatürde de zaman içerisinde farklı isimlendirmelerle karşılaşılmaktadır. Genel olarak panoptikon, sinoptikon ve omniptikon[42] şeklinde tasniflenen gözetim pratikleri içerisinde bugün hala 'bütünü görmek' anlamına gelen panoptikon kavramının diğer kavramlara oranla daha yoğun şekilde tercih edilmeye devam ettiği dikkat çekmektedir. Panoptikonun kullanımındaki söz konusu yoğunluk, yalnızca geliştirilen ilk kavram olmasından kaynaklanmaz, aynı zamanda panoptikonun kendine ait temel düşüncesinin bugün hala devam ediyor olması, yani iktidarların özneyi bedensel anlamda disipline etmeye devam ediyor olduğu hatta panoptisizm şeklinde bir ideolojiye dönüşmesi ile ilişkilidir. Toplum tipi üzerine düşünce, disiplin toplumunu kontrol-denetim toplumu ya da gözetim toplumuna dönüştürürken, iktidar çevrelerinin özneyi disipline etme arzusunda zaman içerisinde derinlemesine bir değişim yaşanmadığı, aksine neo-liberalizmle birlikte mikro ve makro düzlemde iktidarlar, özneleri çok daha kapsamlı ve farklı şekillerde kendilerine yönelik biçimde disipline etmeye çalıştığı görülmektedir.

Disipline etmenin altında yatan iktidar(lar)a yönelik güvenli ve güvenlikli toplum düşüncesi, ilk başta toplumu oluşturan yurttaşlar adına yapılan bir güvenlileştirme hareketini çağrıştırsa da gerçekte tersine bir durumu ifade etmede

[42] Omniptikon üzerine tartışma 'Gözetimin Ötesinde' başlıklı üçüncü başlık içerisinde tartışılacak olup, bu başlığın ileriki kısmında yer olan panoptikon ve sinoptikon tartışmasına dahil edilmeyecektir.

kullanılır: Yönetenleri daha doğru bir ifadeyle elit çevreyi, yönetilenlere karşı koruyarak güvenlikli hale getirmek söz konusudur. Bunun gerçekleştirilmesi özellikle neoliberal politikalar ile ilişkilenmektedir. Neoliberal politikalar ise temelde mülkiyet üzerinden bir gözetim politikasını içermektedir. Konuyla ilişkili olarak kısa bir analiz aşağıdaki gibi yapılarak çözümlenebilir.

> … bu yaşam normu kamusal politikaların başını çekmekte, dünya çapındaki iktisadi ilişkileri yönetmekte, toplumu dönüştürmekte, öznelliği yeniden şekillendirmektedir. Bu normatif başarının koşulları bugüne dek sıkça betimlenmiştir. Kimi zaman politik veçhesiyle (iktidarın neoliberal güçler tarafından fethi), kimi zaman iktisadi veçhesiyle (küreselleşmiş mali kapitalizmin atılımı), kimi zaman toplumsal veçhesiyle (kolektif dayanışmalara zarar verecek şekilde toplumsal ilişkilerin bireyselleştirilmesi, zenginlerle yoksullar arasında aşırı kutuplaşma) kimi zaman ise öznel veçhesiyle (yeni bir öznenin ortaya çıkışı, yeni ruhsal patolojilerin gelişmesi) tanımlanmıştır (Dardot & Laval, 2018, s. 1).

Neoliberalizm, Dardot ve Laval'a göre (2018, s. 1) mali bir krizle önemini yitirecek geçici bir ideoloji olmadığı gibi iktisadi bir politika da değildir. Tüm bunlardan ziyade neoliberalizm *yaşama, hissetme ve düşünme biçimi*dir ve modernite ile eşgüdümlü hareket eden bütün toplumlarda belirli bir yaşam normuna karşılık gelir. Bu yeni öznelliği ve iktidar pratiklerini yakından etkileyen oldukça kapsamlı bir norm olarak dünyayı uzun süredir etkisi altında tutmaktadır. İlginç şekilde neoliberalizm çoğu zaman devletin geride durduğu ve büyük şirketlerin söz sahibi olduğu "bırakınız yapsınlar" nosyonu ile ilişkilendirilse bile aslında devlet neoliberalizm içerisindeki söz sahiplerinden birisidir. Özellikle kriz dönemlerinde ortalığı "yatıştıran" son sözü söyleme yetkisine sahip olan devletlerin bizzat kendisi olmuştur. Dardot ve Laval (2018, s. 8), neoliberalizmin her şeyden önce bir rasyonalite olduğunun kabullenilmesi gerektiğini öne sürer. Bunun için kendilerine yönetimsellik eksenli bir Foucault okumasını temel alırlar ve *Biyopolitiğin Doğuşu* [1978-1979 dersleri] yaptıkları çıkarımlardaki referans noktalarıdır[43]. Bu noktada şunu ifade etme gereği doğmaktadır: Gerek bu başlık gerekse bir önceki bölümdeki ikinci ana başlık olan Biyopolitika'da dile getirildiği gibi çalışmada bugünkü iktidar pratiği olarak biyopolitika değil, biyopolitikayı da (özellikle biyometri dolayımıyla) içeren psikopolitikadır.

Neoliberalizm, dünyayı bir şirketleştirme sürecine tabi kılmıştır. İnsan varlığının bütün boyutlarını birleştirerek yeni bir "dünya yaratma" eğilimi

[43] Dardot ve Laval'ın neoliberal rasyonaliteyle ilgili çıkarımlarına yönelik ayrıntılı bir okuma için bkz. (2018, s. 8-10)

göstermektedir. Bu yenidünya kurumların önemini kaybedip kontrol-denetimin sosyal yaşamın içine sızmaya başladığı dönemle eş zamanlıdır ve disiplin pratiğini de günlük yaşamın her alanına yerleştirmeyi başarmıştır. Bunun yanında zaman içinde yalnızca iktidarların özneyi gözetlemesi bir sorun teşkil etmeye başlamış ve azınlığın gözetlenmeye başladığı pratikler ortaya çıkmıştır. Bugünün dünyası ile neoliberal hareketin ortaya çıkmaya başladığı dönem göz önüne alındığında iktidarın kendini öznelere sınırlı ve manipülatifte olsa gözetletiyor olması neoliberalizmin oldukça başarılı sonuçlar elde etmesine neden olmuştur. Özellikle dünyayı bir ağ ile birleştirme ve ülkeler üstü yeni makro iktidarlar inşa etme ve dünya genelindeki öznelerin bu iktidara tabi olmayı kabullenişi neoliberal sistemin başarısının en büyük göstergesidir. Aşağıda neoliberal iktidarın uyguladığı gözetim pratiklerini ele alan tabloda ile gözetim kültürünün ya da gözetim ikliminin gelişimi görülmektedir.

Tablo 2. 3 İktidarların gözetim teknolojileri olarak: Panoptikon, Sinoptikon ve Omniptikon.

	Panoptikon [panopticon]	**Sinoptikon [synopticon]**	**Omniptikon [omniopticon]**
Geliştiren	Jeremy Bentham; Michel Foucault	Thomas Mathiesen (1997)	Jeffrey Rosen (2004)
Tanım	Bütünü görmek anlamına gelen panoptikon, iktidarın kurumlar aracılığıyla ya da bizzat kurum iktidarlarının çoğunluğu gözetlemesine karşılık gelir.	Çok olanın/Çokun/ kitlenin, az olanı/azı /yöneteni izlemesi anlamına gelen sinoptikon panoptikon tersi olarak tanımlanmaktadır.	Rosen'ın *Çıplak Kalabalık* [The Naked Crowd, 2004] metninden hareketle omniptikonu internet ve sosyal ağların gelişmesiyle zaman ve mekân ayrımı gözetilmeksizin herkesin herkesi gözetleyebilmesi olarak tanımlamak mümkündür.
Genel Tanı	İlk form ve düşüncesini hapishane modelinden alan panoptikon artık sosyal gözetimin tamamını kapsayacak şekilde oldukça geniş bir spektrüme karşılık gelmektedir.	Panoptikonun yerelliğine karşılık sinoptikon küreseldir. Özellikle televizyon içeriklerinin yayın haklarının diğer ülkelerle paylaşılması kültürel bir çeşitliliğe ve etkileşime de neden olmaktadır. Sinoptikon ile panoptikon arasındaki en temel farklılık ise gözetlenenin sınırlı bir şekilde dahi olsa gözetleyen konumuna gelmiş olmasıdır. Sınır konusu ise medyanın ekonomi politiği	Omniptikon ile gözetim sosyal alanlar ve kurumları aşarak siber uzama taşınmaktadır. Bu açıdan söz konusu gözetim 'gönüllü gözetim' ya da gönüllük esasına dayalı bir gözetim olduğu ve buradan hareketle yeni bir kültürel sürece sahne olduğu ifade edilebilir. Omniptikon beraberinde güçlü bir şeffaflığı getirirken

		kapsamında tekelleşme ve mülkiyet sahipliği ile alakalıdır ve politik psikoloji ile olan bağlantısı kapsamında bir sonraki başlıkta tartışılacaktır. Panoptik gözetimin ortaya çıkışında önemli role sahip olan kurumlara sinoptik gözetimde ihtiyaç kalmaz. Bu aynı zamanda baskının yerini kendiliğindenliğin ve tercihin aldığı anlamına gelir. Fakat yine iktidar (bu noktada medya iktidarı) kitleyi izleme, dinleme eylemlerini gerçekleştirmek için yönlendirmekte ve kışkırtmaktadır (Çakır, 2014, s. 396-7). Aksi taktirde dışlanma ya da damgalanma söz konusu olabilir.	kişisel hak ve veri noktasında da oldukça farklı bir pencereyi aralamaktadır. Lyon'un dediği gibi bugün söz konusu gözetim Bentham'ın ya da benzer şekilde Foucault'nun gözetim anlayışının çok daha ötesindedir. Artık disipline etmek iktidarlar için yeterli değildir. Kontrol ve denetim de yetersiz gelmeye başlamıştır (Bauman & Lyon, 2013, s. 257). Artık iktidarlar şeffaf özneleri istemekte ve bu noktada kültürü yeniden tasarlamaktadır.
Amaç	Disiplin toplumunun iktidar pratiği olan panoptikon, kurumlar aracılığıyla disipline etme amacını yürütme amacını güderken zaman içinde kontrol ve denetim aracı olmayı da içerecek şekilde genişlemiştir.	İnsanların medya araçları aracılığıyla yönetenleri, çevrelerinde, ülkelerinde olup bitenlerden belirli sınırlar dahilinde haberdar olmalarını ve reality show benzeri programlarla dikkatlerinin dağılmasını ve başkalarının hayatlarını gözetlemeyi amaçlar (Bitirim Okmeydan, 2017).	İktidar ile özne arasındaki asimetrik gözetim bir taraftan artarak devam ederken özneler arası alanda gözetim simetrik bir boyut kazanmaktadır.
Günümüzde Karşılığı	Mark Poster (1990), panoptikon kavramının söz konusu gözetim ve denetim faaliyetleri için yetersiz kaldığı düşüncesiyle süper panoptikon kavramını ortaya atar; Roy Boyne (2000) post-panoptikon (panoptikon sonrası) şeklinde bir fikri ortaya atmıştır. Poster ve Boyne'in ardından Mark Andrejeviç (2007) "*dijital kuşatma*" kavramı ile gözetimin internetle kazandığı yeni formu ele alır ve son olarak	Sinoptik gözetim üzerine düşünce ve çalışmalar panoptikon üzerine olan düşünce ve çalışmalar kadar derinlikli bir hale dönüşmemiştir. Bunun sebepleri arasında medyanın eleştirel ekonomi politiğinde yer alan teoriler, kitle iletişim teorileri, politik psikoloji ve sosyal psikolojide yer alan medya çalışmaları ile tekil medya çalışmaları ve kültürel çalışmaların zaten uzun süredir sinoptikon ile ifade edilen konuları kendi kavram setleri üzerinden çalışıyor ve tartışıyor olmaları yatmaktadır.	Omniptikon kavramı çok yaygın bir kullanıma sahip olmasa dahi omniptik gözetim günümüz gözetim pratiğinin kavramsal karşılığıdır. Günümüzde söz konusu gözetim için panoptikon ya da sinoptikon kavramları oldukça yetersiz kalmaktadır. Bununla birlikte omniptikon kavramının yerine beden üzerinden bir disipline edişi işaretleyen panoptikon kavramı gözetim pratikleri içerisinde aktif olarak

	2012 yılında Zygmunt Bauman ile David Lyon akışın gözetim ile neoliberalizmin akışkan formuna yaptıkları bir gönderme çerçevesinde yeni gözetimi ifade tanımlamaya çalışır (2013). Fakat günümüzde panoptikon benzeri bir gözetim için kullanılacak kavram konusunda bir uzlaşı kurulabilmiş değildir.		kullanılmaya devam etmektedir.

Bugün, Foucault'nun disiplin toplumu için ele aldığı gözetim pratiği olan panoptikon, Bentham'ın hapishane modelini işaret etmekten ziyade, her an her yerde insanın karşısına çıkan kameralara işaret edecek şekilde *1984*'e referansla '*büyük biradere*' karşılık gelmektedir. Panoptik gözetim ile söz konusu olan artık yalnızca kurumların öznel deneyimleri tabi kıldığı özne inşa eden bir pratik değil. Yukarıda tabloda ele alınan sinoptik ve omniptik pratikleri de içerecek şekilde genişletilmiş yeni bir gözetimdir.

Gözetim kapitalizmi kavramını ortaya atan Shoshana Zuboff erken metinlerinden olan *Akıllı Makine Çağı: İş ve Gücün Geleceği* [1988] metninde bilgisayar teknolojisinin gözetim üzerine rolünü ele almak için panoptikon kavramını kullanır. Buradaki bilgisayar yalnızca bugünkü anlamıyla masaüstü ya da dizüstü-taşınabilir cihazlar için kullanılan kişisel bilgisayarın [*personal computer - pc*] ötesinde her türden cihazın bilgisayarına işaret etmektedir. Zuboff, bu cihazların çalışanların kontrol altında tutulması ve işlerini zamanında tamamlayarak kendilerini işlerinden alıkoymalarına engel olma amacı taşıdığını ifade etmektedir. Jean Baudrillard ise panoptikon için final verir. Deleuze gibi Baudrillard'da panoptik disiplinin devrinin artık sona erdiğini ve kontrol ya da denetimin amaçlandığı sosyal yaşamın içine işleyen bir yeni düzenden söz etmektedir.

1949 yılında Orwell, büyük biraderin konu edildiği *1984*'ü yayınlar. Birçok kişi ve bilim insanı için büyük birader ya da panoptik gözetim internet ile ama özellikle sosyal medya ve algoritmalar ile gerçeğe dönüşen bir kehanet olarak yorumlanırken, Terry L. Cook panoptik gözetimin ya da büyük biraderin çoktan insan hayatına

girdiğinin sinyalini 1999 yılında NSA ve onun küçük kardeşleri olarak ele aldığı istihbarat teşkilatları üzerinden ele almaktadır (1999, s. 6). Orwell'in metni sosyal yaşamda özgürlüğün sıfırlandığı, zihnin bile sürekli teyakkuz halinde olmaya mecbur bırakıldığı bir distopyayı ele alırken, NSA vb. teşkilatlar bunu milli güvenlik, özgürlük propagandası, verilerin kişi yararı için kullanımı gibi manipülatif söylemlerle gerçeğe dönüştürmüştür. Kimi düşünür ve okura göre gerçek dünya çoktan *1984*'ü geçmeyi başarmıştır. Bu noktada özellikle haksız olunmayan bir noktada: "Gece gündüz seni gözetleyebilirlerdi, ama yine de kafanın içini korursan onlarla başa çıkabilirdin. Tüm zekiliklerine rağmen başka bir insanın ne düşündüğünün gizini çözmeyi başaramamışlardır" (Orwell, 2022 [1949], s. 176) sözünün bugünün algoritmik yönetimsellikle gerçeğe dönüşmüş olmasıdır. Alışılagelmiş gözetimin aşıldığı günümüzde algoritmalar insan zihnini farklı metotlar aracılığıyla kontrol edebilmekte, bilinçdışında bu doğrultuda güncellemeler yapmaktadır.

Uzun yıllar varlığı bilinmeyen hatta kabul edilmeyen NSA bir önceki başlıkta yer alan tablodaki biyometrik verilerin hayata geçirilmesi noktasında önderlik yapmıştır. Kimlik numaraları, parmak izi, yüz okuma gibi teknolojiler ile her şeyin internet üzerinden yürütülebilir hale gelmesi, internetin adeta sanal bir dünyaya dönüşmesi, insanların burada vakit geçirerek dijital ayak izleri oluşturmaları NSA gibi kurumların işlerinin kolaylaşmasına ve çok daha etkili verileri elde etmelerine olanak sağlamaktadır. Özellikle Facebook bu noktada diğer sosyal medya araçlarından ayrılmaktadır. H. Weber'e göre Facebook NSA ve FBI tarafından mükemmel bir kitle gözetim aracına dönüştürülmüştür (2014). Gözetim ve güvenlik üzerine çalışmalarıyla bilinen Glenn Greenwald, E. Snowden'ın görüşleriyle de güçlendirmiş olduğu çalışmalarında 2010 yılında NSA ve FBI'ın Facebook'u bir gözetleme aracına dönüştürme noktasında beraber çalıştıklarını ifade eder. Greenwald'ın metnindeki belgelerde iki ajansın özel sohbetlerden yararlanma, Birleşik Krallık casusluk ajansı GCHQ ile iş birliği aracılığıyla profil ve albüm görüntülerini işleme ve analiz etme (2014, s. 163), IP adreslerinden kontrol ve konum bilgilerine erişme ve özel profil verilerini işleme noktasında güçlü bir sistem geliştirdiğini kanıtlar (2014). Veriler kişisel ayrıntılar, yaşam biçimi, ortaklarla bağlantı ve medya izlerliği gibi önceden belirlenmiş hedefler hakkında zengin bilgi havuzu oluşturmayı amaçlamaktadır.

Mathiesen'ın 1997 tarihli metnindeki vurgu o günkü şartlar altında var olan gözetim pratiğinin yalnızca tek taraflı bir işlerliğe sahip olmaktan çıktığı, eş değer ve

içerikte olmasa bile artık öznelerin de iktidar ve elitleri gözetime tabi kılmalarını ele almaktaydı. Yalnızca politik erkleri, yasaları, ekonomik gelişmeleri gösteren bir gözetim pratiğine ek olarak sinoptik gözetim futbolcuları, sanatçıları bir diğer ifadeyle toplumda öne çıkan seçkinleri gösteriyor bir diğer taraftan kurgu içerikler ile ideali göstermeyi amaçlıyordu. Bu nokta da bir sonraki başlıkta da ele alınacak olan bir konuya kısaca değinme gereği doğmaktadır. Sinoptik gözetimin amacı çok olanın az olanı gözetlemesiyken, bir diğer taraftan yine az olanın yani yöneten erkin kontrolünde bir gözetim faaliyetidir. Konunun eleştirel ekonomi politik ve politik psikolojik incelenmesi bir sonraki başlıkta ele alınacaktır ancak burada önemli olan bir gösterge ile arkaplanında olan farklılıktır. İktidarın gözü kendine doğrultulduğu sinoptik pratiklerde dahi öznelerin üzerinde olmaya devam etmektedir. Zaten tam da bu sebeple Mathiesen'ın sinoptik pratikten söz ederken Foucault'nun disiplin toplumu için öne sürdüğü panoptikonun o günkü pratikler için yetersizliğinden söz etmektedir. Panoptikon disiplin toplumunun pratiğidir ve kurumlar aracılığıyla yalnızca bedeni kontrol edebilmektedir. Oysa 70'li yıllar itibariyle hayata geçen neoliberal düzende kapitalizm bir akılsallık halini almıştır ve artık bedeni değil ruhu kontrol altına almak gerekmektedir (Mathiesen, 1997, s. 217-8). İşte bu sebeple Mathiesen birliktelik ve aynı zamanda anlamlarındaki Yunanca 'syn' ile görmek 'optikon' kelimelerini birleştirir (1997, s. 217-9). Mathiesen'ın metni üzerine bir çalışma ortaya koyan Doyle (2011, s. 283), sinoptikon ile gözetimin gözetleme, kontrol altına alma nosyonunun arka plana alındığından söz eder. Sinoptikon birliktelik ve karşılıklılığa bir vurguyu simgeler. Yönetenlerin, yönetilenlerce izlenmesi ve yönetenlerin kültürü yönlendirmesi şeklinde. Bu yönüyle sinoptik gözetim aracılığıyla medya politik psikolojik mekâna dönüşmektedir.

2.2.2 Politik psikolojide mekânlar, I: Sinoptik gözetimin artalanı

"Günümüzde politik olan, ortaklaşılan dünyanın yeniden inşasının zorunluluğundan yola çıkmalıdır"

— Achille Mbembe

"Devlet daima bir tür seyirlik gösteri olmuştur. Ancak dünün tiyatro-devleti bugünün TV-devletinden çok farklıydı."

— Regis Debray

Medya tarihi boyunca güçlü bir iktidar mekânı olmuştur. İktidar, özellikle post-yapısalcı akımda (Nietzsche'den hareketle ve Deleuze ile Guattari'nin son dokunuşuyla) iletişimle başlamakta ve yine iletişimle son bulmaktadır. İktidarın gücü, iletişimin varlığı ile vücut bulmakta ve iletişim başlı başına mikro iktidarın öz mekânına dönüşmektedir. 1930'lu yıllarda Gramsci mevcut iktidarın doğal-normal görünmesini sağlayan güçleri ele alırken, iktidarın folklora ve işçi sınıfın içerisinde kendine bulduğu yeri ele alır ve hegemonya kavramını geliştirir. Hegemonyanın en güçlü mekânı da yine medyadır: Çoğu zaman bir corpus olarak medya, söylemin dağıtımını yaparken ideoloji ve hegemonik gücün aktarımını sağlar. Bu nedenle politik psikoloji bağlamında medya, iktidarların nezdinde tasarlanan duygusal iklimin tek yönlü olarak aktarıldığı bir mekândır.

Theodor Adorno ve Max Horkheimer'ın 1944 tarihli "kültür endüstrisi" kavramı politik psikolojinin özne ve iktidar üzerine yaklaşımını anlamada güçlü bir başlangıçtır. Amerika'dan başlayarak savaş sonrası dünyaya yayılacak üretim dalgasını bir fenomen olarak ele alan düşünürler için kültür, bir iktidar mekânıdır. Savaş sonrası dönemde de medya ve onun aracılığıyla kültür, bir yok edici etken değil; aksine ilahi bir güç olarak homojenize bir dünya iklimlendirmesi ile özneler ve iktidarlar üretecektir. Aynı şekilde daha sonra Horkheimer'ın *Akıl Tutulması* ve Marcuse'nin *Tek Boyutlu İnsan* metinlerinde benzer konular ele alınmaktadır. Daha geç tarihlerde Habermas'ın eleştirel teoriyi iletişim çevresinde yeniden yapılandırması ile Andrew Feenberg'in teknoloji ile yeniden okuması teorinin güncelliğinin ve etkisinin devam etmesinde önemli rollere sahiptir. Habermas ile Feenberg'in çalışmaları arasında geçen süreç birçok önemli metnin ortaya konulmasını sağlarken klasik eleştirel teorisyenler kimi zaman eleştirilse dahi teorinin özünde yer alan kültür endüstrisi eleştirisi sabit kalmıştır. Burada özellikle kavramın en başından zaman içinde güncellenebilmesini sağlayacak biçimde kapsamlı olarak tanımlanmasının etkisi mühimdir: "Şimdilik kültür endüstrisi, tekniği standartlaştırmadan ve seri üretimden ibaret olmuş, yapıtın mantığını toplumun mantığından ayıran her şeyi feda etmiştir" (Adorno, 2007, s. 49). Kültür, yine Adorno için her şeye benzerlik bulaştırır (2007, s. 47); aynılık ve aynı andalık politikaya sıçrar ve çoğulcu yapıda kırılmalar başlatır. Tahakküm ve konsensüs iktidarlarındaki makro yapı bu kültürel yapı ile bağlantılandırılabilir. İdeolojik ve söylemsel mikro iktidarlar ise kültürel bileşen ve fenomenlerin zaten imgeler üzerinden hareket eden bir iktidar olarak kabul edildiği yaklaşımlardır.

Guy Debord '*gösteri toplumu'* tanımlamasını yukarıdaki çıkarıma benzer şekilde, imgeler toplamına bir gönderme olarak değil, imgeler aracılığıyla kurulmuş bir toplumsal ilişkiyi ifade etmek için kullanıyor (1996). Politik psikoloji açısından gösteri toplumu iktidar tarafından yaratılan ama (öznel deneyimler aracılığıyla) kendi iktidarını inşa etmekten kaçınmayan öznenin kendi var olmuş öznelliğini yitirmesine yol açması ya da bu öznelliğe biçim değiştirtiyor olması açısından önemlidir. Bir diğer ifadeyle gösteri, iktidarın öznenin içinde kendiliğinden inşa edilmesine karşılık gelmektedir.

Bu fikir, eleştirel teorinin modernist ve postmodernist görüşleri arasındaki farkla da ilişkilidir. Başlangıçta ve 70'li yıllara değin geçen modernist eleştirel teori kapitalizmin dönüşümündeki otorite, iktidar ve adaletsizlik biçimlerini kendine eksen edinirken; post modernist eleştirel teori sosyal sorunların ardındaki tarihsel ve kültürel bağlamları politik bir uzama taşıyarak tartışmaktadır. Modernist teorisyenlerin görüşleri postmodernistlerin görüşlerinde kültürel iklimlendirme ile de uyumlu hale gelir. Feminizm, iletişimsel rasyonalite ve psikanaliz bu dönemde teori içerisinde güçlenir. Teori Marksist temelinden uzaklaşmasa da daha yüksek sesle eleştirilerini ortaya koyar. İdeolojiler zaman içerisinde kendilerini güncellemesi gereken düşün toplamları olarak okunmaktadır. Özellikle sağ politika ve medyada artan popülist tutuma karşılık Mouffe ve Laclau gibi sol isimler sol popülizmin geliştirilmesini ve zaten kontrolü ellerinde bulundurdukları poetik hegemonyayı güçlendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır (2017).

İlk bölümde ele alındığı gibi yirminci yüzyıl bir ideolojiler çağı olmuştur. İdeolojilerin hegemonik aktarımına maruz kalan toplumlar hem kendi içlerinde ülke olarak hem de diğer ülkelerle büyük savaşlar vermişlerdir. Tüm bu süreçte verilen bir diğer savaş-sınavda medyadaydı. (Gazete ve dergiye kıyasla radyo ve televizyon) Medya manipülasyon ve propaganda noktasında kitleyi etkileme ve harekete geçirmede oldukça efektiftir. Televizyon, sinema veya internetteki bir içerik özneye bir vekalet tayin ederek deneyime ortak etmektedir. Bu Borchers ve Hundley'in 'gerçek olmayan gerçek deneyim' olarak tanımladığı durum ile yakından ilişkilidir (2018). İşitsel ama özellikle görsel medya, zihne yazılı medyadan çok daha etkili imgeler bırakmaktadır: İleriki süreçte kendi deneyimlemiş gibi aktarmasına neden olabilecek kadar etkili imgeler. Bu sayede medyada ideolojik söylemler bir gazete kupüründen ya da bir mitingin etkisinden çok daha güçlüdür. Thompson, iktidarın görünüm mekânları olarak kültür üzerine yaptığı okumasında, her türden medya

içeriğinin etkisinin üzerinde durur. Medya, bir kültür ama aynı zamanda ideolojik araçlar bütünü olarak okunmalıdır (Thompson, 2018).

Kültürel değerler ve ideolojiler, her türden bilginin izleyici açısından yorumlanabilmesi için medyada bir araç olarak kullanılır (Michaud & vd., 2009). Michaud, Carlisle ve ekiplerinin yürütmüş oldukları bir çalışma da politik bilgisi düşük düzeyde olan bireylerin tutarlı bir dünya görüşüne sahip olamadıklarını ortaya koymuştur. Bireycilik, eşitlikçilik, hiyerarşicilik ve kadercilik şeklinde dört kategori bağlamında yapılan sınıflandırmada; düşük düzeyde politik bilgi ve ilgisi olanlar hiyerarşici ve kaderciliğe daha yakın profiller çizmiş; yüksek düzey politik bilgi ve ilgiye sahip olanlar ise bireycilik ve eşitlikçiliğe yakın bir duruş sergilemiştir. Bu profiller arasındaki karşıtlık, sistemli bir hayat görüşüne sahip olup olmama ve kişinin kendi hak ve yaşamı kadar çevresinin hak ve yaşamı üzerindeki düşüncelerini de ortaya koymaktadır. Bu fikirsel ayrılığın temelinde ise medya tercihlerinin büyük bir payı bulunmaktadır.

Popülist davranışta yirmi birinci yüzyıl ile keskin bir yükseliş giderek daha da artarken, Michaud vd. çalışmaları üzerine konuşmak daha da önemli bir hale gelmektedir. Medya tercihleri ve medyadan etkilenme noktasında, düşük ve yüksek politik bilginin göz ardı edilemeyecek bazı katkıları bulunmakta. Sadece politik değil genel entelektüel bilgi ve muhakeme yeteneği bireye olaylar arası bağlantı kurma, geçmiş ile ilişkilendirme noktasında fayda sağlamaktadır. İktidar mekânı olarak medya bu noktada mülkiyet sahiplerinin politik tavrı üzerinden bir tasarım yolunu tercih edebilmektedir. Özellikle Chomsky'nin Herman (2017) ile olan çalışmaları ile medyanın eleştirel ekonomi politiği noktasında kıymetli bir giriş makalesi yayımlayan Golding ve Murdock (2014) mülkiyet sahipliğinin, monopolizasyon ile medyada propaganda içerikli ya da manipülatif içeriklerin yayıldığını dile getirmektedir. Medya için Golding ve Murdock "Bir yandan, bu örgütler diğer üretim alanlarıyla bir dizi ortak özelliğe sahiptirler ve giderek artan oranda genel endüstriyel yapıyla bütünleşmektedirler. Öte yandan, bu endüstrilerin ürettikleri ürünlerin -gazeteler, reklamlar, TV programları ve konulu filmler- insanların dünyayı anlamlı kıldıkları imgeleri ve söylemleri düzenlemede yaşamsal rol oynadıkları aynı ölçüde" açık olduğu görüşünü öne sürmektedirler (Golding & Murdock, 2014, s. 49). Bu görüş gerek bahsi geçen Michaud vd.'nin çalışması gerekse Debord'un gösteri toplumu kavramlaştırması için söylediği şeyle yakından bağlantılıdır. Medya, sosyal yaşam içerisinde yeni bir yaşam formunu ortaya çıkarmakta kültür kadar etkili hatta ona

tesir eden, onu dönüştüren bir konumda, bir iktidar mekânı hatta iktidarın kendine (medya seçkinleri – elitleri bağlamında) dönüşmüştür. Dahası Murdock ve Golding'in ekonomi politik yaklaşımları zorunlu bir biçimde tarihseldir (2014, s. 56) ve bu sayede medyadaki ve medyanın toplum üzerinde gerçekleştirdiği değişim ve etki belirlenen tarihler arasında takip edilebilir.

Medyanın mülkiyet ve sahiplik yapısı ile monopolizasyon-tekelleşme mikro ve makro düzlemlerdeki iktidarların özneyi inşa edişlerinde ilk elden bir etki sağlamaktadır. Medya içeriklerinin hazırlanmasında bağlı bulunan kurumu kimliği ve hangi politik tarafa yakın olduğu konusu önemlidir. Haber gibi tamamen enformasyonel içerikler için olduğu kadar kurgu içerikler içinde mülkiyet ve sahiplik konusu önem taşımaktadır. Politika özel olana işaret etmektedir ve medya kanalları da kendi politikalarını -kendileri için özel olanı- takipçilerine aktarmayı hedeflemektedirler. Zmerli (2019), politik iletişimin psikolojisi üzerinden kaleme aldığı metninde medya sahipliğinin poetik-kültürel alana etkisi bağlamında nasıl bir iklimlendirmeden söz edilebileceğini ele alır. Aslında Feldman ile derledikleri metnin tamamında bu durum değişik konu başlıkları ve temalar çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu metnin tamamı ile Zmerli'nin metnini göz önünde tutarak politikacılar başta olmak üzere, elit çevrelerin kültürel alana medya üzerinden nasıl bir biçim verme çabası içerisinde oldukları ve bu doğrultuda yeni kamusal söylemler oluşturdukları ele alınabilir. Aşağıdaki maddeler hem bu metinlerden hem de genel anlamda medya ve politik psikoloji bağlantısını ortaya koymaktadır.

Sinoptik gözetimin artalanı, çoğunluğun azınlığı takibi değildir.

Mathiesen'in sinoptik gözetim düşüncesi çoğunluğun azınlığı gözetlemesi faaliyeti olarak tanımlanmaktadır. Bu azınlık sadece devleti yöneten politik iktidarı değil, ülke ya da bölgenin ekonomisinde söz sahibi olanları, kültür sanat alanlarında öne çıkanları da bir diğer ifadeyle toplumlarda var olan elit-seçkin çevreleri de içermektedir. Fakat, medyanın eleştirel ekonomi politiği yaklaşımının temel çalışma konusuna göre medyada yer alan içerikler salt gerçeği yansıt(a)maz. Medyanın var oluş sebebi her ne kadar dördüncü güç olması yani etkili bir demokrasi organı olmaksa bile mülkiyet ve sahipliği elinde bulunduranların, kurumda söz hakkı bulunan isimlerin (medya seçkinlerinin) politik, ekonomik ve kültürel kanaatleri ile

ters düşemez[44]. Bu nedenle de azınlığın gözetleme pratiği yalnızca filtrelenmiş, dönüştürülmüş, başkalaşmış içerikleri takip etmesi üzerinden ideolojik bir görüntüden ibarettir.

Ekonomik ve politik elit-seçkin çevre medyayı sınırlar

Herman ve Chomsky'nin haber süzgeçlerinden üçü elit-seçkin çevrelerin medyayı otokontrole yöneltmesini ele alır. Bu süzgeçler: İkinci süzgeç olan "iş yapmak için reklamcılık ruhsatı" ile üçüncü süzgeç olan "haber kaynakları" ve son olarak dördüncü süzgeç "tepki üretici ve zorlayıcılar"ı içerir (Herman & Chomsky, 2017, s. 84-8; 88-95; 95-8). Hatta beşinci süzgeç olarak ele alınan anti-komünizmi denetim mekanizması olarak inanç şeklinde ele alacak olursak (Durmuşahmet, 2019, s. 203-5), propaganda modelinde yer alan beş süzgecin dördü doğrudan elit (iktidar) çevrelerinin bir diğer iktidar türü olarak medyayı belirli sınırlar içinde kalmaya zorlamaktadır. Bu elit çevrenin çıkarlarını korumayı amaçlarken aynı zamanda medya yayının devamlılığı da garanti altına alınmış olur. Gözetim Ötesinde'de ele alınacak olan omniptik gözetim ve sosyal medyada durum biraz sınırlanmış olsa bile büyük oranda devam etmektedir.

Medya kendi iktidar seçkini sınıfını yaratmıştır

Vincent Mosco, medyanın ekonomi politiğini ele alırken C.W. Mills'ten hareketle medyanın bir iktidar seçkini sınıfına dönüştüğü tezini ortaya atar (2009). Mosco'nun fikri temelde medyanın dünya genelinde artan büyük bir ekonomik sermayeyi elinde bulundurduğu ve bu medya kuruluşlarının tıpkı iktidar seçkinleri gibi toplumda bir kültür inşa ettikleri fikrini barındırır. Sadece iyi eğitim almakla kalmayan, ekonomik, politik, sanatsal ve kültürel birçok alandan önemli isimlerle sürekli etkileşim halinde olan medyadaki üst düzey isimler bir etki çemberine sahiplerdir ve tıpkı diğer iktidar seçkinleri gibi toplum üzerinde güçlü hegemonik bir ilişki inşa ederler. Hatta görsel medyanın bu anlamda diğer seçkin-elitler üzerinde de bir etkiye sahip olabileceği ifade edilebilir. Medya mülkiyetini elinde bulunduranlar karşıt ya da muhalif bulundukları çevreleri ya da elitleri burada toplumun gözünde aşağı bir konuma getirebilir, manipülasyon ve propaganda gerçekleştirebilir. Mosco'ya göre yukarıda propaganda modelinin süzgeçleri ile ilişkilendirilen medyanın ekonomik ve politik iktidarlarla olan yakın münasebeti sadece söz konusu

[44] Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için: (Herman & Chomsky, 2017, s. 21-3;73-84)

iktidarların çıkarlarını korumayı değil, esasen medyanın kendi çıkarlarını (tüm yüksek maliyetli sürece rağmen sorunsuz yayın hakkını) korumayı amaçlar.

2.3 Gözetimi Aşmak: Gözetimde Yeni Teknik ve Yöntemlere Doğru

2.3.1 Gözetim paradigmasında değişim

Gözetimin tarihi, iktidarların insanlar üzerindeki tahakkümün tarihidir. Freud'a göre insanın tarihi, onun baskılanışının, tahakküme uğrayışının tarihidir (Marcuse, 2016 [1955], s. 27). Gözetim üzerine düşünce, uzun süre güçlü bir baskı pratiğini içeren panoptikon kavramının hakimiyeti etrafında şekillenmişken, bugün içinde panoptikonun önemini ve hegemonyasını korumaya devam ettiğini ancak tek başına yeterli olamayacak kadar basit bir teknoloji olduğunu hatırda tutmak gerekir. Panoptikonun bugünkü konumunda önemli bir etken onun bir arzu baskılayıcı ya da keyfiyet önleyici bir diğer ifadeyle disipline etme etkisidir. Arzu-Eros, Marcuse ve genel anlamda psikanaliz için tıpkı bir diğer önemli dürtü olan ölüm kadar tehlikeli olabileceği için zapt edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Fakat bugünkü anlayışla geçmişin panoptik anlayışı karşılaştırıldığında, yirmi birinci yüzyılın getirdiği gelişmeler ışında artık Bentham ve Foucault'nun sözünü ettikleri panoptikon teknolojisi ve Orwell'in kurguladığı "büyük birader" pratiği var olan gözetim pratiğini tanımlamak için artık yetersiz kalmaktadır. Tüm konulardan ayrı bir biçimde ilk olarak panoptik gözetim hiçbir tartışmaya kapı aralamayacak şekilde politik iktidarın varlığını öncelemekte, fabrika benzeri kurumlara ihtiyaç duymakta ve çeşitli kurumlar aracılığıyla politik iktidarın çıkarlarına yönelik bir öznel deneyim inşa etmektedir (Foucault, 1992). Oysa bugün söz konusu gözetim faaliyeti, politik iktidardan ziyade ekonomik ve kültürel hegemonların-seçkinlerin-baskı uygulayıcıların sözünün geçtiği; gözetim faaliyetinin kurumlar aracılığıyla değil, yaşamın hemen her alanına sızmış, azınlığı gözetleyen çoğunluk simülasyonunun (konvansiyonel medya) geliştirilmiş bir versiyonu ile herkesin herkesi gözetlediği; herkesin ekonomik ve kültürel hegemonların gönüllü emekçisi olduğu bir düzene evrilmiştir.

Dijitalleşme

Gözetim paradigmasında yaşanan büyük değişimin ilk adımı dijitalleşme ile ilgilidir. Dijitalleşme süreci birçok gelişmiş ülkenin bilişsel faaliyetlere ağırlık vermeye başladığı 1960'lı yıllarda ortaya çıkan bilgi toplumu fikri ile gelişmiştir. Bilgi-enformasyon toplumunun temel argümanı bu toplumların sahip olduğu zenginliğin veri ve bilginin toplanması, yönetilmesi, analizi ve uygulanmasına yönelmesidir (Daley, 2015; Nonaka & Takeuchi, 1995). Bu bilgi kapitalizminin ortaya çıkışına ve

bilgi emeğinin sömürülmesinin çıktılarına işaret eder (Fuchs, 2014). Dijitalleşme ile nitel olan içerikler nicelikselleşmiş; demografik bilgiler ile sınırlandırılmış olan hedef kitle tayinleri psikografikler aracılığıyla çok daha detaylı içeriklere dönüşmüştür. İkna ve retorik düzeyinde kitleyi ve özneyi harekete geçirebilecek olan şeyler kolaylıkla anlaşılabilir hale gelmeye başlamıştır. Dijitalleşme ile dünya matematikselleşmeye başlamıştır.

Dört durum ya da gelişmenin dünyanın hızla matematikselleşerek dijitalleşme sürecini kabullenmeye başladığı ve hayatın merkezine oturtulduğu söylenmektedir (Rice & Yates, 2020, s. 4-5). Bunlardan ilki *sayısallaştırma*dır [*digitization*]. Daha detaylı bir ifadeyle enformasyonel içeriğin 0-1 şeklinde kodlanmasıdır. Dijital olmanın bu ilk durumunda bilgisayarın anlayabileceği bir tanıma sahip olmak amaçlanır. Bilginin reel-analog olmaktan çıkarılarak temsile-dijitale dönüştüren bir sürecin ardından toplanan bilgiler, burada "ambalajlarından" sıyrılarak, özgürleşerek, birbirleri ile etkileşime girerler ve yeni enformasyon kümeleri içerisinde istiflenirler (Zuboff, 1985). İstiflemenin ardından enformasyon kümeleri veri ambarlarında tutulur. Böylelikle içeriklerin tamamı ya da bir kısmı, aynı ya da farklı zamanlarda birden fazla cihazda erişeme açılabilir. İkinci durum bilgisayardır [*compute*]. Dijitalleştirme ile bilgisayar insan hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelir, devamında ise akıllı cihazlar bilgisayarın yerini almaya başlar. Dijitalleştirme sürecinde bilgisayarın bir diğer önemi de içeriğin artık bilgisayar süreçleri tarafından veri olarak ele alınabileceği ve bu içerikle veya içerik tarafından yapılabileceklerle büyük ölçüde değişim ve gelişmenin yaşanabileceği anlamına gelmesidir. Gelişmiş ve gelişmekte olan bilgi işlem, algoritma ve yapay zekâ sayesinde bilgi ve bilgiden yararlanma şekli her geçen gün değişmektedir. Bu sayede bilgi tıpkı petrol gibi güçlü bir ham madde haline gelir: dönüştürülebilir, birleştirilebilir, entegre ve analiz edilebilir. Verileşme [dataization] ve dijitalleştirmenin özü tam olarak bu şekilde ifade edilebilir: Dijital biçimde resmi ve sistematik olarak temsil edilebilen her şey daha sonra geniş ve büyüyen bir dizi amaç için işlenebilir, birleştirilebilir ve analiz edilebilir. Dijitalleşmenin üçüncü bileşeni ya da durumu mikroişlemcilerdir [microprocessor]. Mikroişlemciler giderek daha güçlü ama daha küçük ürünlerin ortaya çıkmasına vesile olurlar. Bu sayede dijital ürünler yalnızca evlerin bir odasında, ofiste değil hayatın her alanına ve anına sızar. Dördüncü ve son bileşen iletimdir [*transmission*]. İletim, dijital ağ oluşturma veya sayısallaştırılmış bilgilerin her biri kendi bilgisayar olan düğümler arasındaki aktarımı ifade eder.

Yeni dijital teknoloji ve toplum çağı şeklinde adlandırılan yeni bir çağ tanımlaması beraberinde aşağıdaki kavram setini geliştirmiştir. Bu kavram seti yakından incelendiğinde gözetimin başat aktörü haline gelmeye başlayan büyük verinin başlıca bir aktör haline gelerek alt çağ adlandırmasına sahip olmasına vesile olmuştur. Büyük verinin işlenmesi dikkat ekonomisinin ve pazarının gelişmesine neden olmuştur. Dikkat ekonomisi ve pazarı ilerleyen kısımda da ele alınacak olan gözetim kapitalizminin gelişimine neden olmuş, benliğin nitel içeriğinin nicelikleştirilmesine olanak sağlamıştır.

Tablo 2. 4 Dijitalleşme bağlamında ortaya çıkan yeni kavram setinden bazıları.

Kavram[45]
Büyük veri çağı *[big data age]*
Dikkat ekonomisi *[attention economy]*
Dikkat pazarı *[marketplace of attention]*
Bağlantı kültürü *[culture of connectivity]*
Dijital çağ, toplum, devrim *[digital age, era, society, revolution]*
Dijital yerli/göçmen *[digital natives/immigrants]*
Bir bağlantı kültüründe bağlayıcı medya eko sistemi *[ecosystem of connective media in a culture of connectivity]*
Dördüncü sanayi devrimi ve dördüncü dalga *[fourth industrial revolution and fourth wave]*
"Çağımızın tanımlayıcı konsepti" olarak medya *[Network as "defining concept of our era"]*
Yeni mobil çağ *[new mobile age]*
Gelecek internet *[next internet]*
İkinci makine çağı *[Second machine age]*
Bilgisayar teknolojilerinin üçüncü dalgası *[Third wave of computing Technologies]*
Süper bağlantı toplumu *[superconnected society]*
Toplumun yazılımlaşması *[softwarization of society]*

Yapay Zekâ ve Matematiksellik

[45] Kavramlara (Rice & Yates, 2020, s. 14-5)'ten ulaşılmış ve gerekli ölçüde kısaltılmıştır.

Max Tegmark 2008 yılında *The Mathematical Universe* isimli bir metin yayımlamıştır. Metin dünyada yaşanan hızlı dijitalleşmenin bir çıktısı olarak matematikselleşmeye dikkat çekmektedir (Tegmark, 2008). Tegmark'ın metniyle eşzamanlı, öncesinde ve sonrasında da konuya dikkat çeken birçok metin yayımlanmış olsa da bu metnin önemi, yaşam 2.0'ı yaşayan bugünün insanının yakın gelecekte yaşam 3.0'a geçmeye mecbur bırakılacağının üstü kapalı olarak ilk sinyalini vermeye başlamasıdır.

Büyük veri ve algoritmanın, makine öğrenmesi ve yapay zekâ gibi gelişmeler ile koda dayalı gelişen önyargı benzeri kavramlar aracılığıyla; matematik, yazılım, teknoloji ve internet çalışmaları alanlarından çıkıp sosyal bilimlerinde bir kavramı olması bu kavram setinin çok daha önemli bir hale gelmesini günlük yaşam içinde anılır kavramlar olmalarını sağlamıştır.

Yapay zekâya yönelik genel algı ilginçtir. Çoğunlukla insandan ayrı tekil bir zekâ gelişimini çağrıştıran yapay zekâ, büyük veri algoritmasının makine öğrenmesi aracılığıyla gelişmiş ve seçkinleştirilmiş bir sistemine işaret etmektedir ve dijital anlamda olmasa da mekanik örnekleri oldukça eskiye dayanmaktadır. Yapay zekâ henüz kendiliğinden karar verme yetisi ve akıl yürütme kabiliyetlerine sahip değildir, şu an için oldukça kısıtlı bir düzeyde ve insan bağlantılıdır. İnsan bağlantılı ifadesinin üstünde durmak gerekirse bu ifade şu anlama gelecek şekilde kullanılmakta: yapay zekânın zekâ işlevi insan çıktılarının makine tarafından defalarca denenmesi, öğrenilmesi ve buradan hareketle kendi çıktıları haline gelmesidir. Dolayısıyla akıllı bir cihazın aklı, insanın öğrettikleriyle sınırlıdır. Onun sahip olduğu yetenek, biliş sistemi ve önyargılar ile donatılmıştır[46]. Sesli komutun arkasında yatan sistem, ses komutlarının dijitalleşmesi sonucunda karşılık gelen kodun çalıştırılmasıdır. Bilgisel anlamda ifade edecek olursak yapay zekâ, bugün insan zekâsının bir tezahürü olmaktan öte gidememektedir. İnsanın bilgisi, önyargısı yapay zekâya birebir geçiş sağlamıştır.

[46] Algoritmaların bir önyargıya sahip olduğu konusunu özellikle son yıllarda güçlü tartışmalara konu olmaktadır. Joy Buolamwini'nin kurduğu Algorithmic Justice League ve Cathy O'Neil vb. isimlerin yapmış olduğu akademik çalışmalar ortaya koymaktadır ki, dijital-sanal dünya olarak dile getirilen internet, sosyal medya ve yapay zekâ sistemleri fiziksel-reel yaşantının bir yansımasından öteye gidebilmiş değildir. Renk, ırk dil, din vb. ayrımlar burada da aynı şekilde devam etmektedir. Ayrıntılı bilgi için: https://www.ajl.org/; (O'Neil, 2020); (Kantayya, 2020).

İşte bu noktada gözetimin paradigmasal değişiminde yapay zekâdan yararlanmak büyük bir insani faydayı beraberinde getirebilir. İnsanı özne olmaktan, iktidarlara madun kalmaktan kurtararak birey haline dönüştürebilir. Dahası, yapay zekâ sistemlerinin doğru şekilde kurulması, geliştirilmesi, yolun başındayken değiştirilerek dönüştürülmesi, yeni bir insanlık anlayışının gelişmesine de fayda sağlayabilir. Burada Tegmark'ın *Yaşam 3.0*'da geliştirmeye çalıştığı düşünceye eş güdümlü bir fikir geliştirilmeye çalışılmaktadır (2021). Tegmark'ın optimistik ya da ütopyaya yakın duran fikri öncesinde var olan düzeni incelemek paradigmanın geçmişten bugüne değişimini, bugünkü durumunu ve bugünkü şartlar altındaki gidişatını anlamak açısından önemlidir.

Bugünkü paradigmayı matematik temelli kitlesel gözetim olarak tanımlarsak: Tegmark'ın matematiksel evren dediği sayısallaştırılmış, nitel olanın nicelikleştirildiği bir dünya tasarımıyla karşılaşılır. Bu sistem basittir. Geçmişte var olan makro iktidar teknolojileri sayısal düzene birebir kopyalanmış, fiziksel kitle kontrolü kodsal karşılıklara dönüşmüştür. O'Neil'ın *Matematiksel İmha Silahları* olarak kavramlaştırdığı düzen disiplin ve kontrol toplumu düşüncelerinin iç içe geçtiği bir gözetim toplumunu vadetmektedir. Burada Foucault'nun ilk işaretini verdiği disiplin toplumunun miadı dolmuş; kurumlar kendi denetim güçlerini algoritmalara, sosyal medyadaki anasayfalara devretmiştir. Han'ında üzerinde durduğu gibi artık bedensel bir disiplinin yerini bilişsel bir disiplin almıştır. Öznenin ne düşündüğü ve aslında ne düşünmesi gerektiği özellikle kararsız olunan konularda sistem tarafından bir yönlendirmeye tabi olmaktadır. İşte *Matematiksel İmha Silahları* dönemi bu şekilde insan zihninin kontrolünü sisteme, sistemin kontrolünü elinde bulunduranlara vermektedir. Buradan başlayarak bu yazılımcıları, finansal destek sağlayıcıları ve bu kurumların mülkiyet ve sahipliklerini ellerinde bulunduranları ifade etmek için özellikle araştırma bölümünde gözetim seçkinleri kavramlaştırması kullanılacaktır.

Tegmark'ın *Yaşam 3.0*'da ele aldığı fikir ise bu düşüncenin karşı kutbunda yer alıyor. Temel fikir: algoritmaların ön yargısını kırmak için hala vaktin olduğu yönünde. Bunun için öncelikle yapılması gereken algoritmaların düzenlenmesidir. Yapay zekâ, düşünüldüğü gibi kendi fikrini üretebilecek iradeye sahip olana kadar alan araştırmacılarının ve yazılımcılarının yapması gereken aslında tam olarak bundan ibarettir.

2.3.2 Politik psikolojide mekânlar, II: Gözetim seçkinleri için tamamlayıcı bir konsept olarak sosyal medya

> *Aynada BENİ gördüm elbette, ama daha iyi bir şekilde: eskisinden daha bir "ben". Ve çok acayip bir hisse kapıldım: Üstümde -o an bunu tarif edecek başka sözler bulamadım- üstümde GÖMLEĞİN KENDİSİ ve CEKETİN KENDİSİ vardı: Ve onların içinde ben de KENDİMdim…*
>
> *— Wim Wenders*

Orwelyel kâbusun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği fikri, Big Brother isimli reality yarışmalar aracılığıyla deneye tabi tutulurken, teknoloji ve kültür alanında yaşanan sessiz ve uzun devrimlerin kendileri gibi sessiz bir çıktısı, kâbusun çoktan gerçeğe dönüştüğünün göstergesidir.

2.3.2.1 Daimî bir işçi sınıfı: Görünmeyen emek

Orwell'in kurgusunun gerçek hayattaki karşılığını arayan Mark Dice, Big Brother'ın hayatın her alanına sızmaya başladığını ve insan hayatının ayrılmaz parçası haline gelen teknolojinin daimî bir işçi sınıfını ortaya attığını öne sürmektedir (2011). Bu daimî işçi sınıfı ise bir devletin parçası değil aksine küresel ölçekli şirketlerin bir parçasıdır. Yeni medyanın zaman, mekân, yaş, cinsiyet, din, dil, ırk tanımaz yapısı internet erişimine sahip herkesin bir işçiye dönüşmesine neden olmuştur. Fuchs'un Google kapitalizmi (2012), Zuboff'un gözetleme kapitalizmi (2019) olarak adlandırdığı bu yeni yapı yeni bir seçkin sınıfına ve daha önce görülmeyen bir etki mekanizmasının doğuşuna sahne olmuştur.

Demokratik kural ve yasalara meydan okuyan, alışılagelmiş kapitalizmden kökten ayrılan bir tür olarak ifade edilen gözetleme kapitalizmi (Zuboff, 2015), gözetim seçkinlerini diğer seçkinlerden daha güçlü bir konuma getirmektedir. Çünkü ulusal değil küresel yasalara sızabileceği, delebileceği her bir delikten geçebilecek esnek yasalara sahip bir düzene sahiptir.

En yüksek teknolojiye hükmeden, iktidarın en büyüğüne sahiptir (O'Shea, 2021, s. 14). İki farklı yönde okumayla O'Shea'nın sözü hem gözetleme kapitalizminin hem de gözetimin psikopolitikasının iktidar kanadından anlayabilmeye yardımcı olmaktadır. İlk okumayla bu söz, düz anlamıyla iktidarın -ki burada politik

iktidara ya da makro iktidara refere edildiği açıktır- son teknolojiyle gözetim eylemini gerçekleştirmeye çalıştığı yönünde bir okumadır. İkinci okuma ise bu kadar basit değildir. Konuyu anlayabilmek adına *İktidar Seçkinleri*'ni hatırda tutarak şu şekilde bir fikir yürütmek yerinde olacak: Bugün en büyük teknolojiyi ellerinde bulunduranlar kimlerdir? istihbarat teşkilatları (askeri seçkinler) mı? büyük şirketler (ekonomik seçkinler) mi? teknoloji şirketleri (ekonomik seçkinler) mi? medya çalışan ve sahipleri (medya seçkinleri) mi? yoksa sosyal medya şirketleri mi? Düz anlamda bakıldığında sosyal medya seçkinleri hem ekonomik hem de medya seçkinleri tanımlamasında yer alabilmek. Ancak yeni bir yaklaşımla şu şekilde bir fikir ortaya atarak konuya farklı bir çehre kazandırmakta mümkün: Teknoloji şirketleri, istihbarat teşkilatları, sosyal medya kurumları aslında gerçekten az önce sayılan seçkinler sınıflarına mı aitler? Yoksa gözetim seçkinleri olarak ayrı bir sınıfa mı aitler? Eğer çalışmada kabul edildiği gibi ikinci bir sınıflamaya aitlerse başa dönüldüğünde iktidarın en büyüğüne sahip olanlar işte bu yeni seçkin sınıftır. Konu ile ilgili tartışma araştırma bölümünde ele alınacaktır.

2.3.2.2 Özgürlüğe karşı artı değer

Yeni düzen, her düzeyden insanı üretimin ayrılmaz bir parçası ama paydaşı olmayan bir sürece sürüklemiştir. Artı değerin merkezde bulunduğu bu düzende seçkin evre daha da güçlenmekte ve bu güçlenmeye paralel olarak artı değeri arttıracak yeni gelişmeleri ortaya koymaktadır. Takip sistemleri, topluma yeni bir kültürel gösterge ya da medeni olmanın alametifarikası olarak gösterilerek bilinçdışına bir parçası olmasına yönelik mesajlar gönderilir. Kültürün bir tanınma paketi aracılığıyla kurulması, bilinçdışının kolektif olanla ilişkisi, öznenin ya da bireyin özgürlük alanını düşünmeyi de içerir. Tek başına psikanaliz, ya da politik psikoloji içinde psikanaliz ilk etapta özgürlük kavramının peşinden gitmez. Özgürlük -burada gözetim aracılığıyla olduğu gibi- belirli aracılar dolayımıyla anlamlı ve kıymetli bir role bürünür. Özgürlük anlamını özneye, bireye ve insana tanınmış haklar kapsamında bulur. En indirgemeci tanımında özgürlük, başkasının özgürlüğünün başladığı yerde biter. Özgürlük bir sınırsızlığı değil, daha başlangıçta belirlenen bir sınıra işaret eder: elde edilmiş bir hakka. Peki, daha en başında içinde bulunduğu kültürel, sosyal ve ekonomik iktidarların kurduğu bilinçdışı aracılığıyla bir enerjiye sahip olan insan gerçekten özgür olabilir mi? Zaten kendi içinde birçok sınırlamaya tekabül eden özgürlük, insan için nasıl anlam kazanır?

Özgürlük, sınırlarla karşılaşmıyor aslında, psikanalize göre özgürlük, o sınırları koyan şeyin ta kendisidir. Bir diğer ifadeyle varlığın özgür olduğunu doğrulayan şey sınır koyma eylemidir (McGowan, 2018, s. 411). Çalışmanın veya bu başlığın ana teması bu özgürlük nosyonu değildir, fakat dikkat ekonomisi ve pazarını anlayabilmek için öncelikle özgürlüğün üzerinde psikanalitik perspektif ile kısaca durmak yerinde olacaktır. Lacan için özgürlük, "zorlama seçim" ile ilişkilidir (Lacan, 2013). Lacan'a benzer şekilde Marcuse, zorlama seçimi bastırma-tahakküm üzerinden ele almaktadır. Bastırmadan tamamen kurtulmanın imkânsızlığını ele alırken önemli olanın artı-bastırma [surplus-repression] olarak tanımladığı bir başka halin azaltılması gerektiğini savunur. Bu Marcuse'yi ütopyacı olmaktan korurken, özgürlüğün içinde var olduğu psikanalitik teori içinde kabul gören zorlama seçim ile yakınlaştırır. Zorlama seçim iki seçenek içinden birini seçmeyi, aksi halde ikisinin de kaybını işaretler: "ya varlık ya anlam", "ya özgürlük ya ölüm!"… Özgürlük ve özgür seçim, neoliberal iktidarın bir hegemonyasıdır. Esasen bir ideoloji olarak özgürlük yaratılmış olana işaret eder. İktidarın özne için yarattığı, tanıdığı bir hakka karşı özneden beklenen şükrandır. Fakat dikkat ekonomisi bağlamında değerlendirme yapacak olursak; özne yaşamı boyunca hiç özgür bir karar alma anı yaşayabilir mi? Gözetim üzerinden örneklendirirsek; özne için sosyal medya vb. yerlerde önemli olan iktidarın gözetlemesi değildir, önemli olan öznenin burada paylaşım yapmayı seçmiş olmasıdır. Bu öznenin "gizli" zorlama seçimi de olsa, özne için bir özgürlük eylemidir. Marcuse'nin artı-bastırması da burada anlamlıdır: Artı-bastırmadan kurtulmak ya da azaltmak erosu (libidinal dürtü) güçlendirecek ve bu sayede thanatos'un (ölüm dürtüsü) ortadan kalkacağını, bilinçdışının derinliğine itileceğini ileri sürer.

2.3.2.3 Dikkat ekonomisi ve pazarlaması: Zihnin sömürge imparatorluğu

Artı değeri merkezine alan gözetleme kapitalizmi, dikkat ekonomisine dayanır. Özgürlüğün hissi anlamda artmasına buna karşılık reel anlamda azalmasına neden olan dikkat ekonomisi insan zihnine girmeyi amaçlayan psikopolitik iktidar tekniklerinden bir tanesidir. "İnsan zihnine girmek için verilen amansız mücadele" sloganıyla Tim Wu'nun *Dikkat Tacirleri* "Kapitalizmin yükselişinden beri, birinin dikkatini çekmenin, ilgisini yakalamanın insana para kazandırabileceği"nin bilindiğini ve hemen her pazarlama taktiğinin bu durumu merkezine aldığını ifade ediyor (2017). Tiyatro, sinema, müzik, ardından gelen medya sektörü dikkati üstünde toplamayı başarmanın paraya dönüştüğü güçlü endüstriler haline gelmiştir. Bugün

sosyal medyada dikkat ticareti yapan yeni bir meslek grubu ortaya çıkıyor: Influencerlık. Etki eden anlamına gelen infleunce, artık bir meslek haline gelmiş, büyük gelir kapılarından birine dönüşmüştür. İlk örneklerini reality showlarda görülen influencerlar mahremiyet perdesini aralamış şeffaflığı kendilerine misyon edinmiş gibi görülen linker'lık işini başarıyla yürütebildikleri sürece piyasada kalabilmektedirler.

Zihinlerin sömürgeleştirildiği bir dünya fikri muhtemelen bundan elli belki de yirmi beş yıl önce çoğu kişinin aklına gelemeyecek kadar apokaliptik bir gelişmeyken, Big Tech olarak bilinen teknoloji ve yeni medya devlerinin bir diğer ifadeyle gözetim seçkinlerinin yapmış olduğu şey tam olarak bu. Sömüren erkin adalet, şiddet ve dehşet tanımları ile sömürülen öznenin bunları koşulsuz kabulü, kullanılan güçlü iktidar teknikleri aracılığıyla boyun eğmeyi kolaylaştırmaktadır. Şiddetin olumlu bir bedene kavuştuğu psiko-iktidar, özneleri bir şeyler yapmaktan alıkoymak yerine sürekli bir performansa zorlarken, özne kanadında bu zorlama bir rıza göstergesidir. Üstelik zihnin sömürgeleştirilmesi, bir devlet erki tarafından gerçekleştirilmemiştir. Şüphesiz Kuzey Kore ve Çin gibi bazı ülkelerde bu devlet erkinin sömürgeleştirildiği zihinlerden söz edebilmek kısmen de olsa mümkündür. Ancak dünya ölçeğinde diğer ülkeler incelendiğinde, devlet erklerinden ziyade yeni medya kurumlarının daha elverişli ve etkili bir sömürge imparatorluğu kurduğunu söylemek mümkündür. Bu şu açıdan da güçlü bir argümandır: Gözetim seçkinleri olarak ifade edilen Big Tech ve sosyal medya kuruluşları devlet yönetimlerine doğrudan olmasa da dolaylı olarak etki etmektedir. Cambridge Analytica ve paydaşları antidemokratik bir eylemler silsilesi gerçekleştirmiştir.

> Oylarımızı hala fiziksel olarak seçim sandığına atıyoruz ama nasıl yönetildiğimizi öğrendiğimiz ve kamusal tartışmalara girdiğimiz kamusal alanlar çevrimiçi. Bu dijital uzamları tüm vatandaşların erişimine sunamamak, onlara temel okuma yazma becerilerini kazandıramamak gibi bir şey. İnternete erişim, kamusal katılım için temel bir gereklilik. Fakat aynı derecede Facebook veya Google gibi eşik bekçilerinin kendilerini bireylerle kamusal alan arasında konumlandırmalarına izin vermek de son derece zarar verici bir dinamiği yaratıyor. (O'Shea, 2021, s. 176)

Facebook Core Data Science Team tarafından 2014 yılında yayınlanan bir raporda Facebook içeriklerle oynamakla kalmıyor, aynı zaman içeriği etkin bir şekilde manipülatif bir silaha dönüştürdüğü ortaya çıkmıştır (Hill K. , 2014a; Hill K. , 2014b; Watson, 2014). Rapora göre sosyal medya siteleri -ki bu durumda Facebook-, duygu durumlarının duygusal bulaşma aracılığıyla başkalarına geçişinde oldukça fonksiyonel bir işleve sahiptir. Bir video, haber paylaşımı, link ya da görüntünün

paylaşılması domino etkisi yaratarak bir duygusal bulaşmaya neden olabilmekte. Özellikle Twitter'ın birçok kez başını ağrıtan ve troll denilen gruplar, duygusal bulaşmadan etkin bir şekilde yararlanarak yanlış, zararlı bilginin dağıtımını yürütüyor. Üstelik bu yanlış bilgi sadece dezenformasyon ya da mizenformasyon amacını da taşımıyor. Mal-information[47] adı verilen doğru bilginin bağlamından kopartılarak yayılması da trol gruplarının sıklıkla başvurduğu bir bilgi paylaşımı türü olarak bilinmektedir.

2.3.2.4 Tamamlayıcı bir konsept

> "Neredeyse tüm insanlar zorluklara dayanabilir, ancak bir adamın karakterini test etmek istiyorsanız, ona güç verin."
>
> — Abraham Lincoln

Byung-Chul Han, 2010 yılında Foucaultyen disiplin toplumunu revize etmeye başladığı ilk metni olan *Yorgunluk Toplumu*'nu [*Müdigkeitsgesellschaft*] yayınladığında Almanya'dan başlayan bir ikiliğin ortaya çıkmasına daha doğrusu var olan bir durumu yorumlayan kitlenin saflarının belirginleşmesine vesile olmuştur. Bir taraf Han'ın bahsettiği yeni düzenin bir parçası olmadığı için gururla diğer tarafı eleştirirken, yeni düzenin parçası olanlar ise bu denli bir psikolojik savaşım içinde olmadıklarını ifade ediyordu. Esasen Han'ın yeni toplum okuması Castells'ten ya da Alvin Toffler'in *Future Shock* ve *Üçüncü Dalga* metinlerinden çok da farklı bir şey söylemiyordu. Onların söylemlerinin günümüze uyarlanmış ve sadece akademik çevrenin değil herkesin okuyabileceği bir perspektifle ele alınmalarını kendi düşünceleri ile aktarıp Fuchs'un sosyal medyayı Marx üzerinden okuyarak ortaya koyduğu dijital emeğin öznedeki tahribatını farklı bir pencere aracılığıyla yeniden yorumlamaktaydı. Han'ı diğer isimlerden ayıran esas önemli mesele tüm bu

[47] "Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making" (Bilgi Bozukluğu: Araştırma ve Politika Oluşturma için Disiplinlerarası Bir Çerçeveye Doğru) başlığıyla 2017 tarihinde Avrupa Konseyi tarafından yayınlanan makalede bilgi kirliliği dis-information [dezenformasyon], mis-information [mizenformasyon] ve mal-information olmak üzere üçe ayrılmıştır. Dezenformasyon kötü niyetli yanlış bilginin yayımı; mizenformasyon aslında iyi niyet taşıyan ama yanlış-hatalı olan bilgi yayımını ve mal-information ise doğru bilginin zarar verme amacıyla yayılması söz konusu olmaktadır. mal-information, makalenin yazarlarından Hossein Derakhshan'a göre bu rapor ile literatüre kazandırılmıştır. Wikileaks'ın en önemli örneğini teşkil ettiği mal-information sonrasında 2016 ABD başkanlık seçimlerinde de kullanılmıştır. Özel olarak kalması gereken bilginin kamuya açık hale getirilmesi, kamu ile paylaşılması amaçlanmaktadır. Benzer bir örneğe 2017 Fransa Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday Macron'un e-postalarının sızdırılmasında da karşılaşmak mümkündür (Durmuşahmet, 2019, s. 172-3).

yaşananların henüz bir başlangıç olarak değerlendirmesiydi. Yorgunluk ve şeffaflık toplumu görüşleri biyopolitik temayülün zayıflamaya başladığı yönetimselliğin ana teknik olduğu bir süreci ele alırken *Psikopolitika* metni ile Han yeni bir iktidar yönteminin geldiğine işaret etmektedir.

Eleştirel teorisyenlerinde üstünde durup ismini vermediği psikopolitika, matematiksel-dijital dünyada iktidarların yeni ikta yöntemi olarak kendine yer edinir. Eleştirel teori kapsamında yer alan düşün dünyası, sosyalin ve zihnin kültür aracılığıyla endüstriyelleşmesini ele alır. Endüstrileşme bir planlamanın nizami uygulanışıdır. Bir başka açıdan yaklaşılacak olursa toplumu oluşturan zihinlerin birbirine benzemesinin, hal, tavır ve düşüncelerin tek tipleşmelerine işaret eder. Psikopolitikadan itibaren iktidarlar sadece gözetlemekle yetinmezler, zira gözetleyecek 'şeylerin' çeperi oldukça zayıflamıştır. Deleuze'ün daha önce yer verilen ifadesini hatırlarsak: Toplumu disipline eden kurumlar artık zayıflamıştır. Deleuze'ün düşüncesi ile eleştirel teorinin yaklaşımını birlikte bir okumaya tabi tutarsak, toplumun bedensel disiplinin yanında artık zihinsel kontrol aşamasına geçmesinin vakti gelmiştir. Gözlem faaliyetlerine işaret eden gözetim zihni içeremeyecek biçimde çeperde kalmaktadır. Bu açıdan şöyle bir yargıda bulunmak doğru olacaktır: Sokak kameraları, kredi kartları gibi gözetim faaliyetleri son panoptik tekniklerdir. Bunların ardından gelen matematiksel-algoritmik gözetim faaliyetleri yalnızca gözetim değildir. Özneyi, iktidar karşısında şeffaflaştıran çeperleri incelten gözetimi aşkınlaştıran bir düzene geçiştir. Artık şeffaflaşan çeper aşılarak iktidarın zihne neşredilmesi gerekmektedir.

Şeffaflaşmanın tarihine bakıldığında neoliberalizmle olan eşzamanlılık dikkat çekicidir. 70'li yıllardan beri insan hayatında olan neoliberal rasyonalite ile ekonomi ve ekonomik çıkar politikanın temel sorunu haline gelir. Politik iktidarın artık devleti yöneten kurumlardan biri olarak geri çevrilmesi politik iktidar için bir travma yaratmış ve milenyumda yaşanan üç büyük kriz ile kendini ve etki alanının kuvvetini hatırlatması gerekmiştir. Devletin hatırlatma girişimlerinin her biri öznenin şeffaflaşması noktasında önemli adımlardır. Diğer yandan ekonomi sahnesinde hızla yükselen teknoloji ve sosyal medya şirketleri de bu şeffaflaşmayı hızlandıracak etkili adımlar atmaktadır. Teknolojiye yönelik en temel ve muhtelif kaygı insanlığı geri dönüşü olmayan ve öngörülemez bir değişime iteceği üzerinedir. Bunun yanında teknoloji bir taraftan da insanın gerçek benliği ile uyumlu hale gelmektedir

(Mansfield, 2021, s. 213). İnsan benliği ile uyumlu teknolojiler etkili iktidar pratiklerinin gelişmesinde temel meselelerden biridir.

Han, Fuchs, Morozov gibi isimlerin görüşleri çerçevesinde bu etki ve kuvvet meselesi tartışmaya açık gözükmektedir. Politik iktidar yasa koyan, son sözü söyleyen olmaya devam ederken neoliberal özne sosyal medyada kendi kendinin sözde iktidarını oluşturup sanal bir realitenin peşine düşmüştür. Reel hayatın sert gerçekleri ve yardım istekleri bir post'un parçası olarak büyük share oranına sahipken reel anlamda bu yardımların çok azı gerçekleşebilmektedir.

Yapay realitelerin inşa edilmesi noktasında geleneksel medyada yer alan reality showlar ile ilk blogların insan hayatına girmeye başlamasının etkisi yadsınamaz. Zaten sosyal medyaların birçoğunda yer alan hikayeler [story] özelliği herkesin kendi reality show'unu başlatmasına vesile olmuştur. Biraz başa dönüldüğünde bloglar ve takipçileri influencerlığın [etki eden] ilk örneklerini oluşturmaya başladılar. Son dakika haberlerinde, kişisel günlüğe, moda-magazin içeriklerinden güzellik önerilerine, müzik, edebiyat, tiyatro, sinema önerilerine geniş bir perspektifteki blogların etkisi öylesine geniş bir alana yayılıyordu ki özellikle bazıları büyük medya kuruluşlarının yayın-içerikleriyle rekabet edebilecek düzeye gelmişlerdir (Rothkopf, 2009).

Rothkopf (2009), seçkin sınıfın son dönemde bilgi iktidarını ellerinde bulundurduğunu ve bilginin efendisi haline geldiğini ifade eder. Bu anlamda küresel yönetişim [global governence] ve küresel yönetimin [global government] öne çıkmaya başlayacağını ve devletlerin üstünde bir yönetici seçkin doğacağını ifade etmektedir. Rothkopf'un başarılı bir öngörüde bulunduğu ve bu başarısının arkasında sosyal medyanın başarılı olmasının payının büyüklüğüne dikkat etmek gerekir. Sosyal medya, gözetimin paradigma değiştirmeye başladığı bir dönemde, toplumu şeffaflaştıran, iktidarların manipülasyonuna izin verecek şekilde zihinlerinin kontrolünü rızaya bağlı tamamlayıcı bir konsept inşa etmiştir. Tamamlayıcı bir konsept olarak medyanın, gözetim paradigmasındaki köktenci değişimdeki etkisi jeneolojik yöntemle bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

Tamamlayıcı bir konsept olarak sosyal medya sitelerinin eşlikçileri yine global düzeydeki büyük alışveriş siteleri, sohbet ortamları, stream medya olarak ifade edilmeye başlanan Netflix, Disney+, YouTube benzeri çevrimiçi video-film içerik platformları olmuştur. Bu konsepti oluşturan her bir öge toplumu bir şekilde

kurgulamaya, dönüştürmeye başlamaktadır. Konu ile ilgili zihinlerde oluşabilecek sorunlara ilişkin olarak şu şekilde bir açıklama yapmak yerinde olacaktır: Sosyal medya uygulamalarının-sitelerinin her biri kişinin günlük yaşamına, mesleki-profesyonel yönelimlerine, ebeveynliğine, estetik algısına, duygularına kişiliğine daha geniş bir ifadeyle kişisel performansına etki ederken, online-çevrimiçi alışveriş siteleri mağazalar arası dolaşmadan kişinin oturduğu yerden yemek söylemesine, ihtiyaçlarını karşılamasına olanak vermektedir, stream medyalar ise kimi zaman yine sosyal medya kimi kişisel performansa kimi zamansa hızlı tüketim dizi ve filmlerle yaşam şekline ve özellikle zihin sağaltmaya yardımcı olmaktadır.

Yukarıdaki paragrafta verilen örneklerin tamamı, öznenin yeni düzende nasıl bir inşa sürecine tabi tutulacağının artık makro düzeydeki iktidarların ya da kurumların değil, (küresel, bölgesel ve yerel düzeylerdeki karşılıklarıyla) toplumun kendi içinden çıkardığı influencerlar [etki edenler] aracılığıyla olacağının işaretleyicileridir.

Kültürel, politik, ekonomik çıkarları olan çevreler artık bu influencer'ların kontrolünü elde etmelidirler. İlginç bir şekilde kontrol aracı olan influencerlar artık alışılagelmiş iktidarlar aracılığıyla değil aksine algoritmaların kontrolünü ellerinde barındıran tamamlayıcı konsepti oluşturan ögelere aittir. Bugün için bu tamamlayıcı konseptin ögelerinden özellikle G-MAFIA küresel ölçekte etkili bir iktidara dönüşmüştür. Bu kurumlar yerel ve küresel ölçekte kültüre, ekonomiye, politikaya ve hatta doğrudan demokrasinin kendine hükmedebilmekte/kontrol altına alabilmektedir.

Özellikle G-MAFIA üzerine çalışmalarıyla tanınan Amy Webb farklı çalışmalarında G-MAFIA ve benzer kurumları teknoloji tiranları olarak adlandırırken aynı zamanda bu kurumların toplumu kökten dönüştürmeye başladığını ifade eder (2013; 2016; 2019). Büyük dokuz [The Big Nine] olarak adlandırdığı Big Tech kurumları kişisel verilerin yanlış kullanılması ve yönetilmesi üzerinden büyük imtiyazlar elde etmiştir. Çin'de bulunan devlet onaylı sosyal kredi sistemi kadar sert çizgileri olmayan big nine düzeninde algoritmalar yaşamın her alanını birbiri ile bağlantılı hale getirerek kişiye atadıkları kimlikleri şekillendirirler. Bu sayede kişinin bir sonraki satın alma davranışını, oy verme davranışını, yemek siparişini, giysi ya da ihtiyaç alışverişlerinde söz sahibi olma hakkını elinde bulundurur. Algoritmik kontrolün gelecek yıllarda daha da efektif kullanılabilecek hale gelecek olan yapay

zekâ ile daha da artmasını beklediğini ifade eden Webb'den (2019) hareketle kişilerin bu yeni iktidar-tiranlara karşı devletleri harekete geçirerek gerekli yasaların hayata geçirilmesi için sınırlı bir zamanın kaldığını ifade etmek gerekmektedir.

Çin yapay zekânın önemini insan yaşamını otomatikleştirecek geleceğe hazırlık yapan tüm öğretmen ve yazılımcılara sağladığı ödenek ve fonlarla kanıtlarken, Tegmark'ın yaşam 3.0'a geçişe hazırlanan bugünün insanı için yaptığı uyarı bir kez daha hatırlanmalı: Yapay zekâyı geliştirenler insan zihninden ibaret, eğer bugün var olan önyargı ve eşitsiz düzen aynı şekilde şuan olduğu gibi sanal yaşama taşınırsa, insanlık dijital evrenlerinde de mikro ve makro düzeylerdeki iktidarların ama en çok ta kendilerinin tutsağı haline gelecektir. Zira tamamlayıcı konseptin yapmış olduğu şeyin yani dünyayı dönüştürebilmesinin yegâne sebebi onu kullanmakta ve hayatının merkezine yerleştirmekte bu denli heyecanlı ve aceleci davranan toplumun kendisidir.

2.3.3 Bilinçdışını yapılandırmak, II: Gözetimin ötesine doğru

"Bugünkü aptallaşma doğrudan ütopyadan kopmanın bir sonucudur. Ütopyanın istenmediği yerde düşünce kuruyup gider. Düşünce salt ilerleme içinde ölür."

— Horkheimer ve Adorno

"Gündelik olan: Keşfedilmesi en güç şey."

— Maurice Blanchat

Kültürel anlamda hegemonik, kültüre özgü psikanalitik bir çerçeve boyunca bilinçdışı öznenin gözetimi içererek aşmasında iktidar-özne ilişki mekanizmasının dikkate değer çarklarından biri olmuştur. Yirminci yüzyıldaki dinamik yapı yirmi birinci yüzyılda farklı eksenlere kayarak devam ederken kapitalizm kültürel alanı topyekûn kontrolü altına almayı başarmış, kitle ve kitleyi oluşturan öznelerin her biri bir diğerine benzemeye başlamıştır. Halkla ilişkiler ve reklam sektörleri bu dönemde etkin politikalar yürüterek tüketim toplumunu inşa etmiştir. Lakin, çok kısa bir süre sonra eros-arzu dürtüsü tek başına kapitalist ihtiyacı karşılayamayacak duruma gelmiştir. Benzer şekilde politik sahada biyopolitika, gözetim faaliyetlerinde büyük birader yetersiz kalmaya başlamıştır.

Her anlamda (politik, ekonomik, kültürel) ve her boyuttaki (makro, mikro) iktidarın gündelik olana ve zihne, zihnin içinden erişebileceği yeni bir tekniğe ihtiyacı

ortaya çıkmıştır. Zihin-bellek konusu bugün hala tamamen kontrol edilebilir ya da okunabilir değildir ama gündelik olanla yakından ilişkilidir: Dünün bugüne, yeri geldiğinde yarını da hesaba katarak yansımasıdır. Yeni düzende iktidarın ortaya koyduğu sistem, uzun süre onun ihtiyacını karşılayabilecek düzeydedir: Psikometri, psikopolitika ve her ikisi içinde gerekli olan algoritmalar. Kısaca özetleyecek olursak: Yalnızca demografik ya da bedensel veriler üzerinden hareket eden düzenin yerine yine daha gelişmiş bir yorumuyla biyometrinin de dahil olduğu psikometrik verilerin kullanımına geçilmiştir. Bu durumu verili konumda bulunan nicel verinin yerine nitel verinin -duyguların, düşüncelerin, tepkilerin, dünün, bugünün, yarına yönelik beklentilerin- nicelikleştirilmesi şeklinde ifade etmek mümkündür. Yine psikopolitika psikometrik verinin iktidarca kullanıldığı, iktidarın istediği şekilde toplum üzerinde kültürel, politik, psikolojik bir iklimlendirme sürecini ifade eder. Psikopolitika ve psikometrinin ortaya konulabilmesi için ise algoritmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Algoritmalar, iktidarların gündelik olanı keşfedebilmesinde ve bu keşfin daimî güncelliğini koruyabilmesindeki en önemli gelişmelerden biridir.

Arzu dürtüsünün (eros) yetersizliğinin farkına varan kapitalist iktidar çevreleri normal şartlarda politik iktidarın tercih ettiği bir diğer dürtü olan ölüm dürtüsünü (thanatos) kullanmaya, harekete geçirmeye başlamışlardır. Kavramı ilk ortaya atan isim olan Freud, ölüm dürtüsünden ilk kez söz ettiği 1920 tarihli *Haz İlkesinin Ötesinde* metninde bu hipoteze yönelik şu açıklamada bulunur: “Bana burada geliştirdiğim hipotezlere inanıp inanmadığımı, bunlara ne kadar ikna olduğumu sorabilirsiniz. Cevabım şu olur: Ben kendim de ikna olmadım ve başkalarının da inanmalarını beklemiyorum.” (Abensour, 2022, s. 86). Görüldüğü üzere kavramın başlangıçta varlığının kesinliği ya da bilimsel karşılığı, ilginç şekilde teorik çerçevesinde yer aldığı psikanalizdeki bilinçdışı kavramında olduğu gibi belirsizdir. Oysa bugün gerek bilinçdışının (Solms & Turnbull, 2020, s. 88) gerekse ölüm dürtüsünün bilimsel karşılığı pek çok çevre tarafından kabul edilmektedir (Marcuse, 2016 [1955]; McGowan, 2018; Han, 2021 [2019]).

Yirmi birinci yüzyılın henüz ilk çeyreğinde yaşanan üç büyük global kriz makro iktidarların önemini ortaya koyarken, devlet ve devletle ilişkili olarak anlaşılan makro iktidarlara bir yenisi daha bu kez yeri geldiğinde devletleri ve devletlerin yasa koyucularına karşı koyabilecek şekilde eklenmiştir: Büyük teknoloji şirketleri. Big Tech, The Big Nine, G-MAFIA gibi farklı şekillerde adlandırılan bu şirketler insanların, kültür, medya, ihtiyaç, alışveriş, teknoloji, yemek vb. kavram ya da olaya

karşı bakış açılarını değiştirmiştir. On dokuzuncu yüzyılda başlayarak yirminci yüzyılda tam anlamıyla sonuçları görülmeye başlanan kültürel devrim bu defa çok kısa bir sürede gerçekleşirken sonuçları toplumun her kesiminde belirgin sonuçlar doğurmuştur.

Yeni anlayışla birlikte gerçekleşen değişimlerden birisi kitle ve kitle kültüründe gerçekleşmektedir. Kitleyi ve kitle kültürünü en temelde bir uyumlanma[48] olarak ifade eden Adorno'nun yaklaşımı (1991, s. 67), bu dönemde Le Bon, Freud vb. isimlerin anlayışlarına oranla daha anlamlı bir hale gelmeye başlar. Zira Adorno'nun özellikle kitle kültürünü odağına alan yaklaşımında 'uyum' anahtar kavramdır. Burada "uyum" bir ülkeye ya da topluluğa işaret eden, birlik gücünü öne çıkaran bir ifade değil, daha ziyade iktidara ve iktidar ilişkilerine işaret eden bir kavramdır. Foucaultyen disiplin toplumunda kurumların aracılığıyla normal – normal olmayan üzerinden öznenin rekonstrüksiyona uğraması ile burada Adorno'nun uyum kavramı benzeşim gösterir. İlkinde öznenin direkt olarak inşası ikincisinde ise bu inşaya giden süreçte toplumda ortaya çıkan, düzenlenen süreç ön planda tutulmaktadır. Adorno'nun kültür endüstrisi çeperinde şekillenen bu kitle kültürünün 'uyum' kavramı ile olan yakın ilişkisi sosyal medyada kendini yeniden tanımlamaya başlar. Artık kitle yalnızca endüstri çıktılarını tüketen olmaktan çıkarak üre-tüketici olmaya başlamıştır. Endüstriye yön verme imkânına sahip olarak mülkiyet ve sahipliğin kontrolünü kısıtlı dahi olsa zedeleyebilmiştir. En azından ilk başta, öznelerin nezdinde böyle bir algının oluştuğu ve bugün hale büyük oranda bu hissiyatın devam ettiği kesimlerin bulunduğunu söylemek yerinde olacaktır. Burada madalyon benzetmesini kullanarak söz konusu durumu örneklendirmek daha faydalı bir anlayışın ortaya çıkmasını sağlayabilir: Madalyonun ön yüzünde sosyal medya sayesinde kendi sesini duyurma, kendine benzer kişilerle etkileşime girme, kendi yaşam fanusunu üretme ve isteğe bağlı olarak kendi görüşünün zıt kutbunda yer alan isimlerle etkileşime geçtiğini varsayan özne bulunur. Özne kendini burada özgür olarak tanımlamaktadır. Kendi tercihlerini sanal alanda istediği ölçüde gerçekleştirme olumsallığına sahiptir. Madalyonun diğer yüzüne bakıldığında ise yeni iktidar formunun kendini algoritmaların arkasına gizleyerek kullanıcıların-öznelerin özgür hissetmelerini sağladığı, bu sayede öznelerin ortaya koyduğu

[48] Üçüncü bölümde Adorno'nun burada yer verilen görüşü daha geniş bir perspektifle bu kez gözetimin de bir uyumlanma kavramı oluşu üzerinden gözetim – kitle – kitle kültürü bağlamında bir tartışmaya açılacaktır.

enformasyonu (kişisel verileri) yeri geldiğinde (iktidarın kendi) isteği doğrultusunda dönüştürmesi bulunur. Madalyonun bu yüzünde ilk başta alışılagelmiş iktidarların tıpkı öznelerde olduğu gibi sanal suretlerinin bulunduğu varsayılırken, artık biraz önce sözü edilen yeni seçkinlerin yer aldığı bilinmedir.

Amy Webb'e göre, çalışma dahilinde gözetim seçkinleri olarak söz edilen, Big Tech[49] tanımlamasını dijital dünya aracılığıyla reel yaşamı kontrol eden 'tiranları' işaretlemekte eksik görmektedir. Webb, bu beş Amerikan şirketine IBM'i ve Alibaba, Tencent ve Baidu isimli uzak doğu şirketlerini de ekler ve büyük dokuz (the big nine) olarak isimlendirir (2019). Bu şirketler bulut bilişim, teknoloji araştırmaları, veri ve geliştiricileri ile yapay zekâ alanında en büyük yatırımları yapan şirketlerdir. Bu yatırımlar zihni kontrol edebilme ve zihnin kontrol edilişinin özne tarafından hissedilmeden aldığı kararların kendi rızası doğrultusunda olduğunu hissetmesini sağlayacak yenilikleri desteklemektedir (Webb, 2019). Webb vb. birçok isimden hareketle büyük teknoloji şirketlerinin amacının genel anlamda öznelerin bilinçdışının yeniden kurulması, değiştirilmek ve dönüşüme uğraması olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla sosyal medyayı ya da benzeri dijital teknolojileri ele alabilmek, burada gerçekleşen halkla ilişkiler ve reklam süreçlerini tam teşekkülü şekilde değerlendirebilmek için bilinçdışını ve bilinçdışına yönelik kurumların hedeflerinin doğru anlaşılabilmesi gerekmektedir. Çünkü bu şirketler Edward Bernays'ın propagandadan devşirdiği halkla ilişkileri yapay zekâ ile birleştirerek şimdilik en iyi uygulayıcıları olduklarını birçok defa ispatlamışlardır.

Tablo 2. 5 The Big Nine'ı oluşturan şirketlerin kategorizasyonu.

Alışveriş	**Sosyal Medya**	**Yazılım- Donanım**
Amazon	Meta	Google
Alibaba	Baidu	Apple
	Tencent	Microsoft
		IBM

Yapay zekâ [AI] 1950'lerden beri insan hayatında olmasına karşın, etkisi özellikle söz konusu şirketlerin (metaverse benzeri) son dönem yatırımlarıyla görülmeye başlamıştır. Henüz bilim kurgu roman ve filmlerinde görülen düşünebilen, irade sahibi robotlar hayata karışmamış olsalar bile makine öğrenmesi aracılığıyla nokta

[49] Big Tech'i oluşturan kurumlar kimi zaman dört (Google, Amazon, Facebook – Meta, Apple) kimi zamansa beş şirket (Microsoft) olarak kabul edilmektedir.

atışı reklam gösterimlerini sağlayan, öznenin politik, kültürel iklimini istedikleri yönde yönlendirebilecek özneye yeni ihtiyaç düşüncesini tetikleyebilecek etkili algoritmalara sahip olan kurumlar, yakın gelecekte yepyeni bir yaşam deneyimini başlatabilme gücüne sahip olabileceğine inanılmaktadır (Webb, 2019). Burada Max Tegmark'ın *Yaşam 3.0* düşüncesini hatırlayarak, Webb'in de yine benzer bir düşünceye sahip olduğunu ifade etmek gerekiyor. Teknoloji tiranları olarak tanımladığı Big Nine – büyük dokuz insanlığın geleceğe yönelik en büyük umudu. Çünkü geleceği kuracağı düşünülen yapay zekâ sosyal, kültürel, politik ve ekonomik yaşamı etkilerken 50'lerden beri başlattığı öznel deneyimi yeniden dönüştürmeye başlayacaktır.

Yukarıdaki ifadeyi biraz açmak gerekirse: Kurumlar, psikanalizin toplumsal bilinçdışı olarak kendilerini bedenler (De Certeau, 2017, s. 38). Foucault ile Freud arasında bir köprü düşüncesiyle, kurumlar burada toplumsalın kendini inşa etmelerini sağlayan yapılanmalardır. Bu sebeple de özneye giden yol, öznel deneyimin kurulmasından geçmektedir ve öznel deneyim kurumlar aracılığıyla kurulmaktadır. Deleuze'nin daha önce yer verilen ifadesinde de olduğu gibi kurumların önemini kaybetmesi iktidar için yeni öznellik alanları ihtiyacını doğurmuştur.

Medya, kurumların zayıflamaya başladığı dönemde güçlü bir iktidar söylemi aktarıcısıyken, sosyal medyanın da içinde bulunduğu internet hatta bizzat teknolojinin kendisi, medyayı da içeren çok daha etkili bir iktidar mekânı haline gelmiştir. Bu iktidar mekânı makro ve mikro boyuttaki iktidarın hem eros hem de thanatos'u yani arzu ve ölüm dürtülerini harekete geçirebilecek efektif bir mekândır. Böylesi etkin bir güce birbiri ile entegre – bağlantılı araçlar aracılığıyla kavuşurken kişiyi sanal – dijital alanda bir bedene dönüştürür. Tıpkı vaktiyle kurumların kendi misyonları doğrultusunda kişide kurduğu öznel deneyim gibi burada da sürekli ve çoklu bir öznel deneyim kurulmaya başlar.

Kurumların öznel deneyim inşası ile bu yeni öznel deneyimin inşasındaki önemli ve temel bir farklılık kişiye özelliktir. Yeni düzende kişi, kişisel verilerinin kendine yönelik kullanımı ile iktidara tabi olur. Hatta bu tabi olma halinin farkına dahi varmaz, dijital alanı bir özgürlük alanı olarak görür. Konunun etik boyutu çalışmanın kapsamı dahilinde yer almadığı için bu açıdan bir değerlendirmeye ya da tartışmaya girilmeyecektir. Bununla birlikte konu dahilinde kısaca bahsetmek gerekirse birçok

isim kişisel verilerin yoğun ve etkili kullanımına hatta herhangi bir sebeple kullanımına karşı çıkmaktadır ama dijital sahada yer alabilmek için onaylanan kullanıcı sözleşmesi ile kişisel verilerin kullanımı konusunda kişinin yapabilecekleri de oldukça sınırlı hatta yapabileceği tek şey kullanmamaktır.

Karl Marx'ın "tüm buluşlarımız ve ilerlememiz, maddi güçlere düşünsel yaşam kazandırmakla ve insan yaşamını bir maddi güce indirgemekle son buluyor" sözü O'Shea'ya göre günümüz toplumunda dijital teknoloji ile kurulan kişisel ve politik bağla yakından ilişkili bir biçimde yeniden anlam kazanıyor (2021, s. 18). Günümüzde teknoloji vasıtasıyla üretim, yeniden üretim ve tüketimde köklü bir örgütleme devrimi yaşanmaktadır. Yapay zekânın ilkel formatlarını oluşturan akıllı cihazlar aracılığıyla reel yaşamın hemen her eylemi sanala entegre edilmeye başlamıştır. Alışveriş, toplantı, arkadaş görüşmesi, film izleme gibi sosyal etkileşimler ekranların karşısına taşınırken, neoliberal bir iktidar tekniği hayata geçirilmiştir. Bu teknik vasıtasıyla geçmişte kurumlar aracılığıyla kurulmaya çalışılan 'öznel deneyime bağımlı özneler' kişisel ve politik bağın bir çıktısı olarak cihazlar aracılığıyla kurulmaktadır.

Dijital teknolojiler ve gözetim üzerine kapitalist okumalar sunan Zuboff, kullanıcı verilerinin iktidarlar için adeta doğal kaynaklar gibi görünmesi şeklindeki iktidar anlayışına şiddetle karşı çıkarken endişelerini haklı çıkartacağına inandığı bazı soru(n)lar sıralamayı ihmal etmez (2015; 2019). Gözetim kapitalizmi olarak adlandırdığı kullanıcı verilerine dayalı halkla ilişkiler, reklam, ekonomi politik ve politik süreçlerle ilgili olan bu soruları genel anlamda şu şekilde toparlamak mümkün: Var olan düzende isteyen her şirket algoritmalar aracılığıyla kişisel verileri elde edebiliyorsa, bu durum öznel deneyimi suistimal edilmeye açık hale getirmemekte midir? Yasalarla ya da verilerin temel hakkına sahip olan kurumların (big nine vb.) yeniden tasarlayacağı erişim engellemeleri veri gaspına ya da yeni tedarik yolları arayışına bir engel oluşturabilecek midir?[50] İki ana soru altında toplanan bu sorunlar gerek bugün gerekse gerekli tedbirlerin alınmadığı yakın gelecek için insanı bekleyen hayati sorunlardan bazıları olarak görülmektedir. Çoğu

[50] Kişisel verilerle ilgili sorun özellikle sosyal medyada kendini göstermekte. Özellikle Facebook, kişisel verilerle ilgili sızıntı ve casusluk çalışmalarında oldukça kötü bir profile sahiptir. Şirketin kurucusu ve yetkili ismi Zuckerberg NSA gibi büyük istihbarat kurumlarının bile casusluk faaliyetlerinde bulunarak kurumlarından sızıntılar gerçekleştirdiklerini belirtmektedir (Zuckerberg, 2014).

zaman hayati olarak nitelendirilmeyen bu sorunlar, özneyi psikolojik, kültürel, ekonomik ve politik olarak etkileyebilmektedir. 2016 yılında ortaya çıkan Cambridge Analytica skandalı ile ilgili en önemli çıktı başta büyük şirketler olmak üzere demokrasiye ve özgür seçim hakkına doğrudan müdahale edebilmeleridir. Her geçen gün gelişen yazılım, algoritma ve yapay zekâ çalışmaları ile bugün ya da yakın zamanda neler yapılabileceği, hangi tercihlerin hür irade ile verilebildiği ya da hür irade ile herhangi bir tercihte bulunulup bulunulamayacağı hala büyük bir belirsizlik taşımaktadır.

Zuboff '*mülksüzleştirme döngüsü*' kavramlaştırmasında bu konuyu ele alır. İstila, alıştırma, uyarlama ve yeniden yönlendirme şeklinde 'cereyan' eden bu döngü bilinçdışını yapılandırma, yeni öznelliğe giden yolda öznel deneyimin kurulmasını sağlayan adımlardır. Kimi zaman Thanatos'un yıkıcılığı kimi zamansa Eros'un psikanalizdeki anlamıyla cinseli devreye girerek özne bu döngünün çıktısında gerçekleşen öznel deneyimle kurulur.

Zuboff'un döngüsünde yer alan ilk aşama olan istila, çoğu zaman tamamen savunmasız dijital alanda yaşanan sessiz ele geçirmeyi ifade ediyor. Nedir bu ele geçirme? Marksist bir ifadeyle artı-değere el koymak. Zuboff'un döngüsündeki istila, teknoloji şirketlerinin ücretsiz işçileri olan kullanıcı verilerinin ele geçirilmesini artı-değerin sessiz istilası olarak kendine karşılık bulmaktadır. Üstelik bu artı değer, alışıla gelmiş artı-değer'den farklı olarak davranışsal sürecin öncül ve ardılını da içerecek şekilde genişlemiştir. Alıştırma safhasında özneler artı-değer kullanımına alışırken uyarlama ve yeniden yönlendirme süreçleri yeni öznel deneyimin inşa edilmesini içermektedir (Zuboff, 2019).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÖZETİMİN PSİKOPOLİTİK SOYBİLİMİ: GÖZETİMİN ÖTESİNE GEÇİŞ UYGULAMALARI OLARAK ALGORİTMİK YÖNETİMSELLİK VE HALKLA İLİŞKİLER BAĞLAMINDA YENİ SEÇKİNLER

Teknoloji, insanı değersizleştiren ve aptallaştıran mekanik davranışı ortadan kaldırır; insanı kendine kazandırır.

– Aziz Yardımlı

Stefan Zweig, otobiyografisi *Dünün Dünyası* metninde on dokuzuncu yüzyıl insanı ile yaşamış olduğu yirminci yüzyıl insanını mukayese ederken şu ifadeye yer veriyor: "*'Güvenlik' sözcüğünü bir hortlakmış gibi sözlüklerinden atan, insanlığın teknik bakımdan ilerleyişini hızlı bir ahlaki yükselişin takip edeceğini düşünen ve böylesi bir idealizm yüzünden gözleri kamaşmış kuşağın iyimserlik çılgınlığını küçümsemek bugünün bizleri için çok kolaydır*" (Zweig, 2022, s. 23). 'Güvenli Dünya' olarak adlandırdığı on dokuzuncu yüzyılın sessiz, güvende ve refah seviyesi yüksek toplumları güvenliğe (ve gözetime) ihtiyaç duymuyordu. Edward Bellamy'nin 1888 tarihli *Geriye Bakış 2000'den 1887'ye* metninde 2000li yıllara yönelik refah seviyesi yüksek, modernizasyon sürecinin tamamlandığı, emeğin hak edilen değeri elde edebildiği bir sosyal devlet eksenli gelecek dünyası tasvirinde bulunurken, güvenli dünyanın ileride daha da güçlü bir hale geleceği düşüncesinin yattığı görülmektedir (2022 [1888]). Bellamy'nin metniyle bu çalışmanın yürütüldüğü dönem arasında yaşananlar, insanı söz konusu ütopyadan hem uzaklaştırmış hem de ütopyanın kısmen gerçek kılınmasını sağlamıştır. Öncelikli olarak refah seviyesi, kültürel ve sosyolojik koşullara bakıldığında insanlık önemli gelişmeler kaydederken, özgürlük noktasında büyük bir sorun ortaya çıkmış, bu sorunun temel aktörü ise insani gelişmenin önemli bileşenlerinden biri olan teknolojinin kendisi olmuştur. Bu bölümde teknolojinin insan hayatındaki etkileri halkla ilişkiler ve algoritmik yönetimsellik bağlamında ele alınacaktır.

Foucaultyen iktidar kavramı görünür olanla söylenebilir olan arasındaki ilişkiye bir göndermede bulunur. Bu sebeple Foucault, uzun yıllar çalışmalarında kullandığı iki yöntemi inşa ederken görünür ve söylenebilir olana ayrı ayrı yer verir. Arkeolojik yöntemin yararlandığı epistemeler, konu edilen fenomene yönelik

söylemin peşine düşerken, soybilim yönteminde yer alan dispozitif, görünür olanı konu edinir.

Foucault *Nietzsche, soybilim, tarih* yazısında "*Karmakarışık, silinmiş, üstü karalanmış, defalarca yeniden yazılmış parşömenler üzerinde çalışır*" şeklinde tanımladığı soybilim yönteminden didikleyici ve sabır isteyen bir yöntem olarak söz eder (2011c, s. 230). Şimdinin tarihi olarak ifade edilen soybilim yöntemi, bilinenin ardında yatan bilinmezin üzerindeki tozlu örtüyü kaldırmayı amaçlar. Bunu olumsallıklar ekseninde yürütürken başlangıç noktasının farklılığı nedeniyle soybilimsel çalışmalar genellikle aynı konuyu ele alsalar dahi oldukça farklı çıktılara sahip olabilir. Foucault'nun "*Kökenin törensi gösterişi*" olarak tanımladığı tarihe arkasını dönen soybilim, ele aldığı dispozitifin bugünkü koşullarını ortaya koyan sürecin arkasındaki süreci konu edinir.

Tablo 3. 1 *Yirmi birinci yüzyıl için gerçekleştirilen gözetimin arkeolojisi çalışmasının özeti*

Gözetim Öncesi	Gözetim Süreci	Gözetimi Aşmak	Gözetim Ötesi
Korku ve ardından kaygı	Eş zamanlı korku ve kaygı	Kaygı ve gözlem	Kaygı, gözlem ve bakış
Disipline eden iktidar	Disipline eden iktidardan kontrol-denetim faaliyetini gerçekleştiren iktidara geçiş	Sosyal yaşamın içine sızan iktidar	Sisteme içkin iktidar
Panoptikon	Panoptikon ve sinoptikon	Omniptikon	Omniptikon
Kurumlar	Azalan kurumların etkisi ve yaşam alanları	Yaşam alanları ve paylaşım alanları (ağ) ile zihne yönelim	Yaşam alanları, paylaşım alanları (ağ), beden ve zihin
-	Kısmi olarak biyometrik ve psikometrik veriler	Biyometrik, psikometrik ve kısmi yapay zeka	Biyometrik, psikometrik ve yapay zeka
Kültür politikası (halkla ilişkiler) aracılı yönetme faaliyeti	Kültür politikası (halkla ilişkiler) aracılı yönetme faaliyeti	Algoritmik yönetimsellik aracılı kültür politikası (halkla ilişkiler)	Yapay zeka, algoritmik yönetimsellik aracılığıyla yeni kültür politikaları
Süreç tamamlandı	Süreç tamamlandır	Süreç devam ediyor	Sürece geçişin yakın zamanda gerçekleşmesi bekleniyor

Panoptikon ile başlayan gözetim üzerine esaslı düşünce her zaman iktidar tekniklerini, pratiklerini ve teknolojilerini özne-iktidar aksında ele almayı gerektirmektedir. Bu sebeple ikinci bölüm boyunca burada ele alınacak olan gözetim düşüncesinin oluşum basamakları ele alınırken, gözetim kavramının zeminini

hazırlayan düşünce, gözetim pratiklerinin yaygınlık kazandığı dönem ve alışılagelmiş olan gözetim anlayışının aşılmaya başlandığı süreç ele alınmıştır. Bu süreç Foucaultyen bir yöntem olan arkeolojiden yararlanarak ele alınmıştır. Arkeolojik süreç içerisindeki çıktılardan birisi panoptikon olarak adlandırılan iktidar pratiğinin daha sonraki gözetim teknolojileri olan sinoptikon ve omnikonun yerine de kullanılmasıydı. Çoğu zaman panoptikon ve post-panoptikon (panoptikon sonrası) şeklinde bir ayrım söz konusuydu.

Üçüncü bölümle ilgili tartışmaya geçmeden önce, ikinci bölümde burada tekrar ele alınması gerektiği için kapsam dışında bırakılan birkaç ayrıntıya yer verme gereği doğmaktadır. Panoptikon kavramının bugün sinoptikon ve omniptikon kavramlarından daha çok kullanılma nedeni, diğer iki kavrama kıyasla iktidarı bir kuşatıcı olarak işaretlemesinin yanında iktidar ilişkisini bizzat kendinde kurmasından kaynaklanmaktadır. İktidarın Foucaultyen tanımını hatırlayacak olursak, Foucault bir forma, şekle değil bir ilişkiye, etkileşime gönderme yapmaktadır. Her ilişkinin karşılıklı müzakereyi konsensüs ya da çatışmayı ve dolayısıyla direnişi-karşı koyuşa işaret etmesi Foucault için iktidar – özne ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu hatırlatmanın ışığında yeniden panoptikonun diğer kavramlara oranla daha sık tercih edilmesi ve üzerine çalışılması konusunu ele alırsak, panoptikon iktidar – özne ilişkisinin temel bir formülünü ortaya koymaktadır. Foucault'nun öznel deneyimin aracılığında kurulan öznesi, panoptik bir ilişkinin neticesinde kendi bedenine kavuşmaktadır.

Demek ki panoptikon ve onun aracılığında bir genellemeyle gözetim, ya da Foucaultcu anlamda gözetim ivedi bir kayıt ve enformasyon aracı değildir. Yönetim faaliyetinin bizzat kendisine bir göndermedir ve zaman içinde büyük değişimlere uğramış ve uğramaya devam etmektedir. Gözetimin tarihsel sürecinde sürekli değişim süreci Foucault'nun kavram evreninde yönetimsellik olarak geçen bir kavramla oldukça yalın bir biçimde ortaya konabilmektedir. Bölüm içinde yönetimsellik, bir başka iktidar faaliyeti olan halkla ilişkiler disipliniyle birlikte daha önceki bölümde politik psikolojide mekân ve bilinçdışını yapılandırmak başlıklarının birleştirilmesi ile ele alınarak bugünkü gözetimin pratikleri örtük öznel deneyim kapsamında tartışılacaktır.

3.1 Psikopolitik mekânlarda bilinçdışını yapılandırmak: Halkla ilişkiler ve algoritmik yönetimsellik

Çalışma kapsamında birçok kez ele alındığı üzere yirminci yüzyıl özne-iktidar ilişkilerinde devrimsel nitelikte değişimlere neden olmuştur. Art arda gelen savaşlar politik iktidarların kalabalığı kontrol altına alması için yeni pratiklere yönelik ihtiyaç doğurmuştur. Aynı dönem hegemonya ve ideoloji noktasında kalabalıkların şiddetli tartışmaları ve dünya üzerinde erk sahibi olma yarışı ortaya çıkmıştır (Hobsbawm, 2020). Yarışta bir süre sonra politik iktidarlara teknoloji-gözetim elit-seçkinleri de hegemonik düzeyde dahil olurken halkla ilişkiler ve yönetimsellik etkili araçlar haline gelmiştir.

Foucault tarihin kullanım alanlarından birinin "*kimliğimizin sistematik olarak ayrıştırılması"* şeklinde ifade ederken, tarihin daimî bir özne – iktidar ya da güç ilişkisinin güçlünün tarafından yani madun bırakan tarafından dile getirildiğinden söz eder (2011c, s. 250). Söz konusu ilişki bilinçdışında bir yapılandırma süreci olarak öznel deneyimin hangi iktidar pratikleri bağlamında inşa edildiği üzerine geliştirilen bir perspektifle halkla ilişkiler ve yönetimsellik aracılığıyla tartışılacaktır.

3.1.1 Kültür politikası olarak halkla ilişkiler

Freud'un psikanalitik öğretisi yirminci yüzyıl başı itibariyle politik iletişimciler (spin-doctorlar) arasında popülerlik kazanmaya başlamıştır. Freud tehlikeli kalabalığı yönetmede, kültürü devşirmede ya da kalabalığın "rızası" noktasında birçok kez başvurulan etkili bir isim olmuştur. Öyle ki Freud ve psikanalizin yüzyılın ileriki tarihlerinde eleştirel teorisyenlerin toplum eleştirilerinde ortaya koydukları çözümlemelerin tabanında da politik psikolojinin bir disiplin olarak ortaya çıkmasında da yeri ve önemi göz ardı edilemez. Zihnin derinliklerinde ilkel cinsel ve saldırgan güçlere işaret eden Freud, kendinden önceki özne düşüncesinin aksine madun bırakılmış, söylemin aracılık ettiği bir özneye işaret etmekteydi.

Freud'un öğretilerini kitleyi ve kişiyi, kontrol ve yönlendirme noktasında kullanan ve aynı zamanda Freud'un yeğeni de olan Amerikalı Edward Bernays, halkla ilişkileri ortaya koyarken propagandaya yakın fakat kesin sınırlarla ayrılan yeni bir pratiğe işaret etmektedir.

"*Halkla ilişkiler, gerçeği iletişimle inşa ve yeniden-inşa eden bir ikna ve beyin yönetim işidir*" (Erdoğan, 2014, s. 10). Dolayısıyla halkla ilişkiler genelde anlaşıldığı halinden yani kurumlar-markalar ile halk – kamuoyu arasında bir iletişim sürecinden oldukça farklı misyonlara sahiptir. Halkla ilişkiler bir kültür üreten, zamanı geldiğinde iktidar çıkarlarına uygun şekilde dönüştüren bir yönetim pratiği – teknolojisidir.

Kavramın içinde yer alan halk, kalabalığa, kitleye ya da bütün bireylere (topluma/topluluğa) bir gönderme değil, örgütlenmiş 'somut birimlere' yapılan bir referanstır. İleriki süreçte hesaplamalı propaganda da ve algoritmaları ele alan bölümlerle de ilgili olan bu somut birimler iktidara uyumlular ile uyumlu olabilecek olan hedeflerdir (Erdoğan, 2014, s. 13-4): Yeri geldiğinde müşteri, seçmen, kullanıcı halkla ilişkilerde yer alan halkı yani hedef kitleyi oluşturmaktadır.

Modern anlamda halkla ilişkiler faaliyetlerinin ilk uygulayıcısı ve bu adlandırmanın sahibi Edward Bernays 1923 tarihinde *Crystallizing Public Opinion* metninde bugün de geçerliliği koruyan bir tanıma yer verirken uyum, anlayış, etkileşim ve kaynaşma kavramlarına yer verir (Erdoğan, 2014, s. 17). Yine Bernays, az önce Erdoğan'ın tanımlamasında yer alan bir duruma işaret eder: Halkla ilişkiler gerçeklerle ilgilenmektedir, imajlarla yani görüntülerle değil. Halkla ilişkiler bir gerçeği aktaran ve bu gerçeğe yönelik halkın rızası üzerine gerçekleştirilen bir mühendislik faaliyetidir. Kamu zihninin denetlenmesi amacına da hizmet eden halkla ilişkiler, kültür politikası olarak rıza mühendisliğini psikanalitik bir çerçeve ile arzu ve şiddet dürtülerinin uyarılmasıyla gerçekleştirmektedir.

Halkla ilişkilerin kültür temelli bir iktidar pratiği oluşu onu hem bir söylem biçimine hem de ideolojiye dönüştürmektedir. Politik anlamda kullanıldığında epistemik bir anlam kazanmasına yol açan söylem ve ideolojik karakter halkla ilişkileri hegemonik ve seçkinci bir pratik haline getirir. Yeni oluşturulan ya da dönüştürülen kültüre yönelik rıza mühendisliği de hatırda tutulursa halkla ilişkilerin yalnızca bir ihtiyaca yönelik hatırlatıcı ya da tercih önerisinden ziyade ihtiyaç yaratıcının kendisi haline gelir. Mengü'nün (2012, s. 30), halkla ilişkilerin kültür üzerindeki etkisinden söz ederken ele aldığı unsurların bir kısmı şu şekildedir: Toplumun sosyo-ekonomik koşulları, siyasi durum ve toplumsal değerler, toplumun kitle ya da kamu toplumu olması, medyayı kullanma biçimi vb. Buradan hareket edildiğinde ise halkla ilişkilerin toplumu oluşturan hemen her bir etmen veya ögeye etki ettiğini söyleme imkânı doğmaktadır.

İnsan Eşitsizliğinin Sanat ve Bilimleri Üzerine alt başlığıyla 2006 yılında yayınlanan Ewen ve Ewen'in *Typecasting* metni ari ırk yaratma politikalarının Nazilerin propagandaları ve öncesindeki sürece değinir. Tıpkı Foucault'nun normal – normal olmayan ayrımı ve bu ayrıma dayalı olarak sıra-dışının işaretlenerek kapatılması Ewen ve Ewen'in metninde sanat ve bilim ekseninde ele alınır. Dünyayı

görmek ya da daha doğru bir ifadeyle dünyayı anlamlandırmak yalnızca içsel bir deneyim değildir. Dahası içsel olarak genel kabul gören öznel deneyim süreci alışılagelinmiş yorumunda olduğu gibi tekil bir süreç değildir. Aksine öznel deneyim bir iktidar kurgusudur. İnsanın kendilik kazanma serüveni boyunca ve sonrasında iktidara boyun eğişinin bilinçdışındaki karşılığıdır. Dünyayı anlamlandırmak kendilik, dolayısıyla özne için iktidarla olan karşılaşma anlarında daha da önemlidir. Bu sebeple de dünyayı görme deneyiminde özne-insan iktidar tarafından tekil bırakılamaz; iktidarın şekillendirdiği bir sürece tabi kılınmalıdır ve söylemler bu konuda kadim bir iktidar pratiğidir.

Düz anlamıyla söylem ve onun sanatsal karşılığı retorik, kültürel perspektifin gelişim, aktarım ve uyumunda iktidarların alet çantalarındaki yegâne bileşenlerden biri olarak Nazi ve benzeri popülist oluşumlarda propagandaya dönüşmektedir. Tarihi olaylardan kültürel değerlere o toplumu inşa eden her bir element propaganda sürecinde yeniden formüle edilmektedir. İktidarın sömürgesi olarak özneler yeni formülasyonlara karşı rıza gösterdikçe, propaganda bir diğer aşamaya geçmektedir. (Ewen & Ewen, 2008).

Edward Bernays Nazilerin yükseldiği dönemde, Propaganda Bakanlığı'nın faaliyetlerinden etkilenmiştir. Propaganda aracılığıyla Alman toplumunda köktenci bir değişim yaşanırken Bernays, kitlede meydana gelen değişimin altında yatanları araştırırken amcası Freud başta olmak üzere birçok psikanalistle görüşmüş ve halkla ilişkileri ortaya çıkarmıştır. Halkla ilişkilerin kitlenin rızasını alabilmek adına yürüttüğü süreç psikanalitik bir çözümlemenin çıktısıdır. Bu sebeple psikanalizin politik projesinde halkla ilişkiler faaliyetlerinin geniş bir alana yayıldığı görülmektedir.

Freud'un insan tahlillerinin, manipülatif bir kullanımı olarak başlayan halkla ilişkiler ilk başta iki yönlü fakat asimetrik bir ilişkiyi hatta kimi zaman tek yönlü bir ilişkiyi pratize ederek gelişir. Amaç, bilinçdışında yeni bir kapı aralamayı başarmak, öznede yeni bir ihtiyacının olduğu algısını yaratmaktır. Daha sonra bu pratik politik iletişimde de kamuoyu oluşturma noktasında etkin şekilde kullanılmaya başlanır. Zira halkla ilişkiler propaganda kadar etkili fakat onun kadar tahribata neden olmamaktadır.

Bernays'ın ve dönemin ilk uygulamaları ihtiyaç kültürünü arzu kültürüne dönüştürürken televizyon mutluluk makinesine dönüşür. Freud'un Birinci Dünya Savaşı'na yönelik olarak devletler aracılığıyla insanın içindeki ilkel şiddet dürtüsünün

harekete geçmesi ve bu sebeple savaşa karşı çıkmaması halkla ilişkilerde bir diğer dürtünün harekete geçirilmesiyle gerçekleşir. Nasıl ki propaganda ve savaş politikaları insanın içindeki thanatos'u ya da ölüm dürtüsünün şiddetini tetikliyorsa, halkla ilişkiler faaliyetleri insanın içindeki eros'u yani arzu dürtüsünü tetiklemekteydi. Bunun içinde güçlü bir nabız yoklaması ile hedef kitlenin rızasını sağlayacak kültürel oluşuma zemin hazırlamak gerekmekteydi.

Bernays, barış zamanının beyaz propagandası olarak şekillendirdiği ilk halkla ilişkiler pratiklerinde bilinçdışı üzerinde gerçekleştirmesi gereken tetiklemeyi oldukça başarılı bir biçimde politik-kültürel çerçevede gerçekleştirmiştir. Bilginin davranışı kontrol ettiği fikrinden hareketle Bernays, bilginin rasyonel olmayan (irrasyonel) duygularını tetiklemesi gerektiğini düşünmekteydi. Bu amaçla ilk kampanyalarından birinde Amerikalı ünlü psikanalist A. A. Brill ile sigarayı o dönem kamusal alanlarda içmeyen kadınlara nasıl içirebileceği üzerine görüşmüştür.

Bernays, Brill ile gerçekleştirdiği görüşme ışığında, kadına erkek cinsel organını dolayısıyla erkek iktidarını çağrıştıran sigarayı, kadınların erkeklere karşı bir meydan okumasına ya da özgürlük eylemine dönüştürmesi gerektiğine karar verir. Böylece Özgürlük Meşaleleri kampanyası ortaya çıkmıştır.

Sigaranın bir özgürlük ifadesine dönüşmesi ile kadınlarda kamusal ortamlarda sigara içmeye başlamıştır. Bu kampanyada Bernays, duygu, hatıra, hırs, arzu ve rasyonaliteye aynı anda meydan okumaktadır. Hatırlanacağı üzere politik psikolojide de iyi ve kötü yöndeki duyguların kontrol edilmesi rızanın oluşmasında büyük önem taşımaktaydı, her iki pratikte de öznel deneyim duygular aracılığıyla inşa edilmeye çalışılmaktadır.

Söz konusu pratik bir şeyi satın almanın yalnızca bir ihtiyacı karşılamasını değil, o şeye sahip olduğunuzda, nesnenin getireceği psikolojiyi ve çevreyle etkileşimi hatırda tutmayı öğütlemektedir. Politik anlamda düşünülürse iktidarla karşılaşma anında direniş göstermenin değil, direniş hakkına rağmen pasif konum kalmanın önemi vurgulanmaktadır. Pasifliğin beraberinde getirdiği güç söz konusudur.

Halkla ilişkiler ve medya tarihçisi Ewen, Bernays'ın halkla ilişkiler yaklaşımının gelişiminin psikoloji yönünü Freud'un, politik gücünü ise Walter Lippmann'ın yaklaşımından aldığını ifade eder. Lippmann'a göre zihnin irrasyonel

tarafına işaret eden bilinçdışı insanları yönlendirmede gerçekten maharetliyse, demokrasi düşüncesi temelden yeniden ele alınmalıdır (Ewen S. , 1996, s. 60-3). Zira akıl tutulması yaşayan kitleler, tek boyutlulaşan toplumlar serbest bırakılamazdı. Böyle bir durumda popülist tutumlar her zaman kazanma imkânına erişirdi. Lippmann'a göre seçkin-elit bir çevrenin varlığı kitleyi kontrol ve yönlendirmede oldukça işlevsel bir öneme sahiptir. Bu çevre rızanın oluşumda kitleye yol göstermeliydi.

Rıza mühendisliği olarak halkla ilişkiler Lippmann'ın bu düşüncelerini Freud'un yaklaşımıyla birleştiren Bernays tarafından ortaya konurken, huzursuzluk konusu da dışarıda bırakılmamaktadır. *Uygarlığın Huzursuzluğu* metni, kitlenin uzun süreli refah-huzur süreci içinde olmaması gerektiğini bununla birlikte kontrol altında tutulmasının önemine değinir. Medeniyeti insanın tehlikeli yanını bastırma amacıyla inşa edildiğini öne süren Freud'dan hareketle Bernays amcasının bireysel özgürlüğün imkânsızlığı tezini somut bir düzleme taşımaktadır. İnsan sürekli olarak bir öznel deneyim araçlığıyla iktidara zorunlanır. Birey, ya da tam anlamıyla özgür insan yerini iktidarına madun özneye bırakır.

Halkla ilişkiler devamlı bir kültürel üretimi desteklerken Ewen durumu Benjamin'den hareketle açıklar: "*Kitlesel yeniden üretime, özellikle kitlelerin yeniden üretimi yardımcı olur*" (1996). Sürekli bir kitle kültürü üretimi için, daimî bir kitle üretimi gerekmektedir. Bu bir taraftan parçalanmış kamusallıkları ortaya koyarken iktidarın da sürekli yeni düzen tasarlamasını gerektirir. Tasarım değişikliği için Foucault'nun yönetimsellik kavramı bağlam gereği oldukça uygun düşmektedir.

3.1.2 Yönetimsellikten Algoritmik Yönetimselliğe: İktidarın Kalabalığı '*Yönetme*' Faaliyeti

Foucault, yönetimsellik [*gouvernementalité*; *governmentality*] üzerine en kapsamlı açıklamalarından birini André Berten ile gerçekleştirdiği 1981 tarihli röportajda yapar (2014). İktidarın temeline yönelik sorunun önemini vurgularken iktidarın kendi temelinden kopuşuna işaret eder. Temeli olmayan ya da bir noktaya değin temeli olan iktidarların işlevsel bir biçimde faaliyetlerine devam edebildiğini burada açıklar. Foucault'nun açıklamalarından hareketle iktidara yönelik olarak, Freud'un puro üzerine yaptığı çıkarımda olduğu gibi bazı durumların arkaik temellerden bağımsız köksüz-sapsız ortaya konulduğunu yalnızca arzuya dayalı olduğu şeklinde bir okuma yapmak mümkündür.

Foucault'nun iktidarı ele aldığı bağlam klasik anlamda iktidar incelemelerinde görülen ekonomi temelli anlayıştan mümkün mertebe uzak kalmaktadır. Onun çözümlemelerinde mülk, mülkiyet ve sermaye birikiminin yerini sosyal toplumsal kuvvetler alır (Mills S. , 2023, s. 19). *Bilginin Arkeolojisi*'nde söylemin algılanan gerçekliği belirlediğini öne süren Foucault, gerçeğin iktidarın istediği doğrultuda oluşturulduğuna da değinir (Mills S. , 2023, s. 20). Gerçeğin anlamı kişinin düşündüğünden farklı bir düşünceye sahip olup olamayacağını, algılarının değişip değişmeyeceğini ya da bu algıların hangi bağlamlara dayalı olarak ortaya konduğunu sorgulamasının gerekliliğini fark ettiği anda değişime uğrar. Bu an, iktidara karşı direnişin başlangıcıdır. Günümüzde sosyal medya aracılığıyla kullanıcıların gerçeklik algısıyla oynamak, rızalarını almak adına mühendislik faaliyetleri yürütmek oldukça kolaydır. Twitter özelinde düşünülürse, bu platform bir makine gibi gerçeklik üretiminde bulunabilir (Seymour, 2019). Saniyeler içinde dünya geneline ulaşan içeriğin teyidi yeterli medya okuryazarlığı seviyesinde olmayan biri için oldukça zordur. Kullanıcılar sistemi bağlı oldukları süre kapsamında, geçirdikleri süreye (ya da bağımlılık düzeylerine göre) eşdeğer olacak şekilde trollere maruz kalabilir, hatta geçici ya da daimi olarak bir trol haline gelebilir; bir yalanın ortağı olarak onu yayabilir ve bunun kendi özgür seçimi olduğunu söyleyerek sistemin kendine eleştiri getirmez; ya da herhangi bir eleştirel tutum gelişmeye en yakın olduğu zamanda kaybedeceği özgürlük, eğlence ve bilgilenme mekânının elinde alınabileceği düşüncesiyle yeteri kadar ileri gitmeyebilir (Seymour, 2019). Bu konu algoritmik yönetimsellik bağlamında irdelenecektir. İlk olarak Foucault'nun ortaya koyduğu klasik yönetimsellik ve iktidara yönelik bir temellendirme gerçekleştirmek gerekmektedir.

İktidar dediğinde görünür ve görünürde olmayan, etkilerini toplumsal bedene yayan, kendini genişleten bir şeyin aksine bir ilişkiye işaret eden ve böylece 'şey'lere değil, 'şey'lerin ardına, içine ve çeperine ama özellikler 'şey'leri birbirine bağlayan etkileşime-iletişime işaret eden Foucault, yönetimsellik kavramsallaştırması ile biyopolitika dahil kendi ortaya koyduğu teorilerin ardında yatan bir süreci açıklamaktadır. Yönetimsellik iktidarın kendini zamana, mekâna ve düzene dolayısıyla kültüre uyma ve kendine uydurma şeklidir.

İktidar, bireyler arası ilişkide, bir başkasını yönlendirmede kendini göstermektedir. Dolayısıyla iktidar farklı bağlamlarda farklı boyutlarla belirlenebilen bir ilişkidir. Bu da Foucault için iktidarı 'yönetme' ile bir arada düşünmeye

yöneltmektedir. İktidar bir ilişkidir ve ilişkide bir yönetme uygulamasıdır. Baskın olanın ifade biçimidir. Ancak Foucault, 'yönetme' kavramının hükmetmek, emretmek, yasa koymak buradan hareketle de hükümdar olmakla, hâkim, general, profesör olmakla aynı şey olmadığının altını çizer (2013, s. 101)

Toplum, topluluk, grup, aile veya birey yönetilebilir olanlardır. Yönetebilmek ya da bir şeyi yönetmek ise belirli taktikleri kullanmayı gerektirir. İşte Foucault için yönetimsellik, iktidar şeklinde ifade ettiği ilişkilerin uygulanmasında kullanılan güç ilişkisi ve teknikler dizisidir. *Güvenlik, Toprak, Nüfus* seminer derslerini 1 Şubat tarihli dersi itibariyle Foucault, yöntem meseleleri ekseninde "yönetimselliğin tarihini yazma projesinden" söz etmeye başlar. Bir sonraki ders olan 8 Şubat dersi ve sonrasında da yönetimselliğin üzerinde detaylıca durmaktadır (Foucault, 2013). Foucault bu ders boyunca ilk defa yönetimsellik kavramını üç şeyi kastederek aşağıdaki şekilde kullanacaktır (2013, s. 97-8).

> *"Yönetimsellik" derken, temel hedefi nüfus, baskın bilgi biçimi ekonomi politik, temel teknik aracı da güvenlik düzenekleri olan bir bütünü, bu son derece belirli fakat karmaşık iktidar biçiminin uygulanmasını sağlayan kurumlardan, usullerden, çözümleme ve düşüncelerden, hesap ve taktiklerden oluşan bütünü kastediyorum. İkinci olarak, "yönetimsellik" derken, Batı'nın tamamında, "yönetim" olarak adlandırabileceğimiz bu iktidar tipini diğerleri (hükümranlık ve disiplin) üzerinde egemen kılmayı çok uzun süredir sürdüren eğilimi, kuvvet çizgisini kastediyorum. Bu iktidar tipi beraberinde bir yandan yönetime özgü bir dizi aygıtın gelişimini, diğer yandan ise bir dizi bilmeyi getirmiştir. Nihayet, "yönetimsellik" derken, Orta Çağ'daki adalet devletinin 15. ve 16. yüzyıllarda idari bir devlete dönüştüğü, yavaş yavaş "yönetimselleştiği" süreci, daha doğrusu bu surecin sonucunu anlamak gerekir.*

Görüldüğü üzere Foucault yönetimsellik kavramını oldukça geniş ama birbiri ile ilişkili bağlamlarda Orta Çağ'dan günümüze getirmektedir. Buradan şu sonuca varmak mümkündür; Batı toplumlarının tarihi içinde gezinen Foucault, toplumların yönetim pratiklerinde gelişen ve değişen 'usul'ler için bu kavramı kullanmaktadır. Seminere adını veren güvenlik (çoban – pastoral iktidar[51]), toprak (hükümran iktidarı) ve nüfus (şehir iktidarı) bu usullerin o zamana kadar ki sıralamasıdır.

Yukarıdaki pasajda ele alınan ilk tanımın üzerinde kısaca durmak, bölümün ikinci ana başlığı olan Biyometri-Psikometri içinde ele alınacak örnekler içinde

[51] Pastoral iktidar teması ya da çobanın iktidarı özellikle antik dönemde Doğu Akdeniz toplumlarında görülür. Yöneticinin (kralın) kalabalığı bir çobanın sürüsünü güdüşünde olduğu bir hizaya sokarak nizam getirmesi bu temanın baskın özelliğidir. İbranilerin özellikle bu temadaki yönetimi benimsediği ifade edilmektedir (Foucault, 2013, s. 111). Toplumun bekasını, güvenliğini amaçlayan bir iktidar türü olarak ele alınan pastoral iktidar, *Güvenlik, Toprak, Nüfus* dersinde dört haftadan uzun süre ele alınmaktadır. Bu denli geniş ele alınan pastorallik, Foucault'nun yönetimsellik adını verdiği şeyin öncülü olarak kabul edilmiştir.

önemli gözükmektedir. Bu tanımlama Foucault, iktidarın ana hedefi olarak 'nüfus'tan söz etmektedir. College de Francé derslerinin içerik ve sıralamasına bakılırsa, Foucault'nun derslerini biyopolitikaya ve ardından etik yöntemine kaydırmaya başladığı görülmektedir. Nüfus, iktidarın geç dönem kontrol teknolojilerinden birisidir. Zaten dikkat edilirse bugün temel iktidar teknolojilerinden olan sosyal medya da nüfus üzerinde bir yönetim eylemini açıkça yerine getirmektedir. Nüfus, sosyal medyadaki akımlar aracılığıyla şekillendirilmeye çalışılmaktadır. Bir başka perspektifle, kültür endüstrisinin ortaya koyduğu tek boyutlu insan, bugün sosyal medyanın filtreleri aracılığıyla 'üretilmektedir'.

Foucault'nun tanımındaki ikinci nokta bilginin ekonomik politik aracılığıyla elde edilmesidir. Ekonomi politik iktidarın ilişki halinde olduğu diğer iktidar çevrelerini içerirken aynı zamanda seçkin çevreye de bir gönderme yapmaktadır. Seçkin çevrenin mülkiyet ve sahiplik üzerindeki etkisi iktidarı ve dolayısıyla 'yönetme' faaliyetini etkilemektedir.

Son kavram olarak ilk tanımda bahsedilen teknik ise güvenliktir. Hatırlanacağı üzere iktidar, özneler üzerindeki birçok pratiği 'güvenlik meselesi' hatta milli güvenlik olarak yansıtmaktadır. İktidarın Foucault tarafından ele alınan eylemlerine bakıldığında delilik, cinsellik, hapis gibi konular öne çıkmaktadır. Bu konular genel olarak ilk önce söylemin öne çıktığı epistemeler (arkeolojik dönem) ardından aracın söylemi de içerecek şekilde ele alındığı dispozitifler (soybilimsel dönem) ele alınmıştır. Bu aşamaların her birinde güvenliğin iktidar tarafından ön planda tutulduğu görülmektedir. Burada bir başka önemli meselede iktidarın en basit haliyle bile toplumda ikili sınıflandırmalar ortaya koymasıdır.

Yönetimsellik bir sınıf oluşturmayı yani bir gruba statü atfetmeyi, onları yönetmeyi, bir yerde koyun sürüsünü güden çobanın görevini çağrıştırır. Delilik, cinsellik, hapsetme vb. durumların her birinin ardında makro iktidarın oluşturduğu bir sınıf ve onların yönetimi süreci bulunur. Buradan şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür: Yönetimsellik durağan bir etkinlik – teknik değildir. Zaman içinde sürekli değişime uğramaktadır.

Yönetimselliğe yönelik bir ize, kavramın doğrudan kullanılmadığı 1973 tarihli *Psikiyatrik İktidar* seminer derslerinde rastlanır. İktidarın disipline etme kabiliyetini vurgulayan disiplinci iktidarın ilk kez kullanıldığı seminerde on sekizinci yüzyıla kadar deliliğin sistemli bir biçimde kapatmaya neden olmadığını bir sapma olarak

değerlendirildiğini, bu dönemden itibaren ise deliliğin ve zamanla alışılagelenin dışında ya da bir diğer ifadeyle iktidar için genel tanımlamanın dışında kalanları kapatmaya yarayacak şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bir statü olarak deli ve deli olmayan üzerinden toplumda bir kültür oluşturulmuş ve bu doğrultuda normal ile normal-olmayan bağlamında tımarhaneler disipline eden, düzgün davranışlara dönüş hareketinin mekânı olarak ortaya çıkmaktadır (Foucault, 2006). Foucault yalnızca akıl sağlığı yerinde olanla (normal) deli (normal-olmayan) arasındaki farkı çözümleyerek bu aradaki ilişkiyi 'yönetme' sürecinin peşine düşmez. Toplumu oluşturan öznelerin normal ile normal-olmayan üzerine düşünceyi de ele almaktadır.

Yönetimselliğe yönelik en temel veriler normalleştirme kavramının ekseninde gelişmektedir. Emre Koyuncu, bu süreci biyopolitikanın Foucault'nun siyaset felsefesindeki konumu bağlamında ele alır. Burada Koyuncu'dan hareket edilerek bir sonuca varılacaktır (2018, s. 48-9). Foucault'nun 1978 yılındaki seminerlerinde revize ettiği normalleştirme, yasanın yerini sosyal yaşamda alan bir düzeneğe tekabül eder. *Hapishanenin Doğuşu* metninde normalleştirme disiplinci iktidarın temel işlevidir ve 74-75 tarihli College de Francé dersi olan *Anormaller* seminer dizisinde normalleştirme iktidarı, bu disiplinci iktidara karşılık gelmektedir (Koyuncu, 2018, s. 48).

Anormaller seminer derslerinde on dokuzuncu yüzyılda toplumda korkuya neden olan belirsiz ve karmaşık 'anormaller ailesi' konu edinilir. İnsan kılığında canavar, doğru yoldan sapan birey ve mastürbasyoncu anormaller ailesini oluşturmaktadır. Eş zamanlı olarak ortaya çıkan bu üç karakter hukuksal boyutları da olan bir sürece tabi olur. Toplumsal alanda 'yasak'lanan bu ailenin üyelerine karşı iktidar adli anlamda 'normal'leri korumaya almaktadır (Foucault, 2003). Bir diğer ifadeyle iktidar burada yönetimselliğin Foucaultcu ilk tanımındaki hedefi olarak işaret edilen nüfus üzerinde bir politika yürütmektedir. Seminer boyunca Foucault, toplumda anormal olarak işaretlenen suçluların davalarındaki bilirkişi raporlarına yansıyan dönüşümler ele alınmıştır. Yasaların çıktıları olan raporlar sosyal yaşama yansır ve sosyo-kültürel bir değişim yaşanmaya başlar. Kültürel alandaki değişim normlara, toplumsala yansımakta ve bunu bir biçimde normal gösterecek ortama dönüştürür. Böylece nüfus üzerinde bir kültürel iklimlendirme gerçekleştirilmiş olur.

Normalleştirme bir disipline etme sürecidir ve kavramlar birbirine eşdeğerdir. Oysa sadece bir yıl sonraki College de Francé seminer dersi olan *Toplumu*

Savunmak Gerekir'de Foucault norm ve normalleştirmenin kapsamını genişletir. Normalleştirme sadece disipline etme mekanizması değildir. Disiplin mekanizmaları doğrudan özneyi dönüştürür. Oysa normalleştirme nüfusun üzerinde bir etkiye sahiptir. Başka bir ifadeyle her disiplin teknolojisi bir normalleştirme teknolojisidir ama her normalleştirme teknolojisi disiplin teknolojisi değildir. Çünkü disiplin çoğu zaman tekil iken, normalleştirme bütüncüldür, nüfusa etki etmeli, neşredilmelidir (Foucault, 2002). Seminerde savaş kavramının toplumsal ilişkilerin çözümleyicisi olma süreci ele alınmaktadır. Savaşın doğa durumundaki insanın kaçınılmaz sonu olduğunu düşünen Hobbes'a bir karşı koyuşun görüldüğü derslerde hükümranlığın savaştan kaçınma stratejileri olarak ele alındığı dikkat çekmektedir. Devleti inşa eden şey, savaş karşıtı olan şeyle aynıdır. Devlet ya da politik iktidar normalleştirme ve disiplin ile savaşı ortaya çıkarabilecek olan nedensellikleri ortadan kaldırmaktadır. Foucault için alışılagelen devletleri ortaya koyan şeyin savaşlar olduğu gerçeği on altıncı yüzyıldaki din savaşları ile ilişkilidir. Bu noktada genel iktidar ile Foucault'nun iktidar tabirinin işaret ettiği şeyler arasındaki fark dikkat çekmektedir.

Foucault'nun normalleştirme ve disiplin üzerine gerçekleştirdiği kırılımlar yukarıda sıralananlar ile sınırlı kalmaz. Büyük bir kırılım 77-78 tarihli *Güvenlik, Toprak, Nüfus*'ta yaşanır. Foucault bu derste rotasını nüfus ve nüfus düzenini ortaya koyan mekanizmalara yöneltir. Artık disiplin bir norm hükmü kazanırken normalleştirme güvenlik mekanizmaları kapsamında ele alınmaktadır. Disiplinci teknolojiler normal ve normal-olmayan ayrımını ortaya koyarken, bir disiplin sürecinden geçerek normal-olmayan, normalleştirilir; normalleştirme iktidarı ise nüfus (normaller) üzerinde bir norm kurarak güvenliği sağlar. Toplumda bir ayrıştırım ve birleşim farklı dispozitifler, epistemeler aracılığıyla devam eder. Bu süreçte norm yani yasa-kural normali korumayı amaçladığı için normlaştırma ifadesi kullanılır (Foucault, 2013). Foucault bu seminerde ayrıca 'yönetme' kavramını kullanmaya başlar. Bilindiği üzere 'yönetme' yönetimselliğin ardında yatan pratiğe karşılık gelir. Yönetme, sürüyü güden çoban iktidarı temasından başlanarak din adamlarının önem kazandığı manevi yönlendirme dönemi ve bugünkü eklektik döneme değin işlenmektedir.

Yönetimselliğin en iyi örneklerinden biri ceza teknolojilerine yöneliktir. Şehir merkezindeki giyotin vb. idamlar bugün kapatılma merkezlerinde gerçekleşmektedir. Monark'ın gücünü gösterdiği seyir süreci, disiplinci iktidar ile ruhun kapatılmasına dönüşür. Böylece kamusal bir ritüel, ruhi bir boyut kazanır. Salt bedensel bir faaliyet

mental bir boyuta dönüşür. Artık normal-dışı davranış gösteren herkes hastanelerde kontrol altına alınmak yerine ayakta rehabilite edilebilmektedir. Bir diğer örneklendirmeyi Orta çağ dönemi makro politik iktidarından vermek mümkün. Bu dönemde söz konusu iktidarın tebaası ile en yakın ilişkiye geçtiği an askerlerin vergi toplamasıydı. Günlük hayatta insanların davranış şekillerine ise müdahale oldukça gevşekti. Bugün insanların günlük hayattaki davranışları, makro iktidarların tamamı tarafından kontrol altındadır. Satın alma, oy verme, beğenme, reddetme, giyim, müzik zevki, medya kullanımlarının her biri kontrol ve kayıt altında tutulmaktadır.

Foucault, bilgi ve söylemin anonim üretimini çözümlemeye odaklanır (1999, s. 30; 120-1; 134). Bu sayede iktidarı özgül bir bağlamda inceleme fırsatını edinir, sınırlayıcı ve baskılayıcı yönlerinin bile verimli olabileceğini (2007a); yeni davranış şekillerinin anonim üretimi sayesinde yeni kültürel düzenleri kendi içinden çıkartarak yeni ilişkiler ortaya koyduğunu ele alabilmektedir. Foucaultcu bir okumayla iktidar, ağ benzeri bir düzenleme üzerinden işe koşularak uygulamaya konur; böylece kişiler iktidarın hedef noktası değil aracısı konumuna gelmektedir (Mills S. , 2023, s. 51).

Yönetme faaliyetindeki önemli bir değişkeni Antoinnette Rouvroy ve Thomas Berns ‘algoritmik yönetimsellik’ [*algorithmic governmentality*] kavramıyla incelemeye koyulur. Özellikle Rouvroy’un çalışmaları ile tanınan algoritmik yönetimsellik kavramı, tıpkı Foucault’nun pastorallik, hükümran – toprak ve biyopolitik – nüfus ayrımlarıyla ortaya koyduğu ‘klasik’ yönetimsellik evreleri gibi evredir. Neoliberal iktidar pratiğinin soybilimsel bir çözümlemesi ile pastoralliğin zaman içinde geçirdiği dönüşümü ortaya koyan yönetimsellik, sabit bir kavram olmanın aksine akışkandır. Pastorallik temasından toprak temasına ve son olarak *Cinselliğin Tarihi* ile nüfus temasını içeren yönetimsellik kavramında yeni bir sürecin başladığını ortaya koyan çalışmalarıyla Rouvroy değişen kapitalist düzene, yasalara ve sosyal düzene işaret etmektedir.

Foucault iktidarı kişiyi kısıtlayan, sınırlandıran bir şey olarak değil yeni davranış biçimlerine ve olaylara yol açan verimli bir şey olarak tanımlar (Mills S. , 2023, s. 53). Rouvroy ve Berns’in algoritmik yönetimsellik kavramı da insanı yeni davranış biçimleri kazandığı bir dönemde iktidar kanadının yönetme faaliyeti olarak kendine karşılık bulmaktadır. Rouvroy ve Berns, 2013 tarihli çalışmalarında kavramın üç aşamadan geçerek oluştuğunu ifade etmektedir. Öncelikle büyük miktarda enformasyonun ya da verinin toplanmış olması gerekir; ardından toplanan

enformasyon-verinin işlenmesi ve yeni bilginin üretilmesi; son olarak ise davranışlar üzerinde eylem gerçekleşmektedir (Rouvroy ve Berns, 2013, s. 168 akt. Şan, 2022).

Neoliberalizmi bir ideoloji ya da salt bir ekonomi kavramı olarak değil de bir rasyonalite olarak okumanın gerekliliği üzerine duran Dardot ve Laval, Foucault'nun yönetimsellik ve onunla ilişkili yönetme kavramını çalışmalarının odağına yerleştirirken söz konusu kavramların akışkanlığının farkındadır. Kapitalist özneleşme ya da Foucaultcu bir kavramlaştırmayla kapitalist öznel deneyim henüz tamamlanabilmiş değildir. Çünkü kapitalizm, neoliberalizm henüz tamamlanabilmiş insanlık durumları değildir. İlk olarak yirmi birinci yüzyılın henüz ilk çeyreğindeyken kapitalizmde yaşanan gelişmelere dayalı yeni kapitalizm türlerini incelemek algoritmik yönetimselliği anlamlandırmak için daha faydalı olacaktır.

İnternetin ve özellikle sosyal medyanın insan hayatındaki önemi yadsınamaz. Birçok teknolojik aracın insan hayatına girişi ile kıyaslandığında bu teknolojiler ve gerektirdikleri aletler insan hayatına çok daha hızlı bir biçimde dahil olurken, ekonomik, politik, kültürel birçok değişime neden olmuştur.

Bilginin geçmiş dönemlere kıyasla çok daha değerli olduğu bu yüzyılda, bilgi yeni petrol olarak tanımlanmaya başlanmıştır. İktidar üzerine düşüncede de önemli bir yere sahip olan kalabalığı tanımak, onun hakkında doğru değerlendirmeler yoluyla rızalarını alacak adımlar atmak, her bir gelişmenin uluslararası düzeyde saniyeler içinde yayıldığı bugün için çok daha değerlidir.

Özellikle sosyal medyanın yaygınlaştığı 2010 sonrası döneme değin bloglar etkin bir katılımcı medya ortamı sunmaktaydı. Blogger adı verilen blog sahipleri yüksek takipçi oranlarına sahip oldukları takdirde birer reklam yıldızına dönüşme imkânına sahip olmaktaydılar. İleriki dönemde influencer – etki eden olarak anılmaya başlanacak olan bu yeni 'meslek', yeni bir ekonomi yorumunu da beraberinde getirmiştir. Jodi Dean (2010), *Blog Theory* metninde bu konuyu irdelemektedir. Blogların yükseldiği, düşüşe geçtiği dönemleri ve bu dönemde yüksek takipçili hesapların gelirlerini ele alan metinde blogların ortaya koyduğu yeni kültür desenleri ortaya konurken 'duygusal – etkili ağ' tanımlaması ilgi çekicidir. Dikkat çekmenin, reklamın farklı metotlarından birisi olarak duyguları kullanmak oldukça eski bir yöntem olmasına karşın, blogların duygu-etki mekanizmaları alışılagelen duygu kullanımından farklıdır. Birebir kullanıcı deneyimi ve bu

deneyimin yaşandığı süreç yeni bir halkla ilişkiler ve reklam sürecini başlatmıştır (Dean, 2010).

Kullanıcı verilerini kullanan sosyal medya şirketleri hizmetlerini daimî olarak ücretsiz olarak sunar. Kullanıcının ürün haline geldiği bu düzenin öncüllerinden ama aynı zamanda masum bir versiyonu olan bloglar zamanla yerini Facebook, Twitter, YouTube ve Instagram'a bırakırken platform kapitalizmi tanımlaması yaygın bir kullanım haline gelmiştir (Srnicek, 2017). Her bir sosyal medya kullanıcıyı reklam, halkla ilişkiler ortaklıkları ile kavrarken, kullanıcılar bu sürecin ortasında çoğu zaman savunmasız durumdadır.

Paylaşım ekonomisi, konser ekonomisi, dördüncü sanayi devrimi gibi kavramlar esnekliğin ağırlık kazandığı makro düzeydeki ekonominin gelişini gözler önüne sererken proletarya – işçi sınıfının de değişime uğradığı görülmektedir. Hem üreten hem de tüketen konumdaki kullanıcıya sonsuz bir hizmet aktarımının sağlandığı sosyal medya platformları her yeni gün hem kendi sistemlerine hem de kullanıcılarının sistemlerine yenilerini eklemektedir. Bolluğun, isteklere hitap ederek güncellendiği cihazların oluşturduğu ağda yaşanan sanal dünya platformlar arasında akışkan bir geçişliliği, bununla birlikte gelen eklemeli üretimi, hizmetlerin arka planında etkin ve gelişen algoritmalar ve makine öğrenmeleri ile nesnelerin internet çağını başlatırken teknoloji şirketlerini büyük ekonomik güçler haline getirmiştir.

Ülke ekonomileri ile kıyaslanabilecek büyüklükte güce erişen bu şirketler kendi politikalarına odaklanırken mahremiyet ve devlet gözetimi hatta mülkiyet üzerinde yeni bir düzen inşa etmektedir. Platform kapitalizmi olarak anılan ve gözetleme kapitalizmi ile yakından ilişkilenen bu düzen 2008 yılı ve sonrası dünya ekonomisinde gittikçe artan bir ivmeye sahiptir (Srnicek, 2017). Burada iki konuyu hatırlamak oldukça önemlidir. 2008 yılı dünya genelinde yaşanan büyük bir ekonomik krize işaret etmektedir. Bu dönemde işsizlik gibi durumlar dünya genelinde artarken yeni iş kollarına talepte artmıştır. Sosyal medyada bu dönemde popüler bir gelir kapısı haline gelmeye başlamıştır. İkinci konu ise elit-seçkinlerle ilgilidir. Burada da yine hatırlanması gereken iki durum vardır. Bunlardan ilki seçkinlerin döngüsü konusudur. Belli dönemlerde toplumlarda öne çıkan seçkin çevreler değişirken her seçkin çevre içinde de ayrıca öne çıkan seçkinler değişim gösterebilmektedir. Diğer konuda bununla ilişkili olarak Michels'in oligarşinin tunç

yasasıyla ilişkilidir. Bu düşünce temelinde her türden yönetimin bir süre sonra oligarşiye dönüşmeye başlayacağı yönündedir.

İki hatırlatmanın ardından sosyal medya ve platform kapitalizmi üzerine yeniden bir yaklaşım gerçekleştirecek olursak; farklı dönemler öne çıkan farklı sosyal medyalarla karşılaşılır ve ayrıca hemen her sosyal medyanın ilk hayatına başladığı dönemde çok daha şeffaf politikalar yürüterek kullanıcı dostu olduğu, bir süre sonraysa iplerin kontrolünü tamamen kendi gizlilik politikaları bağlamında yürüttüğü görülmektedir (Srnicek, 2017; Fuchs, 2012). Bu yeni kapitalist düzende ortaya çıkan seçkin sınıf kendi yakın olduğu görüşleri topluma empoze etme noktasında oldukça başarılıdır. Algoritmaların kontrolündeki kişisel veriler aracılığıyla insanların Eros ve Thanatos dürtüleri üzerinde bir hakimiyete sahip olan gözetim seçkinleri geçit üzerinden bir gelir kaynağına ve rıza mühendisliği imkânına kavuşmuştur (Giblin & Doctorow, 2022).

Kapitalizm üzerinde yaşanan değişimin üzerindeki kısa duruşun ardından algoritmik yönetimsellik daha iyi anlaşılacaktır. Bu hatırlatmanın ardındaki esas sebep algoritmik yönetimselliğin diğer iktidar biçimlerinden farklı olarak bireyleşmenin ve bireyleşmenin getirdiği dönüşümlerin peşinden gitmeyişidir. Algoritmik yönetimsellik belirli profiller üretmeyi ve toplumu oluşturan öznelerin bu profillere uygun yeni davranış pratikleri geliştirmelerini amaçlar. Zihinsel bir manipülasyon, güçlü bir kültür politikası dahilinde işleme konulur. Yeni davranış pratikleri günlük yaşamdan, politik, ekonomik hatta sanatsal davranışlara kadar çeşitli alanlarda uygulanabilir.

Algoritmik yönetimselliğin en önemli yönlerinden birisi toplumda zaten kurulu olarak bulunan normlardan bağımsız hareket etme kabiliyeti olsa da burada bir şerh koyma gereği bulunmakta: Söz konusu bağımsızlık onu toplumda var olan düzenle tamamen zıt bir durum içinde düşünmeyi gerektirmez. Daha ziyade var olan düzenle bağlantılı olan, ufak sapmaların ya da korelasyonların aracılığıyla öznenin yeni profile geçişini sağlamaktır.

Algoritmik yönetimsellik, dijital ayak izlerine uygun oluşturulan verilerin ortaya koyduğu profillere dayanan iktidar şeklidir (Şan, 2022, s. 115). Burada şerh koymak yerinde olacaktır yine Şan'a göre (2022, s. 115) algoritmik yönetimsellik bireylere ya da öznelere odaklanmaz. Onun odağında ilişkiler yer alır. Algoritmalar aracılığıyla daimî bir profil çıkarma süreci sürdürülür ve özne kanadında davranışlardaki

hareketler takip edilir. Böylece toplumda var olan değişim değerlendirilerek yeni adıma geçilir.

3.2 Örtük bir öznel deneyim: Günlük yaşamda gözetimin sunumu

3.2.1 Evin fabrikaya dönüşümü

Çalışma ve emeğin tarihsel süreç içinde değişime uğradığı gerçeğinden hareket eden birçok çalışmada günümüze yaklaştıkça emeğin de hayatın birçok yönünde olduğu gibi dijitalleştiğine dikkat çekilmektedir. Toplum ve özneleri otomatikleşirken çalışma ve emek üzerine düşünce de tekraren tartışmalara konu edilmektedir. Bu tartışmalara yakın bir tutum bir önceki başlıkta yeni kapitalizmler üzerinden ele alınmaya başlanmıştır. Burada yeni kapitalizmler anlayışından hareket edilerek gözetimin Foucaultcu karşılığıyla normalleştirilmesi ele alınmaya başlanmaktadır.

McKenzie Wark, kapitalizmin bugün içinde bulunduğu durumu yapı-söküme uğratırken, kapitalizmin ölüm fermanını ilan eder (2019). Bu özellikle Marksist anlayış kapsamında faydalı gibi gözüküyor olsa da Wark daha metninin başlığında durumun tersine daha kötü olabileceğinin işaretini vermektedir. Zira yeni başlayan süreçte özne hem bir üreten hem bir tüketen olarak sistemin içinde sıkışıp kalmaktadır. Metne göre sermaye artık tek üretim noktası değildir. Hatta Wark'ın düşüncesini bir adım öteye taşıyarak şu şekilde bir ifadeye yer vermek dahi mümkündür: Artık esas üretim ya da önemsenen üretim kaynağı sermayenin ya da alışılagelmiş sektörlerin kontrolünde değildir. Üretimin endüstriyel sektörden hizmet sektörüne yönelmesi yirminci yüzyılın ekonomik konularından biriyken, yirmi birinci yüzyıl hizmet sektörü içinde bir çatallanma yaşanarak sanal hizmetlere özellikle de yaratıcı emeğe dönüşümü yaşanmaktadır.

Sosyal medya platformlarının kullanıcı nezdinde bir ekonomik kaynağa dönüşmesiyle ortaya çıkan yaratıcı emek, platformların özneler nezdinde dikkat ve ilgi 'açlığı'nı kullanarak kendilerine güçlü bir artı-değer sermayesi oluşturmaktadır (Seymour, 2019). Üstelik kapitalizmin bu yeni sömürü pratiğinde, emeğe karşı herhangi bir ödemenin yaşanmadığı, ücretsiz sunulan hizmetin karşılığında kullanıcı deneyiminin sermayeleşmesi nedeniyle tüm emek artı-değerin birebir karşılığı olarak değerlendirilme imkânına sahiptir. Konuya yönelik güçlü bir öngörüyle henüz blogların popüler olduğu bir dönemde iletişim kapitalizmi fikrini ortaya atan Dean'in (2010) yaklaşımı bugün yeniden tartışılmaktadır.

Bloglarla başlayan ‘yaratıcı emek’ konusu emek sahipleri ile emeklerin sergilendiği ticari faaliyet alanları arasında bir sıkışmaya neden olmaktadır (Giblin & Doctorow, 2022). Fenomen, influencer-etki eden gibi adlandırmaları bulunan yüksek takipçili hesaplar kendi tanıtım faaliyetleri üzerinden yüksek gelir elde ederken, gelirin elde edildiği mekânlar çok daha yüksek gelirlere ulaşmaktadır. Üstelik bu faaliyet yalnızca yüksek takipçili hesaplar aracılığıyla sağlanmamaktadır. Sosyal medyada hesabın açıldığı ilk andan başlayan bir artı-değer söz konusudur. Arama motorundaki en basit araştırmaya, çekilen fotoğraflara, hatta sanal ortamla herhangi bir kesişimi olmayan fiziki bir mekândaki konuşmaya kadar. Düzen artık bununla da sınırlı kalmaz, kullanıcının diğerlerine oranla en çok etkileşimde bulunduğu hesaplar üzerinden bile bir gelir elde etme imkânı doğmaktadır.

Dijital alanın gelmiş olduğu bu noktada evin fabrikaya dönüşümü olarak okunmaya başlanmıştır (McGuirk, 2015). Evin fabrikaya dönüşmesi düşüncesi temelinde akıllı cihazların insan hayatında bu kadar aktif olmaya başlamadan öncesine dayanmaktadır. İnternete – ağa erişimin masaüstü ya da dizüstü bilgisayar aygıtları aracılığıyla gerçekleştiği dönemde ev gerçekten de bir üretimin mekânı haline gelmiştir.

Evin bir üretim mekânına dönüşümüne işaret eden evin fabrikaya dönüşümü, daha sonra ağa erişimde yaşanan kolaylıklar aracılığıyla kent yaşamının kendisini de içermeye başlamaktadır. Maddi olmayan emeğin yükselişi esnek ama güvencesiz bir yaşamı ortaya çıkarırken dijital yerli olarak tabir edilen kuşakların dahi yakın zamanda dijital göçebelere dönüşebileceği düşünülmektedir. Paylaşım ekonomisi hızlı tüketimi daha da yaygınlaştırırken, yazılımın donanıma üstünlüğü ortaya çıkmıştır (McGuirk, 2015). Algoritmalar insanları sürekli ağda tutmayı başarabilmiştir.

Ev içi alanın ardından sokağa, kent alanına taşmaya başlayan bu dijitalleşme gözetim toplumunun tarihsel gelişimini hatırlatmaktadır. Nasıl ki öncelikle disiplin toplumunda kapanma mekânlarında iktidar özne inşa etmeye başlayıp, kontrol-denetim toplumunda artık etkisini kaybetmeye başlayan kurumlara karşı pratik alanını genişleterek kent yaşamını da bir öznel deneyim mekânına dönüştürüyorsa öncelikle evi fabrikaya dönüştüren teknolojik iktidar çevresi de bu deneyimin artık ev ile sınırlı kalamayacağını fark ettikten sonra akıllı cihazlarla kendi alanını genişleterek dönüştürmüştür.

Kamusal alanların emek mekânlarına dönüşmesi gözetim-bakış-gözlem kavramları arasındaki çeperi sıvılaştırırken aynı zamanda gözetim noktasında sosyal yaşamdaki gölgeleri ortadan kaldırmayı başarır. Artık akıllı cihazların yaygınlık kazandığı sosyal yaşam bir dizi-film setine dönüşmüştür. Akıllı telefonlar, sokak güvenlik kameraları, mikrofonlar ve elbette öznelerin kendileri dijital yaşamda daha aktif bir aktör olabilmek için teşhiri olağan görmeye başlamıştır. Foucaultcu söylemle teşhir normalleştirilmeye başlamıştır. Üstelik, bu konu günümüz gözetim teknolojilerinin kapsamı düşünüldüğünde küçük bir normalleştirme parçası olmaktadır. Esas sistemli ve köklü normalleştirme geçmişte olduğu gibi yine öznenin-yurttaşın 'güvenliği' amacıyla gerçekleşmektedir.

İktidarlar arası sınır gittikçe birbirinden ayrılmaz bir hale gelmeye başlarken, seçkin çevreler birbirlerinin mülkiyet alanlarını birbirlerinin çıkarlarını gözeterek koruma altına almaya başlamıştır. Gözetim artık yalnızca politik bir iktidar olmanın aracı olmaktan çıkar ve teknolojik bir iktidar haline gelir. Gözetim ve teknoloji artık birbirlerinin yerine geçen iktidar-seçkin çevreler haline gelmiştir.

3.2.2 Gözetimi normalleştirmek

İnternetin henüz kitle iletişim aracına dönüşmeye başlamadığı erken dönemlerinde (70'li ve 80'li yıllar), bilgisayar, iletişim teknolojisi gibi kavramlar toplum nezdinde ideolojik bir anlama karşılık gelmeye başlamıştı. Siber uzay kavramına yapılan vurguyla edebiyat, sinema vb. alanlarda geleceğin insan için kolaylaştırılmış hikayesi anlatılmaktaydı (Chun, 2006, s. 171). Yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde ise insan hayatını kolaylaştırdığı topluma 'sempatik' ve 'yardımsever' gösterilen teknolojik gelişmelerin ardında yatan esas teknikler ortaya çıkmıştır. Esasen savaş sürecinde bir istihbarat teknolojisi ve bilimsel çalışmaları ortaklaşa yürütme amacıyla ortaya çıkan ağ, hala istihbarat teknolojisi olma amacını yürütmeye devam etmektedir. Fakat geçen süre içinde istihbaratın toplandığı ve işlendiği merkezler arasında büyük değişim yaşanmıştır. Artık veriler-istihbaratlar yalnızca askeri ve politik iktidarlar için toplanmak yerine ticari, kültürel, politik, askeri, sosyal ve psikolojik amaçlar için toplanmakta ve veri ambarlarında saklanarak algoritmalardan geçirilmektedir.

Gözetimin arkeolojisi kapsamında ele alındığı üzere bugün gözetim iki başat pratiğin hegemonyası altındadır: Biyometrik ve psikometrik pratiklerin. Biyometrik pratikler beden politikası olan biyopolitikanın sayısallaştırılmış bir versiyonu olarak

düşülebilirken, psikometrik veriler psikopolitika ve yönetimselliğin kullandığı verileri oluşturmaktadır. En azından yakın zamana kadar bu şekilde bir düşüncenin hâkim olduğu kabul edilmekteydi. Artık psikometrik ve biyometrik verilerin her biri var olan küresel ve yerel hegemonik güçlerin (iktidarların-seçkinlerin) kontrolündeki kültür politikasının (halkla ilişkiler faaliyetlerinin) ve (algoritmik) yönetimselliğin kapsamındadır.

Bir yandan CCTV'ler yerlerini kimlik tanıma teknolojisi ile güçlendirilmiş versiyonları olan Hikvision kameralara dönüştürürken; diğer yandan akıllı cihazlar parmak izi teknolojisi ile kilit açma yöntemini yüz okuma yöntemine dönüştürmüştür. Artık devletler ve bankalar birçok işlemi sanal arayüzler aracılığıyla yürütmektedir. Tüm bunlar yüksek güvenlik önlemleri alınarak öznelerin hayatını kolaylaştırmayı, daha düzenli hale getirdiklerini öne sürüyor olsa da günlük yaşam gittikçe 1984'ün gelişmiş bir versiyonuna dönüşmeye başlamaktadır.

İngiltere'de faaliyet gösteren Big Brother Watch (BBW) isimli oluşum, *Ministry of Truth* raporunda konuşmaları dahi gözetleyen gizli hükümet birimlerini ele almaktadır. Bunun yanında oluşumun amaçlarından biri insanı sosyal yaşamda panoptik biçimde gözetleyen teknolojilerin kısıtlı kullanımına yönelik kampanyalar düzenlemektir. Konunun önemi şurada ortaya çıkmaktadır: Geçmişte bedeni disipline etmeyi amaçlayan ve kapatma mekânları (kurumlar) üzerinden işleyen panoptik gözetim pratiği, artık yaşam dünyasının her alanına girip bedeni disipline etmeyi değil; buradan oluşturduğu veriler üzerinden bir politika yürütmeyi amaçlamaktadır. Silkio Carlo önderliğindeki BBW sivil özgürlükler ve mahremiyet kampanyalarını, iktidar karşısında bireyin kaybettiği mahremiyetini geri alma mücadelesi olarak tanıtmaktadır (Ministery of Truth, 2023).

Klasikleşmiş bir söylem haline gelen "geçmişi kontrol eden geleceği kontrol eder; bugünü kontrol eden geçmişi kontrol eder" sözünde kontrol mekanizması tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlerde öne çıkan iktidar – seçkin çevrenin elindedir. Orta Çağ boyunca dini aktörlerin kontrolündeki bilgi, daha sonra bilim insanlarının -aklın kontrolüne geçerken bugün gerçeğin-bilginin kontrolü teknoloji iktidarlarının – gözetim seçkinlerinin elindedir. Öyle ki sosyal medya uygulamaları bir yılın içinde kendi çıkarları doğrultusunda birçok kez algoritmalarını güncelleyerek öne çıkacak içerikleri kontrol altına almaktadır. Yakın zamanlı bir örnek olarak Twitter'ı satın alan Elon Musk, kendi tweetlerinin daha yüksek görünme sayılarına

ulaşabilmek için şirketin algoritmasında değişikliğe gitmesine neden olmuştur (Paul, 2023). Daha eski fakat etkili bir örnek ise Cambridge Analytica ve Facebook skandalı incelendiğinde oy verme davranışına doğrudan müdahaleler algoritmik reklamcılık aracılığıyla gerçekleşmiştir (Cadwalladr, 2019a).

Algoritmik yönetimsellikte 'yönetme' faaliyeti Foucault'nun normalleştirme kavramıyla yakından ilişkilidir. Normalleştirme, iktidarın özneyi inşa etmek için kurduğu öznel deneyim sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak kendine yer bulmaktadır. Elon Musk'un ya da Cambridge Analytica'nın faaliyetlerine bakıldığında her iki faaliyet öznenin fark eşiğini, rıza imalatını amaçlayan süreçler olarak ortaya çıkarken, süreç geçmişten o ana değin öznenin rahatsız olmayacağı kadar küçük adımlarla gerçekleşmiştir. Bilindiği üzere normalleştirme iktidarı, bir disiplin iktidarı çeşidi olarak ortaya çıkmaktadır. Burada ince bir nüans ortaya çıkmakta: İktidarın disipline etme teknolojilerini çoğu zaman disiplin toplumuyla birlikte geride bıraktığı ve önce kontrol-denetim ardından da gözetim toplumu dinamiklerini yaşadığı kabul edilmekteydi. Fakat bir önceki bölümde başlatılan bu çalışmadaki anlatıya göre iktidarın disipline etme tekniklerini tamamen geride bıraktığı söylenemez. Bununla birlikte bugünkü disipline etme şeklinin yine genel kabul edilmiş haliyle panoptik olduğunu da söylemek tam anlamıyla mümkün olamamaktadır. Öncelikli olarak burada bir deneyim farkı bulunur. Panoptikon ve onun toplumsal türü disiplin toplumunda, disipline etme teknolojisini bir aracı olarak kullandıkları kurumlar dolayımıyla öznel deneyimi ortaya koymaktaydı. Azınlıkta olan -iktidar- aracılığıyla çokluk – kişiler- öznel deneyim sürecinden geçirilerek iktidara tabi olan özne kurulmaktaydı. Bugün söz konusu disiplinde ise özgül bir bağlam merkezi bulunur. Artık ortak bir öznel deneyim deneyiminden söz etmek mümkün değildir. Algoritmaların ortaya koyduğu deneyim sürecinde her bir deneyim kendine mahsus olarak sistemin aracılığıyla inşa edilmektedir. Sonuç itibariyle bu kendi içinde tekil her özne için ayrı ayrı inşa edilme süreci panoptikon düşüncesini de alışılagelmiş disipline etme sürecini de bertaraf etmektedir.

Güzellik algısı, moda anlayışı, davranış şekillerinde gerçekleştirilen iktidar güdümlü değişimler rıza imalatını tetikleyen arzu dürtüsünün tetiklenmesiyle gerçekleşirken halkla ilişkiler ve algoritmik yönetimsellik pratikleri birleşir. Kişinin mahremiyetini ortadan kaldıran ve "sizi arkadaşlarınızdan daha iyi tanıyan algoritmalara sahibiz" şeklindeki gözetim seçkinlerinin tavrı durumun mahremiyetten ziyade güç elde etme ve gücü kullanmakla ilgili olduğu fikrini güçlendirmektedir

(Başpınar, 2021). Özellikle Facebook'un faaliyetleri ile ilgili çalışmalarıyla bilinen Carole Cadwalladr duruma yönelik olarak TED konuşmasında şu sözlere yer vermektedir "Sizinle ilgili bilgilere, verilere kim sahip, güç burada yatıyor" (Cadwalladr, 2019a). Güç sahipliği üzerine bir başka konuşmasında ise çalışma dahilinde gözetim seçkinleri olarak ifade edilen ve çoğunlukla Silikon Vadisi'nde bulunan ağ mülkiyet sahiplerine "Silikon Vadisi'nin tanrıları" şeklinde hitap ederek özgür ve adil dünyanın geride kalıp kalmadığını düşünmeye teşvik etmektedir (Cadwalladr, 2019b).

Cadwalladr'ın çalışmaları algoritmik yönetimselliğin kişinin özgür iradesi ile karar almasının ne kadar zor olduğunu, sürekli bir manipülasyona maruz kalma sürecinin olduğunu açığa çıkarırken, gözetim faaliyet üzerine düşüncenin yeni bir pencere içinden düşünülmesi gerektiği fikrini de daha da gerekli kılmaktadır. İktidar gözetiminin tarihi oldukça kadim ve arkaik olmasına karşın yirmi birinci yüzyılda yaşanan gözetim faaliyetinin tarihi ağın insan hayatına girmeye başlamasıyla ortaya çıkmadır.

Söz konusu dönem insan hayatını kolaylaştıran bir teknolojik gelişme söylemiyle insanların hayatına girmeye başlarken, arkaik gözetim pratikleri çoklu iktidar uygulamalarını zamanla daha da komplike bir şekilde bir araya getirmektedir. Google arama sonuçlarının listelenmesiyle ilgili olarak kendi web sitesinde muazzam miktardaki bilginin doğru şekilde sıralanması için filtrelerden yararlandığını ifade etmektedir. Bu filtreler; anlam, alaka düzeyi, kalite, kullanabilirlik ve bağlam şeklinde tasniflenirken kişiye özel vurgusundan kaçınılmaktadır. Oysaki yine aynı metinde Google, konum, arama geçmişi, arama ayarları gibi konuların listelenen sonular ile yakından ilişkili olduğunu da yazmaktadır (Google, 2023). Bu bir konuda uzman olan kişiyle, sadece merak ederek araştırmaya koyulan bir kişinin birbirinden farklı sonuçlarla karşılaşacağı anlamına gelmektedir. Bir diğer ifadeyle daha çok sosyal medya ile anılan fanus benzetmesi aslında Google içinde geçerlidir. Kullanıcı kendi fanusunun dışındaki içeriklere ulaşamamaktadır.

Sanal gözetim teknolojileri ağı özne için bir kapatma mekânına dönüştürürken, ağ gözetim teknolojileri ile fiziki gözetim teknolojileri arasında da güçlü ortaklıklar yapılmaktadır. 2019 yılında dünya genelinde ilan edilen pandemi birçok iktidar teknolojisinin tam teşekkülü uygulanması için oldukça verimli bir süreci beraberinde getirmiştir. Kitlesel gözetim üzerine uygulamalar özellikle Çin, Rusya

gibi totaliter bölgelerde zaten uygulanmaktaydı. Pandemiyle birlikte bu uygulamalar kısa ve uzun dönemli olarak dünya genelinde uygulanmaya başlandı. Sosyal izolasyon ve virüs bulaşmış kişilerin sağlık durumu takibi ve hangi bölgelerde yoğunlaştıkları, sürekli ölüm, hasta ve iyileşen sayılarının paylaşımı geçmiş dönemdeki disiplinci uygulamaları hatırlatmaktadır (Amit, Kimhi, & vd, 2020).

Gözetim üzerine uygulamaların meşrutiyet kazanması tarihsel süreçte her zaman bir güvenlik politikası olarak yansıtılmıştır. Bugün gözetim uygulamaları hem bir güvenlik politikası hem kişisel korunma hem de hayatı kolaylaştırma teknolojisi olarak yansıtılmaktadır. Kişisel olarak korunma parmak izi ve yüz tarama teknolojilerini içerirken hayatı kolaylaştırma dijital kartları, banka hesaplarının dijital kontrolü, alışveriş vb. günlük işlerin dijital olarak yapılabilir hale gelmesini içermektedir. Çoğu zaman gözetim ile ilişkilendirilemeyen bu faaliyetler arka planda gözetim seçkinlerinin toplumsal dönüşümünde ve kültürel kurgusunda büyük önem taşımaktadır. Toplumu mücbir sebepler olmadan belirli mekânlar altında tutmak ve bu mekânların iktidar için daha faydalı olacağı öznenin kendi yaşam alanı olması, özneler hakkında daha çok veriye sahip olmayı sağlarken, öznelerin kendi aralarındaki etkileşim ve bu etkileşimin algoritmik analizi çok daha kapsamlı sonuçlara erişime kapı aralamaktadır.

3.2.3 Örtük öznel deneyim: Tabi olanın özgürlüğü

Yönetimsellik, Foucault'nun Batılı toplumların yönetim pratiklerinde gelişen 'usul' değişimi için kullandığı bir kavramdır (2013, s. 60). Rouvroy'un algoritmik yönetimsellik kavramlaştırması ise Foucault'nun yönetme faaliyetinde yaşanan şimdilik son 'usul' değişimi olarak ifade edilmektedir.

İnsanı, insan kontrol ve gücünü belirli bir aşamaya kadar kendinde taşıyan ve ardından insan faktörünün görece ortadan kaldırılmış olduğu bu yeni usul, kendine has bir öznel deneyim sürecini ortaya koymaktadır. Literatürde henüz bir kavramlaştırılmaya rastlanılmayan bu yeni öznel deneyim, çalışma kapsamında örtük öznel deneyim olarak kavramlaştırılmıştır. Öznel deneyim ifadesi ilk bölümden itibaren detaylı şekilde ele alınmıştır. Burada ikinci bölümde yer alan Gözetimi Aşmak başlığı itibariyle tohumları atılmaya başlanan örtük öznel deneyimdeki örtük ifadesini açarak işe koyulmak yerinde gözükmektedir. Örtük, açıkça görülmeyen, ortada bulunmayan anlamlarına gelirken, öznel deneyim ile birleştirildiğinde fenomenolojik incelemeler ile elde edilemeyecek deneyim sürecine işaret edilmek

amaçlanmaktadır. Takip eden paragraf bu sürece zemini hazırlayan bazı gelişmeleri ifade etmektedir.

Yirminci yüzyılda art arda yaşanan savaşlar, devrimler ve yağma olayları sonucunda gerek toplumların gerekse siyasi iktidarların nezdinde 'güvenlik' yeniden tartışmasız bir biçimde önemli ihtiyaçlar arasına yükselmiştir. Yine bu dönem zarfında yaşanan sulh dönemlerinde ülkeler birbiri ardına demokratikleşme adımları atarken, zamanla söz konusu demokratikleşme hareketlerinin yalnızca politik ve yasal zeminde yaşandığı özne nezdinde söz konusu özgürlüğün kısıtlanmaya başlandığı yüzyılın ikinci yarısının sonlarına doğru tartışmaya açılmıştır.

Dikkat edilirse söz konusu dönem Foucault ve Deleuze'ün artık disiplin toplumunun miadını doldurduğuna işaret ettiği dönemdir. Gözetim olgusu tarihsel süreç içerisinde her zaman politik, hukuki, ekonomik, kültürel gelişmelerle ilişkili olmuştur. 60'lı yıllarla birlikte teknolojik gelişmelerin insan hayatına daha önceki dönemlere kıyasla daha hızlı entegre olması aracılığıyla gözetim pratikleri de bu entegrasyonda kendini iktidar kanadını korumaya yönelik daha hızlı ve daha güçlü şekilde konumlandırmıştır.

Foucault ve özellikle Deleuze farklı şekillerle kurumların geçmişteki öneminin özneler için artık gerekli olmadığına değinirken bazı makro kurumlar bu dönem önemini korumaya devam etmekteydi. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde bazı özel iştirakler özne nezdinde yeniden önem kazanmaya başlamıştır. İlk olarak makro kurumlardan söz edecek olursak: Savaşların peş peşe geldiği bu dönemde hemen her ülke nezdinde en önemli konuma gelen kurumlar, istihbarat teşkilatları ile milli savunma bakanlıkları (ya da ordular) olmuştur. Savaşların yaşandığı bir dönem için normal kabul edilebilecek olan bir gözetleme düzeni bu dönemde yayılmaya başlamıştır. Fakat esas büyük gözetim planı olarak adlandırılabilecek olan süreç Soğuk Savaş yıllarına rastlamıştır. İnternetin günlük yaşamda yerini almaya, yaygınlık kazanmaya başladığı bu dönem ve sonrasında CIA, NSA gibi kurumlar kendi vatandaşlarından başlayarak dünyayı 'milli güvenlik' propagandasına sığınarak etkin bir gözetleme süreci başlatmıştır (Mattelart, 2012).

Yukarıdaki makro kurumlarla birlikte bazı özel kurumların da öznel deneyim noktasında önem kazandığına değinilmişti. 1972 yılında ARPANET projesinin kamuya tanıtılması, ardından internetin günlük yaşama entegrasyonu ile Yahoo!, Google ile başlayan, çeşitli alışveriş ve haber siteleri, vikiler aracılığıyla güç kazanan

ve bloglar, Facebook, Twitter gibi sosyal platformlarla kişileri kendine çeken internet – ağ dünyası bu kez özel iştirak ticari kurumları öznel deneyim üzerinde etkili kılan bir duruma yükseltmiştir. Zaman içinde söz konusu teknoloji şirketlerinin başta istihbarat teşkilatları olmak üzere birçok kurumla koordineli şekilde çalıştığı ve yeni özneye giden öznel deneyimin inşa edilmesinde bu ortaklığın önemi ortaya çıkarılmıştır. Foucault, yönetimselliğin zamanla baskın hale geldiğini ifade eder (2014).

Temelinde bir uyum kavramı olan gözetim, tarihsel süreçte özne nezdinde bir ihtiyaç olarak tanımlanmıştır. Yirminci yüzyıl insanlara daimî bir tehlike içinde olduğu hissini yeniden zihinlerde güçlü bir şekilde hissettirmiştir. Doğa durumunun güçlü bir referans olduğu bu dönem insanın saldırgan yanını vurgulamaktaydı. Bu sebeple kitlenin kontrol altında tutularak güvenliği sağlanmalıydı. En temel ihtiyaçlardan olan güvenlik geçmişten bugüne disiplinin, kontrolün – denetimin son olarak gözetimin en büyük gerekçesi olmuştur.

Yirminci yüzyıl, ideolojileri, hegemonik ve manipülatif politikaları ile geride kalırken, artık devlet-politik iktidarın değil özel iştiraklerin gözetim faaliyeti ortaya çıkmaya başlamaktadır. Bu değişimle birlikte gelen bir diğer değişim de, birebir iktidar alanına işaret eden gözetim [surveillance] kavramının bakış [gaze] kavramını içerecek şekilde çeperini genişletmesi olmuştur. Bakış kavramında yaşanan değişim, gözetimsel bakış olarak ifade edilebilmektedir. Burada bakmak sosyal bir pratik haline getirilmektedir (Finn, 2017, s. 67). Gerek CCTV ve hikvision kameraları gerekse akıllı telefonlarıyla ilginç buldukları içerikleri paylaşan kullanıcıların kamusal yaşama katılımları artık gözetim pratikleri aracılığıyla sağlanmakta ve bu pratik gözetimsel bakış ifadesi kapsamında değerlendirilmektedir. Kamusal yaşama katkı gibi, gözetimsel bakışın farklı yönleri daha bulunmaktadır. Estetik konseptin ortaya çıkışını, zamanla halkla ilişkiler faaliyetlerinin de yardımıyla değişip dönüşmesi buna verilebilecek bir örnektir. Yine gözetimin sosyal bir pratik haline gelmesi, insanların etkileşimde bulunmak için paylaşımda bulunması, yine etkileşim için sürekli güncel kalmak, ağın parçası olmak, son olarak ise retorik olarak gözetim, bakışın gözetimin içine geçişiyle ortaya konan pratiklerden bazılarıdır (Finn, 2017). Retorik konusunu kısaca açmak gerekirse, bilindiği üzere söylemle ilişkili olan retorik, kamuyu tanıma, kitleyle efektif iletişim için gözetim faaliyetine ihtiyaç duymaktadır. Retorik olarak gözetim ise, kitleye gözetimin aktarılma ve öğretilme sürecidir. Nasıl ve neden

gözetlemenin gerekli olduğunun kullanıcı – özne nezdinde anlaşılır olması bu anlamda ‘retorik olarak gözetim’ kapsamında ele alınmaktadır (Finn, 2017, s. 74-6).

Gözetim, bakış ile olan ilişkisinden önce zaten kontrol – denetim sürecini yaşarken gözlem [monitoring] kavramını da çeperine dahil etmişti. Böylece kapatıp, kuşatma altına alan iktidar pratiğinin denetime tabi kıldığı ve sadece belirli mekân-kurumlar aracılığıyla değil, sosyal yaşamın her alanında irtibatta kalmayı amaçlayan bir makro iktidar sürecine geçiş yaşanmıştır (Deleuze, Müzakereler, 2006). Güvenlik kameralarının, X-Ray cihazlarının insan hayatına girdiği bu dönemin ardından, özel ve öznel bir pratik gözetimin parçası olmuştur.

Tam kelime karşılığı dik-dik bakmak olan ‘gaze’, sosyal medya aracılığıyla gözetimin kapsamına girmiştik. Sosyal medyadaki gözetim omniptik yani herkesin herkesi gözetlediği, eşitler arası bir düzeni ortaya koymaktadır. Hesabı olan herhangi bir kişinin tüm takipçileri ve takipçilerinin takipçi olmayanlarla da paylaşım yaparak gözetimin meşru bir ortaklığa dönüşümü ortaya çıkmaktadır. Bu pratik gözetimin, merak duygularına yenik düşen insanların daha çok ağda kalmaları ile daha çok veriye erişimini sağlamaktadır.

Dijital ayak izi olarak ifade edilen ağ geçmişi ve hareketliliği büyük veri sistemini ortaya koymaktadır. Ağda hizmet veren her kuruluş kendi algoritması aracılığıyla sisteme erişmekte, kullanıcı verileri ile işlem yapabilmektedir. Tam bu noktada tartışmaya ön yargı kavramını algoritmalar aracılığıyla dahil etmek gerekmektedir.

Algoritmalar, yeni bir yönetimselliği ortaya çıkartırken, yapılan bazı araştırmalar reel yaşamdaki önyargıların algoritmalara sirayet ettiğini ve bunun eşitsizliğin olduğu bir düzenin sanal ortamda da devam ettiğini, dolayısıyla gerçek – fiziki yaşamda önyargı ile karşılaşan kesimlerin sanal – dijital ortamda da yine önyargıyla karşılaştığını ortaya koymaktadır (O'Neil, 2020; Kantayya, 2020). Foucault özellikle arkeoloji döneminde, ele alınan zaman aralığı içindeki söyleme karşılık gelen epistemenin “olumluluk” halini ortaya koyduğunu ifade ederken; soybilim döneminde olumluluk hali dispozitifin kurduğu öznel deneyimin etkisini arttırmaktadır. Algoritmik önyargı bağlamında, Foucault’nun görüşünü değerlendirecek olursak, önyargı hali algoritmalar aracılığıyla kullanıcılara yeniden deneyimletilmektedir.

Kullanıcıların dikkatini dağıtmak, algıları bozmak ve manipüle etmek algoritmik yönetimselliğin ardındaki prensiplerden birisidir. Dikkat dağınıklığı kapitalist düzene yönelik artı değeri güçlendirirken, önyargılı düzen çoğu kişi tarafından fark edilmez. Bu konu genel proleterleşme ve proleter sorunların önemsenmeyişinde de görülmektedir.

Yeni bir çehreye bürünen gözetim, geçmişteki askeri-politik-kurumsal suretini sivil toplumun heterojen içeriğinden alan bir özgürlük mabedi haline gelen sosyal medyayla ve dışarıdan gelecek tehlikelere karşın güvenliği sağlamayı amaçlayan hikvision ve CCTV'ler ile parmak izi ve yüz okuma teknolojileriyle maskelemektedir. Maskeleme süreci özne-bireyin boyun eğmesine dolaysıyla iktidarı kabul etmesini sağlarken, özneyi-kullanıcıyı bir proletere en basit haliyle emekçiye dönüştürür. Bilindiği üzere proleter birey-olmayana karşılık gelir. Proleterleşme süreci bireyselliğin kaybıdır (Şan, 2022, s. 117). Şan, Stiegler (2012b, s. 50-51) üzerinden aynı yerde şu ifadelere yer verir, "*işçinin bilgisi alet-makineye öylesine geçmiştir ki artık aletlerini kullanarak bireyleşen işçi değildir*". Çünkü alet-makineye hizmet eden işçinin kendisidir. Ve bireyleşme olarak sunulan makine bu nokta itibariyle teknik bir kişiliğe dönüşmüştür. Böylelikle proleterleşme insanın bireyleşmesini ortadan kaldıran, teknik olana bireyleşme atfeden tersine bir pratik halini almış olur.

Yukarıdaki perspektifi sosyal medya vb. ağ teknolojileri üzerinden konuya özgürlüğü de katarak ele almak birçok eksiği gidermeye yardımcı olacaktır. Sosyal medya, adından da hareketle bir sosyalleşme, paylaşım ve etkileşim mekânıdır. Aslında burada sosyal medyadaki, sosyal kelimesini yapı-söküme uğratarak sosyal medyanın bir etkileşim dolayısıyla güçler ilişkisini ortaya çıkartan bir iktidar alanı olduğunu söyleme imkânına erişilebilir. Ayrıca kullanıcı için sosyal medyanın bir özgürlük ve direniş mekânı olarak kendini ifade edebilmenin en yalın ve kolay ayrıca ücretsiz hizmet sunduğunu belirtmek gerekmektedir.

Toparlayacak olursak, bölümün önceki başlıklarından itibaren ele alındığı üzere ağ aracılığıyla, ağa bağlı olan herkes, ağın öznesi haline gelmiştir. Ağın çalışma prensiplerinden olan algoritmaları, bir yönetme faaliyeti aracılığıyla etkili bir kültür politikası yürüterek toplumsal bir dönüşüm başlatmıştır. Kişi üzerinde öznel deneyimi bu defa biricik – kişiye özel, o kişiye ait veriler ekseniyle yürüterek daha etkili olmayı amaçlarken örtük bir öznel deneyim gerçekleştirmektedir.

Örtük öznel deneyim, fenomenoloji aracılığıyla ele alınamamaktadır. Çünkü özne ya da henüz bu deneyime tabi olma aşamasında kişi, söz konusu deneyim sürecinin farkında değildir. Örtük öznel deneyimde yönelimsellik daha çok maruz kalma ve normalleştirmenin üzerinde yoğunlaşmaktadır. Herkesleşme örtük öznel deneyimin, ben neden başkaları gibi değilim sorusunu öznenin kendine yöneltmesini sağlayan böylece toplumda yeniden tek-boyutluluğu inşa etmeyi amaçlayan bir süreçtir.

Dolayısıyla örtük öznel deneyim, bir özgürlük vaadiyle, benim tercihim düşüncesiyle ortaya konan bir süreci ifade etmektedir. Foucault'nun öznel deneyiminde olduğu gibi bir kapatma mekânında ya da kontrol-denetim toplumunda olduğu gibi yaşam alanlarında değil, ağa erişimin olduğu her yerde, her zaman gerçekleşen, sadece bedeni değil zihni ve düşünce yapısına sirayet eden bir 'yönetme' faaliyetinin sonucunda ortaya konan, sürekli olarak farklı maskelerin ardına gizlenen bir deneyimdir.

Gözetim, bakmak ve gözlem yapmak eylemlerinden farklı olarak bir işaretleyici ve konumlandırıcıdır. İktidar ilişkilerine işaret eder ve güce sahip olan ile bu güce tabi olanı konumlandırır. Zaman içinde gündelikleşirken, gözetim dispozitifinin öznel deneyimi de bir maskelemenin ardında gizlenir. Panoptik gözetim bir sınırı önceleyen, politik bir kimliğe sahip ve fabrika benzeri kurumlar aracılığıyla gerçekleşen, gündelikten uzak bir pratiği içermekteydi. Mathiesen'in sinoptikon düşüncesinin ardında gözetim aracılı bir kitle medyası okuması yatmaktadır. Burada izleyici yalnızca seyir eylemini gerçekleştirmez. Burada esas söz konusu olan şey, bir kimlikleşme sürecidir. Bir yandan gözetim insan hayatının merkezine yerleştiği bu dönemde kurumların aracılılığında başlayarak toplumsala yayılan öznel deneyim, yaşamın kendi içine sirayet etmeye başlar. Ardından gelen omniptik gözetim sürecinde ise öznel deneyim artık bilince eşdeğer bir anlamda kendine yer edinmektedir.

Teknolojinin öznesi olarak insanın, teknoloji aracılığıyla kendini, çevresini ve dünyayı tanıma ve anlamlandırma süreci değişime uğramıştır (Verbeek, 2011). Geçmişin sınırlı ve tekil dünyasını yaşayan insan, bugün sınırsız ve global bir dünyaya erişim sağlamakta ve sanal da olsa yaşamaktadır. Bu durum insanı ve insan kimliğinin yeniden düşünceye dahil edilmesini gerektirmektedir (Durante, 2011). Özellikle dijital ayak izlerinin kontrol altında tutulduğu algoritmik yönetimsellik

için durumu tartışmak çok daha elzemdir. Çünkü insan kimliği son elli yıllık dönem içerisinde önce medya ardından ağ tarafından büyük bir madun bırakılmaya maruz kalmaktadır. İnsanı özneleştirerek, kendine tabi kılan medya tabanlı iktidarlar, artık pratiklerini algoritmalar aracılığıyla otomatik ama aynı zamanda kişiselleştirerek gerçekleştirirken, tekil kişinin bunun ayırdına varması ve kendini buna göre konumlandırması örtük öznel deneyim karşısında imkân dahilinde değerlendirilememektedir.

SONUÇ

Günlük yaşamımızı içinde geçirdiğimiz gerçeklerin bütünü ne kadar savunmasız; her zaman tek bir yalanla delinme veya grupların, ulusların veya sınıfların organize yalanlarıyla paramparça olma tehlikesiyle karşı karşıyadır…

— Hannah Arendt, "Lying in Politics: Reflections on the Pentagon Papers"

Gözetimin bir dispozitif olarak ele alındığı bu çalışmada psikopolitik bir perspektifle, günümüz gözetim pratiklerinin önce arkeolojisi ardından soybilimsel çözümlemesi gerçekleştirilmiştir. Gözetim, yirminci yüzyılda insan hayatını kuşatıcı bir uygulamaya dönüşürken iktidarın söylem pratikleri güvenlik ve milli güvenlik kavramlarının üzerinde durmaktaydı. Oysa yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde güvenlik ve milli güvenlik ihtiyacı hala aynı seviyede midir? Bu soru ikinci bölümdeki arkeoloji kapsamında incelenirken ortaya konan sonuç şu olmuştur: Gözetim artık bir episteme-bilgi-söylem olmaktan çıkarak bir iktidar aygıtına hatta iktidarın kendisi haline gelmiştir: Kendi gerçeğini üreten, buna mukabil özneleri dönüştüren bir pratiktir. İşte çalışmanın ana temalarından birisi bu değişim ve dönüşümü ortaya koyan iki iktidar teknolojisi olarak: halkla ilişkiler ve yönetimsellik kavramlarıdır. Bu iki kavramın çalışmanın sonuna kadar etkin şekilde kullanılmadığını belirtmek gerekmektedir. Zira fark edilebileceği üzere bu iki teknolojinin ortaya çıkışı her ne kadar eskiye dayanıyor olsa da ortaya koymuş oldukları deneyimin örtüklüğü ve bu örtük düzenin geç tarihlerde fark edilişi henüz yeteri kadar çalışma yapılamamasına neden olmuştur. Bununla birlikte bu çalışmanın yazılma döneminde öncü olarak adlandırılabilecek çalışmaların sayısında artış gözlenmeye başlamıştır. Burada, söz konusu öncü çalışmalardan da yararlanılarak ortaya konulan düşüncenin arka planından kısaca bahsederek, son bölümde yürütülen tartışma sonuca bağlanacak ve ileriki süreçte özne-insanın yapabilecekleri üzerine bazı önerilerde bulunulacaktır.

Çalışma ilk bölümünü günümüz gözetim teknolojisini ve gözetim iktidarını (seçkinlerini) ortaya koyan kavramları ele almaktadır: Özne, iktidar, biyopolitika, psikopolitika ve seçkinler teorisi. Tüm bu kavramlar genç bir sosyal bilim olan politik psikoloji disiplininin perspektifiyle ele alınmıştır. Çalışma, politik psikoloji disiplininin insan düşünce ve davranışlarının büyük bir kısmının bilinçli olmayan dolayısıyla irrasyonel şekilde ortaya konulduğu varsayımından hareket etmektedir. Toplumların, insanların geçmişten aktarılan duygu ve düşüncelerinin karar alma noktasındaki etkisinin keşfi, Descartes'in rasyonel, bilinçli ve mantıklı düşünce fikrinin aksini

kanıtlamıştır. Sigmund Freud'un bilinçdışını keşfi, psikoloji dünyasında büyük bir yankı uyandırmakla birlikte o dönemde hatta yakın zamana kadar psikanaliz yeteri kadar bilimsel bulunmamıştır. Oysa bugün nörobilim aracılığıyla, bilinçdışının gerçekliği kanıtlanmıştır. Bilindiği üzere bilinçdışı, rasyonel karşılığı bulunmayan davranış biçimlerinin çözümlenmesinde büyük öneme sahiptir.

Özne ve iktidarın tarihi antik döneme kadar uzanıyor olsa dahi kapsam dahilinde gözetim ve buna bağlı geliştirilen politik psikolojik perspektifle en uygun düşecek yorum olan söylemin kurduğu özne ve güçler ilişkisini kuran iktidar tercih edilmiştir. Söz konusu yorumda özne, söylemin aracılık ettiği bir benliğe karşılık gelmektedir. Nick Mansfield'ın özne-iktidar yorumundan açıkça yararlanan bu kısımda Freud, Lacan, Nietzsche ve Foucault'nun yaklaşımı ele alınmıştır. Bu kısmın temel çıktısı öznenin, sözlükteki karşılığı olan tabi olandaki tabiyetin iktidara karşı bir maduniyete karşılık gelmesidir. İktidar üzerindeki uzlaşı ise onun yalnızca bir ülkedeki yöneten sınıfı işaretleyemeyeceği aslında yaşamın merkezindeki etkileşimde saklı olduğudur. İktidar güç ilişkilerine yapılan bir referanstır.

Özne ve iktidarın ardından gelen biyopolitika ve psikopolitika, özne ile iktidar arasındaki ilişkiyi merkezine almaktadır. Beden ve zihin politikalarına karşılık gelen bu iki kavram, Foucault, Agamben, Arendt, Hardt, Negri ve Esposito ile Chul Han gibi isimlerin ekseninde tartışılmıştır. İktidarın özneyi çepeçevre sardığı teknolojilere karşılık gelen bu iki kavram birbiri ile uyumlu, birine karşı veya öncelik sonralık durumlarına dikkat edilerek kaleme alınmıştır. Bu iki kavramın sosyal bilim literatürüne girmesini sağlayan Foucault'nun düşüncesindeki bir sonraki safha olan yönetimselliğe yapılan bir referansla bu başlık son bulmaktadır.

İlk bölümün son başlığı Pareto ve Mosca'nın teorik çerçevelerini ortaya koyduğu seçkin kavramını merkezine almaktadır. Hegemonya, ideoloji ve popülizm kavramları çerçevesinde sürdürülen tartışma özellikle ikinci bölümün sonundan başlayarak öne sürülen yeni seçkinler sınıfını tanımlamak, anlamak ve öne sürülen düşünceyi güçlendirmek için etkili bir arka-plan oluşturmaktadır. C. W. Mills'in iktidar seçkinleri tanımlamasından hareket eden yeni seçkin sınıf düşüncesi özellikle V. Mosco'nun medya seçkinleri varsayımından güç almaktadır. Seçkin sınıf, iktidarla çoğu zaman uyum içinde hâkim söylemle eş güdümlü ya da aksine kendi söylemlerini ortaya koyarken kültürel etkinin, dönüşümün başat aktörlerindendir.

İkinci bölümün teması Foucaultcu bir yöntem olan arkeoloji aracılığıyla gözetimin psikopolitik, bugüne dayalı tarihini ortaya koymaktır. Gözetim bugün şu başlıklar altında ele alınan bir çalışma alanıdır: Toplum ve öznellik, devlet ve yetkili, kimlik ve kimliklendirme, sınır ve hareketlilik, istihbarat ve güvenlik, suç ve polis, gizlilik ve özerklik, heryerdelik, iş, organizasyon, ekonomi politik, katılım ve sosyal medya, direniş ve muhalefet, marjinallik ve fark ile son olarak sanat ve kültür. Görülebileceği üzere gözetim çalışmaları kapsamında sosyal bilimlerde yer alan birçok disiplinle ilişki bulunmakta fakat bunların neredeyse tamamının arkasında özne – iktidar ilişkisi yer almaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde Foucaultcu perspektif sadece yöntem olarak değil aynı zamanda konu edilen gözetimin -tıpkı Foucault'nun her şeyi bir ilişkiler bütünü olarak görmesi gibi- etkili bir ilişkiler bütünü olması nedeniyle tercih edilmektedir.

Öznenin söylemin aracılığında ortaya konduğu ifade edilmişti, ikinci bölümün ilk başlığında günümüzün hâkim gözetim pratiklerinin oluşumu öncesindeki süreç ele alınmaktadır. Gözetim iktidarının oluşumundaki bu ilk basamak tam olarak söylemin kurduğu özneye tekabül etmektedir. Güvenlik ve milli güvenlik ihtiyacı söyleminin doğa durumu vurgusuyla topluma yansıtıldığı yirminci yüzyıldaki söylem-episteme-bilgi olarak gözetim algısı bugünkü gözetim düşünce ve pratiklerinin ortaya konmasındaki ilk kilometre taşları olmuştur.

Algıda yaşanan esaslı bir kırılıma işaret eden bilinçdışı yapılandırması ikinci bölümde iki ayrı yerde ele alınmaktadır. Bunlardan ilkinde güvenlik dolayımlı gözetim ihtiyacının öznede yaratım süreci ele alınırken, tek başına insanın kendi kıyametini getireceği düşüncesini Hobbes'tan alan bir söylem ortaya konmuştur. Sürekli savaş durumunun devam ettiği süreçte insanlar söylemi kabullenmiştir. Yapılandırmanın ikinci kullanımı ise üçüncü bölümde de devam etmek üzere bu bölümün sonunda ağ temelli şekilde ele alınmıştır.

Gözetimin hâkim söyleminin öznede kabulünün ardından gözetim teknolojileri toplumda uygulanmaya başlar. Modern faydacılığın kurucusu olarak da bilinen Bentham'ın panoptikonu bu teknolojilerden ilki olurken, toplum tipi olarak da disiplin toplumu inşa edilmiştir. Panoptikon ve onun disiplin uygulamalarının gelişmesi ve etkin şekilde kullanılabilmesi için fabrika düzenine geçilmesi gerekmektedir. Fabrika düzeninde insanlar sistemli şekilde kapatılırken, disipline edilme imkânına sahiptir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısına değin etkin şekilde

uygulanan bu disiplin toplumu, 60'lı yıllarda yeni bir algı kırılımına uğrayarak değişime uğrar. Artık disipline etme görevini üstlenen kurumlar yetersiz gelmeye başlamış, toplum nezdinde eskisi kadar kudretli kabul edilmemeye başlamıştır. Deleuze'nin kontrol-denetim adını vermeyi uygun gördüğü toplum dinamiğini buradan alırken, teknolojik sistemini sinoptikon düşüncesinden ve yaşamın kendi içinden alır. Artık azınlığın (makro iktidar ve seçkinler) çoğunluğu (toplumu) gözetlemesi süreci tersine katlanmaktadır. En azından madalyonun görünen yüzünde yaşanan gelişmeler bunu göstermektedir. Oysa medyanın ekonomi politiği ile ortaya konmaktadır ki, sinoptik gözetimde esas yaşanan, mülkiyet ve sahipliğe dayalı şekilde medyaya yansıyan belirli filtrelerden geçirilmektedir. Bu düzenin bir de yaşamın kendi içinde saklı teknolojileri bulunmaktaydı. Büyük şehirlerden başlayarak toplumsal alanlar, kameralarla çevrilmeye, büyük yollarda radar sistemleri uygulanmaya, daha güçlü ve etkili kayıt sistemleri bu dönem itibariyle geliştirilmeye başlanmıştır.

Kontrol-denetim toplumunun yaşam pratikleri medya düzeni ile insanı gözetim noktasında farklı bir noktaya taşımaya başlamaktadır. Burada gözetim bir disiplin mekanizması olmaktan tamamen çıkar ya da kısmi şekilde geri planda yürütülür. Fakat yeni mekanizma ile gözetim yeni bir çehre de kazanır. Panoptikon ve dolayısıyla disiplin bir iktidarı zorunlamaktaydı. Dolayısıyla da burada güçler ilişkisinden söz edilmektedir. Panoptikon hegemoniktir, disipline etmeye ontolojik bir mecburiyet taşır. Bu sebeple fabrikalar aracılığıyla dolayısıyla sanayi toplumunun ortaya çıkışıyla genişler. Oysa kontrol-denetim toplumunda güç ilişkileri makro boyutlardan çıkarak mikro boyutlara iner. Büyük güç ilişkileri yerine daha küçük güç ilişkileri söz konusudur. Kurumlar yerini günlük yaşamın her alanına yayılan farklı pratiklere bırakırken gözlem [monitoring] önemli bir kavram haline gelir. Kontrol-denetim toplumu sanayi sonrası düzenle, özellikle üçüncü sektör denilen hizmet sektörünün gelişimiyle yaygınlık kazanır.

90'lı yıllar ile ağ teknolojileri insan hayatına girmeye başlarken denetim-kontrol mekanizmaları dünya genelinde oldukça güçlü hale gelmiştir. Literatür incelendiğin ağ teknolojileriyle birlikte gözetim literatüründe toplum tipi için gözetim toplumu ifadesine yer verilmeye başlandığı görülür. Bu yeni tanımlama hem panoptiğin hem de sinoptiğin kesişerek omniptik yani herkesin herkesi gözetlediği bir gözetim pratiğine yönelik ilk sinyalleri oluşturmaktaydı.

Yirmi birinci yüzyıl yeni bir medya sistemini, yeni bir ekonomi kaynağı (influencer-etki eden) ile yeni bir kapitalist süreci inşa etmekteydi. Gözetim kapitalizmi, performans kapitalizmi, platform kapitalizmi gibi birçok farklı tanımlamaya sahip olan bu yeni kapitalizm süreci çalışmada iki farklı başlık altında ele alınmakta. İlk olarak gözetimi aşmak başlığında, büyük veri ve algoritmaların önderliğinde gelişen yeni gözetim pratiği ele alınmaktadır. Bu süreç gözetimi aşmak olarak çalışma içinde kavramsallaşırken, aşmak teriminin tercih edilmesinin temel nedeni, artık geçmişten bugüne gelen gözetim süreci ile eşiği aşılan gözetimin temel dayanak noktalarıdır.

Alışılagelen gözetim kaynağını iktidardan dolayısıyla güç ilişkilerinden almaktaydı. Bu panoptik, sinoptik ve hatta omniptik teknolojilerin tamamında görülür. Fakat yeni gözetim anlayışında sadece bu güç ilişkilerinden söz etmek tek başına yeterli değildir. Öncelikle burada bir şerh koyulmalıdır; iktidar ile seçkin arasında bir ayrıma gitmek ve gözetim seçkinleri ayrımını öne sürmek gerekir. Gözetim seçkinleri çalışma dahilinde büyük teknoloji şirketlerini içerecek şekilde kullanılmakla birlikte Tiran benzeri yapılanmalar oldukları literatürde kendine yer bulmuştur. Genellikle big-tech ya da big nine olarak hatırlanan şirketlere burada gözetim seçkini denilmesinin ardında yatan sebep; bu şirketlerin yalnızca teknoloji şirketi olmanın ötesinde misyonlar üstlenmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Algıda meydana gelen çatlakları artık bu şirketler gerçekleştirirken toplumları sayısız şekilde otomatik kümelere ayırmakta ve bilinçdışılarında istekleri doğrultusunda dönüşümler meydana getirmektedir. İşte bu dönüşümü ortaya koyan teknoloji ya da pratiklerin ardında algoritmalar bulunmaktadır. Büyük verinin filtrelenmesini sağlayan algoritmaların etrafında şekillenen yeni gözetim tam olarak bu noktada klasik gözetimden ayrılır. Çünkü bu yeni sistemde insan faktörü yalnızca algoritmanın yazılması noktasında kullanılır. Algoritma yazılır, faaliyete konulur ve gözetim süreci başlar. Algoritmalar, bilince yönelik, matematiksel kökenli imha silahlarıdır.

İnsanlık Thomas More'un ya da Platon'un ütopyalarının değil Orwell'in distopyasını gerçek kılmanın peşine düşmüştür. Teknoloji bir güç gibi gözükmesine karşın istence altgüdümlüdür ve insanlığın onu kullandığı şekilde biçimlenir. Kültürel dizgenin yapısıyla uygun olmak zorundadır ki aksi durumda direniş ile karşılaşmaktadır. Yardımlı'ya göre ekonomik insanın tarifi olan tek boyutlu insan-yurttaş, elinde var olan teknolojiyle kendini eşgüdümlü şekilde yürütür. Çoğunluğa uyar. Bu çıktı Herbert Marcuse'nin kitabına da ismini vermiş olan tek boyutlu insan

ve tek boyutlu toplumun yurttaş ve yurttaş toplumunun yerini almasıyla ilişkilidir. Söz konusu değişim proletarya için ontolojik bir kopuşa işaret etmektedir: Proletarya devrimci özünü kaybetmiştir. Dizgeyle-dispozitifle uyumlu hale gelmiştir. İktidara karşı elinde bulundurduğu direnme gücünü yitirmiştir. Proletarya refah toplumunun bir parçası olurken kendi payına düşeni almak yerine, sisteme içkinleşmiştir (Yardımlı, 2008).

Foucault'nun soybilim yönteminin tercih edildiği üçüncü bölüm öz düşüncesini yukarıda yer alan paragraftan hareketle ortaya koymaktadır. İkinci bölümün sonunda yer alan gözetimi aşmak düşüncesinin ardından gelen bu düşüncenin artalanında algoritmaların toplum üzerinde gerçekleştirmiş olduğu dönüşümün olumsallıklarının peşinden gidilmektedir. Bu noktada halkla ilişkiler ve algoritmik yönetimsellik kavramlarından yararlanılmıştır.

İkinci bölümdeki bilinçdışını yapılandırmak başlıkları ile politik psikolojide mekân olgusundan hareket eden başlıkların bir birleşimini ortaya koyan psikopolitik mekânlarda bilinçdışını yapılandırmak şeklinde sonuca bağlanarak tartışılmaktadır. Bölüm içerisinde kasıtlı olarak dışarıda bırakılan bu iki kavramın kesişimselliğinde tartışma burada yürütülmüştür. Çünkü burada ortaya konulan perspektifin geliştirilmesini sağlayan düşünceler henüz sistemli bir bütün haline gelmeyen, yaşayan tartışmalar olarak devam etmektedir. Çalışma kapsamında burada yürütülerek kısa tartışmanın ardından yapılan günümüz gözetimini ortaya koyan arkeolojik ve soybilimsel çıktılar üzerinden bir öneride bulunulmuştur.

Halkla ilişkiler uygulama ve disiplinin ortaya çıkış hikayesi ikinci dünya savaşı dönemine Nazi propagandalarının yoğun yaşandığı günlere dayanmaktadır. Nazilerin yürüttüğü propagandanın bir benzeri Amerika'da da yürütülmeye başlandığında E. Bernays bu pratiğin günlük yaşama da taşınması gerektiğini düşünerek propaganda ve insan psikolojisi üzerine gerçekleştirdiği çalışmalarla yönlü bir iletişim pratiği olan halkla ilişkileri ortaya koymuştur. Bernays'ın yürüttüğü ilk kampanyalar toplum üzerinde kültürel dönüşüme neden olurken bir kültür politikası olarak okunmaya başlanmıştır. İhtiyaç kültürünü arzu kültürüne dönüştüren Bernays, Freud'un psikanalizinden yararlanarak insanların bilinçdışında onları tabi olan haline getirecek bir dönüşüme neden olmayı amaçlıyordu. Zamanla yayılan halkla ilişkiler kültür oluşturmak, dönüştürmek ve yeniden tasarlama noktasında iktidar ve kurumların sıklıkla başvurdukları bir alan haline gelmiştir. Son bölümde yer

alan ikinci kavram ise algoritmik yönetimselliktir. Yönetimselliği ortaya koyan 'yönetme' faaliyetinin son safhası olan algoritmik yönetimsellik, algoritma aracılığıyla öznenin inşa edilmesi süreci olarak ifade edilebilmektedir.

Halkla ilişkiler ve algoritmik yönetimsellik kavramlarını gözetim seçkinleri ve öznel deneyim üzerinden ele alacak olursak öncelikle örtük öznel deneyim ifadesini de kısaca hatırlamak gerekmektedir. Söz konusu kavram, daha önce kurumlar ve çeşitli iktidarlar aracılıyla kişiyi özneye dönüştüren sürecin bugünkü formuna işaret etmektedir. Klasik anlamda öznel deneyim süreci, fenomenoloji yöntemi aracılığıyla ortaya konulmaktadır. Bunun için öznenin yaşadığı deneyimin farkında olması, geçirdiği sürecin bilincinde olması gerekmektedir. Oysa gerek ikinci bölümün son ana başlığında gerekse üçüncü bölüm boyunca üzerinde durulduğu üzere, çalışma dahilinde ele alınan özne olma süreci öznelerin farkında oldukları bir süreç değildir. Her şeyden önce burada alışagelmiş öznel deneyim sürecindeki ya da özne – iktidar ilişkisindeki önemli bir kriter ya da hakkın söz konusu olmadığı görülmektedir: Direniş hakkının.

Foucault'nun özne-iktidar ilişkisinde ya da özne olma sürecinde direniş önemlidir. Çünkü özne iktidarına direnme hakkına karşın ona tabi olmayı tercih eder. Direnme hakkını kendinde bulduğu an, iktidara en yakın olduğu zaman olarak tanımlanmaktadır. Ağın içinde şekillenen yeni süreçte ise direniş hakkından söz edebilmek mümkün değildir. Ağdan çıkmak, günümüz imkânları dahilinde toplumsaldan kopuşa denk gelmeye başlamaktadır. Günlük yaşamın birebir simülasyonuna dönüşmeye başlayan ağ, günlük yaşamın kendine dönüşmeye başlamaktadır.

Bakış [gaze] kavramını da içermeye başlayan gözetim, omniptikon teknolojisiyle tanımlanmaya başlarken, eş zamanlı olarak algoritmik yönetimsellik süreci başlamaktadır. Gözetim, sosyal medyanın insan hayatındaki etkisinin artması, "Biri Bizi Gözetliyor", "Big Brother", "Truman Show" benzeri şekilde kullanıcıların hayatlarını sosyal medyada paylaşır duruma gelmesiyle 'bakış' [gaze] kavramını içermeye başlar. Bu gelişme neticesinde halkla ilişkiler ve algoritmik yönetimselliğin de etkisiyle yeni bir öznel deneyim süreci ortaya çıkmaktadır.

Örtük öznel deneyim ifadesi, özneye dönüşen insan-kişinin algılayamadığı bir deneyime işaret etmekteydi. Çünkü öznenin gördüğü, gösterdiği, bildiği ve bildiğini zannettiği şey ile gerçekte olan şey arasında farklılık bulunmaktadır.

Sistemde ne kadar çok özne bulunursa o kadar çok anlam ve gerçek bulunur. Sistemin içinde gerçek tek değildir. Gerçekler vardır. Tıpkı tek bir iktidarın olmadığı, makro ve mikro düzeylerde gerçekleşen her güç ilişkisinin iktidarı ortaya koyması gibi; bu ilişkiden doğan söylemde kendi gerçeğini üretmektedir.

Halkla ilişkiler projelerinde ihtiyaç ile arzu yer değiştirmiştir. Yönetimsellik teknolojisinin arkasında yatan 'yönetme' faaliyeti ise bir dürtü kontrolüdür. Dolayısıyla bu iki iktidar teknolojisi arasında büyük bir bağlantı bulunur. Halkla ilişkiler özneye bir araba ya da gofret almasını değil, öne sürdüğü gofret ya da arabayı aldığında hissedeceği şeyi öğretir. Yönetimsellikte bulunan yönetme faaliyeti, özneyi disipline ederek inşa etmez. Kişiye normali ve normal olmayanı göstererek bir seçim şansı tanır. Bir diğer ifadeyle, yönetme faaliyeti kişiye seçenekleri sunar, halkla ilişkiler ise bu seçeneklerin çıktılarını gösterir. Yönetme bir dizge olarak formüle edilir. Bu sebeple de neden-sonuç ilişkilerinden ziyade olumsallıklarla ele alınır. İlişkilerin olma ve olmama durumları, söz konusu ilişkilerin ya da ilişkisizliklerin başarılı olma ya da olmama durumlarını. Algoritmik yönetimsellik ile halkla ilişkiler faaliyetlerinin birleştiğini öne süren bu çalışmada ortaya konulan düşünce ve bu düşüncenin ileriki sürecine yönelik öneriler aşağıdaki gibidir.

Foucault, bedeni bir bilgi nesnesi olarak kabul etmekteydi. Gelişen teknolojiler ışığında artık beden üzerine iktidarın elde ettiği veriler oldukça yüksektir. Vücut ısısı, kalp atış hızı ve hatta uyku düzeni üzerine bile iktidarın ayrıntılı bilgi edinme hakkı bulunmaktadır. Daha yüksek teknolojiyle her karşılaşma daha güçlü ve daha etkili bir iktidar ile tanışma anıdır. İktidar, öznesini tanır ve algoritma ona yönelik bir yönetme faaliyeti üzerine şekillendirdiği halkla ilişkiler projesini her anlamda 'öznel' bir şekilde yayınlar. Sosyal medyadaki filtrelerden, belirli aralıklarla ortaya çıkan akımlara kadar ücretsiz; belirli cihazlara erişim (satın alma) imkânıyla ise ücretli şekilde gerçekleşen iktidar-özne ilişkisi artık zaman-mekân algısını geçmiştir.

Uzun süreli beden üzerinden şekillenen ve nüfusu temeline alan iktidar politikalarına yönelik çağdaş anlamdaki en büyük eleştirilerden biri Chul Han'ın da üzerinde durmuş olduğu, iktidarın artık beden üzerinden değil zihin üzerinden şekillenen politika anlayışıydı. Ancak görülmektedir ki iktidar artık yalnızca bedeni ya

da zihni değil; aynı anda beden ve zihin üzerine çoklu bir deneyime maruz bırakmaktadır.

Cambridge Analytica skandalı, Coded Bias vb. çalışmalar göstermektedir ki yapay zekâ henüz kendi bilinçli eylemlerine başlayamamış olmasına karşın, algoritmalar aracılığıyla toplum üzerinde büyük bir güce erişmektedir. Toplum henüz veri hakları üzerinde bir uzlaşı geliştirerek karar alamamışken, yapay zekâ üzerine kabul gören anlayışın gelişmemesi için şimdiden belirli adımların atılması gerektiği açıktır.

Literal ve uygulamalı çalışmalarının henüz yaygınlık kazanmadığı konu başlıklarını aynı anda kesişime uğratan bu çalışmanın ortaya konabilmesi için, aslında konunun anlam ve önemi için merkezi öneme sahip olan bazı konu başlıkları kasıtlı olarak dışarıda bırakılmak zorunda kalmıştır. Etik, veri hakları, yapay zekâ, emek, biyometri, psikometri, sivil toplum gibi başlıklar üzerine çalışmalar ile bu alana katkının yapılması henüz yolun başındayken oldukça önemlidir. Bu noktada halkla ilişkiler başta olmak üzere iletişim ve medya akademisyen ve uygulayıcılarına önemli bir rol düşmektedir. Var olan kültürel ve politik iklimin yaratımında üstlendikleri rolü bu defa öznenin faydasına olacak şekilde tersine bir katlamayla yürütmek durumundalar. Çünkü Tegmark, Schneider gibi isimlerin çalışma dâhilinde birçok kez ele alındığı üzere hala gerekli konumlar alınarak iktidar ilişkileri özne ve dolayımıyla bireyin lehine çevrilebilmektedir. Bu noktada halkla ilişkiler uygulayıcıları ve sivil toplum kuruluşları ile politik psikoloji, iletişim ve teknoloji felsefesi üzerine çalışmalar yürüten akademisyenlerin ortak bir dil ve söylem geliştirerek toplumların özgürlük ve geleceklerine yönelik kontrolün tamamen algoritmaların, yapay zekânın ya da seçkin bir zümrenin eline geçişini engellemesi gerekmektedir. Öznenin yeniden eyleyen, aktif bireye dönüştürecek aydınlanma atılımını gerçekleştirmesi gerekmektedir. Burada ortaya konulan çalışmanın farklı konu ve alanlara yönelik ilk arkeolojik ve soybilim çalışmalarından biri olması ve yürütülen tartışmaların kapsamları nedeniyle alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Abensour, A. (2022). **Bellek**. (G. Kaya Rocheman, Çev.) Ankara: FOL.

Adorno, T. (1991). The Schema of Mass Culture. J. M. Berstein içinde, **The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture**. New York: Routledge.

Adorno, T. (2007). **Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi**. İstanbul: İletişim.

Agamben, G. (2012). **Gelmekte Olan Ortaklık**. (B. Parlak, Çev.) İstanbul: MonoKL.

Agamben, G. (2013). **Kutsal İnsan Egemen İktidar ve Çıplak Hayat** (2 b.). (İ. Türkmen, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Agar, J. (2003). **The Government Machine A Revolutionary History of the Computer**. Cambridge, Massachusetts: The MIT Preess.

Akay, A. (1991). **Konu-m-lar**. İstanbul: Bağlam.

Akay, A. (2016). **Michel Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları** (3 b.). Ankara: Doğubatı.

Akay, A. (2018). **Felix Guattari: Öznellik Alanları**. İstanbul: Otonom.

Althusser, L. (1971). **Freud and Lacan. Lenin and Philosophy and Other Essays**, 195-219.

Althusser, L. (2000). **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları** (4 b.). (Y. Alp, & M. Özışık, Çev.) İstanbul: İletişim.

Amit, M., Kimhi, H., & vd. (2020, 05 26). Mass-surveillance technologies to fight coronavirus spread. **Nature**: https://www.nature.com/articles/s41591-020-0927-z adresinden alındı

Andrejevic, M. (2007). Surveillance in the Digital Enclosure. **The Communication Review**, 10(4), s. 295-317.

Arendt, H. (2013). The Perplexieties of The Right of Human. T. Cambell, & A. Sitze içinde, **Biopolitics A Reader** (s. 82-97). Durham ve London: Duke University Press.

Arıboğan, D. Ü. (2020). Politik karar, tutum ve davranışlarımızı bireyselden toplumsala uzanan bir yelpazede anlama ve açıklama kılavuzu olarak politik psikoloji. **Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 37-62.

Arslan, M. (2015). Elit Teorisinin Doğuşu ve Kitle Korkusu**. Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, 13(50), 76-95.

Badiou, A. (2011). **Tarihin Uyanışı**. (M. Erşen, Çev.) İstanbul: MonoKL.

Barber, B. (1984). **Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age. Berkeley**: University of California Press.

Barbu, Z. (2003). **Democracy and Dictatorship: Their Psychology and Pattern of Life**. Londra: Routledge.

Başpınar, S. (2021, 08 23). Arkadaşlarınızdan sakladığınızı Google biliyor. **Marketing Türkiye**: https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/google-biliyor/ adresinden alındı

Baştürk, E. (2016). **Gözetimin Soykütüğü Foucault'dan Deleuze'e Postmodern Bir Arkeoloji**. İstanbul: Kalkedon.

Baudart, A., Bourgeois, B., Dagognet, F., Farago, F., Goyard - Fabre, S., D'Hondt, J., . . . Russ, J. (2012). **Felsefe Tarihi Aklın Zaferi** (Cilt 3). (J. Russ, Dü., & İ. Yerguz, Çev.) İstanbul: İletişim.

Bauman, Z., & Lyon, D. (2013). **Akışkan Gözetim**. (E. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Bellamy, E. (2022 [1888]). **Geriye Bakış 2000'den 1887'ye** (3 b.). (F. Kahya, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Bentham, J. (1995). Panopticon. M. Bozovic içinde, **The Panopticon Writings**. London: Verso.

Berktay, F. (2016). **Dünyayı Bugünde Sevmek** (2 b.). İstanbul: Metis.

Bewes, T. (2020). **Şeyleşme Geç Kapitalizmde Endişe** (3 b.). (D. Soysal, Çev.) İstanbul: Metis.

Bitirim Okmeydan, S. (2017, 10 21). Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: ‘Panoptikon’dan ‘Sinoptikon’ ve ‘Omniptikon’a. **AJIT-e: Online Academic**

Journal of Information Technology, s. 45-69. http://www.ajit-e.org/?menu=pages&p=details_of_article&id=286 adresinden alındı

Bolter, J. D. (2019). **The Digital Plenitude**. London, England: The MIT Press.

Borchers, T., & Hundley, H. (2018). **Rhetorical Theory** (2 b.). Long Grove, Illinois: Waveland Press, Inc.

Bottomore, T. B. (1997). **Seçkinler ve Toplum** (2 b.). (E. Mutlu, Çev.) Ankara: Gündoğan.

Boyne, R. (2000). **Post-Panopticism**. Economy and Society, 29(2), s. 285-307.

Burt, C. (2022a, 08 27). New Biometrics Products, Ip and Standarts on the Way. 09 03, 2022 tarihinde **Biometric Update**: https://www.biometricupdate.com/202208/new-biometrics-products-ip-and-standards-on-the-way adresinden alındı

Burt, C. (2022b, 08 30). Digital identity verification spending to pass $20B by 2027, but security challenges remain. 09 03, 2022 tarihinde **Biometric Update**: https://www.biometricupdate.com/202208/digital-identity-verification-spending-to-pass-20b-by-2027-but-security-challenges-remain adresinden alındı

Burt, C. (2022c, 09 03). Face Biometrics Providers Considering Expansion and Tough Questions. 09 03, 2022

tarihinde **Biometric Updates**: https://www.biometricupdate.com/202209/face-biometrics-providers-considering-expansion-and-tough-questions adresinden alındı

Busino, G. (2003). Seçkin ve Seçkincilik. R. Philippe, & S. Rids (Dü) içinde, **Siyaset Felsefesi Sözlüğü** (E. Ergun, Çev., s. 748-752). İstanbul: İletişim Yayınları.

Butler, J. (2005). **İktidarın Psişik Yaşamı (Tabiyet Üzerine Teoriler)**. (F. Tütüncü, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Cadwalladr, C. (2019a). It's not about privacy -- It's about power. (B. Giussani, Röportaj Yapan) **TED**. https://www.ted.com/talks/carole_cadwalladr_it_s_not_about_privacy_it_s_about_power adresinden alındı

Cadwalladr, C. (2019b, 06 10). Facebook's role in Brexit. **TED**: https://www.youtube.com/watch?v=OQSMr-3GGvQ adresinden alındı

Chaitin, G. (2017). Rhetoric and Psychoanalysis. M. J. MacDonald (Dü.) içinde, **The Oxford Handbook of Rheorical Studies** (s. 683-694). New York: Oxford University Press.

Chun, W. H. (2006). **Control and Freedom**. Cambridge: The MIT Press.

Cook, T. L. (1999). **Big Brother NSA and Its "Little Brothers" The National Security Agency's Global Surveillance Network**. Oregon: Hearthstone

Publishing.

Crano, R. (2020, 08 27). **Dispositif**. London, England: Oxford University Press. doi:https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190201098.013.1026

Çakar Mengü, S. (2012). **Halkla İlişkiler Bir Kültür Politikası**. Konya: Eğitim Yayınevi.

Çakır, M. (2014). Yeni Medyaya İlişkin Eleştirel Yaklaşımları ve Tespitleri ile Christian Fuchs. M. Çakır içinde, **Yeni Medyaya Eleştirel Yaklaşımlar** (s. 81-130). İstanbul: Doğu Kitabevi.

Çalışkan, O. S. (2021). Politik Psikolojinin Tarihsel Gelişim Süreci. **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1(6), 179-192.

Daggar, R. (1981). Metropolis, Memory, and Citizenship. **American Journal of Political Science**, s. 715-37.

Daley, B. (2015). **Where Data is Wealth: Profiting From Data Storage in a Digital Society**. UK: Play Technologies.

Dardot, P., & Laval, C. (2018). **Dünyanın Yeni Aklı Neoliberal Toplum Üzerine Deneme** (2 b.). (I. Ergüden, Çev.) İstanbul, Topkapı: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Davies, S. (1996). **Big Brother: Britain's Web of Surveillance and the New Technological Order**. London:

Pan Books.

De Certeau, M. (2017). **Tarih ve Psikanaliz** (2 b.). (A. Sönmezay, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Dean, J. (2010). **Blog Theory feedback and capture in the circuits of drive**. Cambridge: Polity.

Debord, G. (1996). **Gösteri Toplumu**. (A. Ekmekçi, & O. Taşkent, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Deleuze, G. (2006). **Müzakereler**. (İ. Uysal, Çev.) İstanbul: Norgunk.

Deleuze, G. (2010). **Nietzsche ve Felsefe**. İstanbul: Norgunk.

Deleuze, G. (2019 [1986]). **Foucault** (2 b.). (B. Yalım, & E. Koyuncu, Çev.) İstanbul: Norgunk.

Dellaloğlu, B. F. (2020). **Poetik ve Politika Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi** (2 b.). İstanbul: Timaş.

Derrida, J. (2011). **Gramatoloji**. İstanbul: Bilgesu.

Dice, M. (2011). **Big Brother: The Orwellian Nightmare Come True**. San Diego: The Resistence.

Dickens, C. (2021 [1859]). **İki Şehrin Hikayesi**. (D. Z. Batumlu, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Domhoff, G. W. (2015). C. Wright Mills 50 Years Later. **Contemporary Sociology**, 6(35), 547-550.

Doyle, A. (2011, 08 17). Revisiting the synopticon: Reconsidering Mathiesen's 'The Viewer Society' in the Age of Web 2.0. **Theoretical Criminology**, s. 283-299. doi:10.1177/1362480610396645

Doyle, A., Lippert, R., & Lyon, D. (2012). Introduction. A. Doyle, R. Lippert, & D. Lyon içinde, **Eyes Everywhere: The Global Growth of Camera Surveillance** (s. 1-21). London - New York: Routledge.

Durante, M. (2011). Rethinking human identity in the age of autonomic computing: The philospohical idea of trace. M. Hildebrant, & A. Rouvroy içinde, **Law, Human Agency and Autonomic Computing** (s. 85-103). New York: Routledge.

Durmuşahmet, A. (2019). **Ekonomi Politik Yaklaşım Çerçevesinde Yeni Medyanın Büyük Veri Üzerinden İncelenmesi**. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul.

Dyson, S. B., & 'T Hart, P. (2013). Crisis Management. L. Huddy, D. O. Seans, & J. S. Levy içinde, **The Oxford Handbook of Political Psychology** (s. 395 - 422). New York: Oxford University Press.

Engelhardt, T. (2014). **Shadow Government**. Illinois, Chicago/USA: Laymarket Books.

Erdoğan, İ. (2014). **Teori ve Pratikte Halkla İlişkiler** (3 b.). Ankara: ERK.

Ersöz, B. (2020). Yeni Nesil Web Paradigması: Web 4.0. **Bilgisayar Bilimleri ve Teknolojileri Dergisi**,

1(2), s. 58-65.

Esposito, R. (2008). **Bíos: Biopolitics and Philosophy**. (T. Champbell, Çev.) Mineapolis ve London: University of Minesota Press.

Esposito, R. (2011). **Immunitas: The Protection and Negation of Life**. Cambridge: Polity Press.

Esposito, R. (2012). **Living Thought-The Origins and Origins and Actuality of Italian Philosophy**. Stanford: Stanford University Press.

Esposito, R. (2018). **Communitas**. (O. Kartal, Çev.) İstanbul: İletişim.

Ewen, E., & Ewen, S. (2008). **Typecasting**. New York: Seven Stanies Press.

Ewen, S. (1996). **PR! A Social History of Spin**. New York: Basic Books.

Ewen, S. (2001). **Captains of Consciousness** (25. Special Edition b.). New York: Basic Books.

Finn, J. (2017). Seeing Surveillantly Surveillance as Social. A. Doyle, R. Lippert, & D. Lyon içinde, **Eyes Everywhere The global growth of camera surveillance** (s. 67-80). Londra ve New York: Routledge.

Fontana, B. (2013). **Hegemonya ve İktidar**. (O. Gayretli, Çev.) İstanbul: Kalkedon.

Foucault, M. (1992). **Hapishanenin Doğuşu**. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.

Foucault, M. (1999). **Bilginin Arkeolojisi**. (V. Urhan, Çev.) İstanbul: Birey Yayınları.

Foucault, M. (2000). The Birth of Social Medicine. J. D. Faubion içinde, **Power** (R. Hurley, Çev.). New York: The New Press.

Foucault, M. (2001). **Kelimeler ve Şeyler** (2 b.). (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.

Foucault, M. (2002a). **Kliniğin Doğuşu**. (Ş. Ünsaldı, Çev.) Ankara: Epos.

Foucault, M. (2002b). **Toplumu Savunmak Gerekir 1975 - 1976 Tarihli Collége de France Dersi**. (Ş. Araktaş, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, M. (2003). **Abnormal Lectures at the Collége de France 1974 - 1975**. (V. Marchetti, A. Salomoni, Dü, & G. Burchell, Çev.) London - New York: Verso.

Foucault, M. (2006). **Psychiatric Power Lecture at the Collége de France 1973-1974**. (F. Gros, Dü., & G. Burchall, Çev.) New York: Palgrave Macmillan.

Foucault, M. (2007a). **Cinselliğin Tarihi** (2 b.). (H. U. Tanrıöven, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, M. (2007b). Delilik ve Toplum. **İktidarın Gözü** (I. Ergüden, Çev.). içinde İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, M. (2011a). Tarihi Yazma Biçimleri Üzerine. M. Foucault, & F. Keskin (Dü.) içinde, **Felsefe Sahnesi (Seçme Yazılar 5)** (I. Ergüden, Çev., 2 b., s. 64-82). İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, M. (2011b). "Kimsiniz Siz, Profesör Foucault?". M. Foucault içinde, **Felsefe Sahnesi (Seçme Yazılar 5)** (I. Ergüden, Çev., 2 b., s. 83-104). İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, M. (2011c). Nietzsche, Soybilim, Tarih. M. Foucault içinde, **Felsefe Sahnesi (Seçme Yazılar 5)** (I. Ergüden, Çev., 2 b., s. 230-253). İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, M. (2012). **İktidarın Gözü** (3 b.). (F. Keskin, Dü., & I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, M. (2013). **Güvenlik, Toprak, Nüfus.** (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Foucault, M. (2014a). **Özne ve İktidar** (4 b.). (I. Ergüden, & O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, M. (2014b). **Sonsuza Giden Dil (Seçme Yazılar 6)**. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, M., & Berten, A. (2014). Interview with André Berten May 7, 1981. M. Foucault, F. Brion, & B. E. Harcourt (Dü) içinde, **Wrong-Doing Truth-Telling The Function of Avowal in Justice** (S. W. Sawyer, Çev., s. 235-246). London ve Chicago: The University of Chicago Press.

Freud, S. (1975). **Kitle Psikolojisi**. İstanbul: Bozak Yayınları.

Freud, S. (1987). The Uncanny. **Art and Literature** (Cilt 14). içinde Harmandsworth: Penguin Books.

Freud, S. (1996a). **Düşlerin Yorumu** (2 b., Cilt 1). (E. Kapkın, Çev.) İstanbul: Payel Yayınevi.

Freud, S. (1996b). **Düşlerin Yorumu** (2 b., Cilt 2). (E. Kapkın, Çev.) İstanbul: Payel Yayınları.

Freud, S. (1998). **Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri** (3 b.). (E. Kapkın, Çev.) İstanbul: Palye Yayınevi.

Freud, S. (2016). **Totem ve Tabu**. (K. Şipal, Çev.) İstanbul: Say.

Frosh, S. (2014). Psychoanalysis as Political Psychology. P. Nesbitt-Lanking, C. Kinnvall, T. Capeles, & H. Delken içinde, **The Palgrave Handbook of Global Political Psychology** (s. 55-78). New York: Palgrave Macmillan.

Fuchs, C. (2012). Google Capitalism. **Triple C**, 1(10), s. 42-48.

Fuchs, C. (2014). **Digital Labour and Karl Marx**. Londra: Routledge.

Funk, C. L. (2013). Genetic Foundations of Political Behaviour. L. Huddy, D. O. Seans, & J. S. Levy içinde, **The Oxford Handbook of Political Psychology** (s. 237 - 261). New York: The Oxford University Press.

Gallagher, R., & Greenwald, G. (2014, 03 12). How the NSA Plans to Infect 'Millions' of Computers with Malware. 08 28, 2022 tarihinde **The Intercept**: https://theintercept.com/2014/03/12/nsa-plans-infect-millions-computers-malware/ adresinden alındı

Gandy, O. (1994). **The Panoptic Society**. Boulder, CO: Westview.

Ghaffary, S. (2019, 10 31). Edward Snowden Says Facebook is Just as Undertrustworthy as the NSA. **Vox**: https://www.vox.com/recode/2019/10/31/20940532/edward-snowden-facebook-nsa-whistleblower adresinden alındı

Giblin, R., & Doctorow, C. (2022). **Chokepoint Capitalism How big tech and big content captured creative labor markets and how we'll win them back**. Boston: Beacon Press.

Giddens, A. (1989). **The Nation-State and Violence (Volume Two of A Contemporary Critique of Historical Materialism)**. Cambridge: Polity Press.

Golding, P., & Murdock, G. (2014). Kültür, İletişim ve Ekonomi Politik. S. İrvan içinde, **Medya Kültür Siyaset** (3 b., s. 49-75). Ankara: Pharmakon.

Golding, W. (2021). **Sineklerin Tanrısı** (51 b.). (M. Urgan, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Google. (2023). Ranking Results. **Google**:

https://www.google.com/search/howsearchworks/how-search-works/ranking-results/ adresinden alındı

Gramsci, A. (1975). **Felsefe ve Politika Sorunları**. (A. Cemgil, Çev.) İstanbul: Payel.

Greenwald, G. (2014). **No Place To Hide Edward Snowden, the NSA and the Surveillance State**. London, England: Penguin Books.

Griffiths, R. (Dü.). (2014). **Does State Spying Make Us Safer? The Munke Debate On Mass Surveillance**. Toronto, Canada.

Han, B. C. (2019 [2014]). **Psikopolitika** (2 b.). (H. Barışcan, Çev.) İstanbul: Metis.

Han, B. C. (2020 [2005]). **İktidar Nedir?** (M. Özdemir, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.

Han, B. C. (2020 [2012]). **Şeffaflık Toplumu** (5 b.). (H. Barışcan, Çev.) İstanbul: Metis.

Han, B. C. (2020 [2015]). **Şiddetin Topolojisi** (4 b.). (D. Zaptçıoğlu, Çev.) İstanbul: Metis.

Han, B. C. (2021 [2009]). **Zamanın Kokusu** (5 b.). (Ş. Öztürk, Çev.) İstanbul: Metis.

Han, B. C. (2021 [2010]). **Yorgunluk Toplumu** (7 b.). (S. Yalçın, Çev.) İstanbul: Açılım.

Han, B. C. (2021 [2019]). **Kapitalizm ve Ölüm Dürtüsü** (2 b.). (Ç.

Tanyeri, Çev.) İstanbul: İnka.

Han, B. C. (2022 [2018]). **Yeryüzüne Övgü** (2 b.). (N. Ermiş, Çev.) İstanbul: İnka.

Hardt, M., & Negri, A. (2002). **İmparatorluk**. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Hardt, M., & Negri, A. (2004). **Çokluk**. (B. Yıldırım, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Hatemi, P. K., & McDermott, R. (2011). **Man is by Nature a Political Animal: Evolution, Biology, and Politics**. Chicago: University of Chicago Press.

Heater, D. (1990). **Citizenship: The Civic Ideal in World History, Politics and Education**. New York: Longman.

Heidegger, M. (1977). What is Metaphysics? D. F. Krell içinde, **Basics Writings** (D. F. Krell, Çev.). San Francisco: Harper and Row.

Herman, E. S., & Chomsky, N. (2017). **Rızanın İmalatı Kitle Medyasının Ekonomi Politiği** (3 b.). (E. Abadoğlu, Çev.) İstanbul: bgst.

Hill, K. (2014a, 06 28). Facebook Manipulated 689,003 Users' Emotions For Science. 07 17, 2022 tarihinde **Forbes**: https://www.forbes.com/sites/kashmirhill/2014/06/28/facebook-manipulated-689003-users-emotions-for-science/?sh=13939c81197c adresinden alındı

Hill, K. (2014b, 06 29). Facebook Doesn't Understand the Fuss About

Its Emotion Manipulation Study. **Forbes**: https://www.forbes.com/sites/kashmirhill/2014/06/29/facebook-doesnt-understand-the-fuss-about-its-emotion-manipulation-study/?sh=3145991d66db adresinden alındı

Hobbes, T. (2021 [1651]). **Leviathan** (22 b.). (S. Lim, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayıınları.

Hobsbawm, E. (2020). **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı** (13 b.). (Y. Alogan, Çev.) İstanbul: Everest.

Houghton, D. P. (2009). **Political Psychologhy Situation, Individuals and Cases**. New York and London: Routledge.

Huddy, L. (2013). From Group Identity to Political Cohesion and Commitment. L. Huddy, D. O. Seans, & J. S. Levy içinde**, The Oxford Handbook of Political Psychology** (s. 737 - 773). New York: Oxford University Press.

Jasper, J. M. (1992). **The Politics of Abstractions: Instrumental and Moralist Rhetorics in Public Debate**. Social Research(592).

Josh, J. T., & Sidonius, J. (2004). Political Psychology: An İntroduction. J. T. Josh, & J. Sidonius (Dü) içinde, **Political Psychology (Key Readings in Social Psychologhy)**. New York, United States of America.

Jost, J. T., Barbera, P., & vd. (2018). How Social Media Facilitates Political Protest: Information. Motivation, and Social Network.

Advances in Political Psychologies, 1(39), s. 85-118. doi:10.1111/pops.12478

Kadushin, C. (1974). **The American Intelectuel Elite**. Boston, United States of America: Little, Brown and Company.

Kantayya, S. (Yöneten). (2020). **Coded Bias** [Sinema Filmi].

Kaplowitz, N. (1984). Psychopolitical dimensions of international relations: The reciprocal effects of conflict strategies. **International Studies Quarterly**(28), 373-406.

Karadoğan Doruk, E. (2015). **İknanın Sosyal Psikolojisi (Temel Kavramlar ve Kuramlarıyla)**. İstanbul: Derin Yayınları.

Kartal, O. (2018a). Giriş Olumlayıcı Bir Biyopolitikaya Doğru: Kurucu Alternatifler. O. Kartal içinde, **Biyopolitika: Foucault'dan Günümüze Biyopolitikanın İzdüşümleri** (s. 7-20). İstanbul: NotaBene.

Kartal, O. (2018b). Immunitas, Communitas, Bios: Roberto Esposito. O. Kartal içinde, **Biyopolitika: Foucault'dan Günümüze Biyopolitikanın İzdüşümleri** (2 b., s. 193-228). İstanbul: NotaBene.

Kendall, G., & Wickham, G. (2016). **Foucault'nun Yöntemlerini Kullanmak**. (U. Y. Kara, & T. Sivrikaya, Çev.) İstanbul: Islık.

Keskin, F. (2014). Sunuş: Özne ve İktidar. M. Foucault içinde,

Özne ve İktidar (Seçme Yazılar 2) (4 b., s. 11-24). İstanbul: Ayrıntı.

Keskin, F. (2015, 11 21). Michel Foucault'da Etik ve Jeneoloji (Soy bilimi) Kavramları. 12 10, 2022 tarihinde **Cafrande.org**: https://www.cafrande.org/michel-foucaultda-etik-ve-jeneoloji-soy-bilimi-kavramlari-ferda-keskin/ adresinden alındı

Kinder, D. R. (2013). Prejudice and Politics. L. Huddy, D. O. Seans, & J. S. Levy içinde, **The Oxford Handbook of Political Psychology** (s. 812-851). New York: Oxford University Press.

Kocael, İ. (2019, 07 24). Gilles Deleuze; kontrol toplumunu, sanat ve direnme eylemi arasındaki ilişkiyi anlatıyor (1987 / Türkçe altyazılı). 07 01, 2022 tarihinde **Medyascope**: https://medyascope.tv/2019/07/24/gilles-deleuze-kontrol-toplumunu-sanat-ve-direnme-eylemi-arasindaki-iliskiyi-anlatiyor-1987-turkce-altyazili/ adresinden alındı

Kojeve, A. (1969). **Introduction To The Reading Of Hegel: Lectures On The Phenomenology Of Spirit**. (A. Bloom, Dü., & J. Nichols, Çev.) London, England: Cornell University Press.

Koyuncu, E. (2018). Foucault'nun Siyaet Felsefesininde Biyopolitikanın Doğuşu. O. Kartal içinde, **Biyopolitika** (2 b., Cilt 2, s. 21-60). İstanbul: NotaBene.

Krosnick, J. A. (2002). The Challenges of Political Psychology: Lessons to Be Learned from Research on. J. H. Kuklinski (Dü.) içinde, **Thinking About Political Psychology**. New York, United States of America: Cambridge University Press.

Lacan, J. (1991). The Symbolic Universe. J. Miller (Dü.) içinde, **The Seminar of Jacques Lacan, Book II The Ego in Freud's Theory and in the Tecnique of Psychoanalysis (1954-1955)** (s. 27-39). New York, United States of America: W. W. North & Company.

Lacan, J. (2006). **The Instance of the Letter in the Unconscious or Reason Since Freud**. (B. Fink, Çev.) New York and London: W. W. Norton & Company.

Lacan, J. (2012). **Benim Öğrettiklerim**. İstanbul: MonoKL.

Lacan, J. (2013). **Psikanalizin Dört Kavramı**. (N. Erdem, Çev.) İstanbul: Metis.

Laclau, E. (2005a). **On Populist Reason**. London and New York, England and United States of America: Verso.

Laclau, E. (2005b). Populism: What's in a Name? F. Panizzo içinde, **Populism and the Mirror of Democracy** (s. 32-49). London and New York, England and United States of America: Verso.

Laclau, E., & Mouffe, C. (2012). **Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru** (2 b.). (A.

Kardam, Çev.) İstanbul: İletişim.

Lasswell, H. D., & Kaplan, A. (2017 [1950]). **Power and Society**. London and New York, England and United States of America: Routledge.

Le Bon, G. (2014). **Kitleler Psikolojisi**. (H. Can, Çev.) Ankara: Tutku Yayınevi.

Lemke, T. (2011). **Foucault, Governmentality, and Critique**. Londra: Paradigm.

Lemke, T. (2017). **Biyopolitika** (4 b.). (U. Özmakas, Çev.) İstanbul: İletişim.

Loomba, A. (2000). **Kolonyalizm Postkolonyalizm**. (M. Küçük, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Lukács, G. (1978). **Birey ve Toplum**. (V. Atayman, Çev.) İstanbul: Günebakan.

Lyon, D. (1994). **The Electronic Eye: The Rise of the Surveillance Society**. Cambridge: Polity Press.

Lyon, D. (2003). Surveillance as Social Sorting: Computers Codes and Mobile Bodies. D. Lyon içinde, **Surveillance as Social Sorting** (s. 13-31). London - New York: Routledge.

Lyon, D. (2009). **Identifying Citizens ID Cards as Surveillance**. Cambridge, USA: Polity Press.

Mann, M. (2017). **İktidarın Tarihi Küresel İmparatorluklar ve**

Devrim 1890 - 1945 (Cilt 3). (A. R. Güngen, & Ö. Balkılıç, Çev.) Ankara: Phoenix.

Mansfield, N. (2021). **Öznellik**. (E. O. Gezmiş, Çev.) İstanbul: Babil Kitap.

Marcuse, H. (1986 [1964]). **Tek Boyutlu İnsan**. (A. Yardımlı, Çev.) İstanbul: İdea.

Marcuse, H. (2016 [1955]). **Eros ve Uygarlık** (4 b.). (A. Yardımlı, Çev.) İstanbul: İdea.

Mascellino, A. (2022, 08 26). Biometric payments win for convenience and security, privacy concerns remain: Mastercard. 09 03, 2022 tarihinde **Biometric Update**: https://www.biometricupdate.com/202208/biometric-payments-win-for-convenience-and-security-privacy-concerns-remain-mastercard adresinden alındı

Mathiesen, T. (1997). The Viewer Society: Michel's Foucault's 'Panopticon'. **Theoretical Criminology**, 2(1), s. 215-234. doi:10.1177/1362480697001002003

Mattelart, A. (2012). **Gözetimin Küreselleşmesi - Güvenlileştirme Düzeninin Kökeni**. (O. Gayretli, & S. E. Karacan, Çev.) İstanbul: Kalkedon.

McGowan, T. (2018). **Sahip Olmadığımız Şeyin Keyfini Sürmek: Psikanalizin Politik Projesi**. (K. Güleç, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.

McGuire, W. J. (2004). The Poly-Psy Relationship: Three Phases of a Long Affair. J. T. Jost, & J. Sidonius (Dü) içinde, **Political Psychology (Key Readings in Social Psychology)** (s. 26-39). New York: Psychology Press.

McGuirk, J. (2015). Honeywell, I'm Home! The Internet of Things and the New Domestic Landscape. 02 26, 2023 tarihinde **E-Flux**: https://www.e-flux.com/journal/64/60855/honeywell-i-m-home-the-internet-of-things-and-the-new-domestic-landscape/ adresinden alındı

Meisel, J. H. (1980 [1958]). **The Myth of the Ruling Class: Gaetano Mosca and the Elite**. Westport, Connecticut, United States of America: Praeger.

Michaud, K. E., & vd. (2009). The Relationship Between Culturel Values and Political Ideology, and The Role of Political Knowledge. **Political Psychology**, 1(30), s. 27-42.

Michels, R. (2001). **Political Parties**. (E. Paul, & C. Paul, Çev.) Kitchener, Canada: Batoche Books.

Miller, N. E., & Dollard, J. (1988 [1941]). **Social Learning and Imitation**. Abingdon, Oxon: Routledge.

Mills, C. (2021). **Biyopolitika Düşünürler ve Temalar**. (M. Karbay, Çev.) İstanbul: NotaBene.

Mills, C. W. (2017). **İktidar Seçkinleri**. (Ü. Oskay, Çev.) İstanbul: İnkılap.

Mills, S. (2023). **Foucault'yu Anlamak Söylem ve İktidar**. (J. C. Yapıcıoğlu, Çev.) Ankara: Fol.

Ministery of Truth (2023). **Ministery of Truth. Big Brother Watch**. Londra: Big Brother Watch.

Mosca, G. (1939). **The Ruling Class**. New York: McGrow-Hill Book Company.

Mosco, V. (2009). **The Political Economy of Communication** (2 b.). California: SAGE.

Motyle, M. (2016). Liberals and Conservatives are (Geographically) Dividing. P. Valdesolo, & J. Graham içinde, **Social Psychology of Polititical Polarization** (s. 7-37). New York, United States of America: Routledge.

Mouffe, C. (2005). The 'End of Politics' and the Challenge of Right-Wing Populism. F. Panizzo içinde, **Populism and the Mirror of Democracy** (s. 50-71). London and New York, England and United States of America: Verso.

Mouffe, C. (2017). **Dünyayı Politik Düşünmek** (2 b.). (M. Bozluolcay, Çev.) İstanbul: İletişim.

Mouffe, C. (2020, 12 06). **Bir Kavram Bir Kuram** (YouTube). 01 17, 2022 tarihinde Chantal Mouffe - Sol Popülizm - Sağ Popülizm Nasıl Ortaya Çıktı? (Türkçe Altyazılı): https://www.youtube.com/watch?v=jviV9OPYtdk&t=24s adresinden alındı

Munro, A. (2021, 07 23). State of Nature. **Encyclopedia Britannica**: https://www.britannica.com/topic/state-of-nature-political-theory adresinden alındı

Negri, A. (2008a). The Monstrous Multitude. **Empire and Beyond**. içinde Cambridge: Polity Press.

Negri, A. (2008b). Multitude and Bio-power. **Empire and Beyond**. içinde Cambridge: Polity Press.

Nietzsche, F. (2002). **Güç İstenci**. (S. Umran, Çev.) İstanbul: Birey Yayıncılık.

Nietzsche, F. (2016). **Böyle Söyledi Zerdüşt** (19 b.). (M. Tüzel, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Nonaka, I., & Takeuchi, H. (1995). **The Knowledge Creating Company**. New York: Oxford University Press.

Nyks, K., Hutchison, P. D., Scott, J. P. (Prodüktörler), Chomsky, N. (Yazar), Nyks, K., Hutchison, P. D., & Scott, J. P. (Yönetenler). (2015). **Requim for the American Dream** [Sinema Filmi].

O'Harrow, Jr., R. (2006). **No Place To Hide**. New York, London, Toronto, Sydney: Free Press.

O'Neil, C. (2020). **Matematiksel İmha Silahları**. (A. E. Pilgir, Çev.) İstanbul: Tellekt.

Orwell, G. (2022 [1949]). **1984** (4 b.). (B. O. Doğan, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

O'Shea, L. (2021). **Geleceğin Tarihleri**. (A. Ay, Çev.) İstanbul: Metis.

Önderman, M. (2018). **Türkiye'de Paranoid Ethos**. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları.

Önderman, M. (2020). **Utanç: Sosyo-Kültürel Bir Fenomen**. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları.

Özmakas, U. (2018). Hardt ve Negri: Biyopolitikanın Kurucu Uğrağı. O. Kartal içinde, **Biyopolitika: Foucualt'dan Günümüze Biyopolitikanın İzdüşümleri** (s. 167-192). İstanbul: NotaBene.

Özmakas, U. (2019). **Biyopolitika: İktidar ve Direniş** (2 b.). İstanbul: İletişim.

Pareto, V. (1935a). **The Mind and Society Non-Logical Conduct** (Cilt I). (A. Livingstone, Dü.) New York, United States of America: Harcourt, Brace and Company INC.

Pareto, V. (1935b). **The Mind and Society Analysis of Sentiment (Theory of Residues)** (Cilt II). (A. Livingstone, Dü.) New York, United States of America: Harcourt, Brace and Company INC.

Pareto, V. (1935c). **The Mind and Society Sentiment in Thinking (Theory of Derivations)** (Cilt III). (A. Livingstone, Dü.) New York, United States of America: Harcourt, Brace and Company INC.

Pareto, V. (1935d). T**he Mind and Society The General Form of**

Society (Cilt IV). (A. Livingstone, Dü.) New York, United States of America: Harcourt, Brace and Company INC.

Pareto, V. (2006). **Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü. Kavramsal bir Sosyoloji Uygulaması**. (M. Z. Doğan, Çev.) Ankara: Doğubatı.

Patil, H. J., & Surwade, Y. P. (2018, 4). Web Tecnologies From Web 2.0 To Web 4.0. **IJSART**, 4(4), s. 810-814.

Paul, K. (2023, 02 15). Elon Musk reportedly forced Twitter algorithm to boost his tweets after Super Bowl flop. **The Guardian**: https://www.theguardian.com/technology/2023/feb/15/elon-musk-changes-twitter-algorithm-super-bowl-slump-report adresinden alındı

Phillips, A. (2020). **Dehşetler ve Uzmanlar** (4 b.). (T. Erdem, Çev.) İstanbul: Metis.

Pocock, J. (1975). **The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition**. Princeton: Princeton University Press.

Poe, M. T. (2019). **İletişim Tarihi (Konuşmanın Evriminden İnternete Medya ve Toplum)** (2 b.). (U. Y. Kara, Çev.) İstanbul: Islık.

Polat, F., & İkiz, Ö. (2015). **Çatışma ve uzlaşma bağlamında siyasetin psikolojisi**. Çanakkale: Paradigma Akademi.

Portis, E. B. (1985). **Citizenship and Personal Identity**. Cambridge: Polity Press.

Poster, M. (1990). **The Mode of Information: Poststructuralism and Social Context**. Chicago, USA: University of Chicago Press.

Rabinow, P., & Rabinow, R. N. (2006). Biopower Today. **BioSocieties**, 2(1), 195-217.

Ranciére, J. (2011). Kurucu Anlatı. J. Ranciére içinde, **Tarihin Adları** (C. Yardımcı, Çev., s. 72-92). İstanbul: Metis.

Rice, R. E., & Yates, S. J. (2020). Introduction to the Oxford Handbook of Digital Technology and Society: Terms, Domains, and Themes. S. J. Yates, & R. E. Rice (Dü) içinde, **The Oxford Handbook of Digital Technology and Society** (s. 1-46). New York: Oxford University Press. doi:10.1093/oxfordhb/9780190932596.013.1

Riesenberg, P. (1992). **Citizenship in the Western Tradition**. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Rothkopf, D. (2009). **Superclass The Global Power Elite and The World They Are Making**. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Said, E. (1999). **Şarkiyatçılık**. (B. Ülner , Çev.) İstanbul: Metis.

Sanchez, D. (2022, 07 19). Twitter and Facebook are Hiring Former FBI, CIA Agents: Is Social Media a Honey Pot for Surveillance and Feds? 08 28, 2022 tarihinde **The Maguldum Nation**: https://moguldom.com/416073/twitter-and-

facebook-are-hiring-former-fbi-cia-agents-is-social-media-a-honey-pot-for-surveillance-and-feds/ adresinden alındı

Schneider, S. (2022). **Yapay Sen**. (T. Tosun, Çev.) Ankara: Tellekt.

Seymour, R. (2019). **The Twittering Machine**. Londra: The Indigo Press.

Shipman, A., Edmunds, J., & Turner, B. S. (2018). **The New Power Elite**. London and New York, England and United States of America: Anthem Press.

Silier, Y. (2021). **Oburluk Çağı Felsefe ve Politik-Psikoloji Denemeleri** (4 b.). İstanbul: Yordam Kitap.

Slattery, M. (2017). **Sosyolojide Temel Fikirler** (9 b.). (Ü. Tatlıcan, & G. Demiriz, Çev.) Ankara: Sentez.

Solms, M., & Turnbull, O. (2020). **Beyin ve İç Dünya Öznel Deneyimin Sinirbilimine Girişi** (3 b.). (H. Atalay, Çev.) İstanbul: Metis.

Srnicek, N. (2017). **Platform Capitalism**. Cambridge: Polity.

Stadder, F., & Lyon, D. (2003). Electronic Identity Cards and Social Classifaction. D. Lyon içinde, **Surveillance as Social Sorting - Privacy, Risk and Digital Discrimination** (s. 73-93). London - New York: Routledge.

Stein, G. (1988, January-February). Biological Science and The Roots of Nazism. **American Scientist**, 1(76), s. 50-58. 2022 tarihinde

https://www.jstor.org/stable/i27854951 adresinden alındı

Stein, J. G. (2013). Threat Perception in International Relations. L. Huddy, D. O. Seans, & J. S. Levy içinde, **The Oxford Handbook of Political Psychology** (s. 364 - 394). New York: Oxford University Press.

Sullivan, J. L., Rohn, W. M., & Rudolf, T. J. (2002). The Contours of Political Psychology: Situating Research An Political Information Processing. J. H. Kuklinski (Dü.) içinde, **Thinking About Political Psychology**. New York, United States of America: Cambridge University Press.

Sullivan, W. M. (1986). **Reconstructing Public Philosophy**. Berkeley: University of California Press.

Şan, E. (2022, Mayıs). Bernard Stiegler'in teknoloji felsefesi problemleri: Algoritmik yönetimsellik ve bilişsel proleterleşme. **VitaVerita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar**(15), s. 105-135. doi:10.47124/vitaverita.1103061

Teber, S. (1990). **Politik-Psikoloji Notları**. İstanbul: Ara Yayıncılık.

Tegmark, M. (2008). The Mathematical Universe. **Found Phys**(38), s. 101-150. doi:https://doi.org/10.1007/s10701-007-9186-9

Tegmark, M. (2021). **Yaşam 3.0**. (E. C. Göksoy, Çev.) İstanbul: Pegasus.

Thompson, N. (2018). **İktidarı Görmek**. (E. Kosovo, Çev.) İstanbul: KÜY.

Van Der Ploeg, I. (2003). Biometrics and the Body as Information: Normative Issues of the Socio-Tecnical Coding of the Body. D. Lyon içinde, **Surveillance as Social Sorting Privacy, Risk and Digital Discrimination** (s. 57-74). London - New York: Routledge.

Van Ginneken, J. (1988). Outline of a cultural history of political psychology. P. Hale içinde, **The Psychology of Politics** (s. 3-22). New York, United States of America: Springer. doi:10.1007/978-1-4612-3830-0_1

Verbeek, P. P. (2011). Subject to tecnology: On autonomic computing and hguman autonomy. M. Hildebrant, & A. Rouvroy içinde, **Law, Human Agency and Autonomic Computing** (s. 22-45). New York: Routledge.

Volpe, G. (2021). **Italian Elitism and the Reshaping of Democracy in the United States**. New York, United States of America: Routledge.

Wark, M. (2019). **Capital is dead is this something worse?** Londra ve New York: Verso.

Watson, S. M. (2014, 07 01). Data Science: What the Facebook Controversy is Really About. 08 18, 2022 tarihinde **The Atlantic**: https://www.theatlantic.com/technology/archiv

e/2014/07/data-science-what-the-facebook-controversy-is-really-about/373770/ adresinden alındı

Webb, A. (2013). **Data, A Love Story**. London: Dutton.

Webb, A. (2016). **The Signals are Talking**. New York: Public Affairs.

Webb, A. (2019). **The Big Nine**. New York: Public Affairs.

Webb, A., & Hessel, A. (2022). **The Genesis Machine**. New York: Public Affairs.

Weber, H. (2014, 05 15). How to NSA & FBI Made Facebook the Perfect Mass Surveillance Tool. 08 28, 2022 tarihinde **VentureBeat**: https://venturebeat.com/business/how-the-nsa-fbi-made-facebook-the-perfect-mass-surveillance-tool/ adresinden alındı

Webster, C., & William, R. (1999). Closed circuit television and ınformation age policy processes,. B. N. Hague, & B. D. Loader içinde, **Digital Democracy Discourse and Decision Making in the Information Age**. London: Routledge.

Williams, R. (1993). **Kültür**. (S. Aydın, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.

Wilson, D. S., & Wilson, E. O. (2008). **Evolution "for the Good of the Group". American Scrientist**(96), 380-389.

Wittgenstein, L. (2013). **Tractatus Logico - Philosophicus**. İstanbul:

Metis.

Wittgenstein, L. (2014). **Felsefi Soruşturmalar**. İstanbul: Metis.

Wolin, S. (1986). Contract and Birthright. **Political Theory**, s. 179-93.

Wolin, S. (1989). **The Presence of the Past: Essays on the State and Constitution**. Baltimore, MD: John Hopkins University Press.

Wu, T. (2017). **Dikkat Tacirleri**. İstanbul: The Kitap.

Xu, X., & Peterson, J. B. (2015). Differences in Media Preference Mediate Link Between Personality and Political Orientation. **Political Psychology**, s. 1-18. doi:10.1111/pops.12307

Yardımlı, A. (2008). **İdeoloji**. İdea Yayınevi: http://www.xn--ideayaynevi-5zb.com/Kuram_ve_kilgi/ideoloji/ideoloji_01.htm adresinden alındı

Yavaşgel, E. (2014). **Özgürlüğün Siyaseti**. İstanbul: Derin Yayınları.

Yıldırım, A. (2017). Hannah Arendt'te Biyopolitika Düşüncesi. O. Kartal içinde, **Biyopolitika: Platon'dan Arendt'e Biyopolitikanın Felsefi Kökenleri** (s. 267-298). İstanbul: NotaBene.

Zizek, S. (2015). **Hiçten Az (Hegel ve Diyalektik Materyalizmin Gölgesi)** (2 b.). (E. Ünal, Çev.) İstanbul: Encore.

Zmerli, S. (2019). Media Ownership: Propositions for an Extended Research Agenda. O. Feldman, & S. Zmerli içinde, **The Psychology of Political Communicators: How Politicians, Culture, and the Media Construct and Shape Public Discourse** (s. 225-233). New York: Routledge.

Zuboff, S. (1985). Automate/Informate: The Two Faces of Intelligent Technology. **Organizational Dynamics**, 2(14), s. 5-18.

Zuboff, S. (2015). Big Other: Surveillance Capitalism and the Prospects of an Information Civilization. **Journal of Information Technology**, 30(1), s. 75-89.

Zuboff, S. (2019). **The Age of Surveillance Capitalism**. New York: Public Affairs.

Zuckerberg, M. (2014, 03 13). 08 28, 2022 tarihinde **Facebook**: https://www.facebook.com/zuck/posts/10101301165605491 adresinden alındı

Zupančič, A. (2018). **Neden Psikanaliz? Üç Müdahale** (2 b.). (B. E. Aksoy, Çev.) İstanbul: Metis.

Zweig, S. (2022). **Dünün Dünyası** (18 b.). (K. Eğit, & Y. Eğit, Çev.) İstanbul: Can.

ÖZGEÇMİŞ

Anıl Durmuşahmet

2016 yılında İstanbul Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım bölümünden mezun oldu. 2019 yılında Prof. Dr. Emine Yavaşgel danışmanlığında yürüttüğü “Ekonomi Politik Yaklaşım Çerçevesinde Yeni Medyanın Büyük Veri Üzerinden İncelenmesi” başlıklı teziyle yüksek lisansını bitirdi ve aynı yıl yine İstanbul Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalında doktora eğitimine başladı. Gözetim çalışmaları, politik psikoloji ve medya, halkla ilişkiler, algoritmik yönetimsellik konularında çalışmalarını sürdüren Durmuşahmet, halkla ilişkiler disiplinini, disiplinlerarası bir perspektif üzerinden okumaktadır.